

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1921

μετὰ 39 εικόνων.

σύνοψις·

σελίς

- 1-51 **Κουγέας**: τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐπιγραφὴν Ἐπιδαύρου [AE 1918 128].
52-78 **Δεζίνας**: Βυζαντιακὸς ρυθμὸς (εἰκ. 6).
78-80 **Δέφνες**: διωλιστήριον ὑστερομινωικὸν (εἰκ. 3).
80-83 » **Μινωικὸς κίον** (εἰκ. 6).
83-97 **Φιλαδελφεύς**: Λυκοκρατείου ἀνασκαφῆ (εἰκ. 24).

Ἀθήνησι

τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1921

μετὰ 39 εικόνων.

σύνοψις·

- σελις
- β Α') πρόγραμμα τῆς ΑΕ
  - » Β') γραμματεῖοι συντακτῶν τῆς ΑΕ 1921.
  - γ Γ') τελαμῶν πραγματειῶν:
    - » α') κειμένον,
    - » β') εἰκόνων.
  - » Δ') σίλλυβοι: ὕλη.
  - δ Ε') δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας.
  - 1-97 F') πραγματεῖαι.
-

Ἀθήνησι

τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου.

Α') πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος·

1. Τῆς ἐκδόσεως ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας συμβούλων. τὰς ἐπιστολάς ἐπιγράφει Βασίλειος Λεονάρδου, διευθυντῆ τοῦ ἐπιγραφικοῦ μουσείου.
2. Δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα δὲ περὶ εὐρημάτων καὶ πορισμάτων τῶν τῆς ἑταιρείας ἀνασκαφῶν, διὰ βραχείων καὶ ἐν γλώσσῃ καθαρευούσῃ τε καὶ εὐπρεπεῖ συντεταγμένοι.
3. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος τόμος εἰς τετάρτου σχῆμα, σελίδας ἔχων οὐκ ἔλαττον ἢ ἐνεντήκοντα ἕξ μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων, ὅπότεν δέη· πωλεῖται δὲ ὁ τόμος ἕκαστος πέντε καὶ εἴκοσι δραχμῶν.
4. Οἱ συντάκται λαμβάνουσι δραχμὰς ἑκατὸν εἴκοσι πέντε τοῦ τυπογραφικοῦ φύλλου ἑκάστου, ἔλλογουμένων καὶ τῶν εἰκόνων καὶ πινάκων, καὶ ἀντίτυπα τῶν ἑαυτῶν πραγματειῶν εἴκοσι πέντε.
5. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
6. Ἡ ΑΕ διαμείβεται πρὸς ἀρχαιολογικὰ περιοδικά.

Β') συντάκται τῆς ΑΕ 1920·

Δέφνερ: διυλιστήριον ὑστερομινωικόν· 78.

» Μινωικὸς κίων· 80.

Κουγιάς: τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐπιγραφὴν Ἐπιδαύρου
[ΑΕ 1918₁₂₈]· 1.

Λεζίνας: Βυζαντικὸς ρυθμὸς· 52.

Φιλαδελφεύς: Λυσικρατείου ἀνασκαφή· 83.

Γ') πραγματεῖαι:

α') κείμενον·

- σελις
 1-51 **Κουγέας**: τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐπιγραφὴν Ἐπιδαύρου [ΑΕ 1918 128].
 52-78 **Δεξίνας**: Βυζαντιακὸς ρυθμὸς (εἰκ. 6).
 78-80 **Δέφνερ**: διυλιστήριον ὑστερομινωικὸν (εἰκ. 3).
 80 83 » **Μινωικὸς κίων** (εἰκ. 6).
 83-97 **Φιλαδελφεύς**: Λυσικρατείου ἀνασκαφὴ (εἰκ. 24).

β') εἰκόνες·

σελ. εἰκ.	
54 1	Συρίας· πραιτώριον Μουσιμιάχ.
56 2	Ρώμης· βασιλικὴ Κωνσταντίνου.
61 3	θόλοι· σφαιρικαὶ λοφιοφόροι.
65 4	Κωνσταντινουπόλεως· ναὸς ἁγίων Σεργίου καὶ Βάχχου.
67 5	- ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας (Ἰουστινιανοῦ).
72 6	θόλος ἡμικυλινδρική.
78 1	Κρήτης· πήλινον σκεῦος.
79 2	- ὑδραγωγὸς σωλῆν.
» 3	- διυλιστηρίου ἀναπαράστασις.
80 1	Τίρυνθος· Μινωικὸς κίωνος βάσις.
» 2	Μυκηναίων· πύλη λεόντων.
81 3	Κνωσοῦ· ἀνακτόρων εἴσοδος.
82 4	Κρήτης· κυπαρίσσου νορμός.
» 5	» τομὴ στέγης ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου «Ὀμαλοῦ».
83 6	Κνωσοῦ· τρικιόνιον πήλινον.
85 1	Ἀθηνῶν· ὁδὸς τριπόδων καὶ περίβολος ἱεροῦ Διονύσου.
86 2	- κρηπίς χορηγικοῦ μνημείου.
» 3	- τοῦτου τομῆ.
87 4	- Λυσικρατείου.
» 5	- κρηπιδώματος ΒΑ γωνία.
88 6	- - - - - δυσμικὴ ὄψις.

σελ. εἰκ.	
88 7	Ἀθηνῶν· Λυσικρατείου· κρηπιδώματος ΝΔ γωνία.
89 8	- - - - - ΒΔ »
90 9	- χορηγικοῦ μνημείου θεμέλιον.
» 10	- Καπουπίνων μονὴ καὶ Λυσικρατείου.
91 11	- ὄγετοὶ παρὰ τὸ Λυσικρατείου.
» 12	- τάφοι » » »
92 13	- ὀστοθήκη » » »
» 14	- θεμέλια χορηγικοῦ μνημείου νοτόθεν τοῦ Λυσικρατείου.
93 15	- » ἄλλου χορηγικοῦ μνημείου νοτόθεν τοῦ Λυσικρατείου.
» 16	- Περικλείου ᾠδείου ἐδώλιον.
94 17	- » » »
» 18	- » » »
» 19	- » » »
» 20	- τοῖχος κατὰ τὴν νοτιᾶν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου.
95 21	- Λυσικρατείου στέγη.
» 22	- » ζυφόρου τμήμα.
96 23	- » » »
» 24	- » » »

Δ') σίλλυβοι:

ὕλη:

ἐλεγχος: 1) τέχνη. 2) ἐπιγραφική.

1) τέχνη.

Βυζαντιακὸς ρυθμὸς (Δεξίνας) 52.
 διυλιστήριον ὑστερομινωικὸν (Δέφνερ) 78.
 Μινωικὸς κίων (Δέφνερ) 80.
 Λυσικρατείου (Φιλαδελφεύς) 83.

2) ἐπιγραφική.

Ἀθηνῶν (Φιλαδελφεύς) 90 91.
 Ἐπιδαύρου· τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐπιγραφὴν Ἐπιδαύρου [ΑΕ 1918 128] (Κουγέας) 1.

δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας (λεωφόρ. πανεπιστημίου 20).

	δραχ.
1. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς (πρὸ πινάκιον τῆς ΑΕ ἐν ΑΕΛ [= Λεύκωμα τῆς ΑΕ τυπωθὲν τῇ 30 8 12] 1-3). Σχῆμα 4ον· (περίοδος 1η) 1837-1843: τεύχη α'-ιβ', ιγ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιϛ' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ'-κθ'· 1852-1860: τεύχη λ'-νε'· πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ', ιθ', κβ'-κθ', ν', να', νγ'-νε' τὸ τεύχος ἕκαστον.	10.—
περίοδος 2α· 1862: τεύχη α'-ιβ' (τὰ τελευταία τέσσαρα ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· 1869: τεύχος ιγ'· 1870: τεύχος ιδ'· 1872: τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873)· 1874: τεύχος ιζ'· τὸ τεύχος ἕκαστον.....	10.—
περίοδος 3η· 1883 κέ: εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος· τὸ τεύχος ἕκαστον.....	12.50
2. Ἐδρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς 3ης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δαμπροπούλου· τόμος 1ος: ΑΕΕ 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' καὶ στήλαι 550. 1902.....	30.—
3. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας (ΠΑΕ):	
α') Σύνοψις τῶν πρακτικῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν: 1837, 1837/8-1846/7· ἔκδοσις 2α· Ἑλληνιστὶ καὶ Γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, μετὰ πίνακος (Ἀνδρονίκου ὠρολόγιον, εἰς σ. 247, πρβ σ. 318). 1846· δὲν πωλεῖται.	
β') Πρακτικὰ τῆς 6ης γενικῆς συνεδρίας τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας: 1841/2. Ἑλληνιστὶ καὶ Γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842· ἐκδομένον καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ.....	5.—
γ') Πρακτικὰ τῆς 12ης γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας: 1847/8. Ἑλληνιστὶ καὶ Γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848· δὲν πωλεῖται.	
δ') Πρακτικὰ τῆς 13ης γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας: 1848/9. Ἑλληνιστὶ καὶ Γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849.....	5.—
ε') Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας: 1858/9. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' καὶ 43. 1859.....	5.—
ϛ') Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας· τεύχη ἕνδεκα: 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 4ον· τὸ τεύχος ἕκαστον.....	5.—
ζ') ΠΑΕ 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ-1902, 1903-1905 (δὲν πωλοῦνται). Σχῆμα 8ον· ὁ τόμος ἕκαστος.....	10.—
» 1906 (δὲν πωλεῖται), 1907 κέ. — 1915· ὁ τόμος ἕκαστος.....	15.—
» 1916/9 (εἰς ἓνα τόμον).....	20.—
4. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεθθελίου ἐπιτροπείας, ἢ Ἀναγραφή τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεθθελίου γενομένη κατ' ἐντολήν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου καὶ ἐκδοθεῖσα δαπάνη τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας. Σχῆμα 4ον, σελ. 21, πίν. 8. 1853...	5.—
5. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου· φυλλάδια τρία· 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' καὶ 22 καὶ 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον.....	5.—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι, ἐκδιδόμεναι δαπάνη τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας· φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες 6' καὶ 34, πίνακες 9. 1860.....	5.—
7. Ἐδθύμιος Καστόρης· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς (1837) μέχρι τοῦ 1879 τελευταῖου. Σχῆμα 8ον, σελίδες ϛ' καὶ 130. 1879.....	10.—
8. Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας ἀπὸ τῆς (ἐν ἔτει 1837) ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.....	10.—
9. H. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ τῆς ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικὰ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' καὶ στήλαι 152 καὶ η', μετὰ πίνακος. 1899.....	25.—
10. Π. Καββαδίας· Τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10 ὧν εἰς τοπογραφικός. 1900.....	30.—
10Α. Τὰ τῆς ἐν Ἀντικυθῆροις ναυαγίας λείψανα· ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 19 ὧν 8 παρένθετοι.....	10.—
11. Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκότων. 1905.....	20.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ τοῦ τῆς ἀκροπόλεως μουσείου (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνηώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες 6' καὶ στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906.....	50.—
13. P. Cavadias + G. Cawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890. — Π. Καββαδίας + Γ. Καβερᾶου· Ἀνασκαφὴ τῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ Γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 καὶ σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7.....	100.—
14. Χρῆστος Τσουντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στήλαι ιϛ' καὶ 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908.....	100.—
15. Γεώργιος Ἀ. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων, μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι 6' καὶ 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910.....	20.—
16. Κ. Κουρουνηώτης· Κατάλογος τοῦ ἐν Λυκοσούρᾳ μουσείου. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911.....	8.—
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915.....	8.—
18. Γεώργιος Κ. Γερδίκας· Ἀρχαιολογικὰ μελετήματα. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915.....	3.—
19. Ἀντόνιος Δ. Κεραμόπουλος· Δελφῶν τοπογραφία· τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917.....	12.—
20. Β. Στάης· Σούνιον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920.....	8.—
21. Georgius P. Oeconomus· De profusionum receptaculis sepulcralibus. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921.....	10.—

Τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐπιγραφὴν Ἐπιδαύρου [ΑΕ 1918, 128]

(καταστατικὸν ἔγγραφον τοῦ ὑπὸ τοῦ Μακεδόνα Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων)

ὑπὸ

Σωκράτους Β. Κουγέα.

Σημ. Ἡ παρούσα μελέτη ἀνεκοινώθη ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ Ἐταιρείᾳ κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 30ῆς Μαρτίου 1922. — Χάριν συντομίας σημειοῦται ἐνταῦθα ἐφάπαξ πλήρης ὁ τίτλος βιβλίων τινῶν, εἰς ἃ γίνονται συχναὶ παραπομπαὶ ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ.

ΑΕ = Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.

Beloch: — Griechische Geschichte τ. I-III ἔκδ. 2α.

Δρόυζεν: — Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς *Geschichte des Hellenismus* ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Μαρσολῆ ὑπὸ Ἰω. Πανταζίδου καὶ Ἰω. Δελλίου τ. I-III.

S.G.D.I.: — Sammlung d. griechischen Dialekt-Inschriften ὑπὸ Collitz-Bechtel.

Dubois: — Les Ligues étolienne et achéenne.

Hermann-Swoboda — Griechische Staatsaltertümer III ἔκδ. 6η.

Hicks-Hill: — Greek Historical Inscriptions ἔκδ. 1901.

Kaerst: — Geschichte des Hellenismus I ἔκδ. 2α. 1917.

Larfeld: — Handbuch der griechischen Epigraphik.

Niese: — Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten τ. I-III

P-W.R.E.: — Pauly-Wissowa-Kroll, Real-Encyklopaedie der klassischen Altertumswissenschaft.

Schäfer: — Demosthenes und seine Zeit. τ. I-III ἔκδ. 2α.

Sylloge³: — Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum ἔκδ. 3η.

Swoboda: — Die griechischen Volksbeschlüsse.

1. Ἡ γνώμη τοῦ ἐκδότου.

Ἐν τῷ πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐκδοθέντι 4^ῳ τεύχει τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ ἔτους 1918 ὁ καθηγητὴς Π. Καββαδίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἀχαικὴ Συμπολιτεία κατ' ἐπιγραφὰς ἐξ Ἐπιδαύρου» ἐδημοσίευσεν καὶ ἡρμηνεύσεν ἐπιγραφὴν (τὴν ὑπ' ἀριθ. 3, 3^α καὶ 3^β σελ. 128 κ.έ.). ἤτις, εὔρεθεισα ἐσχάτως ἐν Ἐπιδαύρῳ, εἶναι μεγίστης ἀληθῶς σπουδαιότητος. Ἄλλ' ἡ ἑρμηνεία τοῦ σοφοῦ σκαπανέως τῆς ἱερᾶς Ἐπιδαύρου, ἂν καὶ μακρὰ καὶ ἐνδελεχῆς, περιέχει ἀσαφείας τινάς, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἰσχυρισμοὺς προσκρούοντας πρὸς τὴν ἀλλήλους καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἀκρίβειαν τῶν πραγμάτων. Οὕτω π. χ. προκειμένου περὶ τῆς σχέσεως τῶν τριῶν ἐπιγραφικῶν τεμαχίων (3, 3^α καὶ 3^β) πρὸς ἀλληλα, ἐνῶ βεβαιοῦται (σελ. 129) ὅτι «καὶ αἱ τρεῖς ἐπιγραφαὶ ἐχαράχθησαν συγχρόνως καὶ δὴ ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς», καὶ ὅτι ἀπετέλουν μίαν στήλην, ὀλίγον ἀνωτέρω (σ. 128) λέγεται περὶ μὲν τῆς ὑπ' ἀριθ. 3^α ὅτι αὕτη πιθανὸν θὰ ἀπετέλει μέρος τῆς ὑπ' ἀριθ. 3 ἐπιγραφῆς, περὶ δὲ τῆς

ὑπ' ἀριθ. 3^β ὅτι εἶναι ἄλλη ἐπιγραφὴ καὶ ὅτι αὕτη δὲν ἀπετέλει μέρος τῆς ὑπ' ἀριθ. 3 ἐπιγραφῆς. Ἐν σελ. 135 λέγεται ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ «κανονίζονται καὶ καθορίζονται αἱ σχέσεις τοῦ Πελοποννησιακοῦ κράτους πρὸς συμμάχους (λαοὺς μὴ βασιλευμένους) καὶ συμμάχους βασιλεῖς», ἀμέσως δὲ κατωτέρω λέγεται ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ περιστρέφεται κατὰ τὸ πλεῖστον περὶ τὰς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ δικαιώματα τῶν πόλεων, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τὸ ὁμόσπονδον κράτος» Ἐν μὲν σελ. 136 ὀρίζεται ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι «ψήφισμα καὶ οὐχὶ ἄλλο τι», ἐν δὲ σελ. 139 χαρακτηρίζεται αὕτη ὡς νόμος καὶ μάλιστα εἰδικὸς νόμος. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερομένων βασιλέων ἐνῶ συχνὰ ἀναγκάζεται νὰ ὁμιλήσῃ ὁ ἐκδότης, οὐδέποτε ὀνομάζει οὐδὲ ὀρίζει αὐτούς, πλὴν ἅπαξ μόνον λέγων, ὅτι οἱ βασιλεῖς εἶναι οἱ τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἐκ τούτων ὀνομάζει μόνον Ἀντίγονον τὸν Δάσωνα, μὴ ἐξηγῶν τὴν ἐπανελλημμένην ἐμφάνισιν τοῦ πληθυντικοῦ τύπου βασιλεῖς.

Αἱ μικραὶ αὗται ἀσάφειαι προέρχονται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐκδότης ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς ἐπιγραφῆς ἐβάδισεν

εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς σφαλερὰν ὁδόν. Ἐπειδὴ δηλονότι οἱ λίθοι τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εὐρέθησαν συνεντετειγισμένοι ἐν μεταγενεστέρῳ ῥωμαϊκῷ κτίσματι ὁμοῦ μετὰ τεσσάρων ἄλλων ἐνεπιγράφων λίθων, ὧν αἱ ἐπιγραφαὶ ἀνάγονται προφανῶς εἰς τὴν Ἀχαικὴν Συμπολιτείαν, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 3^β ἦτις εὐρέθη ἐν Ἐπιδαύρῳ, πόλει ἀνηκούσῃ ἀπὸ τοῦ 242 π.Χ. εἰς τὴν Ἀχαικὴν Συμπολιτείαν, ἀπαντᾷ ἡ λέξις **Ἀχαιοί**, ἐξήγαγεν ὁ Καββαδίας ἀμέσως τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀνάγεται εἰς τὴν Ἀχαικὴν Συμπολιτείαν (σ. 136), καὶ ὅτι ἀποτελεῖ ψήφισμα ἢ νόμον αὐτῆς, δι' οὗ καθορίζονται αἱ σχέσεις τῆς Συμπολιτείας ταύτης πρὸς συμμάχους μὴ βασιλευμένους καὶ συμμάχους βασιλεῖς. Θέσας δὲ οὕτω a priori τὴν βᾶσιν τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀχαικῇ Συμπολιτείᾳ, προσεπάθησε συμφώνως πρὸς τὴν βᾶσιν ταύτην νὰ ἐρμηνεύσῃ πάσας τὰς λεπτομερείας τῆς ἐπιγραφῆς. Ἄλλ' ὅτι ὅμως ἡ βᾶσις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ στερεά, δεικνύουσιν αἱ δυσχερεῖαι, εἰς ἃς ἀνὰ πᾶν βῆμα προσκρούει ὁ ἐκδότης ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ, καὶ ἡ προφανῆς στενοχωρία εἰς ἣν εὐρίσκεται, προσπαθῶν νὰ οικονομῆσῃ καὶ νὰ λύσῃ τὰς δυσχερεῖας ταύτας διὰ τολμηροτάτων καὶ ἐνίοτε ἀσυμβιβάστων πρὸς τὰ πράγματα ἰσχυρισμῶν.

Οὕτω π.χ. παρατηρῶν ὁ Καββαδίας ἀσυμφωνίας διατάξεων τινῶν τοῦ νόμου τούτου τῶν Ἀχαιῶν, ὡς ἀποκαλεῖ τὴν ἐπιγραφὴν ¹, πρὸς σαφεῖς καὶ ῥητὰς εἰδήσεις τοῦ Πολυβίου περὶ τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας, λέγει (σ. 139,2) ὅτι «πρὸς ἐξήγησιν τοιούτων ἀσυμφωνιῶν δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι πολλάκις μετεβλήθησαν καὶ ἐτροποποιήθησαν οἱ νόμοι τῆς Συμπολιτείας». Ἀναφέρων δὲ τρεῖς περιπτώσεις, καθ' ἃς **ἄ** ἐγένοντο, ὡς ὑποθέτει, τροποποιήσεις, στηρίζει ταύτας εἰς ἀπλῆν ὑπόθεσιν, χωρὶς νὰ παραθέτῃ ἀπολύτως οὐδὲν τεκμήριον πιστοποιοῦν ταύτας.

Μεγαλυτέραν στενοχωρίαν αἰσθάνεται ὁ ἐκδότης προκειμένου περὶ τοῦ «συνεδρίου», ὅπερ συχνὰ ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ. Ταυτίζων δηλονότι

¹ Νόμον τῶν Ἀχαιῶν ἀποκαλεῖ καὶ χαρακτηρίζει τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν ὁ Καββαδίας· καὶ ἐν *Πρακτικῶς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* 1918 σ. 31 καὶ ἐν τῷ γαλλοφώνῳ περιοδικῷ *L'Aéro-ropole* τ. 1 σ. 8. κ. ε.

τὸ *συνέδριον* τῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὴν συνέλευσιν τῶν Ἀχαιῶν, τὴν ὀνομαζομένην παρὰ Πολυβίῳ *σύνουδον ἢ βουλήν ἢ ἀγορὰν καὶ σύγκλητον ἢ ἐκκλησίαν*, λέγει (σ. 141) ὅτι «ἀσάφεια μεγάλη καὶ σύγχυσις ἐπικρατεῖ παρὰ Πολυβίῳ διότι πρὸς δῆλωσιν τῶν συνελεύσεων τῶν Ἀχαιῶν ποιεῖται ὁ συγγραφεὺς χρῆσιν καὶ ἄλλων ἐκφράσεων». Ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πολύβιος, ἀφιερῶν οὐχὶ μικρὸν μέρος τῶν Ἱστοριῶν αὐτοῦ εἰς τὴν διήγησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀχαικὴν Συμπολιτείαν καὶ αὐτὸς κυρίως παραδίδων ἡμῖν τὰς περὶ αὐτῆς γνωστάς λεπτομερεῖς εἰδήσεις, οὐδαμοῦ οὐδ' ἅπαξ μεταχειρίζεται περὶ αὐτῆς τὸν ὄρον «συνέδριον», τοῦναντίον δὲ πολλάκις μεταχειρίζεται τὰς λέξεις *συνέδριον, σύνοδρον, συνεδρεύειν (Πολύβ. IV 23,5 : καὶ παρελθόντες εἰς τὸ τοῦ βασιλέως συνέδριον. 23,8 : οἱ δὲ μετέχοντες τοῦ συνεδρίου. 25,1 : καταλαβόν δὲ (ὁ βασιλεὺς Φίλιππος ὁ Ε') τοὺς ἀπὸ τῶν συμμαχίδων παραγεγονότας εἰς Κόρινθον, συνήδρευε. 25,5 : διακούσαντες ταύτην οἱ τῶν συμμαχῶν σύνοδρον. 26,2 : οἱ δὲ σύνοδρον παραχρῆμα προσβεντάς ἐξαπέστειλλον πρὸς τοὺς συμμαχούς. V, 28,3 : ὁ δὲ Φίλιππος τοῖς μὲν συμμαχοῖς ἔγραψε διασαφῶν πέμπειν εἰς Πάτρας τοὺς συνεδρεύοντας. 102,8 : πρὸς μὲν τὰς συμμαχίδας πόλεις γραμματοφόρους ἐξαπέστειλε, παρακαλῶν πέμπειν τοὺς συνεδρεύοντας. . . αὐτὸς δὲ ἀνέμενε τοὺς τῶν συμμαχῶν συνέδρους. 103,1 : ἤδη δὲ καὶ τῶν συνέδρων ἠθροισμένων κ. λ. π.)* πρὸς ὀηλωσιν ἄλλου, καὶ ὅτ' σαφῶς ὠρισμένου πράγματος, τουτέστι τοῦ συμμαχικοῦ συνεδρίου τῶν Μακεδόνων, ἔπρεπε νὰ καταστήσῃ τὸν ἐκδότην ἐπιφυλακτικώτερον ὡς πρὸς τὸ πρᾶγμα ². Ἡ δὲ ἐπικουρία τοῦ Πausa-

² Ὁ κ. Καββαδίας φαίνεται πρὸς στιγμὴν ἀντιλήθεις τὸ ὄρθον σημεῖον, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἐμμεῖνῃ ἀπέκρουσε τοῦτο διὰ παρατηρήσεως, ἣν ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν ἐνοῶ. Ἐν τινι δηλονότι ὑποσημειώσαι (σ. 141_{ηδ}) λέγει: «Ἴσως θελήσῃ τις νὰ υποστηρίξῃ ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος *συνέδριον* δὲν εἶναι συνέδριον τῆς τῶν Ἀχαιῶν συμπολιτείας, δὲν εἶναι δηλ. ἢ κατὰ Πολύβιον *σύνουδος*, ἀλλὰ τὸ συνέδριον τοῦ Ἀχαιομακεδονικοῦ (ῥ) συνδέσμου (τοῦ ἐκ τῶν Ἀχαιῶν, Μακεδόνων, Ἠπειρωτῶν, Βοιωτῶν, Φωκίων, Ἀχαρνῶν καὶ Θεσσαλῶν) αὐτὸ δηλ. τὸ συνέδριον, ὅπερ συνήλθεν ἐν Κορίνθῳ τῷ 220, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Φιλίππου, καὶ ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Αἰτωλῶν. Πρὸς ἀπόκρουσιν ὅμως τοιούτου ἰσχυρισμοῦ ἀρκεῖ μόνῃ ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο συνέδριον συμμαχικοῦ συνδέσμου ἀποτιλούμενον ἐκ διαφόρων ἔθνων, ἐνῶ τὸ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν *συνέδριον* εἶναι συνέδριον ἔθνους ἀποτιλουμένου ἐκ συνδέσμου διαφόρων πόλεων». Ἀλλὰ πόθεν ἐξάγεται ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν συνέδριον

νίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ἣν ἐπικαλεῖται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ ὁ ἐκδότης, διότι ὁ μὲν Πausanias (7,7, 1) καλεῖ «συνέδριον» ὁ δὲ Πλουτάρχος (Ἄρατος, 25) «συνέδρους» τὴν συνέλευσιν τῶν Ἀχαιῶν, δὲν ἔχει σπουδαίαν ἀξίαν. Διότι ἀπέναντι τῶν δύο τούτων μεταγενεστέρων καὶ ἐν πολλοῖς ἀναξιόπιστων πηγῶν ἔχομεν ὄλην τὴν ἄλλην τὴν παλαιὰν καὶ ἐν πολλοῖς σύγχρονον ἐπιγραφικὴν καὶ ἱστορικὴν παράδοσιν, ἰδίᾳ δὲ τὸν διὰ μακρῶν περὶ τὴν Συμπολιτείαν τῶν Ἀχαιῶν ἀσχοληθέντα Μεγαλοπολίτην ἱστορικόν, παρ' ᾧ οὐδ' ἅπαξ ὀνομάζεται ἡ σύνοδος τῶν Ἀχαιῶν διὰ τοῦ ὀνόματος συνέδριον (Παρβ. Hermann-Swoboda σ. 388, 2: Die Bezeichnung συνέδριον-συνέδροι ist nicht offiziell, sie findet sich nur bei Plutarch, Arat 35 u. d. Pausanias VII. 7, 1. 9. 2. 14, 5. Die Ergänzung οἱ συνέδροι τῶν Ἀχαιῶν in Sylloge² 229 (=S³ 490)₆ ist unwahrscheinlich. Παρὰ Lipsius, Beiträge κλπ. ἐν Berichte d. sächs. Gesell. d. Wiss. phil-hist. Kl. 1898, σ. 175, χαρακτηρίζεται ἡ αὐτὴ συμπλήρωσις ὡς «anz unsicher». Παρβ. καὶ Swoboda ἔ. ἀ. σ. 307 καὶ ἐν Klio τ. 12, σ. 47, 9. Ὁ Schulthess ἐν τῷ ἄρθρῳ γραμματεῖς τῆς P-W. R. E τ. VII σ. 1756 λέγει ὅτι ὁ ὅρος συνέδροι καὶ συνέδριον ἦτο κατ' ἀρχὰς ἐν χρῆσει μόνον παρὰ ταῖς ὁμοσπονδίας, ὕστερον δὲ, ἀπὸ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ἐγένετο εὐρυτέρα χρῆσις αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν βουλὴν. Προσθέτει δὲ ὁ αὐτὸς ἐν σ. 1757 ὅτι ἐξ ὄλων τῶν ἐλληνικῶν Κοινῶν μόνον οἱ Ἀχαιοὶ οὐδὲν εἶχον συνέδριον).

Ἐπειτα, ἐνῶ παρὰ πάντων ἀνεξαιρέτως μαρτυρεῖται ὅτι ὁ τόπος τῆς συνόδου τῶν Ἀχαιῶν ἦτο τὸ Αἴγιον (Παρβ. Dubois, σ. 114. P-W. R. E.

εἶναι συνέδριον ἔθνος ἀποτελούμενον ἐκ διαφόρων πόλεων; Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μόνον ἅπαξ φέρεται ἡ λέξις ἔθνος, ἐν στ. 23: ἀποκληροῦσθωσαν δέ..... ἐξ ἔθνων ἢ πόλεως, ὅπου ἡ λέξις ἔχουσα τὴν συνήθη σημασίαν τοῦ Κοινοῦ, δηλ. τῆς Συμπολιτείας, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν μεμονωμένην πόλιν (παρβ. Διόδ. 18, 10: αἱ πλεῖστα μὲν συνέθεντο τὴν συμμαχίαν, αἱ μὲν κατ' ἔθνος, αἱ δὲ κατὰ πόλιν. 19, 57: Ἀντίγονος... τὰ τ' ἔθνη καὶ πόλεις καὶ δυνάστιας προσκαλεῖτο εἰς συμμαχίαν. παρβ. καὶ Πολύβ. II, 37, 40. IV, 1, 4. V, 1 κλπ. τὸ τῶν Ἀχαιῶν ἔθνος) Πολύβ. XVIII, 47, 5: εἰσεκαλοῦντο πάντας τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων παραγεγονότας (Παρβ. καὶ Hermann-Swoboda ἐν σ. 380, ἴδε καὶ Sylloge³ 557, 31). Οὕτως δ' ἡ Μακεδονικὴ συμμαχία, περὶ ἣς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ πρόκειται, περιελάμβανε καὶ Κοινὰ (Ἀχαιῶν, Βοιωτῶν, Θεσσαλῶν κλπ.), καὶ πόλεις (Ἀθήνας, Ζάκυνθον κλπ.), παρβ. Wilhelm, ἔνθα κατωτέρω σελ. 3.

τ. I σ. 167, ἄρθρ. Achaia. Hermann-Swoboda, ἔ. ἀ. σελ. 392), ἢ ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῆ ὀρίζεται (στ. 15-18): «τὰς δὲ συνόδους γίνεσθαι τοῦ συνεδρίου, ἕως μὲν ἂν ὁ κοινὸς πόλεμος λυθῇ, οὗ ἂν οἱ πρόεδροι καὶ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἀποδεδειγμένος στρατηγὸς παραγγέλλῃ, ὅταν δ' ἢ εἰρήνη γένηται, οὗ ἂν οἱ στεφανῆται ἀγῶνες γίνονται». Τὴν ἄκραν ταύτην ἀντίθεσιν τῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὴν λοιπὴν περὶ Ἀχαικῆς συμπολιτείας παράδοσιν ἐξηγεῖ ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς (σ. 144) ὡδε: «πρόκειται ἐντάῃθα περὶ ἐξαιρετικῶν διατάξεων, οὐχὶ δηλαδὴ περὶ τῶν ἐν Αἴγιῳ συνελεύσεων, αἵτινες συνερχόμεναι κατ' ἔτος¹ ἐν χρόνῳ καθωρισμένῳ ὑπὸ τοῦ νόμου διεξήγον τὰς ὑποθέσεις τῆς Συμπολιτείας, ἀλλὰ περὶ ἄλλων ἐκτάκτων συνελεύσεων, ἐν αἷς ἢ συζήτησις ἔμελλε νὰ περιστρέφηται περὶ θέματα ἀφορῶντα τὸ μὲν εἰς τὸν κοινὸν πόλεμον, τὸ δὲ εἰς τὰ συμφέροντα οὐχὶ μόνον τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλὰ τῆς ὅλης συμμαχίας». Ἄλλ' ἀκριβῶς ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυβίου, καθ' ἣν Ἀντίγονος ὁ Δάσων προκειμένου νὰ συζητήσῃ μετὰ τῶν συμμαχῶν θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν ὄλην συμμαχίαν, δὲν μετέβη εἰς τὸν τόπον τῶν ἐκτάκτων συνελεύσεων, ἃς ὑποθέτει ὁ ἐκδότης, ἀλλ' εἰς Αἴγιον (Πολ. II, 54, 3: Ὁ δὲ Ἀντίγονος... ἦκε πρὸς τὴν τῶν Ἀχαιῶν σύνοδον εἰς Αἴγιον ἀπολογισάμενος δὲ περὶ τῶν καθ' αὐτὸν καὶ χρηματίσας περὶ τῶν μελλόντων, ἔτι δὲ κατασταθεὶς ἡγεμῶν ἀπάντων τῶν συμμάχων, μετὰ ταῦτα... 54, 13 οὕτως ἦδη συνάπτιος τοῦ χειμῶνος παρῆν εἰς Αἴγιον πρὸς τὴν τῶν Ἀχαιῶν σύνοδον). Καὶ ἂν πάλιν, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ ἐκδότης (σ. 144), ἐν Αἴγιῳ συνήρχοντο οἱ Ἀχαιοὶ μόνον ὡσάκις εἶχον νὰ διεξαγάγωσι τὰς ὑποθέσεις τῆς Συμπολιτείας, ὡσάκις δ' ἐπρόκειτο νὰ σκεφθῶσι περὶ γενικωτέρων θεμάτων ἀφορῶντων εἰς τὰ συμφέροντα τῆς συμμαχίας συνήρχοντο κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν «οὗ ἂν οἱ στεφανῆται ἀγῶνες γίνονται», πῶς συμβιβάζεται πρὸς τοῦτο ἡ ῥητὴ ἐπίσης μαρτυρία τοῦ Πολυβίου, ὅτι προκειμένου νὰ συζητήσῃ μετὰ τῶν Ἀχαιῶν ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων Φίλιππος ὁ Ε' κατὰ τὸ

1 Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὡς γνωστὸν τὸ Κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν κατ' ἀρχὰς μὲν συνήρχετο εἰς δύο, ὕστερον δὲ εἰς πέντε κατ' ἔτος συνόδους. Παρβ. Hermann-Swoboda σ. 392. καὶ Lipsius, ἔ. ἀ. σ. 161.

ἔτος 220 π. Χ. γενικωτέρας φύσεως θέμα, ὡς ἦτο βεβαίως ὁ κατὰ τῶν Αἰτωλῶν ἐπικληθεὶς συμμαχικός πόλεμος, δὲν προσῆλθεν οὐ στεφανίτης ἀγὼν ἐτελεῖτο, ἀλλὰ προσῆλθεν ἐν Αἰγίῳ; Ἐπειτα ὁ αὐτὸς Μεγαλοπολίτης καὶ Ἀχαιὸς ἱστορικός διακρίνει σαφῶς δύο διαφόρους συνόδους συνελθούσας σχεδὸν ταυτοχρόνως κατὰ τὴν κήρυξιν τοῦ συμμαχικοῦ λεγομένου πολέμου (220 π. Χ.): τὴν σύνοδον ἀπάντων τῶν συμμάχων, γενομένην ἐν Κορίνθῳ παρισταμένου καὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου (Πολ. IV, 13, 6: τὴν δ' ἀρχὴν (ἔσχεν ὁ συμμαχικός πόλεμος) ἐκ τοῦ μετὰ ταῦτα γενομένου δόγματος ἀπάντων τῶν συμμάχων οἱ συνελθόντες εἰς τὴν τῶν Κορινθίων πόλιν ἐπεκύρωσαν τὸ διαβούλιον διαπροσῆκοντος Φιλίππου τοῦ βασιλέως καὶ 25, 1: καταλαβὼν δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν συμμαχίδων παραγεγονότας εἰς Κόρινθον, συνήδρευε καὶ διελάμβανε μετὰ τούτων τί δεῖ ποιεῖν καὶ πῶς χρῆσασθαι τοῖς Αἰτωλοῖς. Παρβ. καὶ 22, 1), καὶ τὴν ἰδιαίτεραν σύνοδον τῶν Ἀχαιῶν τὴν συνελθούσαν ἐν Αἰγίῳ (Πολ. IV 26, 7: οἱ δ' Ἀχαιοὶ συνελθόντες εἰς τὴν καθήκουσαν σύνοδον τό τε δόγμα πάντες ἐπεκύρωσαν καὶ τὸ λάφυρον ἐπεκήρυσαν κατὰ τῶν Αἰτωλῶν προσελθόντος δὲ καὶ τοῦ βασιλέως πρὸς τὴν βουλὴν ἐν Αἰγίῳ καὶ διαλεχθέντος διὰ πλειόνων τὰ ρηθέντα μετ' εὐνοίας ἀπεδέξαντο καὶ τὰ προϋπάρχοντα φιλάνθρωπα τοῖς προγόνοις ἀνενεώσαντο πρὸς αὐτὸν τὸν Φίλιππον. Παρβ. καὶ 27, 9). Εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς συνόδους παρίσταται ὁ Φίλιππος, ἀλλ' ὑπὸ διάφορον ἐν ἑκατέρᾳ ιδιότητι. Ἐν Κορίνθῳ μὲν παρίσταται ὡς σύμμαχος καὶ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων, ἐν Αἰγίῳ δὲ ὡς ἰδιαίτερος σύμμαχος τῶν Ἀχαιῶν ἀνανεῶν τὴν προϋπάρχουσαν τοῖς προγόνοις συμμαχίαν (Πολ. IV, 26, 8), ἥτις ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ἡ συμμαχία ἣν εἶχον συνάψει πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἐν Πηγαῖς τῆς Μεγαρίδος ὁ Ἀντίγονος Δώσων καὶ ὁ Ἄρατος (Πλουτ. Ἄρατος 44). Ἐπανειλημμένως δὲ προσέρχεται ἐν Αἰγίῳ ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ὁσάκις ἔχει τι νὰ συζητήσῃ μετὰ μόνων τῶν Ἀχαιῶν κατὰ τοὺς χρόνους, εἰς οὓς περίπου ἀνάγεται ἡ προκειμένη ἐπιγραφὴ (Πολ. V, 1, 6: ὁ βασιλεὺς Φίλιππος ἐνδεὴς ὢν οἴτου καὶ χρημάτων εἰς τὰς δυνάμεις, συνῆγε τοὺς Ἀχαιοὺς διὰ τῶν ἀρχόντων εἰς ἐκκλησίαν ἀθροισθέντος δὲ

τοῦ πλήθους εἰς Αἶγιον κατὰ τοὺς νόμους).

Τὸ δ' ἐν σελ. 144 λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Καββαδίου περὶ τῶν στεφανιτῶν ἀγώνων, ὅτι ἴσως δὲν περιλαμβάνονται ἐν αὐτοῖς οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνες, ὅπως συμβιβασθῆ καὶ ἐνταῦθα πρὸς τὴν δῆθεν ἐπιγραφὴν τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας ἢ γνωστῆ ἐχθρότης τῶν Ἠλείων πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, εἶναι καὶ τοῦτο ἀμάρτυρον καὶ ἀκατανόητον, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν στ. 20 τῆς ἐπιγραφῆς 3^β ἀναφέρονται οἱ Ἠλεῖοι.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνατραπῶσιν οἱ πλείστοι ἐκ τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ ἐκδότου καὶ πολλὰ ἄλλα ἀκόμη πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐσφαλμένης αὐτοῦ ἐρμηνείας νὰ λεχθῶσιν ¹. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς ἀρνητικῆς προτιμῶ νὰ εἰσέλθω ἀμέσως εἰς τὴν θετικὴν ἐξέτασιν τῆς πολυτίμου ἐπιγραφῆς, ἐν ἣ λαλοῦσιν αὐτὰ τὰ πράγματα ἀφ' ἑαυτῶν.

2. Ἡ ἐπιγραφὴ καὶ τὸ κείμενον αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ὀκτώ τεμαχίων, τῶν ἀποτελούντων τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν, ὡς δημοσιεύεται αὕτη ὑπὸ τοῦ Καββαδίου, τὰ τρία, τὰ καὶ μεγαλύτερα, εὐρέθησαν κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφάς. Τὰ δὲ ἄλλα πέντε, τὰ μικρότερα, εὐρέθησαν ἐν ταῖς παλαιαῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἱεροῦ, εἶχον ἔκτοτε δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ Fraenkel ἐν τῷ Corpus τῶν I.G. IV ὑπ' ἀριθ. 924 μετὰ δύο ἀκόμη ἄλλων, ἅτινα ἄπορον πῶς διέλαθον τὴν προσοχὴν τοῦ Καββαδίου, καὶ ἅτινα, ὡς κατωτέρω θὰ δειχθῆ, ἀνήκουσιν εἰς ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν. Ὁ κ. Καββαδίας, προσαρμόσας μετὰ μεγάλης ἀληθῶς εὐστοχίας τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα τεμάχια πρὸς ἄλληλα, παρουσίασε τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 ἐπιγραφὴν (εἰκὼν 4 σ. 130), ἀποτελοῦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ κάτω μέρος τῆς ὅλης στήλης. Ἀλλὰ τὸν σοφὸν ἐκδότην διέλαθε τὸ γεγονός, ὅτι περὶ τῶν μικρῶν τούτων καὶ παλαιῶν τεμαχίων τῆς ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῆς εἶχε πραγματευθῆ ὁ δεινότατος

¹ Οὕτω π. χ. ἐν στ. 24 τοῦ τεμαχίου 3^β (=B') ἀναφέρεται ὄρκος Δία, Γῆν, Ἥλιον, κ. λ. π' (παρβ. καὶ Καββαδίου ἔ. ἀ. σ. 128, 8). Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν Ἀχαιῶν, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ὤμνον πάντοτε εἰς Δία Ἀμάριον καὶ Ἀθηνᾶν Ἀμαρίαν. Παρβ. Sylloge⁸ ἀρ. 490, ὅπου ἡ συνθήκη Ἀχαιῶν καὶ Ὀρχομενίων. Larfeld, I, σ. 445. Dubois σ. 228. E. Ziebarth, De iurejurando in iure Graeco questiones. Diss. Γοττίγγη 1892 σ. 20.

τῶν ἐπιγραφικῶν *Ad. Wilhelm* πρὸ δέκα ἐτῶν ἐν τοῖς *Sitzungsberichte der Akademie d. Wissensch. in Wien, Phil-Hist. Klasse* τ. 165 *Abhandlung* 6 σελ. 31 κ. ε.

Ὁ Wilhelm μετὰ μακρὰν ἀνάλυσιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν μικρῶν τούτων τεμαχίων τῆς ἐπιγραφῆς IG IV 924 ἀποφαίνεται, ἔχων ἐν τούτῳ συνεπίκουρον καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ρώσου ἐπιγραφικοῦ Ἀλεξάνδρου Nikitsky, ὅτι ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς ψήφισμα τῆς Κορινθιακῆς λεγομένης συμμαχίας τῶν Ἑλλήνων, ταῦτα δὲ φαίνονται δεχόμενοι καὶ οἱ ὕστερον περὶ τῆς συμμαχίας ταύτης πραγματευθέντες ἱστορικοὶ *Kaerst* (I² σ. 268 κ. ε. καὶ σ. 526 κ. ε.) καὶ *Wilcken* (*Beiträge zur Geschichte des korinthischen Bundes* ἐν *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen Klasse der k. b. Akademie der Wissensch. zu München* 1917, 10 *Abhandlung* σ. 37). Τὴν δὲ γνώμην ταύτην τοῦ Wilhelm καὶ τὴν ἐλπίδα, ἣν ἐξέφρασεν οὗτος (σ. 43), ὅτι περαιτέρω ἀνασκαφαὶ καὶ ἐρευνᾶν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἤθελον φέρει εἰς φῶς πρὸς ἄρσιν πάσης ἀμφιβολίας νέα τεμάχια τοῦ οἰκτρῶς ἠκρωτηριασμένου ἐγγράφου, ἔρχονται νῦν νὰ κυρώσωσιν ἐν μέρει τὰ ὑπὸ τοῦ Καββαδίου εὑρεθέντα καὶ δημοσιευθέντα μεγάλα συμπληρώματα τῆς ἐπιγραφῆς.

Ἐξετάζων ὁ Wilhelm τὰ παλαιὰ τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλας ἐπιγραφάς, ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὴν Ἀττικὴν I.G. II 160 (=Syll.³ 260), εἰκάζει (σ. 44) ὅτι ἐν τοῖς τεμαχίοις τούτοις ἔχομεν λείψανα τῆς συνθήκης, ἣν συνῆψε μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων Φίλιππος τῷ 337 π. X. παρασκευάζων τὴν κατὰ τῶν Περσῶν πανελλήνιον ἐκστρατείαν. Ὁ δὲ Wilcken (ἔ. ἀ. σ. 37) μὴ ἀποκρούων τὴν περὶ Φιλίππου εἰκασίαν τοῦ Wilhelm, νομίζει ὅτι δύνανται ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἀφορῶσι τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῆς, ἥτις, ἀποτελοῦσα ἐν ποιᾷ περιπτώσει τὰς συνθήκας τὰς μεταξὺ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἑλλήνων συναφθείσας, ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 336 π. X. Ἀλλ' ὡς θὰ δειχθῆ κατωτέρω, ἡ ἐπιγραφή αὕτη τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τὰ ἐν αὐτῇ περιεχόμενα δὲν ἀνάγονται οὔτε εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Φιλίππου οὔτε εἰς τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἀνάγονται εἰς ἄλλην ἀνανέωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ

Μακεδόνας Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, γενομένην εἰς πολὺ ὕστερον τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου χρόνους.

Πρὸ πάτης ὁμως ἐξετάσεως τοῦ πράγματος νομίζω σκόπιμον νὰ προτάξω ἐνταῦθα (σελ. 6) τὸ κείμενον τῆς ὑπὸ τοῦ Καββαδίου συναρμολογηθείσης ἐπιγραφῆς, εἰς ἣν μελετήσας ἐξ αὐτοφίας τὸν λίθον προτείνω νέας ἀναγνώσεις καὶ συμπληρώσεις, προσθέσας ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις αὐτῆς καὶ τὸ παρα Fraenkel (IG IV 924) τεμάχιον B¹, οὗ τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν εἶχεν ἤδη εὐστόχως ὑποδείξει ὁ Wilhelm (ἔ. ἀ. σ. 36).

3. Αἱ περὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων πηγᾶι καὶ ἡ πρὸς ταύτας σχέσις τῆς ἐπιγραφῆς.

Τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων², ἡ συμμαχία δηλονότι ἣν ἱδρυσεν ὁ Φίλιππος μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην συγκαλέσας πανελλήνιον συνέδριον ἐν Κορίνθῳ, δὲν εἶναι μόνον τὸ τελευταῖον πολιτικὸν μεγαλοῦργημα τοῦ διπλωμάτου Μακεδόνα (*Kaerst*, I² σ. 274), ἀλλὰ καὶ ἐν τῶν σπουδαιότητων γεγονότων τῆς ὅλης πολιτικῆς ἱστορίας τῶν

¹ Τὸ τεμάχιον τοῦτο καὶ τὸ ἄλλο, τὸ διὰ τοῦ B ὑπὸ τοῦ Fraenkel σημειούμενον, παρ' ὅλας τὰς ἐρεῖνας μου δὲν κατωρθώθη νὰ εὑρεθῆ ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ λεγομένου παλαιοῦ Μουσειοῦ τῆς Ἐπιδαύρου. Ἐνταῦθα θεωρῶ καθήκον μου νὰ ἐκφράσω θερμὰς εὐχαριστίας πρὸς τὸν Ἐφορον τῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀντ. Κεραμόπουλον, ὅστις εὐρισκόμενος διὰ λόγους ὑπηρεσιακοῦς ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου κατὰ τὴν αὐτῆ ἐπίσκεψίν μου, ὄχι μόνον ὑπεράγαγεν φιλοφρόνως καὶ φιλοξένως ἠκόλυσε τὴν ἐργασίαν μου, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος μὴ φεισθεὶς τοῦ κόπου τῆς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μετ' ἐμοῦ ἀναγνώσεως τῆς ἐπιγραφῆς, εἰς πολλὰ δύσκολα καὶ ἀμφίβολα σημεῖα αὐτῆς διὰ τῆς ἐπιγραφικῆς αὐτοῦ ἐμπειρίας με ἐβοήθησε καὶ διεφώτισε.

² Ἡ συμμαχικὴ καὶ ὁμοσπονδιακὴ αὕτη ὀργάνωσις, ἣν ἱδρυσεν ὁ Φίλιππος, καλεῖται συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν *Κορινθιακὴ Συμμαχία* *Korinthischer Bund*, *La Ligue de Corinthe*, ἐκ τοῦ τύπου τῆς πρώτης ὑπὸ τοῦ Φιλίππου συμπήξεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐπανελημμένης ὕστερον συγκεντρώσεως τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων. Οὗτω δὲ «*Κορινθιακὴ Συμμαχία*» μεταφράζεται καὶ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. (*Δρόυζεν*, τ. I σ. 59.190). Ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἀσάχου τούτου ὀνόματος ἐπροτίμησα τὸ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων παραδοθὲν διὰ τὴν ὁμοσπονδίαν ταύτην Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, ὡς διδάσκει τὸ ἐκ παύρου τῆς Ὁξύρυγχου γνωστὴν χρονονικὸν (*Oxyrh. Papyri* τ. I σ. 25 στήλη III στ. 3. κ. ε.): κατὰ δὲ τὸν τέταρτον τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνελθόντες Φίλιππον αὐτοκράτορα στρατηγὸν ἐλλοιτο τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου. Καὶ ὁ Ἀρριανὸς III 24, 4: *οἱ Σινωπεῖς οὕτε τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων μετείχον*. Συνηθέστερον τὸ κοινὸν τοῦτο ἐλέγετο ἀπλῶς οἱ Ἕλληνας. Ἀρρ. I 16, 7. II 2, 2. Ἡ ὀρθὴ αὕτη ὀνομασία ἤρχισεν ἤδη ἐσχάτως νὰ ἐπικρατῆ: «*Korinthischer Bund der Hellenen*» (*Wilhelm*), «*Hellenischer Bund*» (*Niese*), «*Ligue hellénique*» (*Plas-sart*)

Ἐπιγραφὴ Α (= ΑΕ 1918 σ. 132 ἀριθ. 3. σ. 130 εἰκὼν 4).

Σημ. Ἡ στιγμὴ ἢ σημειομένη ὑποκάτω τῶν γραμμάτων δηλοῖ ὅτι τὰ γράμματα ταῦτα δὲν ἀναγινώσκονται εἰς τὸ ἀκέραιον, ἀλλὰ σώζονται ἕκαστη ἐν τῷ λίθῳ, ἕξ ὧν τὰ μὲν σαφῆ ἢ ἀναμφισβήτητα ἐτέθησαν ἔκτος ἀγκυλῶν, τὰ δὲ ὅπως πιθανὰ περιελήφθησαν ἐν ταῖς ἀγκύλαις.

- ... ΟΣΟΙ [. . . . .]
 .. ΙΑΣΤΩΝ [. . . . .]
 ἢ παρὰ τῶν [. . . . .] ἐ-
 κάστων [. . . . .]
 σαν, ὅθεν [. . . . .] μὴ ἐ- 5
- § 1. ξεῖνα[ι μηδενὶ εἴ]ρ[γειν τοὺς συνέδρους μηδὲ τοὺς π]ροσβεύοντας [εἰς τοὺς συνέ-
 δρους [μηδὲ τοῦ]ς ἀποστελλομένους παρὰ τῶν σ]υνέδρων, μηδὲ τοὺς ἐπὶ τὴν κοι-
 νὴν σ[τρατεία]ν ἐκπεμπομένους [πεζοὺς καὶ ναύ]τας ἐφ' ἃ ἐκάστοις συντέτακται,
 μήτ[ε ἄγειν τατ]τομένους ἐπὶ τὰ[. . . . .] μηδὲ ἀνδροληπτεῖν μηδὲ κατε[γ]-
 γυᾶ[ν ἐπ' οὐδεμ]ι[ᾶ]ι αἰτίαι· ἂν δὲ τίς ταῦτα ποιῆι, οἳ τ]ε ἄρχοντες οἱ ἐν ἐκάστηι τῶν 10
- § 2. πό[λε]ων κωλύεωσαν καὶ οἱ σύ[ν]εδροι δικαζέ[τ]ωσαν — Συνέροχεσθαι δὲ τοὺς συ-
 νέδρους ἐμὲ μὲν τῆι εἰρήνηι τρῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐ]ν δὲ τῷ πολέμῳι ὁσάκις ἂν δοκῆι
 [συ]μφέρειν τοῖς συνέδροις καὶ [τῷ βασιλεῖ] ἢ τῷ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ τῆς κοι-
 [ν]ῆς φυλακῆς καταλειμμέν[ωι, σ]υνεδρεῦειν δὲ ὁπόσας ἂν ἡμέρας οἱ πρόεδροι
- § 3. τοῦ συνεδρίου παραγγέλλωσ[ιν] — Τ]ὰς δὲ συνόδους γίνεσθαι τοῦ συνεδρίου, ἐ- 15
 ω[ς] μὲν ἂν ὁ κοινὸς πόλεμος λυθῆι, ο]ὔ ἂν οἱ πρόεδροι καὶ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ<ι> ὑ[π]ὸ τῶν βα-
 σιλέων ἀποδεδειγμένος στρ[ατ]ηγὸς παραγγέλληι, ὅταν δ' ἡ εἰρήνη γέν[ηται],
- § 4. οὗ ἂν οἱ στεφανῖται ἀγῶνες [γίν]ωνται — Τὰ δὲ δόξαντα τοῖς συνέδ[ρο]ις [κύρια]
 εἶναι· χρηματιζόντωσαν δὲ ὑπ[έρ] ἡμῖς γινόμενοι, ἂν δ' ἐλάττους συνέλθ[ωσιν],
- § 5. μὴ χρηματίζειν — Περὶ δὲ τῶ[ν ἐν] τῷ συνεδρίῳι δοξάντων μὴ ἐξέσ[τω] ταῖς 20
- § 6. πόλεσιν εὐθύνας λαμβάνειν [παρ]ὰ τῶν ἀποστελλομένων συνέδρω[ν] — Προέ-
 δρους δὲ εἶναι πέντε ἐκ τῶν σ[υν]έδρων οἳ ἂν λάχωσιν ὅταν ὁ πόλε[μος] μὴ ἐνδη-
 § 7. μῆι, ἀποκληρούσθωσαν δ' ἐνὸ[ς] μὴ πλείους ἕξ ἔθνους ἢ πόλεως — Τού[τους] δὲ συνα-
 γαγεῖν τε τοὺς συνέδρους κ[αὶ] δύο[ς] γραμματεῖς ἀπὸ τοῦ κοιν[οῦ] λαβεῖν καὶ . . .]
 ὑπηρέτας καὶ προτιθέναι περὶ ὧ[ν] χρῆ[σιν] βου[λευ]εσθαι, κ[αὶ] τὰ δόξ[αντα] παραδιδόναι 25
 τοῖς γραμματεῦσι καὶ αὐτοὺς ἔχ[ειν] ἀν[τί]γραφα [σεσημ]ασμένα, καὶ τὰς γνώμας πά-
 σας εἰσάγειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τ[οῦ] λέγειν ἢ χ[ρηματ]ίζειν ἐ[ν] κόσμῳι? τοὺς δὲ συνεδρεῦ-
 § 8. οντας τὸν ἀτακτοῦντα ζημιῶν — [Ὁ βουλό]μενος δ' εἰση[γή]σθαι γ[νώμ]ην ὑπὲρ τῶν
 συμφερόντων τοῖς βασιλεῦσιν κα[ὶ] ταῖς πόλε[σιν] ἢ εἰσαγ[γεῖ]λαι τοὺς τὰ ὑ]-
 πεναντία πράττοντας τοῖς συμμά[χοις] μῆ] πειθομέν[ους] τοῖς κοινῆι δεδογμέ- 30
 νοις ἢ ἄλλο τι χρηματῖσαι τοῖς σ[υν]έδροις ἀπογραφέσθω [εἰς τοὺς προέδρους],
- § 9. οἳ δὲ προτιθέτωσαν εἰς τοὺς σ[υν]έδρους — Ὑπευθύνου[ς] δὲ πάντων εἶναι τοὺς
 προέδρους ὧν ἂν πράξωσιν, τὰς δὲ [γρ]αφὰς διδόντω κατὰ [τῶν προεδρευσάντων εἰς]
 τοὺς μετὰ τούτους ἀποκλη<ι>ρωθέντας προέδρους [ὁ βουλό]μενος, οὔτοι δὲ εἰσα-
 γέτωσαν εἰς τοὺς συνέδρους ἐν τῆι πρώτῃι ἐ[πιγιν]ομένη[ι] κοινῆι συνόδῳι]. 35
- § 10. — Ἐως (δ') ἂν ὁ κοινὸς πόλεμος λυθῆι, προεδρεῦειν [τοὺς ὑπὸ τ]ῶν βασι[λέων] ταχθέντας — Ἄν]
- § 11. δὲ τις πόλις μὴ ἀποστε[λ]ηι κατὰ τ[ὰς] ὁμολογία[ς] συνέδρους [εἰς τὰς γινομένας]
 συνόδους, ἀποτινέτω κ[αθ'] ἕκα[στον] τὸ[ν] σύνεδρον δύο ἐκάστης τ[ῆς] ἡμέρας δραχμὰς]
 ἕως ἂν διαλυθῶσιν οἳ[ἱ] σ[ύν]εδροι, ἂν μὴ τίς ἀρρωστίαν νοσήσας ἐξ[ομ]όσηται αὐτός].
- § 12. — Καὶ ἂν τις πόλις μ[ὴ] ἀποστελῆι τὴν δύ[ναμιν] τῆ[ν] τεταγμένην [ὅταν ὁ βασιλεὺς πα]- 40
 ραγγέλληι, [ἀποτιν]έτω ἐκάστης (τῆς) ἡμέρας [κατὰ] τὸν ἱππέα ἡμιμ[ναῖον] — κα]-
 τὰ δὲ τὸ[ν] ὀπλί[την] εἴκοσι δραχμὰς — κατὰ [τὸν ψιλὸν] δέκα δραχμὰς — καὶ κα]-
 τὰ τὸ[ν] ναῦτην [. . . . .] δραχμὰς, ἕως ἂν [ἐξέλθ]ηι ὁ χ[ρόνος] τῆς στρα[τείας] πᾶσι
 τοῖς ἄλλοις Ἑ[λλησιν]. 44

Ἐπιγραφῆς Β ἐμπροσθία ὄψις = Β (ΑΕ 1918 σ. 133, 3^α).

1 . . . πόλεις . . .
 . . . φῶρασιν . . .
 . . . σῖνονδροι . . .
 . . . ἂν παρὰ γῆλλοισιν
 . . . ἐκάσται ὃ ἂν
 . . . εἰρήνη καὶ μὴ
 [ἐξεῖναι . . .] -- τρέφειν τὸ
 [στράτευμα . . .] τοῖς συνέδροις
 . . .]ναι στρατη-
 [γόν . . . συμ]αχίαν ἐν τοῖς
 . . . ἀπείτριδες θῶανα-
 [τούσθωσαν? . . .]ναι αὐτοὺς
 . . . ἐν ἧ]ι δ' ἂν πόλει ἐν-
 [δημῆ] . . .]ς καὶ ἀναγέτω-
 [σαν . . . γεγ]ραμμένον ἐ-
 . . . ἐναν]τίον στρατευσ-
 [μέγον . . . εἰ δ]ὲ μὴ, ἔστω καθ' αὐ-
 [τῶν . . . μὴ ἐξεῖναι ταῖς πόλ]εσιν ἄλλο τι πρῶτ-
 [τειν . . . λόγ]ωι ἢ ἔργωι εἰσαγ-
 [γέλλειν . . . οἱ σύν]εδροι κρινόντω-
 [σαν . . . ὅ,τι χρῆ] παθ]εῖν ἢ ἀποτεῖσθαι
 . . . ἢ θά]λαττα καθαρὰ ἢ
 . . . πολ]ιτείταις δὲ χρῆσθαι
 [ταῖς πατρίοις? . . . συ]μμαχίαν -- ἵνα δὲ αἱ
 . . .]ηται τῆ]ι σωτηρίαι
 . . . τ]ῆς τῶν βασιλέων
 . . .]μηδ' ἐπ]ὶ νεωτερι-
 [σμίωι . . .]ναι ἂν αἰρεῖσθαι ἐ-
 . . . ἐπι]ψηφίσαντα κρινι-?
 [μενος . . . πε]ρεὶ αὐτῶν ὁ βουλό-
 [χων . . . μηδ]ένα τῶν συμμά-
 . . .] αὐτόχειρες ἐ-
 . . .]ες καθ' αὐτῶν
 . . . τοῖ]ς κληρονόμοις
 . . . ἐν ἧ]ι δ' ἂν πόλει
 . . .]ς ἀναγέτωσαν
 . . . ἐνηνεγμένη
 . . . α]ν καὶ νέμεσθαι
 . . . τῆ]ι χῶ]ροι 39

Ἐπιγραφῆς Β ὀπισθία ὄψις = Β' (ΑΕ 1918 σ. 134, 3^β).

1 δ . . .
 . . . πελ . . .
 . . . τες δ . . .
 . . . δεῖς . . .
 5 [ν]εδροι . . .
 . . . συνεδρ[. . .]
 . . . ναλισκομ[. . .]
 . . . οντες ὧν ἀ]ν . . .
 . . . νας -- ἵνα δὲ [μ]η . . .
 10 ως ἄλλ' ἴσως κ[αὶ] δικαίως . . .
 . . . εἰσφοραὶ γίνων]ται
 . . . δύναμιν καὶ ὡς . . .
 . . . ταῖς πόλεσιν μ . . .
 . . . συμμαχίαι γεγε]νημένη . . .
 15 ἂν τι βούλωντα]ι . . .
 . . . τῶν συμφερόντ]ων . . .
 . . . οὔτοι ἐπανορθω] . . .
 . . . λογίας καὶ τοὺς ὄρκους -- . . .
 . . . λας λιθθνας κα[ὶ] . . .
 20 αν Ἥλειους δ' εἰς Ὀλυμπίαν . . .
 . . . Ἀχαιῶς δ' εἰς . . .
 . . . τὰς ὀμολογία]ς . . .
 . . . νεδρίου παρ' αὐ]τ . . .
 . . . Δία. Γῆν, Ἥλιον, Π[οσειδῶν, Ἄρη, Ἀθηνᾶν καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς πάντας· ἐμμε]-
 25 νῶ ἐν τῆ]ι συ]μμαχίαι τῆ]ι γεγενημένῃ πρὸς τοὺς βασιλεῖς Ἀντίγονον καὶ Φιλίππον
 . . . καὶ τοὺς τούτ]ων συμμάχους . . .
 . . . τας τοῦ συν]εδρίου . . .
 . . . τοῖς -- Καὶ οὐ]χ ὅπλα ἐποίησω . . .
 . . . μενότων τ]αῖς . . .
 30 ραν ἀποτεροῦ]μαι . . .
 . . . αἰεσίαν τῆ]ν Ἀ[ντιγόνου καὶ Φιλίππου καὶ τῶν ἐγγόνων καταλύσω· καὶ εἴ]
 . . . [τις] ἄλλος τού]τοις ἐναντίον ποιεῖ, πολεμήσω . . .
 . . . . . . ἐ]ν τοῖς ἐν]αντίοις? . . .
 . . . . . . ἀλλὰ πο]τήσω πᾶν τὸ δυνατόν . . .
 35 συμμαχ]ίαν τ]ῆ]ν γεγενημένην . . .
 . . . ἐ]χ[ε]ιν? . . .

τῆ]ι χῶ]ροι 39

Ἑλλήνων. Διότι ἡ πολιτικὴ τῶν κοινῶν πανελληνίων ιδεωδῶν, ἢν ἐκαλλιέργησαν μεγάλοι καὶ φωτειναὶ διάνοιαι, ὡς ἡ τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἰσοκράτους κλπ, νῦν ἐτίθετο τὸ πρῶτον καὶ εἰς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν. Δυστυχῶς ὁμοῦ αἱ εἰδήσεις καὶ αἱ πηγαὶ περὶ τῆς πανελληνίου ταύτης ὁμοσπονδίας, ἣτις ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἀνενεώθη κατ' ἐπανάληψιν ὕστερον ἐπὶ τῶν Διαδόχων καὶ τῶν Ἐπιγόνων, εἶναι πολὺ σπάνια καὶ πενιχραῖ. Ἀκριβῶς δὲ ἡ σπάνις αὕτη, ἡ προκαλέσασα πάντοτε τὰ παράπονα καὶ τὴν στενοχωρίαν τῶν περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀσχοληθέντων ἱστορικῶν (παρβ. Δροῦξεν, τ. Α' σ. 57. 126, 1. 191. Kaerst, τ. I² σ. 274. Wilcken, ἔ. ἄ. σ. 3. Niese, τ. II σ. 335), καθιστᾷ ἔτι μεγαλυτέραν τὴν χαρὰν μεθ' ἧς θὰ χαιρετισθῆ ἢ ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἱερᾶς Ἐπιδαύρου ἐμφάνισις νέας καὶ σπουδαίας ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας περὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου, ἣτις ἄς ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν θὰ εἶναι καὶ ἡ τελευταία.

Αἱ εἰδήσεις, ἄς ἔχομεν περὶ τῆς ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας ὀργανωθείσης Ἑλληνικῆς ταύτης ὁμοσπονδίας, περιορίζονται ἐκ μὲν τῶν γραμματικῶν πηγῶν ἐν τῷ «Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν» λόγῳ τοῦ (ψευδο) Δημοσθένους, παρὰ Διοδώρῳ σποραδικῶς καὶ παρὰ τοῖς Λατίνοις ἱστοριογράφοις Κουρτίῳ Ρούφῳ (Historia Alexandri magni) καὶ Ἰουστίνῳ (Epitoma historiarum Philippicarum) ἐπίσης· ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραφικῶν ἐν τοῖς ὀλίγοις λειψάνοις καὶ τεμαχίοις, ἅτινα μετὰ τόσης ἀξυδερκείας διέκρινε, συνέλεξε καὶ συνήρμησεν ὁ Wilhelm ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ. Παραβάλλοντες δὲ τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου νέαν ἐπιγραφὴν πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε γνωστὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου ἀντιλαμβάνομεθα προφανῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν συγγένειαν.

Ἐν πρώτοις τοὺς «συνέδρους», οἵτινες ἀπαντῶντες ἐν ἐκάστῳ σχεδὸν στίχῳ τῆς προκειμένης ἡμῖν ἐπιγραφῆς, παρέσχον τῷ ταύτης δυσχερείας εἰς τὸν Κιββακίαν ἐπανευρίσκομεν πανταχοῦ τῆς παραδόσεως, ἐν ἣ γίνεται λόγος περὶ τοῦ «κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου» (παρβ. (ψευδο) Δημοσθ. Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον Συνθηκῶν I.5: ἔσσι γὰρ ἐν ταῖς συνθήκαις ἐπιμε-

λεῖσθαι τοὺς συνεδρεύοντας. Διόδ. XVI, 89.3: διόπερ ἐν Κορίνθῳ τοῦ κοινοῦ συνεδρίου συναχθέντος. XVII, 4: τοῦ δ' Ἀλεξάνδρου παραγγείλαντος εἰς Κόρινθον ἀπαντᾶν τὰς τεπροσβείας καὶ τοὺς συνέδρους. ἐπειδὴ συνῆλθον οἱ συνεδρεύειν εἰωθότες. 48,6: οἱ δὲ σύεδροι τῶν Ἑλλήνων ἐψηφίσαντο πέμψαι πρέσβεις πεντεκαίδεκα. 73,5: ἐκείνου δὲ ἐπὶ τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον τὴν ἀπόκρισιν ἀποστείλαντος, οἱ μὲν σύεδροι συνήχθησαν εἰς Κόρινθον. XVIII, 69: συναγαγὼν (ὁ Πολυσπέρχων) ἐκ τῆς πόλεως συνέδρους, διελέθη περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν συμμαχίας. XX, 46: πρὸς δὲ τὸν υἱὸν Δημήτριον ἔγραψε, κελεύων τῶν μὲν συμμαχίδων πόλεων συνέδρους συστήσασθαι τοὺς βουλευσομένους κοινῇ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμφερόντων. Δημοσθ. Περὶ τοῦ Στεφ. 22: ὡς ἄρ' ἐγώ... κεκωλυκῶς εἶην τὴν πόλιν μετὰ κοινοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων ταύτην (τὴν εἰρήνην) ποιῆσασθαι. Ὑπερείδης Ὑπὲρ Εὐξεν. 20: καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον πορεύεσθαι. Αἰσχίνης Κ. Κτησ. 161: οὐδ' εἰλάσατε κοιθῆναι ἐν τῷ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίῳ... 254: ἡμερῶν μὲν ὀλίγων μέλλει τὰ Πύθια γίνεσθαι καὶ τὸ συνέδριον τὸ τῶν Ἑλλήνων συλλέγεσθαι (περὶ τῶν δύο τούτων χωρίων τοῦ Αἰσχίνου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω). Πολύβιος IV 23. 5: καὶ παρελθόντες εἰς τὸ τοῦ βασιλέως συνέδριον. 8: οἱ μετέχοντες τοῦ συνεδρίου. 25. 1: καταλαβὼν τοὺς ἀπὸ τῶν συμμαχίδων παραγεγονότας εἰς τὴν Κόρινθον συνήδρευε. 5: διακούσαντες τούτων οἱ τῶν συμμάχων σύεδροι 26. 2: οἱ δὲ σύεδροι παραχορήμα πρεσβευτᾶς ἐξαπέτελλον πρὸς τοὺς συμμάχους. V. 28. 2: ὁ δὲ Φίλιππος ἔγραψε διασαφῶν πέμπειν εἰς Πάτρας τοὺς συνεδρεύοντας. 102. 8: πρὸς μὲν τὰς συμμαχίδας πόλεις γραμματοφόρους ἐξαπέστειλε παρακαλῶν πέμπειν εἰς Πάτρας τοὺς συνεδρεύοντας. 103. 1: ἦδη δὲ καὶ τῶν συνέδρων ἠθροισμένων κ.τ.λ. Iustinus IX. 5: compositis in Graecia rebus Philippus omnium civitatum legatos ad formandum rerum praesentium statum evocari Corinthum jubet. Ibi pacis legem universae Graeciae pro meritis singularum civitatum statuit consiliumque omnium veluti unum senatum ex omnibus legit. Ὁ Curtius Rufus VI. 6, 19 ὀνομάζει ἐπίσης concilium Graecorum. Καὶ ἐν ἐπιγρα-

φάτις οὕτως ὀνομάζεται: παρβ. τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Χίου *Sylloge*³ ἀριθ. 283,¹⁴ καὶ κρῖνεσθαι ἐν τῷ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίῳ. Τὴν ἐπιγρ. τῆς Κιμώλου *Sylloge*³ 261: Ἐκρινεν ὁ δῆμος ὁ τῶν Ἀργείων κατὰ τὸ δόκημα τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων). Τὸν ἐν στ. 13/14 ἀναφερόμενον «ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλειμμένον», περὶ οὗ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, ἐπανευρίσκω μνημονευόμενον καὶ ἐν τῷ *Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν* λόγῳ τοῦ (ψευδο)Δημοσθένους § 15: «ἔστι γὰρ ἐν ταῖς συνθήκαις ἐπιμελεῖσθαι τοὺς συνεδρεύοντας καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ τεταγμένους», ἐπίσης δὲ καὶ ἐν τῇ ἐν ἔτει 1897 ἐν Ἀκροπόλει εὐρεθείσῃ Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ κατ' ἐκδοσιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ Wilhelm (ἐ. ἀ. σ. 47). Ἡ φράσις «μηδ' ἐπὶ νεωτερισμῶν» τοῦ τεμαχίου Β τῆς ἐπιγραφῆς (στ. 27) ἐπανευρίσκεται ἐπὶ λέξει ἐν τῷ *Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξ. συνθηκῶν λόγῳ* (§ 15). Ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλαι λέξεις, φράσεις καὶ ἔννοιαι τοῦ ἐλλειπεστάτου ἀτυχῶς τεμαχίου Β', ὡς π. χ. εἰσφοραὶ (στ. 11), ὁμολογίαι (στ. 18 καὶ 22), κοινοῦν]τας τοῦ συνεδρίου (στ. 27), οὐδὲ τὴν βασιλείαν τὴν Ἀργιγόνου καὶ Φιλίππου καταλύσω (στ. 31 κ. ἐ.) κ. λ. π. ἐπανευρίσκονται εἴτε ἐν τῷ ἀνωτέρω *Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξ. συνθηκῶν* λόγῳ, εἴτε ἐν τῇ ἄλλῃ τῇ σχετικῇ πρὸς τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἐπιγραφικῇ παραδόσει (πρβ. Wilhelm, ἐ. ἀ. σ. 7. σ. 45. σ. 53 κ. λ. π.). Τὸν ὄρκον, ὅστις παρουσιάζεται ἐν Β' στ. 25 ἐπανευρίσκωμ ἐπίσης ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ I.G. II 160, εἰς ἣν ὁ Wilhelm (ἐ. ἀ. σ. 5 κ. ἐ.) ἀναγνωρίζει λείψανον τῆς μεταξὺ Φιλίππου καὶ Ἀθηναίων συνομολογηθείσης συνθήκης, περιλαμβάνον τὸν ὄρκον τὸν ἰσχύοντα διὰ πάντα τὰ μέλη τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων καὶ ἐκ πλείονων ἄλλων παρατηρήσεων, ἃς θὰ κάμωμ ἐν κατωτέρω ἀναλύοντες τὰ καθ' ἕκαστον τῆς ἐπιγραφῆς, συνάγεται ὅτι αὕτη ἀνήκει οὐχὶ εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν, ἀλλ' εἰς τὸ «Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον». Ἀλλὰ τὸ συνέδριον τοῦτο καὶ αἱ συνθηκαὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἰδρυσιν καὶ συνομολόγησιν αὐτῶν εἶχον πολλὰς μεταπτώσεις, πολλάκις δὲ ὕστερον καταλυθεῖσαι ἀνανεοῦνται εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ ἐπὶ διαφόρων βασιλείων τῆς Μακεδονίας. Τὸ ζήτημα δέ, τὸ ὁποῖον πρὸ πάντων

πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, εἶναι εἰς ποίαν περίοδον καὶ εἰς ποίαν ἐποχὴν τοῦ Κοινοῦ ἀνήκει ἡ προκειμένη ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῆ.

4 Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ὑπὸ τοῦ Μακεδόνα Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων.

Ὡς γνωστὸν, τὸ Κοινὸν τοῦτο ἰδρῦθη τὸ πρῶτον τῷ 338/7 ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β', ὅστις, καθ' ἃ ἱστορεῖ ὁ Διόδωρος (XVI,89), πεφρονηματισμένος τῇ περὶ Χαιρώνειαν νίκη καὶ διαδοῦς λόγον οὐ βούλεται πρὸς Πέρσας ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων πόλεμον ἄρασθαι, καὶ λαβεῖν παρ' αὐτῶν δίκας ὑπὲρ τῆς εἰς τὰ ἱερά γενομένης παρανομίας ἰδίου τοῦ Ἑλληνας ταῖς εὐνοίαις ἐποίησατο φιλοφρονούμενός τε πρὸς ἅπαντας καὶ ἰδία καὶ κοινῇ ταῖς πόλεσιν ἀπεφαίνετο βούλεσθαι διαλεχθῆναι περὶ τῶν συμφερόντων. διόπερ ἐν Κορίνθῳ τοῦ κοινοῦ συνεδρίου συναχθέντος, διαλεχθεὶς περὶ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου, καὶ μεγάλας ἐλπίδας ὑποθεῖς, προετρέψατο τοὺς συνέδρους εἰς πόλεμον. τέλος δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐλομένων αὐτὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἑλλάδος, μεγάλας παρασκευὰς ἐποίητο πρὸς τὴν ἐπὶ τοὺς Πέρσας στρατείαν. διατάξας δ' ἑκάστη πόλει τὸ πλῆθος τῶν εἰς συμμαχίαν στρατιωτῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ συνεφωνήθησαν αἱ μετὰ τῷ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καὶ τοῦ Φιλίππου ὁμολογίαι καὶ συνήθη ἡ πανελλήνιος συμμαχία, ἣτις ὑποκαταστήσασα τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ὑφισταμένην ἕως τότε δευτέραν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν, ἤνωσεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάντα τὰ Κοινὰ καὶ πάσας τὰς ἐντὸς τῶν Θερμοπυλῶν ἐλληνικὰς πόλεις πλὴν τῆς Σπάρτης (Niese I σ. 37. *Δροῦξεν* Α' σ. 57. Schäfer τ. III² σ. 50 κ. ἐ.). Ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Φιλίππου ἐπέλθων αἰφνιδίως μετ' οὐ πολὺ ἀπὸ τῶν ἐν Κορίνθῳ διαπραγματεύσεων ἐκλόνησε πρὸς στιγμὴν τὴν θέσιν τῶν Μακεδόνων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ ὑπὸ τούτους ἰδρυθεῖσα συμμαχία ἔβαινε πρὸς διάλυσιν. Τότε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 336, ἐφανισθεὶς ὁ νέος βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἐν Ἑλλάδι καὶ καθησυχάσας, ἢ μᾶλλον καταπλήξας τοὺς Ἑλληνας, ἀνενέωσεν ἐν Κορίνθῳ ἐπίσης τὴν πανελλήνιον συμμαχίαν (Διόδ. XVII 4 τοῦ δ' Ἀλεξάνδρου παραγραφίαντος εἰς Κόρινθον ἀπαντιᾶν τὰς τε προσβείας

καὶ τοὺς συνέδρους, ἐπειδὴ συνῆλθον οἱ συνεδρεῦ-
ειν εἰωθότες, διαλεχθεὶς ὁ βασιλεὺς καὶ λόγους
ἐπεικέσει χρησάμενος ἔπεισε τοὺς Ἕλληνας ψηφί-
σασθαι στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἑλλάδος εἶναι
τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ στρατεύειν ἐπὶ τοὺς Πέρσας
ὑπὲρ ὧν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐξήμαρτον». Παρβ.
καὶ Ἀρριανῶ Ἀ' 4.1 κ. ἐ. *Iustinus* XI, 2, 4
κ. ἐ. Πρὸς τούτοις *Δρόυζεν* Ἀ' σ. 133. *Niese*
I.56. *Schäfer* III², 97. *Beloch*, II, 616 *Kaerst*,
I² 320. *Szanto*, *Ausgewählte Abhandlungen*
σ. 21). Εἰς τὴν ἀνανέωσιν δὲ ταύτην τῶν συνθηκῶν
(336/5 π. X.) ἀναφέρεται καὶ ὁ *Περὶ τῶν πρὸς*
Ἀλέξανδρον συνθηκῶν λόγος τοῦ (ψευδο) *Δημο-*
σθένους, καθὼς καὶ ἐπιγραφαὶ τινες (ἡ Ἀττικὴ
IG. II καὶ III edit. min. 329, παρβ. *Wilhelm*
ἐ. ἀ. σ. 44 κ. ἐ. *Kaerst* I² 320 1, καὶ ἡ ἐκ τοῦ
ἔτους 333/2 ἐπιγραφὴ τῆς Χίου *Sylloge*³ 283).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐπηκο-
λούθησαν ἐν Ἑλλάδι μεγάλα ἀνωμαλία καὶ τα-
ραχαί, ἐπῆλθεν ὁ Λαμιακὸς πόλεμος, καὶ ἡ ὑπὸ
τοὺς Μακεδόνας πανελληνίως συμμαχία κατελύθη
323 π. X.). Ὑστερον δὲ, ὅτε τὸν ἀποθανόντα
Ἀντίπατρον διεδέχθη ἐν τῇ ἐπιμελητείᾳ τοῦ Μα-
κεδονικοῦ κράτους ὁ Πολυσπέρχων, οὗτος διαχει-
ριζόμενος τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ἐν ὀνόματι τῶν
συμβασιλέων Φιλίππου τοῦ Ἀρριδαίου καὶ Ἀλε-
ξάνδρου, τοῦ ἐκ τῆς Ρωξάνης δηλονότι γεννηθέν-
τος υἱοῦ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, προσεπάθησε νὰ
ἀνανεώσῃ τὴν παλαιὰν μετὰ τῶν Ἑλλήνων συμ-
μαχίαν, ἀποστειλάς τὸ παρά *Διοδώρω* (XVIII, 56)
παραδοθὲν *διάγραμμα*, δι' οὗ κατασκευάζει εἰρήνην
καὶ ἀνασυνιστᾷ τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας συμφώνως
πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου
παλαιὰ *διαγράμματα*. Τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ ἀποτέ-
λεσμα τῶν προσπαθειῶν τούτων δὲν γνωρίζομεν
ἀκριβῶς. Εἰδικῶς ὅμως περὶ τῆς Πελοποννήσου
πληροφορεῖ ὁ *Διοδώρος* (XVIII, 69) ὅτι «ὁ *Πο-*
λυσπέρχων βουλόμενος τὰ κατὰ τὴν *Πελοπόννησον*
διοικῆσαι συμφερόντως, παρῆλθε καὶ συναγαγὼν
ἐκ τῶν πόλεων συνέδρους, διελέχθη περὶ τῆς πρὸς
αὐτὸν συμμαχίας». Τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συ-
νέδριον συνελθὼν καὶ τῶρα ἐν Κορίνθῳ (*Niese*,
I. 244. παρβ. καὶ *Δρόυζεν*, τ. Β' σ. 236, 1-2),
ἀνανέωσε τὴν πανελληνίον συμμαχίαν περὶ τὸν
Πολυσπέρχοντα (τῷ 318 π. X.), ἧς μετέσχον

πάντες οἱ Πελοποννήσιοι πλὴν τῶν Μεγαλοπολιτῶν.

Τὴν συμμαχίαν ταύτην τῶν Ἑλλήνων διαλυ-
θεῖσαν μετὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα μετὰ τῶν Δια-
δόχων ταραχώδῃ καὶ πολεμικὰ γεγονότα ἐπεχεί-
ρησε νὰ ἀνασυγκροτήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Φιλιπ-
πικῶν παραδόσεων καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου
Πτολεμαῖος ὁ Λάγου τῷ 308 π. X., ἀλλὰ μὴ
εὐρῶν πρὸς τοῦτο προθύμους τοὺς Πελοποννη-
σίους ἀπέσχε τοῦ ἐγχειρήματος. (παρβ. *Διοδώρ.*
XX, 37. P-W. R. E. ἐν ἄρθρῳ *Demetrius* τ. IV
σ 2772, 25. *Niese* I σ. 309. *Kaerst* II¹, 65. 70.).

Τρίτη ἀνανέωσις τοῦ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας Κοι-
νοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐγένετο ἐπὶ Δημητρίου τοῦ
Πολιορκητοῦ. Οὗτος ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ
307 π. X. μετὰ μεγάλων δυνάμεων, ἀφοῦ ἀπέ-
δωκε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ πάτριον πολίτευμα
τοῖς Ἀθηναίοις, διετάχθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς Ἀντι-
γόνου «τῶν μὲν συμμαχίδων πόλεων συνέδρους
ποιήσασθαι, τοὺς βουλευομένους κοινῇ περὶ τῶν
ἐν Ἑλλάδι συμφερόντων. αὐτὸν δὲ μετὰ τῆς δυνά-
μεως εἰς Κύπρον πλεῖσαι. Οὗτος μὲν οὖν συντόμως
πάντα πράξας κατὰ τὰς ἐντολάς τοῦ πατρὸς (*Διοδ.*
XX, 46), ἔπλευσεν εἰς Κύπρον κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ
306 (*Πλουτάρχου Δημήτριος* 15. P-W. RE
τ. IV σ. 2774). Ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ Δημητρίου
πρὸς σύγκλησιν κοινοῦ ἐν Ἑλλάδι συμμαχικοῦ συ-
νεδρίου, μείνασα τότε ἕνεκα τῆς ἐσπευσμένης αὐ-
τοῦ ἐξ Ἑλλάδος ἀναχωρήσεως ἀνευ ἀποτελέσμα-
τος, ἐπανελήφθη κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ εἰς
Ἑλλάδα κάθοδον. Μετὰ τὰς ἐν Κύπρῳ λαμπρὰς
νίκας καὶ τὴν πρὸς τοὺς Ροδίους συνθηκολόγησιν
ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα (τῷ 304) καὶ κομι-
σθεὶς διὰ τῶν νήσων κατέπλευσεν εἰς Αὔλιον τῆς
Βοιωτίας, σπεύδων ἐλευθερῶσαι τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ
τοῦ *Κασσάνδρου*, ἠλευθέρωσε τὴν Χαλκίδα, καὶ κα-
τεδίωξε τὸν Κασσάνδρον μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν
(*Πλουτ. Δημήτρ.* 23. *Διοδ.* XX, 100. P-W. RE.
τ. IV σ. 2778). Ὅλη ἡ μέση Ἑλλάς, ἡ Βοιω-
τία, ἡ Ἀττικὴ κλπ. προσῆλθον πρὸς τὸ μέρος
τοῦ Δημητρίου ἐκδιωχθεισῶν τῶν φρουρῶν τοῦ
Κασσάνδρου. Ἀφοῦ δὲ διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ
304/3 ἐν Ἀθήναις ἐν μέσῳ ὀργιαστικῶν διασκε-
δάσεων (*Πλουτ. Δημήτρ.* 24 κ. ἐ. πρβλ. καὶ τὸν
πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ποιηθέντα ἰθύφαλλον παρ' *Ἀθη-*
ναίῳ VI, 253), μετέβη τῷ 303 εἰς Πελοπόννησον,

ἔπου ἀπὸ τοῦ 308 εἶχε στερεώσει τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ ὁ Κάσσανδρος (P-W R E τ. IV 2778). Καταλαβὼν δὲ τὴν Σικυῶνα, τὴν Κόρινθον, τὸ Ἄργος, ἔνθα ἐνυμφεύθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Πύρρου Δηϊδάμειαν, τὴν Ἀχαΐαν, τὸ Αἴγιον, τὴν Ἀρκαδίαν μέχρι Μαντινείας, προσῆλθε κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 303, ἢ τὸ ἔαρ τοῦ 302, εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Ἴσθμίων, ἔπου «κοινοῦ συνεδρίου γενομένου καὶ πολλῶν ἀνθρώπων συνελθόντων, ἡγεμῶν ἀνηγορεύθη τῆς Ἑλλάδος, ὡς πρότερον οἱ περὶ Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον (Πλουτ. Δημήτρι. 25. παρβ. καὶ Σουΐδαν ἐν λ. Δημήτριος καὶ P-W. R.E. τ. IV σ. 2778). Ἐκεῖ δὲ ἀναμφιβόλως ἀνενεώθησαν αἱ παλαιαὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὁμολογίαι τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἐπανιδρύθη τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων καθορισθεῖσων τῶν στρατιωτικῶν συντάξεων, δι' ὧν θὰ ἐβοήθει τὸ Κοινὸν τὸν Δημήτριον (Niese τ. I. σ. 338. Kaerst II¹ σ. 77). Τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ, ὅστις συνηκολούθησε τῷ Δημητρίῳ ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα πόλεων συμφώνως πρὸς τὰς νέας συνθήκας, ἀναφέρει ὁ Διόδωρος (XX 110. παρβ. καὶ *Sylloge*³ 374, ἔνθα ἀναφέρονται Ἀθηναῖοι πολῖται τελευτήσαντες καὶ αἰχμαλωτισθέντες ἐν Ἰψῷ). Ἦσαν δισμῦριοι καὶ πενταχόσιοι πλὴν ἴσως τοῦ στόλου, ὅστις ἤρραίσθη εἰς Εὐβοίαν. Ἄλλ' ἢ ἐκστρατεία, δι' ἣν οὗτοι προωρίσθησαν, καταλήξασα εἰς τὴν ἐν Ἰψῷ ἦτταν τῶν Δημητρίου καὶ Ἀντιγόνου (τῷ 301) συνετέλεσεν εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ Κοινοῦ, τὸ ὅποιον τῷ 287 δὲν ὑφίστατο πλέον (Niese I, σ. 376).

Τετάρτη καὶ τελευταία ἀνανέωσις τοῦ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐγένετο ἐπὶ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος τῷ 224 π. Χ. Πότε καὶ ποῦ ἀκριβῶς ἐγένετο ἢ συγκρότησις τοῦ συνεδρίου, ἐν ᾧ συνεζήτηθησαν καὶ συνωμολογήθησαν αἱ νέαι μετὰ τοῦ Ἀντιγόνου ὁμολογίαι τῶν Ἑλλήνων, ἀν δηλαδὴ συνωμολογήθησαν πρὸ τῆς ἐν Σελλασίᾳ μάχης ἐν Αἰγίῳ, ἢ μετ' αὐτὴν ἐν τῇ πανηγύρει τῶν Νεμεῶν (Πολύβ. II, 70, 4, παρβ. Niese II σ. 347 καὶ P-W.R.E. ἄρθρ. *Achaia* ἐν τ. I. σ. 171), δὲν ἀναφέρει ὁ Πολύβιος, ὅστις ἐξιστορῶν τὰ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἀντιγόνου Φιλίππου παρουσιάζει τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου συναφθείσας ὁμολογίας ἡδὴ συντετελεσμένας καὶ ἰσχυροῦσας (Πολύβ. IV, 3, 8 : διὰ τὸ μέ-

νειν ἔτι τότε τὴν κοινὴν εἰρήνην τοῖς Ἕλλησι τὴν ὑπ' Ἀντιγόνου συντελεσθεῖσαν. 9, 4 : ἔτι γὰρ ἔνορκος ἔμμενε πᾶσιν ἢ γεγενημένην συμμαχίαν δι' Ἀντιγόνου κατὰ τοὺς Κλεομενικοὺς καιροὺς Ἀχαιοῖς, Ἡπειρώταις, Φωκεῦσι, Μακεδόσι, Βοιωτοῖς, Ἀκαρναῖσι, Θετταλοῖς. Ὑπαινιγμοὺς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου συναφθεισῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνθηκῶν εὐρίσκομεν καὶ ἐν βιβλ. IX, 31, 4. 36, 5, 9). Κατὰ πᾶσαν ὁμῶς πιθανότητα αἱ ὁμολογίαι αὗται συνεφωνήθησαν πρὸ τῆς ἐν Σελλασίᾳ μάχης, καὶ δὴ τὸ φθινόπωρον τοῦ 224 ἐν Αἰγίῳ, ἔπου κατὰ τὸν Πολύβιον (II, 54) ὁ Ἀντίγονος ἐλθὼν καὶ ἀπολογισάμενος περὶ τῶν καθ' αὐτὸν καὶ χρηματίας περὶ τῶν μελλόντων κατεστάθη ἡγεμὼν πάντων τῶν συμμάχων (παρβ. καὶ Niese II 335, *Beloch* III¹ 736/7, *Holleaux* ἐν B.C.H. τόμ. 31 σ. 98, *Bettingen*, König Antigonos Doson von Makedonien, Dissert. Jena 1912 σ. 38). Τὰς ὁμολογίας δὲ ταύτας βλέπομεν ἐκτελουμένας ἀκολούθως ὕστερον, ὅποτε ὁ Ἀντίγονος προχωρῶν μετὰ τῶν συμμάχων εἰς τὴν Λακωνικὴν ἐναντίον τοῦ Κλεομένου ἡγεῖται Μακεδόνων, Ἀγριάνων, Ἀχαιῶν, Μεγαλοπολιτῶν, Βοιωτῶν, Ἡπειρωτῶν, Ἀκαρνανῶν, Ἰλλυριῶν, Κρητῶν κ.λ.π. (Πολύβ. II, 65—66). Ὡστε ἢ ἐν Αἰγίῳ συναφθεῖσα συμμαχία δὲν εἶναι ὡς ὑπέθεσάν τινες ἢ μονομερῆς συμμαχία, ἢν συνῆψεν ὁ Ἀντίγονος πρὸς μόνους τοὺς Ἀχαιοὺς, ἀφοῦ τοιαύτην εἶχεν ἤδη διαπραγματευθῆ καὶ συνάψει ὁ Ἀντίγονος μετὰ τοῦ Ἀράτου ὀλίγον πρότερον (τὸ θέρος τοῦ 224) ἐν Πηγαῖς τῆς Μεγαρίδος προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον (Πλουτάρχου, Ἄρατος 44, 19. παρβ. καὶ Niese II σ. 332, *Beloch* III¹ σ. 735, *Bettingen* ἔ. ἀ. σ. 37), ἀλλ' εἶναι ὁ γενικώτερος συμμαχικὸς σύνδεσμος, ὁ ἰδρυθεὶς ἐν ἐπισήμῳ τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν συνεδρίῳ (παρβ. *Δροῦξεν*, τ. Γ' σ. 136) καὶ περιλαβὼν πάντας σχεδὸν τοὺς Ἕλληνας, συμπεριληφθέντων ἐν αὐτῷ καὶ τῶν Λακεδαιμονίων μετὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ μάχην (Πολύβ. IV, 15, 5. Ἐν τῇ συνθήκῃ τῇ συνομολογηθείσῃ μετὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ μάχην μετὰ τῶν Ἀχαιῶν καὶ Μακεδόνων ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν Λακεδαιμονίων ἀφ' ἐτέρου φαίνεται ὅτι ὑπετάγησαν μὲν οἱ Σπαρτιᾶται, καὶ ὑπεχρεώθησαν εἰς συμμαχίαν, ἢ τοῦλάχιστον εἰς οὐδετερότητα, δὲν εἰσῆλθον δ' ὁμῶς εἰς τὸ Κοινὸν τῶν

Ἑλλήνων ὡς μέλη αὐτοῦ). Τοῦ κοινοῦ δὲ τούτου καὶ πανελληνίου συμμαχικοῦ συνδέσμου ἡγεμῶν ἀνακηρύσσεται ὁ Ἀντίγονος (**Πολύβ.** II, 54. 70. παρβ. καὶ *Niese* II, 335). Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τῇ συμμαχίᾳ ταύτῃ οἱ Ἀχαιοὶ εἶναι τὸ σπουδαιότατον μέλος, κατέχοντες μετὰ τοὺς Μακεδόνας τὴν ἀμέσως δευτερεύουσαν θέσιν ἐν αὐτῇ, λεγομένη ἐν τοῖς ἀκολουθοῦσι χρόνοις κοινῇ Ἀχαιῶν καὶ Φιλίππου συμμαχία (**Πολύβ.** IV, 55, 1). Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰσχύν, ἣν εἶχον ἐν τῷ μεταξύ ἀποκτήσει οἱ Ἀχαιοί, ἐπικρατήσαντες πάντων σχεδὸν τῶν Πελοποννησίων (παρβ. καὶ *Niese* II, 337). Ἡ πανελληνίως αὕτη συμμαχία ὑφίσταμένη ἀκεραία μετὰ τῶν ὁμολογιῶν καὶ τῶν συνθηκῶν αὐτῆς ἐν ἀπολύτῳ ἰσχύϊ καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἀντίγονον Φιλίππου, καθ' ἃ ἱστορεῖ ὁ Πολύβιος (IV, 3, 8 9, 4 13, 6 22, 2 24, 5 27, 10. παρβ. καὶ IX, 38, 5 X, 5, 4.), διατηρήθη μέχρι τοῦ 198 π. Χ. ὁπότε κατελύθη προσχωρησάντων τῶν Ἀχαιῶν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ὅτι δὲ ὑφίστατο ἔτι ἡ συμμαχία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μαρτυρεῖ ὁ Ῥωμαῖος ἱστορικὸς Λίβιος (Βιβλ. XXXII, 19. *Niese*, II, 337).

δ. Ἡ ἀνανέωσις τοῦ Κοινοῦ εἰς ἣν ἀφορᾷ ἡ ἐπιγραφὴ.

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα εἰς ποίαν ἐκ τῶν πέντε τούτων περιπτώσεων, καθ' ἃς ἔχομεν συγκρότησιν πανελληνίου Κοινοῦ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας, ἀνάγεται ἡ προκειμένη ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῆ. Περὶ τοῦ ζητήματος ὁμοῦς τούτου παρατηρητέον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει καὶ πολὺ μεγάλην σημασίαν, διότι πᾶσα ἀνανέωσις ἀπετέλει ἐπανάληψιν τῶν παλαιῶν ὄρων καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν προηγηθεισῶν συνθηκῶν, ὥστε αἱ ὁμολογίαι καὶ τὰ καταστατικά ἔγγραφα πλὴν τῶν ἐλαχίστων κατὰ καιροὺς ἀναγκαίων μεταβολῶν περιελάμβανον τοὺς αὐτοὺς ὄρους περίπου, τοὺς διαγραφόμενους ἐν τῇ ἀρχικῇ τῇ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ἰδρυθείσῃ συμμαχίᾳ. Οὕτω π.χ. ὁ Ἀλέξανδρος συγκαλέσας ἐν Κορίνθῳ τῷ 336 τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀνανέωσας τὰς πρὸς στιγμὴν χαλαρωθείσας συνθήκας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, λαμβάνει ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τοὺς αὐτοὺς τίτλους, οὓς εἶχε λάβει παρὰ τῶν Ἑλλήνων ὁ Φίλιππος (**Διόδ.** XVI,

89: ἐν Κορίνθῳ τοῦ κοινοῦ συνεδρίου συναχθέντος διαλεχθεῖς (ὁ Φίλιππος). τέλος δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐλομένων αὐτὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἑλλάδος. XVII, 4: ἐπειδὴ συνήλθον οἱ συνεδρεῦειν εἰωθότες διαλεχθεῖς (ὁ Ἀλέξανδρος) ἔπεισε τοὺς Ἕλληνας ψηφίσασθαι στρατηγὸν αὐτοκράτορα εἶναι τὸν Ἀλέξανδρον), καὶ ἀντιγράφει αὐτολεξεί τὰς ὁμολογίας τοῦ πατρὸς (παρβ. *Sylloge*³ 260 καὶ *Wilcken*, ἔ. ἀ. σ. 3. 32. 1. 39). Τὸ διάγραμμα, τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος ἐξ ὀνόματος τῶν βασιλέων Φιλίππου τοῦ Ἀρριδαίου καὶ τοῦ μικροῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἐν τῷ μεταξύ διαλυθέντος Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, στηρίζεται ἐπὶ τῶν προηγουμένων διαγραμμάτων τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (**Διόδ.** XVIII, 56: πολιτείας δὲ τὰς ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἄλλα πράττειν κατὰ τὰ διαγράμματα τὰ πρότερον ὑπ' ἐκείνων γραφέντα... Ἀθηναίοις δὲ εἶναι τὰ μὲν ἄλλα, καθάπερ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου). Ὁ Πολυσπέρχων ἐκεῖνα ἔχει ὡς ὑπόδειγμα καὶ ἐξ αὐτῶν παραλαμβάνει τοὺς ὄρους τῶν ὁμολογιῶν, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ προβήλλουσαι λεκτικαὶ ὁμοιότητες (*Wilcken*, ἔ. ἀ. 32, 1). Ἐπίσης καὶ ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἀνανεῶντων τὴν πανελληνίον συμμαχίαν τοὺς τίτλους τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐλάμβανε καὶ τὰ προγράμματα ἐκείνων ἐφήρμοζε (**Πλουτ.** Δημήτρ. 25 ἐν δὲ Ἰσθμῷ κοινοῦ συνεδρίου γενομένου καὶ πολλῶν ἀνθρώπων συνελθόντων, ἡγεμῶν ἀνηγορεύθη τῆς Ἑλλάδος ὡς πρότερον οἱ περὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου. *Niese* I, 338, 1. **Δρόυζεν** τ. Β' σ. 547). Διὰ τὴν φανῆ δὲ ὅτι συνεχίζει μετὰ τοῦ πατρὸς Ἀντιγόνου τὸ ἔργον καὶ τὴν παράδοσιν τῶν μεγάλων ἐκείνων βασιλέων, ἔκοψεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ νομίματα φέροντα ὄνομα μὲν τὸ ἴδιον καὶ τὸ τοῦ πατρὸς, κεφαλὴν δὲ τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου (**P-W-R-E. Demetrius** τ. IV σ. 2778/9 μετὰ τῆς αὐτόθι βιβλιογραφίας). Τέλος καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Δωσωνος γενομένη τελευταία ἀνανέωσις τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀποτελεῖ αὐτόχρομα ἀναβίωσιν τῶν παλαιῶν τοῦ Φιλίππου συνθηκῶν (παρβ. *Wilcken*, ἔ. ἀ. σ. 7, 2. **Kaerst** τ. I² σ. 279), ἡ δὲ αὐταῖς σχεδὸν λέξεσιν ἐπανάληψις λέξεων καὶ ὄρων (παρβ. π. γ. **Πολύβ.** IV, 25, 7) μαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλ-

λοις πόσον ζωντανὰ ἀκόμη ἦσαν μετὰ ἓνα καὶ ἐπέκεινα αἰῶνα ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος καὶ Φιλίππου τοῦ Ε' αἰ τοῦ Ἀλεξάνδρου παραδόσεις (*Πολύβ.* V, 10,9. *Πανσ.* VII, 7,5). Παρὰ πάντα δ' ὁμοῦ ταῦτα ἐπιβάλλεται νὰ ἐρευνηθῆ εἰς ποίαν ἐκ τῶν ἀνωτέρω πέντε περιπτώσεων ἀναφέρεται ἡ προκειμένη ἐπιγραφὴ.

Ἄν εἴχομεν ἀλώβητον τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐγγράφου, ζήτημα τοιοῦτον δὲν θὰ ὑπῆρχε, διότι ἐν αὐτῇ ἀσφαλῶς θὰ ἀνεφέρετο τὸ ὄνομα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος βασιλέως. Ἀλλὰ ταύτης ἐκπεσοῦσης, πρέπει εἰς ἄλλα τεκμήρια νὰ καταφύγωμεν. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων δὲν παρέχει, ὡς φαίνεται, ἀσφαλῆς χρονολογικὸν τεκμήριον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, καθ' ἣν οἱ εἰδικοί περὶ τὰς ἐπιγραφὰς διαφωνοῦσιν. Ὁ μὲν Καββαδίας (ἐνθ. ἀ. σ. 129) ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἀνάγει τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τοὺς χρόνους τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Ὁ Wilhelm (ἐ. ἀ. σ. 33) λέγει ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γραφῆς καὶ μάλιστα ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν στήλην τοῦ Ἰσύλλου (*I.G. IV, 950*) ἡ στήλη αὕτη τοῦ Ἰσύλλου ἀνήκει κατὰ τὸν *Wilamowitz* εἰς τοὺς περὶ τὸ 280, κατὰ τὸν *Fraenkel* εἰς τοὺς περὶ τὸ 300, κατὰ τὸν *Blass* εἰς τοὺς περὶ τὸ 218 π. Χ. χρόνους) ἠδυνήθη νὰ καθορίσῃ ὅτι τὰ λείψανα τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς ἀσφαλῶς δύνανται νὰ ἀναχθῶσι καὶ εἰς τὸν 4^{ον} π. Χ. αἰῶνα. Ὁ δὲ *Fraenkel*, ὅστις ἐξέδωκεν ἐν τῷ *Corpus* (*I.G. IV, 924*) τὰ πρὸ εἰκοσιπενταετίας εὑρεθέντα μικρότερα ταῦτα τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς, φρονεῖ ὅτι ἀνήκουσι κατὰ τὴν γραφὴν εἰς τὴν 4^{ην} ἢ τὴν 3^{ην} ἑκατονταετηρίδα. Εὐρισκόμενοι δὲ πρὸ τοιαύτης διαφωνίας ὀφείλομεν ἀλλαχοῦ νὰ ζητήσωμεν τὰ πραγματικὰ χρονολογικὰ τεκμήρια τῆς ἐπιγραφῆς. Εἶναι δὲ ταῦτα πολλὰ, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν προέχουσι κυρίως δύο, τὰ ἀκόλουθα.

Ἐν τῷ σωζομένῳ τμήματι τῆς ἐπιγραφῆς παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ περιεργον τρόπον ἐν τοῖς πέντε χωρίοις, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ βασιλέως, παρὰ τὸν ἐνικὸν φέρεται ἡ λέξις ἀμέσως καὶ κατὰ πληθυντικὸν τύπον, ἥτοι ἐν στ. 13: [τῶι βασιλεῖ] ἢ τῶι ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ τῆς κοι[ν]ῆς φυλακῆς καταλειμμένοι, στ. 16 καὶ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ ὕ[π]ὸ τῶν βασιλέων ἀποδεδειγμένος στρα[τη]γός, στ. 29

τοῖς βασιλεῦσι, στ. 36 τῶν βασιλέων, στ. Β 26 τῶν βασιλέων. Ὁ καὶ μετὰ τῆς ἐλαχίστης προσοχῆς ἀναγιγνώσκων τὴν ἐπιγραφὴν πείθεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνηται λόγος ἐνταῦθα περὶ ἀρχόντων βασιλέων ἢ περὶ πολλῶν βασιλέων διαφόρων χωρῶν, ὡς ἦσαν π. χ. οἱ ἀνακηρύξαντες ἑαυτοὺς βασιλεῖς διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, οὐδὲ θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῆ διορισμὸς ἐνὸς καὶ μόνου κοινοῦ ἀντιπροσώπου ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρων βασιλέων ἐν τοιοῦτῳ συνεδρίῳ, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὁ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ τῆς κοι[ν]ῆς φυλακῆς καταλειμμένος (στ. 13), ἢ ὁ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἀποδεδειγμένος στρατηγός (στ. 17). Πρόκειται λοιπὸν περὶ μιᾶς βασιλείας κατεχομένης ὑπὸ δύο βασιλέων, ἣν ὁμοῦς ἐκπροσωπεῖ ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν, εἰς ἃ ἀφορᾷ ἡ ἐπιγραφὴ, ὁ ἕτερος ἐξ αὐτῶν, ὁ βασιλεὺς. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς μίαν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν πέντε περιπτώσεων, ἥτις παρουσιάζει συμβασιλείαν δύο Μακεδόνων βασιλέων (Περὶ τῶν δύο βασιλέων τῆς Σπάρτης, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Καββαδίας ἐ. ἀ. σ. 137, δὲν δύναται νὰ γίνη λόγος ἐνταῦθα. Περὶ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ τύπου βασιλέων ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς παρὰ βάλαε τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀρβανιτοπούλου Α. Ε. 1913 σ. 44, καθ' ἣν ἡ πληθυντικὴ ἐκφορὰ δηλοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ὀρίσει μέτοχον τῆς βασιλείας καὶ τῆς ἐνεργοῦ διοικήσεως τὸν διάδοχον, ἢ ὅτι μεγαλοπρεπῶς ὀνομάζεται οὕτως ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια).

Τὸ δεῦτερον σημεῖον, ἐφ' οὗ θὰ στηριχθῶμεν ὅπως χρονολογήσωμεν τὸ ἐγγράφον, εἶναι καθαρῶς ἐπιγραφικόν. Ἐν στ. 31 τοῦ τεμαχίου Β' (=3β παρὰ Καββαδίαν) φέρεται βασιλείαν τὴν Α... , ὅπου ὁ ἐκδότης σημειοῖ (σελ. 148): «Ἀμφίβολον εἶναι, ἂν τὸ τελευταῖον γράμμα εἶναι Α ἢ Λ. Μετ' αὐτὸ δὲ σώζεται ἐν τῷ ἀποκεκομένῳ λίθῳ κάθετος κεραιὰ γράμματος, ἥτοι Ι ἢ ἄλλο τι γράμμα» Ἡ ἰδίῳις ὀμμασιν ἐξέτασις τοῦ λίθου μὲ ἔπεισεν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν ἀσφαλῆστατον Α. Ἡ δὲ μετ' αὐτὸ κεραιὰ τοῦ ἀκολουθοῦ γράμματος εἶναι μὲν κατακόρυφος Ι, ἀλλὰ δὲν παρουσιάζει σαφῆ τὰ ἴχνη τῆς ἐφαπτομένης λοξῆς γραμμῆς τοῦ Ν. Παρατήρησα ὁμοῦς καὶ ἄλλα Ν τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπου ἡ λοξὴ γραμμὴ δὲν ἐφάπτεται τῶν δύο κατακορύφων π. χ. ἐν στ.

Β' 16: τῶν συμφερόντων. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰ παραδείγματα ταῦτα, ἡ σωζομένη μετὰ τὸ Α κατάρυφος κεραία Ι δύναται κάλλιστα ν' ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ν.

Κατὰ περίεργον ἀληθῶς σύμπτωσιν καὶ ἡ Ἀττικὴ ἐπιγραφὴ I. G. II 160, ἣν κατ' ἀρχὰς μὲν ἀλλ' ἀσαφῶς ὁ ἐκδότης αὐτὴν Köhler, ὕστερον δ' ὁμοῦ σαφέστατα καὶ πειστικώτατα ὁ Wilhelm, (ἔ. ἀ. 5 κ. ε.) ἐσχέτισε πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἰδρυθὲν Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, παρουσιάζει τὴν αὐτὴν φράσιν καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σημεῖον ἠκρωτηριασμένην, ἐν στίχῳ δηλονότι 11, ὃν ὁ Wilhelm συμπληρῶνει: οὐδὲ τὴν βασιλείαν τὴν Φιλίππου καὶ τῶν ἐκγόνων καταλύσω. Ἐπειδὴ δὲ ἀνάλογος πρὸς τὴν συμπλήρωσιν ταύτην τοῦ Wilhelm ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἡμετέρα συμπλήρωσις ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου, ὅποτε τὸ ἐκπεσόν ὄνομα θὰ ἐδήλου τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως πρὸς ὃν ἐδίδοντο οἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενοι ὄρκοι, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διὰ τὴν συμπλήρωσιν νὰ περιορισθῶμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ ὀνόματα τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ἅτινα συμβιβάζονται πρὸς τὸν ἐπιγραφικὸν τοῦτον λόγον.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ ἐπιγραφὴ δὲν δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν τῆς ἀρχικῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἰδρύσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Wilhelm (ἔ. ἀ. 44), ὅστις πιστεύω ὅτι βλέπων νῦν τὰ νέα μεγάλα τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς θὰ μεταβάλλῃ γνώμην. Δὲν δύναται δὲ νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν Φίλιππον τὸν Β' ἢ ἐπιγραφῇ, καὶ διότι οὗτος ἦτο μόνος βασιλεὺς μὴ φέρων μάλλιστα καὶ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως (Wilhelm, ἔ. ἀ. σ. 42. καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς), ἀλλ' ἡγεμῶν ὀνομαζόμενος, καὶ αὐτὸς μόνος διεχειρίζετο τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ἐνῶ ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει βασιλεῖς, καὶ διότι ἐμποδίζει τὸ ἐν στ. Β' 31 ἀπὸ Α ἀρχόμενον βασιλικὸν ὄνομα. Ἄλλ' οὐδὲ εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου γενομένην ἀνανέωσιν (336) δύναται νὰ ἀναχθῆ ἡ ἐπιγραφὴ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Μόνος ἄνευ συμβασιλέως ἐβασίλευσε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, ἀποκλείεται δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν στ. Β' 31 διὰ τὸν λόγον ὅτι μετὰ τὸ Α ἀκολουθεῖ κάθετος κεραία γράμματος Ι καὶ οὐχὶ πλαγία Ι οἷον ἀπαιτεῖ τὸ Α. Ἀποκλειομένων δὲ τῶν ὀνομάτων Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος,

ἀκολουθεῖ ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δὲν δύναται νὰ ἀναχθῆ οὔτε εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος ἐν ὀνόματι τῶν βασιλέων Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου γενομένης ἀνανεώσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων (318), ἂν καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν συμβασιλείαν δύο βασιλέων συμβιβασμένην πρὸς τὸν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ πληθυντικὸν τύπον βασιλέων¹. Ὡστε ὑπολείπον-

¹ Ἄν ἠθέλομεν στηριχθῆ εἰς τοῦτον καὶ μόνον τὸν λόγον, οὐδὲν θὰ ἐκόλυε νὰ ἀναγάγωμεν τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν τῆς Ἐπιδαύρου εἰς τὴν τρίτην ταύτην περίπτωσιν τῆς ἀνανεώσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Διότι ὁ Διόδωρος ὁμιλῶν περὶ τῶν δύο ὡς διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου χρισθέντων συμβασιλέων, Φιλίππου τοῦ Γ', τοῦ καὶ Ἀρριδαίου, καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Β', μεταχειρίζεται τὸν πληθυντικὸν τύπον βασιλεῖς (Διόδ. XVIII, 39. 41. 42. 47—50, 52. 53. 55. 57—63—65. 68 κ.λ.π. παρβ. καὶ Στράβωνα 17, σ. 794 «καὶ οἱ βασιλεῖς Ἀρριδαῖος τε καὶ τὰ παιδία τὰ Ἀλεξάνδρου καὶ Δέξιππον παρὰ Συγκέλλῳ Δρούζεν. ἔ. ἀ. τ. Β' σ. 182, 2) «σὺν τῷ πατρὶ τὴν Ἀρριδαίου καὶ Ἀλεξάνδρον διοικεῖ (Κάσσανδρος) βασιλείαν ἐν Μακεδόνι». Οὗτοι δὲ συμβασιλεύοντες ἀναφέρονται θεῖος καὶ ἀνεψιὸς καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς, (παρβ. τὴν ἐξ Ὑπάτης ἐπιγραφὴν I. G. IX, 2, 3, ἣν ἴδε καὶ παρὰ Wilhelm, ἔ. ἀ. σ. 13. τὸ ὑπὲρ Θεοσίππου ψήφισμα τῶν Νησιωτῶν Dittenberger, Or. Gr. 4 καὶ παρὰ Δρούζεν τ. Β' σ. 751 κ. ε. στ. 11 «ὅτι δὲ Ἀλέξανδρος διάλλαξε τὸν παρ' ἀνθρώπων βί' ν' Φίλιππος δὲ ὁ Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλεξάνδρου τὰ βασιλείαν παρέλαβον, Θεοσίππος ἐὼν τοῖς βασιλέωσι φίλος», στ. 27 ὑπὸ τῶν βασιλέων). Ὁ Πολυσπέρχων πρὸς ταῖς ἄλλαις πράξεσιν εἰς ἃς προέβη ἐξ ὀνόματος τῶν δύο τούτων συμβασιλέων ἐβουλόμενος τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον διοικήσει συμφερόντως, καὶ συναγαγὼν ἐκ τῶν πόλεων συνέδρους, διετέλεσθαι περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν συμμαχίας», (Διόδωρος XVIII, 69). Ἡ δὲ συμμαχία αὕτη σκοπὸν εἶχε τὴν διεξαγωγὴν τοῦ διὰ τὴν ἐπιμελητείαν προκληθέντος κατὰ τῶν συνησπισμένων Κασσάνδρου, Ἀντιγόνου καὶ Πτολεμαίου πολέμου (318), ὅστις ἠδύνατο νὰ εἶναι ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος κοινὸς πόλεμος. Ὁ δ' ἐν στ. 16 τῆς ἐπιγραφῆς ἀπαντῶν ἐνίκος τύπος βασιλεὺς θὰ ἠδύνατο νὰ δικαιολογηθῆ ὡς ἐννοῶν ἐκ τῶν δύο συμβασιλεύοντων τὸν ἐν ἡλικίᾳ βασιλεῖα Φίλιππον — Ἀρριδαῖον, ὅστις οὐχὶ σπανίως ἀναφέρεται ὡς μόνος βασιλεὺς (παρβ. τὸ διάγραμμα τοῦ Πολυσπέρχοντος παρὰ Διόδ. XVII, 56, ἐνθα φαίνεται ὁμιλῶν μόνος ὁ Ἀρριδαῖος: «τὰς πολιτείας ὡς Φίλιππος ὁ ἡμέτερος πατὴρ κατέστησε, καὶ Wilhelm ἐν Urkunden dramatischer Auführungen σ. 217. Ἴδε καὶ Πλουτάρχου Φουκίας 32—33, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ὁ Φίλιππος ὁ Ἀρριδαῖος ὡς βασιλεὺς συνώδευσεν τὸν Πολυσπέρχοντα ἐν Ἑλλάδι). Οὕτως ἀναμῖξ δι' ἐνίκου βασιλεὺς καὶ διὰ πληθυντικῶν βασιλεῖς δηλοῦται ἡ συμβασιλεία αὕτη Φιλίππου τοῦ Γ' καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Β' καὶ παρ' Ἀρριανῶ: ἐκ τῶν μετ' Ἀλέξανδρον (παρὰ Φωτίῳ Βιβλιοθ. κῶδ. 92, 1 28—30 37 38 42 44 45). Ἐκόπησαν δὲ καὶ νομίσματα φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τούτου Φιλίππου τοῦ Γ' (Head, 228, ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλα μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς βασιλέως Φιλίππου καὶ βασιλέως Ἀλεξάνδρου (Nowell, Reattribution of certain Tetradrachm of Alexander the Great ἐν American Journal of Numismatics τόμ. 45 (1911 σ. 122). Συμφώνως πρὸς ταῦτα εἶχον σχηματισεῖ κατὰ τὴν πρώτην μελέτην τῆς ἐπιγραφῆς τὴν γνώμην ὅτι αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος ἀνανεώθεισαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν, ταύτην δὲ τὴν γνώμην εἶχον διατυπώσει καὶ ἐν τῇ περὶ τῆς Ἰδέας τῆς Κοινωνίας Ἑθνῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι πραγματεῖᾳ μου, ἣτις βραβευθεῖσα ἐν τῷ Κανδηλωρεῖῳ ἱστορικῷ ἀγωνίᾳ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1921 δὲν ἐξεδόθη εἰσέτι. Ἄλλ' ἐν τῷ μετα-

ται αἱ δύο τελευταῖαι περιπτώσεις τῆς ἀνανεώσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὄντως εἰς μίαν ἐκ τῶν δύο τούτων περιπτώσεων πρέπει νὰ ἀναχθῆ ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ.

Ἀνωτέρω (σελ 12) ἐγένετο λόγος περὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν, εἰς ἃς προέβη ἐν Ἑλλάδι ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς διὰ τὴν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀντιγόνου ἀνασυγκρότησιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Πάσας ταύτας τὰς πράξεις, ἰδίως δὲ ὅσας ἐξετέλεσεν ὁ Δημήτριος ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ διάμοσιν (304—302), ἐξετέλεσεν ὡς βασιλεὺς, διότι ὅπῃ τῆς λαμπρᾶς περὶ τὴν Σαλαμίνα τῆς Κύπρου νίκης (306 π. Χ.) ἀνηγορεύθη συγχρόνως τῷ πατρὶ βασιλεὺς καὶ ἐθεωρεῖτο ἕκτοτε συμβασιλεὺς τοῦ Ἀντιγόνου (Πλουτ. Δημήτρ. 18 : ἐκ τούτου πρῶτον ἀνεφώνησε τὸ πλῆθος Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον βασιλέας. Ἀντίγονον μὲν οὖν εὐθύς ἀνέδησαν οἱ φίλοι, Δημητρίῳ δὲ ὁ πατὴρ ἐπέμψε διάδημα καὶ γράφων ἐπιστολὴν βασιλέα προσεῖπεν». Προηγουμένως δὲ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει (αὐτόθι 10) ὅτι : «πρῶτοι ἀνθρώπων ἀπάντων Ἀθηναῖοι τὸν Δημήτριον καὶ Ἀντίγονον βασιλεῖς ἀνηγόρευσαν ἄλλως ἀφοσιουμένους τοῦνομα». Ἀππιανὸς Συριακὰ 54 : μετὰ τὴν ἐν Κύπρῳ νίκην «ὁ στρατὸς ἀνεῖπεν ἄμφω βασιλέας Ἀντίγονόν τε καὶ Δημήτριον, ἤδη καὶ τῶν βασιλέων τεθνεώτων Ἀρριδαίου τε τοῦ Φιλίππου καὶ Ὀλυμπιάδος καὶ τῶν υἱῶν Ἀλεξάνδρου». Διόδ. XX. 63 : «Ὁ δ' Ἀντίγονος πνθόμενος τὴν γεγεννημένην νίκην καὶ μειωρισθεὶς ἐπὶ τῷ μεγέθει τοῦ προτεροῦ διαδέχθη περιέθετο καὶ τὸ λοιπὸν ἐχρημάτιζε βασιλεὺς, συγχωρήσας καὶ τῷ Δημητρίῳ τῆς αὐτῆς τυγχάνειν προσηγορίας καὶ τιμῆς. Ἀναμφιβόλως δὲ δύναται κάλλιστα νὰ ἀποδοθῆ ἢ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου ἐμφάνισις τοῦ ἐνικοῦ τύπου βασιλεὺς μετὰ τοῦ πληθυντικοῦ βασιλεῖς εἰς τὴν βασιλείαν ταύτην Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου καὶ εἰς τὰς πράξεις ἃς ἐξετέλεσεν ἐν Ἑλλάδι ὁ Δημήτριος ὡς βασιλεὺς καὶ συγχρόνως ὡς συμβασιλεὺς τοῦ ἀπόντος πατρὸς. Διότι ὁ πληθυντικὸς τύπος βασιλεῖς πολλαχοῦ τῆς ἐπι-

ξὺ δευτέραι καὶ προσεκτικώτεραι τοῦ ζητήματος ἔρευναί με ἐπεισαν ὅτι εἰς μίαν ἐκ τῶν δύο ὑστέρων περιπτώσεων τῆς ἀνανεώσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ ἀναχθῆ τὸ ἔγγραφο.

γραφικῆς παραδόσεως παρουσιάζεται ἀναφερόμενος εἰς τοὺς συμβασιλεῖς Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον (παρβ. *Sylloge*³ 343 στ. 9 : «ἀρετῆς ἐνεκεν πρὸς τοὺς βασιλεῖς», ἐνθα σημειοῖ ὁ Dittenberger «Antigonum et Demetrium. Hinc apparet inter annos 306 et 301 titulum incisum esse». Τὸ ἄλλο ἐπίσης Ἀττικὸν ψήφισμα, *Sylloge*³ 328 «κατὰ τὴν προαίρεσιν τῶν βασιλέων Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου». Τὸ ψήφισμα τῶν Βυζαντίων πρὸς τιμὴν τῶν βασιλέων Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου τὸ εὑρεθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ, *Sylloge*³ 349—351, ἐλέσθαι δὲ πρέσβεις πέντε μὲν ποτ' Ἀντίγονον, πέντε δὲ ποτὶ Δαμάτριον. ... τοὶ δὲ στρατηγοὶ ἐπιμελείσθων μετὰ τὰς βουλᾶς ὅπως ταῖ τε προσβείαι ἀποσταλῶντι ποτὶ τοὺς βασιλέας τὰν ταχίσταν. Ὅτι δὲ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρονται αἱ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν Βυζαντίων βασιλῆ Ἀντίγονον, βασιλῆ Δαμάτριον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὁμωνύμους βασιλεῖς, ὡς ὁ Παυσανίας (VI 15,7) ἐσφαλμένως ὑπέθεσε, ἀλλ' εἰς Ἀντίγονον τὸν μονόφθαλμον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δημήτριον τὸν πολιορκητὴν, δεικνύει ὁ Dittenberger *Sylloge*³ 350,1 παρβ. καὶ 349, 1). Εἰς ταῦτα ἔρχεται συνεπίκουρος καὶ ἡ νομισματικὴ παράδοσις. Τὸ περιφθμὸν νόμισμα τὸ εὑρεθὲν ἐν Βαβυλῶνι (P. Gardner, The Numismatic Chronicle τ. VII 1887 σ. 177 κ. ἐ. Head, αὐτόθι 1906 σ. 9 καὶ Historia Numorum² σ. 833), φέρον μονογράφημα ἐκ γραμμάτων Β. Α. Β. Δ., ὁ Σβορώνος ἐν ἀνακοινώσει αὐτοῦ γενομένη ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ Ἐταιρείᾳ καὶ δημοσιευομένη προσεχώσας ἐν τῷ 21^ο τόμῳ τῆς Διεθν. Ἐφημ. τ. Νομισματ. Ἀρχαιολ. ἀπέδωκεν εἰς τὸν Δημήτριον· ἐρμηνεύει δὲ τὰς μὲν μορφὰς τοῦ νομίσματος ὡς εἰκονίζούσας τὸν Ἀντίγονον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δημήτριον ἐπελαύνοντα ἔφιππον εἰς Βαβυλῶνα, τὸ δὲ μονογράφημα ὡς δηλοῦν Β(ασιλέως) Ἀ(ντιγόνου) — Β(ασιλέως) Δ(ημητρίου). Πλὴν δὲ τούτου ἔχομεν παραδείγματα, καθ' ἃ ἀπαντώντων ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ ἀμφοτέρων τῶν τύπων τοῦ τε πληθυντικοῦ (βασιλεῖς) καὶ τοῦ ἐνικοῦ (βασιλεὺς) ἀκριβῶς ὡς καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ, ὁ μὲν πληθυντικὸς ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον ὡς συμβασιλεῖς, ὁ δ' ἐνικός εἰς τὸν ἕτερον ἐξ αὐτῶν (παρβ. π.χ. τὸ ὑπὲρ Μηδείου ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων I G. II 498=

=*Sylloge*³ ἀρ. 342 : «ἐπειδὴ Μήδειος πρότερόν τε παρὰ τῷ βασιλεῖ Ἀντιγόνῳ διατρέβων, λέγων καὶ πράττων τὰ ἄριστα διετέλει τοῖς τε βασιλεῦσιν — —, καί σοναποσταλεῖς, ὅτε ὁ βασιλεὺς Ἀντίγονος ἀπέστειλεν τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δημήτριον ἐλευθερώσο[ν]τα [τὴν] τε πόλιν καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλ[λήνας]». Κατὰ ταῦτα ἀποδιδόμενη τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου γενομένην ἀνανέωσιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὁ μὲν πληθυντικὸς τύπος ὡς ἐννοῶν ἀμφοτέρους τοὺς συμβασιλεῖς, τὸν Ἀντίγονον καὶ τὸν Δημήτριον, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων συνάπτονται αἱ ὁμολογίαι, ὁ δὲ ἐνικός ὡς ἐννοῶν τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων, τὸν Δημήτριον, ὅστις παρὼν μόνος ἐν Ἑλλάδι, μόνος καὶ διεπραγματεύθη καὶ ἀνανέωσε τὰς ὁμολογίας ταύτας (ἄλλας ἐπιγραφὰς ἀναφερούσας μόνον τὸν βασιλέα Δημήτριον, ὡς αὐτὸν κυρίως ἀναμιχθέντα εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι πράγματα, ἴδε π. χ. I.G.VII,1 (= *Sylloge*³ 331) τὸ ψήφισμα τῶν Μεγαρέων ὑπὲρ Ζωίλου: «τεταγμένον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου» I.G.VII, 2419 (= *Sylloge*³ 337) στ. 34. Τὸ ὑπὲρ Σόλωνος Ἀττικὸν ψήφισμα I.G.II² 496 (= *Sylloge*³ 347) στ. 12 καὶ 16 I.G.XII,9, 210 (= *Sylloge*³ 348). Τὸ ὑπὲρ τοῦ Δημητρίου ψήφισμα τῶν Ἐφεσίων *Sylloge*³ 352 κ.λ.π. παρβ. καὶ Διόδωρον XX,98 102 103). Ὁ δ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος κοινὸς πόλεμος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν πόλεμον ὃν ἀπὸ κοινοῦ ὁ Δημήτριος καὶ οἱ Ἕλληνας ἐκίνησαν κατὰ τοῦ Κασσάνδρου (*Πλουτ. Δημήτριος* 25 *Διοδ.* XX, 106—107) τοῦ ὁποίου πολέμου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις διέσωσε καὶ τὰς στρατιωτικὰς συμμαχικὰς συντάξεις (*Διοδ.* XX,110). Οὐδόλως δ' ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην καὶ τὸ δεύτερον, τὸ ἐπιγραφικὸν τεκμήριον. Διότι ὡς ἔχει ἐν τῇ ἐπιγραφῇ (στ. Β' 31) τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐπειδὴ ἀμέσως μετὰ τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ βασιλικοῦ ὀνόματος Α ἀκολουθεῖ ἡ κάθετος κεραία Ι, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἡ κεραία αὕτη ἀποτελοῦσα τὴν πρώτην κάθετον κεραίαν τοῦ γράμματος Ν, (ἴδε ἀνωτέρω σελ.13), ὑπαγορεύει ὡς μόνην πιθανὴν τὴν συμπλήρωσιν: βα[σιλείαν τὴν] Α[ντιγόνου καὶ Δημητρίου].

Οἱ ἀμέσως ἀνωτέρω ἐκτεθέντες λόγοι, δι' οὓς ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ

Δημητρίου γενομένην ἀνανέωσιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων (τῷ 302), ἰσχύουσιν ἀπαραλλάκτως καὶ δύνανται ἀκριβῶς νὰ προσαρμολογηθῶσιν καὶ εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν τῆς ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ἀνανέωσης (τῷ 224 π. Χ.). Διότι καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως τούτου ἔχομεν ἐπίσης συμβασιλείαν δύο βασιλέων, αὐτοῦ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ θρόνου Φιλίππου τοῦ Ε', ὅστις ἀνήλικος ὢν κατὰ τὴν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Δημητρίου (τῷ 229) ἐκδημονεῦτο καὶ ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ πιστῶς καὶ ἀφιλοκερδῶς τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνηλικιότητος ἀσκήσαντος Ἀντιγόνου (*Πολύβ.* II, 45, 2 *Niese* II, 286 *Bettingen*, ἔ. ἀ. σ. 13 κ. ἐ) φέροντος τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως (*Πολύβ.* II, 47, 6 50, 8.10.11). Τὴν δὲ συμβασιλείαν ταύτην μαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνάθημα τῶν δύο ἀνδριάντων τοῦ τε Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Φιλίππου ἐν συμπλέγματι (*Πανσαν.* VI, 16, 3: καὶ Ἦλις παρὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ μὲν Ἀντίγονον τὸν ἐπιτροπεύσαντα Φιλίππου τοῦ Δημητρίου, τῆ δ' εἰέρα τῶν χειρῶν τὸν Φίλιππον σιφανοῦσα αὐτόν· ἴδε καὶ κατωτέρω). Ἄν λοιπὸν ἀπονεύμεν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ἀνανέωσης τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὁ μὲν τύπος βασιλέων ἐξηγεῖται ὡς ἐννοῶν τοὺς δύο συμβασιλεῖς, τὸν ἐπίτροπον βασιλέα Ἀντίγονον καὶ τὸν ἐπιτροπευόμενον βασιλέα Φίλιππον, ὁ δὲ τύπος βασιλεὺς ἐξηγεῖται ὡς ἐννοῶν τὸν κυρίως τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν διαχειριζόμενον καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι πράγματα αὐτοπροσώπως καὶ ἐνεργῶς διευθύνοντα Ἀντίγονον. Ὁ «κοινὸς πόλεμος» τῆς ἐπιγραφῆς θὰ ἦτο ὁ Κλεομενικὸς πόλεμος, ὃν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμαχῶν Ἑλλήνων ἐπεχείρησεν ὁ Ἀντίγονος κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Ὁ δὲ στίχος Β' 31 θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῆ τὴν βασιλείαν τὴν Α[ντιγόνου καὶ Φιλίππου καὶ τῶν ἐκγόνων].

Κατὰ τοὺς ἀνωτέρω λοιπὸν ἐκτεθέντας λόγους ἡ προκειμένη ἐπιγραφὴ τῆς Ἐπιδαύρου δύναται ἐξ ἴσου νὰ ἀναχθῆ εἰς μίαν τῶν δύο τελευταίων περιπτώσεων τῆς ἀνανέωσης τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, εἴτε εἰς τὴν ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (302) εἴτε εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος γενομένην (224). Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀνω-

τέρω ἐκτεθέντων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι τινὲς ἰδιαιτέροι λόγοι πείθοντες ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀνανέωσιν, τὴν ὑπ' Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος γενομένην, ἀνάγεται ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ.

Ἐν στ. 20 τοῦ τεμαχίου Β' ἀναφέρονται οἱ Ἑλλεῖοι καὶ ἐν στ. 21 οἱ Ἀχαιοί, κατωτέρω δὲ δίδομεν τὴν σχετικὴν ἐρμηνείαν τῆς μνείας τῶν ἐθνικῶν τούτων ὀνομάτων ἐνταῦθα. Νομίζομεν ὅμως ὅτι οὔτε τῶν Ἑλλείων, οὔτε τῶν Ἀχαιῶν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ μνεία ἐν ταῖς ὁμολογίαις, ἄς συνῆψεν Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς τῷ 302. Διότι οἱ μὲν Ἑλλεῖοι μένοντες πιστοὶ εἰς τὸν Πολυσπέρχοντα εἶναι ζήτημα ἂν μετέσχον τότε εἰς τὴν συμμαχίαν τοῦ Δημητρίου (*Beloch*: Das Reich der Antigoniden in Griechenland ἐν *Klio* τ. I. σ. 28 καὶ *Griech. Gesch.* III,1 σ. 164. Ἄλλως κρίνει περὶ τοῦ πράγματος ὁ *Niese* τ. I. σ. 337), οἱ δὲ Ἀχαιοὶ παρουσιάζονται ὡς Κοινόν, καὶ τὸ Κοινόν τῶν Ἀχαιῶν σημαίνει ἐνταῦθα ἡ λέξις (*Hermann-Swoboda*, σ. 380). Ἀλλὰ τὸ Κοινόν τῶν Ἀχαιῶν διαλυθὲν τῷ 324 κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου (*Πολύβ.* II, 40, 5. Ὑπερείδης *Κατὰ Δημοσθένους* col. XVIII ἔκδ. Blass³. *Herm-Swob.* σ. 374), δὲν ὑφίστατο κατὰ τοὺς χρόνους Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (*Πολ.* II, 41, 1 κατὰ τὸς ὑστεροὺς μὲν τῶν κατ' Ἀλέξανδρον καιρῶν, προτιέροισ δὲ τῆς ἄρτι ἐξηθείσης ὀλυμπιάδος (124^π=280 π. X.), εἰς τοιαύτην διαφορὰν καὶ καχεξίαν ἐνέπεσον (οἱ Ἀχαιοὶ) καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἐκ Μακεδονίας βασιλέων ἐν ἧ συνέβη πάσας τὰς πόλεις χωρισθείσας ἀπ' ἐαυτῶν ἐναντίως τὸ συμφέρον ἄγειν ἀλλήλαις), ἀνελεύθη δὲ καὶ ἀνασυνεκροτήθη τῷ 281/0 π. X. καὶ ἔκτοτε ὑφίστατο καὶ ἔδρα ὡς ὁμοσπονδιακὸς ὄργανισμός. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ λόγοι οὗτοι μᾶς ἐμποδίζουν νὰ ἀναγάγωμεν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τοὺς χρόνους καὶ εἰς τὰς πράξεις Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, τούναντίον συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῆς εἰς τοὺς χρόνους καὶ εἰς τὰς πράξεις Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος. Διότι ὁ διπλωματικώτατος οὗτος βασιλεὺς προσεταιρισθεὶς διὰ φιλίας καὶ συμμαχιῶν πάντας σχεδὸν τοὺς Ἑλληνας, ἐπέτυχε πρὸς στιγμὴν τὴν προσωρινὴν εἰρήνευσιν καὶ τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τῶν Ἑλλείων, οἵτινες καὶ πρότερον καὶ ὕστερον διέκειντο ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλους, κατώρθωσε νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς Ἑλλεί-

ους ἀπὸ τῆς Σπαρτιατικῆς συμμαχίας, καὶ ἐπαναδίδων εἰς αὐτοὺς πάσας τὰς παλαιὰς κτήσεις, νὰ ἐπισύρῃ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε νὰ ἀνεγείρωσιν οὗτοι ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα αὐτοῦ τε καὶ τοῦ συμβασιλέως Φιλίππου (*Παυσ.* VI, 16). Περὶ τῆς εἰρηνεύσεως ταύτης τῶν Ἑλλείων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, ἣτις φαίνεται διήρκεσε μόνον ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Ἀντίγονος, διότι ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ βλέπομεν ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ε' τοὺς Ἑλλεῖους τασσομένους πρὸς τὸ μέρος τῶν Αἰτωλῶν καὶ πολεμοῦντας τοὺς Ἀχαιοὺς (*Πολύβ.* IV, 68 71. 83. 86), ὁμιλῶν ὁ *Niese* εἰκάζει ὅτι αὕτη θὰ ἐπετεύχθη κατὰ τὴν ἐν Αἰγίφ γενομένην συνάθροισιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι τοῦτο δὲν παραδίδεται μὲν, ἀλλὰ συνάγεται κατ' ἀνάγκην ἐκ τῶν γεγονότων (*Niese* II, 336. Παρβ. καὶ ἄρθρον *Elis* ἐν *P-W.R.E.* τ. V. σ. 2412. Ὁ *Hitzig* ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πausanίου *Hitzig-Blümler* τ. 2 σ. 613 παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἑλλεῖοι δὲν εἰσῆλθον μὲν εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου ἰδρυθὲν Κοινόν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὸ ἀνάθημα αὐτῶν μαρτυρεῖ ὅτι αὐτοὶ ἐπεδοκίμαζον τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἀντιγόνου). Ἡ δ' ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφὴ, ἐμφανίζουσα Ἀχαιοὺς καὶ Ἑλλεῖους ἀναφερομένους ἐν τῷ αὐτῷ κοινῷ ἐγγράφῳ, ὄντως ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ταύτην τοῦ *Niese*. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὄνομα «Ἀχαιοί», ἐπειδὴ τοῦτο προφανῶς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ εἶναι ὄνομα ἔθνους καὶ ὄχι ὄνομα πόλεως, σημαίνει δηλονότι τὸ «Κοινόν», καὶ ἐπειδὴ τὸ Κοινόν τῶν Ἀχαιῶν ἐν διαλύσει πρότερον εὐρισκόμενον, εἰσέρχεται εἰς τὴν νέαν καὶ ἔνδοξον περίοδον τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τὴν γενομένην κατὰ τὸ ἔτος 280 π. X. μᾶς ἀναγκάζει καὶ αὐτὸ ν' ἀναγάγωμεν τὰ προκείμενα ἐξ Ἐπιδαύρου ἐγγράφα εἰς τὴν ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ἀνασύστασιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ὅτι δὲ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Ἐπιδαύρου ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, καθ' ἣν ἐπικρατοῦσι καὶ ἀκμάζουσι τὰ Κοινά, μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐν στ. 23 φράσις «ἐξ ἔθνους ἢ πόλεως», περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ὅρθως δὲ ὁ *Beloch* (III σ. 736) χαρακτηρίζει τὴν ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ἐπιτευχθεῖσαν ἔνωσιν ὡς ἔνωσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἑλληνικῶν Κοινῶν μᾶλλον ἢ πόλεων.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἔρχονται καὶ ἄλλοι λόγοι

συνεπικουροί, δι' οὗς ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς Ἀντίγονον τὸν Δώσωνα. Τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἐσώθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς σύγχρονοι συνθηκαὶ πρὸς ἄλλας ἑλληνικὰς καὶ μάλιστα Κρητικὰς πόλεις, ὡς εἶναι ἡ μεταξὺ Ἀντιγόνου καὶ Ἱεραρυτινῶν (S.G.D I. 5043=Museo Italiano III 603) καὶ ἡ μεταξὺ Ἀντιγόνου καὶ Ἐλευθερναίων (B. C. H. XIII, 48. *Amer. Journ. of Archaeol.* XI, 583. *Wilhelm*, ε. ἀ σ. 50 κ. ε.). Μεταξὺ τῶν συνθηκῶν τούτων, ἃς βλέπομεν ἤδη παρὰ Πολυβίῳ ἐκτελουμένας (*Πολ.* II, 66, 6, ὅπου τὸν Ἀντίγονον ἀκολουθοῦσι καὶ Κρητες), καὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ἐξ Ἐπιδαύρου παρουσιάζονται πολλαὶ λεκτικαὶ καὶ πραγματικαὶ ὁμοιότητες, ὡς θὰ δευχθῆ κατωτέρω ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν καθ' ἕκαστον τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐπειτα ἡ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου εὗρεσις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἀποδεικνύει ὅτι εἶχε στηθῆ ἐκεῖ ἡ στήλη, ὃ δὲ ὅρος οὗτος θὰ περιείχετο ἀσφαλῶς ἐν τῷ ἀπολεσθέντι τμήματι τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἡ Ἐπίδαυρος προσχωρήσασα μόλις κατὰ τὸ ἔτος 243/2 εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν (*Herm-Swoboda* 376) μόνον ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπετέλει μέλος αὐτοῦ, συμπεραίνομεν ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου θὰ ὑπεχρεώθησαν νὰ στήσωσι τὰς στήλας τῶν συνθηκῶν οἱ ἐνταῦθα (B' 21) ἀναφερόμενοι Ἀχαιοί. Ἐὰν δὲ ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ὀρθή, τότε ἔχομεν ἕνα *terminus post quem* διὰ τὴν προέλευσιν καὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις καὶ διὰ τοῦτον ἀκόμη τὸν λόγον ἀνακτέα τυγχάνει εἰς Ἀντίγονον τὸν Δώσωνα. Διὰ πάντας λοιπὸν τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη τῆς Ἐπιδαύρου ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς ἐν Ἑλλάδι πράξεις Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος, εἰδικῶς δὲ εἰς τὴν ὑπ' ἐκείνου συντελεσθεῖσαν ἀνανέωσιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν Αἰγίῳ τῷ 224 π. X. (*Niese* II. σ. 335. *Beloch* III₁ 736). Ἄς εἰσέλθωμεν τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἕκαστον τῆς ἐπιγραφῆς.

6. Αἱ στήλαι καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ποιότητα, τὴν συγκρότησιν καὶ τὰς διαστάσεις τοῦ λίθου, τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν ἐκάστῳ στίχῳ γραμμάτων καὶ τὰς ἄλλας λεπτομε-

ρείας, παρέσχεν ὁ ἐκδότης (ΑΕ 1918 σ. 129) τὰς δεούσας πληροφορίας. Ἡ ἐπιγραφὴ Α, συγκεμένη ἐξ ὀκτῶ ἐν ὄλῳ παλαιῶν καὶ νέων τεμαχίων, ἀποτελεῖ στήλην πανταχόθεν ἠκρωτηριασμένην, ἥς τὸ πλάτος εἶναι 0,70, τὸ σωζόμενον ὕψος 0,60 καὶ τὸ πάχος 0,14. Τὸ αὐτὸ δὲ πάχος ἔχει καὶ τὸ ὀπισθόγραφον τεμάχιον ἐν ᾧ αἱ ἐπιγραφαὶ Β καὶ Β'. Ἐκ δὲ τῆς ἰσότητος ταύτης τοῦ πάχους καὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ λίθου καὶ τῶν γραμμάτων εἰκασεν ὁ Καββαδίας ὅτι καὶ τὸ ὀπισθόγραφον τεμάχιον Β—Β' ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν στήλην καὶ ἐτοποθέτησεν αὐτὸ ἐν τῷ σχεδίῳ (εἰκῶν 3 σελ. 129) εἰς τὸ ἄνω καὶ δεξιὸν αὐτῆς μέρος (α'). Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη δὲν φαίνεται ἀσφαλῆς, διότι ἡ διαφορά ἐν τε τῇ ἐξωτερικῇ μορφῇ καὶ ἐν τῷ κειμένῳ μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν Α καὶ ΒΒ' εἶναι προφανῆς. Τὸ τεμάχιον ΒΒ' εἶναι ὀπισθόγραφον, ἐκ δὲ τῶν ἐν αὐτῷ φράσεων φαίνεται ὅτι περιείχεν ὁμολογίαν ἢ συνθήκην καὶ ὄρκον. Ἡ ἐπιγραφὴ Α, ἀκέφαλος καὶ ἐλλειπῆς ἐν ἀρχῇ, ἔχει τὸ τέλος ἀλώδητον. Ὅτι δὲ ἡ ἐπιγραφὴ ἐπερατοῦτο ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ 44 δεικνύει τὸ μετὰ τὸν στίχον τοῦτον παρατηρούμενον πλατὺ κενὸν ἐν τῷ λίθῳ. Κατὰ ταῦτα ἡ μὲν ἐπιγραφὴ Α ἀπετέλει τὸν καταστατικὸν ὀργανισμόν, ἥτοι τὸν κανονισμόν τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἶχε γραφῆ ἐπὶ στήλης γεγραμμένης μόνον ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἡ δὲ ἐπιγραφὴ ΒΒ' ἀπετέλει τὴν ὁμολογίαν καὶ τὸν ὄρκον καὶ εἶχε χαραχθῆ ἐπὶ στήλης ὀπισθογράφου, ἐξ ἧς ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον ἐν τεμαχίῳ εὐρέθη. Βεβαίως ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ χεὶρ ἐχάραξεν ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφάς, καθίσταται προφανὲς ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων. Ἀλλ' ἡ ὁμοιότης τοῦ λίθου, τῶν διαστάσεων καὶ τῶν γραμμάτων ἀμφοτέρων τῶν στηλῶν, οὐδένα πρέπει νὰ ἐκπλήττη, διότι ἔγγραφα σχετικὰ καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενα, περιέχοντα σκέψεις καὶ ἀποφάσεις ληφθείσας ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσώπων, φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐξετελέσθησαν καὶ ὡς πρὸς τὴν χάραξιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσώπων, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἐπίσης τόπῳ. Ἡ ἐπιγραφὴ Α, περιέχουσα, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὸν καταστατικὸν ὀργανισμόν τοῦ συνεδρίου τὸν ψηφισθέντα κατὰ πᾶσαν πιθα-

νότητα ἐν Αἰγίῳ τὸ φθινόπωρον τοῦ 224 π. Χ. ἀποτελεῖ δόγμα τῶν συμμάχων, διότι οὕτω ὡς δόγματα χαρακτηρίζονται τὰ ψηφίσματα καὶ οἱ καταστατικοὶ ὀργανισμοὶ παρομοίων συνδέσμων παρὰ τοῖς Ἑλλησι οὐδ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ παλαιότερου ὀργανισμοῦ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐξαιρουμένου (παρβ. *Sylloge*³ ἀρ 261, 1: ἔκρινεν ὁ δῆμος ὁ τῶν Ἀργείων κατὰ τὸ δόγμα τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων. 283, 12: εἶναι ἀγώγιμον κατὰ τὸ δόγμα τῶν Ἑλλήνων. 148, 25 150, 28. 151, 15, 23. 159, 10. 181, 14. 192, 11 δόγματα τῶν συμμάχων. 645, 22 κ. λ. π. δόγμα τῶν Ἀμφικτυόνων). Ἄν δὲ ὁ καταστατικὸς οὗτος ὀργανισμὸς ἐψηφίσθη ὑπ' αὐτῶν τῶν συνέδρων ἢ ὑπ' ἄλλων εἰδικῶν καὶ διὰ τὸν ἀποκλειστικὸν τοῦτον σκοπὸν ἀποσταλέντων πρέσβων, τοῦτο εἶναι ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν μετ' ἀσφαλείας, ἅτε στερούμενοι σχετικῶν εἰδήσεων. Οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ Beloch (II 606) καὶ Wilcken (ἔ. ἀ. σ. 25 κ. ἐ.) προκειμένου περὶ τῆς ψηφίσεως τοῦ καταστατικοῦ τοῦ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου ἰδρυθέντος πανελληνίου συνδέσμου, στηριζόμενοι εἰς χωρίον τοῦ Διοδώρου (XVII, 4) ἐνθα γίνεται λόγος περὶ συγχρόνου συγκεντρώσεως ἐν Κορίνθῳ πρεσβειῶν καὶ συνέδρων, παραδέχονται ὅτι συνήλθον διπλαῖ τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσωπεῖαι, ἢ τῶν πρέσβων, ἧτις ἐψήφισε τὸ καταστατικὸν τῆς συμμαχίας, καὶ ἢ τῶν συνέδρων, ἧτις ἐψήφισε τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ἐκ τινος χωρίου τοῦ Διοδώρου, ἀφορῶντος εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ καταστατικοῦ τῆς 2^{ης} Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας, ἧτις πολλὰ παρουσιάζει τὰ ἀνάλογα πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μακεδόνα ἰδρυθεῖσαν πανελληνίου συμμαχίαν (*Διοδ.* XV 28: ὁ δὲ δῆμος μετεωρισθεὶς ἐπὶ τῇ τῶν συμμάχων εὐνοίᾳ κοινὸν συνέδριον ἀπάντων τῶν συμμάχων συγκατεστήσαντο, καὶ συνέδρους ἀπέδειξαν ἐκάστης πόλεως, ἐτάχθη δ' ἀπὸ κοινῆς γνώμης τὸ μὲν συνέδριον ἐν ταῖς Ἀθήναις συνεδρεῖν, πόλιν δ' ἐπίσης καὶ μεγάλην καὶ μικρὰν μιᾶς ψήφου κυρίαν εἶναι), δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς προκειμένης περιπτώσεως συνέδροι ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου συγκληθέντες ἐψήφισαν τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου διασωθῆν καταστατικόν.

Συνθήκας παρομοίας κατὰ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὸ τεμάχιον BB' μετὰ τῶν ὄρκων καὶ τῶν σχε-

τικῶν διατάξεων ἔχομεν πολλὰς ἐν ἐπιγραφαῖς ἀφορώσας ἰδίως εἰς τὴν δευτέραν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν (παρβ. π. γ. τὰς ἐν *Sylloge*³ ἀριθ. 147—151 Hicks—Hill, ἀρ. 32.40.68.84—86.98. 101—103.105—108.112).

Ἄν αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται τῆς Ἐπιδαύρου ἐσώζοντο εἰς τὸ ἀκέραιον, θὰ εἴχομεν ἐνώπιόν μας ἔγγραφα ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως σπουδαιότατα, ἐξ ὧν τὸ ἐν θὰ ἐδίδασκειν ἡμᾶς πλὴν τῶν προσώπων, ἐξ ὧν προέκυψε τοῦτο, καὶ πάσας τὰς λεπτομερείας τοῦ ὀργανισμοῦ, τῆς λειτουργίας καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα, θὰ ἠδυνάμεθα δ' ἐξ αὐτοῦ νὰ κρίνωμεν ἀναδρομικῶς καὶ περὶ τῆς παλαιότερας, τῆς κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, ἱστορίας τοῦ συνεδρίου. Τὸ δ' ἕτερον, τοῦ ὁποίου ἢ φθορὰ εἶναι ἀσυγκρίτως μεγαλύτερα, θὰ παρεῖχεν ἡμῖν πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῶν ὄρων τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ πανελληνίου ἐκείνου συνδέσμου, ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐθνῶν ἅτινα ἀπετέλεσαν αὐτὸν κατὰ τὴν γενομένην ὑπ' Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ἀνασυγκρότησιν. Ἐλπίζοντες ὅτι τὰ ἐλλείποντα μέρη τῶν ἐπιγραφικῶν τούτων μνημείων δὲν ἀπωλέσθησαν διὰ παντὸς, ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἕκαστον τῶν διασωθέντων τεμαχίων.

Ὁ Fraenkel ἐκδίδων τὰ παλαιὰ τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς ἐν τῷ Corpus (I.G. IV. 924) εἰκάζει ὅτι ἀποτελοῦσι ταῦτα λείψανα συνθήκης μεταξὺ δημοκρατιῶν ἐν αἷς συμπεριελαμβάνοντο καὶ αἱ Ἀθηναῖαι, τοῦτο δὲ συνάγει ἐκ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου, εἰς ἣν ἔχει γραφῇ ἢ ἐπιγραφῇ. Ἄλλ' ἢ διάλεκτος, ὡς παρατηροῦσιν καὶ ὁ Wilhelm (ἔ. ἀ. σ. 31/2.) καὶ ὁ Καββαδίας, (ἔ. ἀ. σ. 135), δὲν εἶται ἢ ἀττικῇ, ἀλλ' ἢ κοινῇ, ἣν κατὰ τὸν 3ον καὶ 4ον αἰῶνα μετεχειρίζοντο κατὰ κανόνα εἰς τοιοῦτου εἶδους ἔγγραφα διεθνούς χαρακτῆρος, ἀφορῶντα δηλαδὴ εἰς ὑποθέσεις πόλεων καὶ λαῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς φυλάς, ὡς τὴν διεθνῆ ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον γλῶσσαν (*Ad. Wilhelm*, ἔ. ἀ. σ. 32 καὶ τοῦ αὐτοῦ: *Neue Beiträge zur griech. Inschriftenkunde ἐν Sitzungsber. der Akademie Wien 1911 Abh. I. σ. 27. P. Wahrmann*, *Prolegomena zu einer Geschichte der griechischer Dialekte im Zeital-*

ter des Hellenismus σ 20. *M. Buttenwieser* ἐν *Indogermanische Forschungen* τ. 28. σ. 20κ.έ.).

Ἐκ τοῦ πλάτους τῆς στήλης φαίνεται ὅτι τῆς ἐπιγραφῆς Α ἠλλείπει καθ' ὄψος ἰκανὸν μέρος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἴσως τὸ ἡμισυ ἢ τὸ τρίτον αὐτῆς (παρβ. καὶ Καββαδίαν, ἔ. ἀ. σ. 129) Ἐν τῷ ἐκπεσόντι τμήματι θὰ περιείχοντο πλὴν ἄλλων διατάξεων ἀφορωσῶν εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ συνεδρίου, ὡς π. χ. περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνεδρῶν, οὗς κατ' ἀναλογίαν τῶν κατοίκων θὰ ἔστειλεν ἐκάστη πόλις ἢ ἕκαστον Κοινόν, περὶ τῶν προσόντων τῶν συνεδρῶν κ λ. π., καὶ τὰ ὀνόματα τῶν διαπραγματευθέντων καὶ ἀποφασισάντων τὴν ἀνανέωσιν τοῦ συνεδρίου βασιλέων καὶ ἀρχόντων. Ἴσως δὲ διετυποῦντο καὶ ὄροι τινὲς ἐξαιρετικοὶ ὑπὲρ τῶν Ἀχαιῶν, ἔνεκα τῆς ὑπερόχου πολιτικῆς θέσεως, ἣν εἶχον οὗτοι ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Ἀντιγόνου τοῦ Δάσωνος, καὶ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἤσκει καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Ἀντιγόνῳ τότε ὁ Ἄρατος. Εἰς τὸ ἐκπεσὸν τοῦτο τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἴσως δὲ καὶ εἰς τοὺς πρώτους στίχους, ἀνήκει πιθανώτατα καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Fraenkel ἐκδοθὲν τεμάχιον Ε (I.G. IV 924 Ε).

δεδο[χθαι]
συνέ[δριον]
ων

Ὅτι δὲ εἰς τὴν στήλην Α καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Β Β' ἀνήκει τὸ μικρὸν τοῦτο λείψανον, συναγεται ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ὀπισθόγραφον.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἐν ἀμφοτέραις ταῖς στήλαις διαιρεῖται κατ' ἄρθρα χωριζόμενα ἀπ' ἀλλήλων δι' ὀριζοντίας γραμμῆς— ἣτις δὲν εἶναι σημεῖον στίξεως ὡς ὑπέλαβεν ὁ ἐκδότης, ἄγνωστον ἄλλως τε καὶ ἀσύνηθες ἐν ἐπιγραφαῖς τῶν π. Χ. χρόνων, ἀλλ' εἶναι προφανέστατα σημεῖον χωρίζον ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἄρθρα τοῦ καταστατικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς συνθήκης. Εἶναι δηλαδὴ ἐνταῦθα σημεῖον παραγράφου, καὶ ὄχι στίξις, ὡς ἄλλως τε δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς θέσεως ὅπου τίθεται. Παρόμοιον σημεῖον ὀριζοντίας γραμμῆς πρὸς δὴλωσιν τῶν παραγράφων εὐρίσκομεν καὶ ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Περγᾶμου (*Die Inschriften von Pergamon* I 163), ἐνθα παραβλητέα ὅσα ὁ ἐκδότης αὐτῆς M. Fraenkel γράφει ἐν σελ 92 περὶ

τοῦ σημείου ἐκείνου, ὅπερ δὲν τίθεται ἐν τῷ μεταξὺ τῶν λέξεων, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν στίχων, ὅπως ἀκριβῶς ἐν στ. 26 καὶ στ. 40 τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς Α.

Στίχ. 5/6. Πρὸ τοῦ ἐξεῖνα[ι] διακρίνονται σαφῶς ἐν τῷ λίθῳ ἴχνη δύο γραμμάτων, ἅτινα ἐκ τοῦ σχήματος φαίνονται ἀποτελοῦντα τὸ εὐαρμοστοῦν καὶ σχεδὸν ἀπαραίτητον ἐνταῦθα ἀρνητικὸν μόριον μή. Τοῦ Η ἢ δεξιὰ κεραία εἶναι ὀλίγον λοξή.

Στ. 6. Μετὰ τὸ ἐξεῖναι καὶ εἰς ἀπόστασιν 6—7 περίπου γραμμάτων ἀπὸ τῆς λέξεως ταύτης διακρίνονται ἴχνη δύο γραμμάτων ΡΙ, ἐξ ὧν τὸ δεύτερον ἀποκεκρουμένον πρὸς τὰ ἄνω, δύναται νὰ εἶναι ἢ Π ἢ Γ. Τὸ πλάτος τοῦ κενοῦ χώρου ἐν τῷ λίθῳ πρὸς τὸ κάτω ἄκρον τοῦ γράμματος ἀποκλείει ἐνταῦθα τὸ γράμμα Ιῶτα, τὸ ὅποιον συνήθως χωρίζει μικρὰ σχετικῶς ἀπόστασις ἀπὸ τε τοῦ προηγουμένου καὶ τοῦ ἐπομένου αὐτῷ γράμματος. Ἡ ἐν τῷ λίθῳ σαφῆς ἀνάγνωσις τῆς λέξεως π]ρεσβεύοντας ἐπεβεβαίωσε τὴν κατ' εἰκασίαν συμπλήρωσιν, ἣν προτοῦ ἰδῶ τὸν λίθον εἶχον ἀνακοινώσει ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ Ἐταιρείᾳ. Μετὰ τὸ πρεσβεύοντας ἀκολουθεῖ ἐν τῷ λίθῳ L, λείψανον δηλονότι τοῦ γράμματος Ε καὶ ὀλίγον ἀπωτέρω τὰ κάτω ἄκρα τῶν γραμμάτων ΤΟΥ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον καθιστᾷ βεβαίαν τὴν συμπλήρωσιν τοῦς π]ρεσβεύοντας ε[ις] τοὺς συνέδρους.

Στ. 7. [μηδὲ τοῦ]ς ἀποστελλομέ[νους παρὰ τῶν συν]εδρῶν. Περίπτωσιν, καθ' ἣν οἱ σύεδροι τοῦ πανελληνίου. τούτου συνεδρίου ἀποστέλλουσι πρεσβευτὰς, ἀναφέρει ὁ Πολύβιος (IV, 26,2): «οἱ δὲ σύεδροι παραχορήμα πρεσβευτὰς ἐξαπέστειλλον πρὸς τοὺς συμμάχους, ἵνα παρ' ἐκάστοις διὰ τῶν πολλῶν ἐπικυρωθέντος τοῦ δόγματος ἐκφέρωσι πάντες τοῖς Αἰτωλοῖς τὸν ἀπὸ τῆς χώρας πόλεμον. (Ὁ Dubois, σ. 132, παρηρημήνησε τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Πολυβίου νομίσας ὅτι ἀναφέρεται τοῦτο εἰς τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν. Ἀλλὰ τὴν παρερμηνείαν ταύτην ἐπληρώθησεν ὁ Szanto, Griechisches Bürgerrecht σ. 120-1, ἐξηγήσας τὴν διάκρισιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν ἀπὸ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ καὶ ἐννοεῖ ἐνταῦθα ὁ Πολύβιος). Παρβ. καὶ τὴν ἐν Ἀττικῷ ψηφίσματι συνθήκην μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων κατὰ τὸν Χρειαυονίδειον πόλεμον (266 π. Χ) ἐν

*Sylloge*³ ἀρ. 434/5,28: καὶ πρόσβεις ἀπὸ τῶν συνέδρων ἀπεστάλκασι πρὸς τὸν δῆμον. Περὶ τῆς ἀσυλίας τῆς προστατευούσης πάντοτε ἐν Ἑλλάδι τοὺς ἐκτελοῦντας τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν πρεσβευτὰς παρβ. *Phillipson* (The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome τ. 1. σ. 305).

Στ. 7 — 8: μηδὲ τοὺς ἐπὶ τὴν κοινὴν σ[τρατείαν] ἐκπεμπομένου[ς . . . . .]τας ἐφ' ἃ ἐκάστοις συντέτακται. Ὁ Καββαδίας συμπληρῶν ὀρθῶς σ[τρατείαν] ἐρωτᾷ ἂν δυνάμεθα ἄρα γε συμπληροῦντες τὸ ἐν τῷ λίθῳ ἐκ 12 ἢ 13 γραμμάτων κενὸν νὰ ἀναγνώσωμεν: ἐκπεμπομένου[ς εἰς ξένα: χώρ]ας. Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν, διότι πρὸ τοῦ. ΑΣ διακρίνεται ἐν τῷ λίθῳ σαφῶς τὸ γράμμα Γ. Οὕτως ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ ἐνταῦθα τὴν λέξιν, στρατιώ]τας. «ἐκπεμψιν στρατιωτῶν» ἀναφέρουσιν αἱ ἐπιγραφαί (παρβ. π. χ. *Sylloge*³ 285. 555—6), ἡ δὲ φράσις «στρατιώτας ἐκπέμπειν» ἀπαντᾷ συχνότατα παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι. (Ἐκ τούτων ἀρκούμεθα μόνον νὰ παραπέμφωμεν εἰς τὸν Πολύβιον ὅστις γλωσσικῶς καὶ πραγματικῶς εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν. παρβ. II, 58,3: μισθοφόρους διακοσίους ἐξέπεμψαν. 62,8 μυρίους μὲν ἐξέπεμψαν στρατιώτας, ἑκατὸν δ' ἐπλήρουν τριήρεις. παρβ. καὶ V, 20). Εὐλογον δὲ εἶναι ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἀσυλία, περὶ ὧν πραγματεύεται ἡ διάταξις αὕτη, νὰ παρέχεται ἐν ταῖς συμμαχικαῖς χώραις πλὴν τῶν πρεσβευτῶν καὶ εἰς τοὺς ἐκπεμπομένους διὰ κοινούς συμμαχικούς σκοπούς στρατιώτας. Θὰ ἡδυνάμεθα δὲ ἀποβλέποντες εἰς τοὺς πολιτικούς στρατιώτας, ὡς ἀπεκαλοῦντο οἱ ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντες ἐλεύθεροι πολῖται (*Διόδ.* XVIII, 12 ἐσπάνιζε γὰρ ἡ Μακεδονία στρατιωτῶν πολιτικῶν XIX, 106: ἔδωκαν αὐτῶ τῶν μὲν πολιτικῶν στρατιωτῶν δισχιλίους, ἐν οἷς ἦσαν πολλοὶ καὶ τῶν ἐπιφανῶν καὶ XX, 54. 104 *Πολύβ.* IV, 77, μισθοφόρους πεντακοσίους καὶ πολιτικούς χιλίους. παρβ. καὶ V, 3, 1 30, 2 . XI, 11, 4.), νὰ προτείνωμεν τὴν συμπλήρωσιν ἐκπεμπομένου[ς πολιτικούς στρατιώ]τας, ἂν ἐπέτρεπεν αὐτὴν τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπερβαίνει τὸ διάστημα τῶν 13 περίπου γραμμάτων. Περισσότερον πρὸς τε τὴν ἔννοιαν καὶ πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ χάσμα-

τος εὐαρμοστεῖ ἢ συμπλήρωσις: τοὺς ἐπὶ τὴν κοινὴν σ[τρατείαν] ἐκπεμπομένου[ς πεζοὺς καὶ ναύ]τας. Ὡς γνωστὸν ἡ λέξις πεζὸς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συχνότατα λαμβάνεται πρὸς δῆλωσιν τοῦ κατὰ ξηρὰν ἐν γένει στρατοῦ κατ' ἀντίθεσιν τῶν κατὰ θάλασσαν δυνάμεων. Ἐνταῦθα δὲ δὲν ἡδύναντο νὰ παραλειφθῶσιν ἐκ τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἀσυλίας καὶ οἱ ναῦται, ἀφοῦ ὑπηρετοῦν καὶ ὡς τοιοῦτοι πολλοὶ ἐκ τῶν συμμάχων, ἀναφέρονται δὲ καὶ κατωτέρω ἐν στ. 43. Ἀλλὰ καὶ ἐκπεμπομένου[ς ἐλευθέρους πολί]τας θὰ ἡδύναντό τις νὰ συμπληρώσῃ, ὁπότε ἡ ιδιότης τοῦ στρατιώτου θὰ ὑπενοεῖτο ἐκ τῆς προηγουμένης λέξεως στρατείαν καὶ ἐκ τῆς ἀκολουθούσης φράσεως ἐφ' ἃ ἐκάστοις συντέτακται. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης φράσεως ἐνοοῦνται αἱ στρατιωτικαὶ συντάξεις, ἐν αἷς ἐκανονίζοντο ὄχι μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατιωτῶν, οὐς ὑπεχρεοῦτο ἕκαστη πόλις νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν κοινὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ τὰ σώματα, εἰς ἃ ἔπρεπε νὰ ἀνήκωσιν οὗτοι (ὀπλίται, ἱππεῖς, ψιλοί, ναῦται), καὶ αἱ εἰς χρῆμα εἰσφοραὶ ἕκστης τῶν πόλεων (παρβ. *Πολύβ.* IV, 15, 4 19, 1 . V, 20, 1 95, 1. *Iustinus* IX, 5, 4. Τὸ παρὰ *Διοδώρῳ* XVI, 89 παράλληλον χωρίον: διατάξας (ὁ Φίλιππος) δ' ἕκαστη πόλις τὸ πλῆθος τῶν εἰς συμμαχίαν στρατιωτῶν. Ἴδε καὶ *Kaerst*, I² 279. 527).

Στ. 9—10 μήτ[. . . . .]ομένους ἐπὶ τὰ[. . . . .] μηδὲ ἀνδροληπτῆιν μηδὲ κατε[γ]γυ[ᾶν ἐπ' οὐδεμ]ι[ᾶ]ι αἰτία. Ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοῦ ἐκδότου γενομένης συμπληρώσεως: μήτ[ε τοὺς ἐκπεμπ]ομένους ἐπὶ τὰ[ς πόλεις] μηδὲ κ.τ.λ. πελλαὶ ἐγείρονται ἀντιρρήσεις. Πρῶτον ἡ ἀρνητικὴ συμπλοκὴ μήτε—μηδὲ ἢ μηδὲ—μήτε—μηδέ, ἣν παρουσιάζει ἡ συμπλήρωσις αὕτη, εἶναι ὅλως ἀήθης. Διὰ τοῦτο ἢ δὲν εἶναι ἐνταῦθα μήτ[ε, ἀλλὰ μὴ καὶ ἀπαρέμφατον ρήματός τινος ἀπὸ Τ ἀρχομένου (μὴ τ[ιμωρεῖν π. χ.), ἢ ἂν εἶναι μήτε, τοῦτο δὲν συνδέει τὴν ἐπομένην μετοχὴν — ομένους πρὸς τὴν προηγουμένην μηδὲ τοὺς ἐκπεμπομένους, ἀλλὰ θὰ συνέδεε τὰ ὡς ὑποκείμενα τοῦ ἐξεῖναι φερόμενα δύο ἐκπεσόντα ἀπαρέμφατα. (Παράβαλε τὸ κατὰ τε τὴν λέξιν καὶ τὴν ἔννοιαν συγγενὲς χωρίον τοῦ Ἀνδοκίδου Κατ' Ἀλκιβ 18: ἐν τοῖς συμβόλοις συννιδέμεθα μὴ ἐξεῖναι μὴθ' εἰρξαι μήτε δῆσαι τὸν ἐλεύθερον· εἰάν δέ τις παραβῆ, μεγάλην

ζημίαν ἐπὶ τούτοις ἔθεμεν). Τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν θεωρῶ πιθανωτέραν, δι' ὃ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Ἀνδοκίδου καὶ τὰ ἐν τῇ προσηκούσῃ ἀποστάσει εὕρισκόμενα ἐν τῷ λίθῳ γράμματα ΡΓ συμπληρῶ ἐν στ 6: μὴ ἐξεῖνα[ι μῆτε εἴ]ργ[ειν, ἢ μὴ ἐξεῖνα[ι μηδενὶ εἴ]ργ[ειν (*Sylloge*³ ἀρ. 692,45: καὶ μὴ ἐξεῖναι μηδενὶ ἄγειν . . . μηδὲ σὺλᾶν μηδὲ ρουσιάζειν). Ὁ δ' ἐν στ. 9 σύνδεσμος μῆτε ἐτέθη προφανῶς ὅπως συνδέσῃ πρὸς τὸ προηγούμενον εἴ]ργ[ειν ἕτερον ἀπαρέμφατον παρομοίας ἐννοίας, ἀναγομένης δηλονότι εἰς τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἀσυλίαν τῶν ἐπισήμων τῆς συμμαχίας ὀργάνων. Τοιοῦτον δὲ ἀπαρέμφατον νομίζω ὅτι ἐξέπεσεν ἐνταῦθα τὸ ἄγειν, διότι τὸ ῥῆμα τοῦτο σημαίνει τὸ ἐξορίζειν, αἰχμαλωτίζειν, ἀπάγειν, εὕρισκόμεν συχνὰ ἐν ψηφίσμασι τῶν Ἀμφικτυόνων προκειμένου περὶ ἀσφαλείας καὶ ἀσυλίας τῶν ἱερομνημόνων ἢ ἄλλων ἐπισήμων τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας λειτουργῶν (*Sylloge*³ 483,15 ἵνα μηδαμοῦ λύτρον γένηται καὶ μηθεὶς ἄγεται παρὰ τοὺς νόμους τοὺς Ἀμφικτυονικούς. 484,3: εἴ τινες κατάδικοι γεγένηται . . . μὴ εἴμεν ἀγωγίμους ἐκ τῶν πόλιων τούτους μηδοπόθεν, καὶ 494,6), καὶ ἐν ψηφίσμασι τοῦ Κοινοῦ τῶν Αἰτωλῶν προκειμένου περὶ ἀσυλίας παρεχομένης ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν εἰς ἄλλας πόλεις (*Sylloge*³ 522,2: καὶ μηθένα ἄγειν Αἰτωλῶν μηδὲ τῶν ἐν Αἰτωλία πολιτευόντων τοὺς Κείους. . . Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ τῶν Μαγνήτων ψηφίσματι *Sylloge*³ 554, ἐν τῷ ὑπὲρ τῶν Τητῶν ἀριθ. 563, ἐν τῷ ὑπὲρ τῶν Περγαμητῶν ἀριθ. 629,20. παρβ. καὶ 635,6. 692,45 καὶ S. G. D. I. 1479). Ἐν στ. 9 πρὸ τοῦ ΟΜΕΝΟΥΣ διακρίνεται ἐν τῷ λίθῳ ἄκρα ὀριζοντίας εἰς παχὺ ἀποληγούσης κεραίας πρὸς τὸ ἄνω μέρος τοῦ Ο πλησιάζουσα, ἣτις ἀποτελεῖ προφανῶς ἔχνος Τ ἢ Γ ἢ Ε ἢ καὶ Σ, πάντως ὅμως οὐχὶ Π. Τὸ δεύτερον χάσμα τοῦ στίχου, ἐκτεινόμενον εἰς χῶρον 14-15 γραμμάτων καθιστᾷ ἀπαράδεκτον τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Καββαδίου τ[ὰς πόλεις μ]ηδὲ. Συμφωνότερα πρὸς τε τὴν ἐννοίαν καὶ πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ κενοῦ χώρου θά ἦτο τοιαύτη τις συμπλήρωσις: μῆτ[ε ἄγειν τασσ]ομένους ἐπὶ τὰ[ς κοινὰς τάξεις] μηδὲ, ἢ ἐπὶ τὰ [κοινὰ συμφέροντα] μηδὲ, ἢ μῆτ[ε τοὺς τασσ]ομένους ἐπὶ τὰ[ς συμμαχίας ἄγειν] μηδὲ, ἢ μῆτ[ε συντασσ]ομένους

ἐπὶ τὰ[ς συμμαχίας ἄγειν] μηδὲ κ.τ.λ. Ἄλλ' οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν τολμῶ νὰ προτείνω ὡς ἀσφαλῆ. Τὸ ῥῆμα ἀνδροληπτειν, ἥδη τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης γνωστὸν γινόμενον, εἶναι λέξις ἀθησαύριστος ἐν τοῖς λεξικοῖς. Ἡ δικαστικὴ ὀνοματολογία παρέδωκεν ἡμῖν τὰς λέξεις ἀνδρολήψιον καὶ ἀνδροληψία, ὧν τὴν σημασίαν ὀρίζουσιν οἱ λεξικογράφοι. (Παρβ. π.χ. Πολυδεύκη *H*, 50 ἀνδρολήψιον: ὅταν τις τοὺς ἀνδροφόνους καταφυγόντας ὡς τινὰς ἀπαιτῶν μὴ λαμβάνη, ἔξεστω ἐκ τῶν οὐκ ἐκδιδόντων ἄχρι τριῶν ἀπαγαγεῖν, ὃ δὲ ἀδίκως ἀνδροληψία κεχρημένος οὐκ ἀνεύθυνος ἦν. Περὶ ἀνδροληψίας καὶ σὺλῶν καὶ τῆς ἀπὸ τούτων παρεχομένης ἀσυλίας παρβ. *Phillipson* ἔ. ἀ. τ. I. σ. 271. 349. 355 κ. ἐ. καὶ *Dareste Droit de represailles chez les Grecs* ἐν *Nouvelles études d'histoire du Droit* 1902 καὶ *Lipsius Das Attische Recht u. Rechtsverfahren* σ. 267). Περὶ δὲ τοῦ ῥήματος κατεγγυᾶν, τῆς χρήσεως καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ (= ἀναγκάζειν τινὰ εἰς τὴν νὰ δώσῃ ἐγγύησιν, φυλακίσειν) ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ δικαίῳ, εὕρισκονται τὰ δέοντα παρὰ *I. Patsch, Griechisches Bürgschaftsrecht* τ. I σ. 66 κ. ἐ. 90 καὶ *Lipsius* ἔ. ἀ. σ. 708, 113). Περὶ δὲ τῆς σημασίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ῥήματος δηλουμένης πράξεως εἶναι διδακτικώτατον χωρίον τι τοῦ Πολυβίου, ἐνθα ἀναφέρεται πρᾶξις τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Φιλίππου τοῦ Β', τοῦ ὄντος καὶ διαχειριζομένου τὰ ἐν Ἑλλάδι πράγματα ἐπὶ τῇ βίβσει τῶν ὁμολογιῶν τῶν συναφθεισῶν ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος, εἰς ἃς καὶ ἀφορᾷ ἡ προκειμένη ἐπιγραφή. Κατὰ τὸν Πολύβιον (V, 15, 9) ὁ Φίλιππος εὕρισκόμενος ἐν Στράτῳ τῆς Ἀκαρνανίας (218 π. X.) καὶ ἐπιπλήξας τοὺς κατὰ τοῦ Ἀράτου ἀσχημονήσαντας Μεγαλέαν καὶ Κρίνωνα, ἐπειδὴ ἔλαβε παρ' αὐτῶν ἀπρεπῆ ἀπάντησιν, «ὄργισθεὶς ἐπὶ τῷ ὀηθέντι παραχρῆμα πρὸς εἴκοσι τάλαντα κατεγγυήσας ἐκέλευσεν αὐτοὺς εἰς φυλακὴν ἀπαγαγεῖν». Συγκροτηθέντος δὲ ὀλίγον ὕστερον ἐν Λευκάδι δικαστηρίου ἐκ τῶν φίλων τοῦ Φιλίππου ἐξεδικάσθη ἡ ὑπόθεσις καὶ κατηγοροῦντος τοῦ Ἀράτου ὁ Κρίνων καὶ ὁ Μεγαλέας κατεδικάσθησαν ὁμοθυμαδόν: «καὶ Κρίνων μὲν θμεινεν ἐν τῇ φυλακῇ, τὸν δὲ Μεγαλέαν Λεόντιος ἀνεδέξατο τῶν χρημάτων».

Στ. 10—11: ἄν δέ τις ταῦτα πράττει, ἄρχοντες οἱ ἐν ἐκάστη τῶν πό[λεω]ν κ[ω]λυέωσαν καὶ οἱ σύ[μμαχοι κωλύε]ωσαν — Οὕτω συμπληροῖ ὁ ἐκδότης. Ἄλλ' ἐν τῷ λίθῳ σώζεται προφανέστατον τὸ γράμμα Ε πρὸ τοῦ ἄρχοντες. Ἡ δὲ συμπλήρωσις ἐν στ. 11 οἱ σύ[μμαχοι κωλύε]ωσαν εἶναι λίαν ἀπίθανος, διότι ἡ ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ ῥήματος ἐν ἐλαχίστη ἀποστάσει καὶ ἐπὶ διαφόρων ὑποκειμένων (τότε θὰ ἔλεγεν οἱ τε ἄρχ. καὶ οἱ σύ-κωλύεωσαν) εἶναι ἀνάρμοςτος Ἐπειτα τὸ φυσικὸν καὶ τὸ κανονικὸν εἶναι οἱ μὲν ἄρχοντες ἐκάστης τῶν πόλεων νὰ ἐμποδίζωσι τὴν ἀνδροληψίαν ἢ τὴν κατεγγύησιν, ἐὰν ἤθελε γίνεαι ἀπόπειρα αὐτῶν ἐν τῇ πόλει ὅπου ἄρχουσιν, οἱ δὲ σύ[νεδροι] (ῥχι οἱ σύ[μμαχοι] ὡς ὁ Καββ. συμπληρώνει, διότι τὸ συνέδριον εἶναι τὸ κοινὸν πολιτικὸν σῶμα καὶ ὄργανον τῶν συμμάχων) νὰ κρίνωσιν ἢ νὰ δικάζωσιν, ἢ νὰ τιμωρῶσι τὸν παραβαίνοντα τὸν συμμαχικὸν τοῦτον ὄρον, ἢ νὰ κυρῶσι τὴν ἐμποδιστικὴν ἐνέργειαν τῶν ἀρχόντων. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν συμπληρωθήτωσαν οἱ ἀνωτέρω στίχοι ὧδε: ἄν δέ τις ταῦτα ποιῆι, οἱ τε ἄρχοντες οἱ ἐν ἐκάστη τῶν πό[λεω]ν κ[ω]λυέωσαν καὶ οἱ σύ[νεδροι κρινέ]ωσαν ἢ δικαζέ[ω]σαν. Τὸ ποιῆι ἀντὶ τοῦ πράττει εἶναι προτιμότερον καὶ διὰ τὸν χῶρον τοῦ χάσματος καὶ διὰ τὴν χρῆσιν (παρβ. Πολύβ. III, 24, 10. *Sylloge*³ 692, 50 κ.λ.π.). Τὸ κρινέ[ω]σαν ἢ δικαζέ[ω]σαν προτιμητέον τοῦ κολαζέ[ω]σαν ἢ κυρού[ω]σαν. (παρβ. στ. Β, 20 σύν[εδροι κρινόν]τω[σαν] *Sylloge*³ 283, 14 καὶ κρίνεσθαι ἐν τῷ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίῳ 629, 20 εἰ δέ τις τινα ἄγῃ ἢ ρουσιάξῃ, ἢ ἀποβιάξαιτο ἢ διεγγυάσῃ, ὑπόδικον εἶμεν ἐν τοῖς συνέδροις 635, 4. ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ἄγῃ τινα ἢ ρουσιάξῃ, ὑπόδικος ἔστω ἐν Ἀμφικτύοσι. 692, 50 ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιῆι ὑπόδικος ἔστω ἐν Ἀμφικτύοσι καὶ αὐτὸς καὶ ἡ πόλις ἐν ἣ ἄν τὸ ἀδικημα συντελεσθῇ. 494, 6 ἐὰν δέ τις αὐτὸν ἄγῃ... ὑπόδικον εἶναι ἐν ἱερομνήμοσι. Σχετικῶς πρὸς τὴν περίπτωσιν παραβιάσεως τῆς ἀσυλίας, περὶ ἧς προνοεῖ τὸ χωρίον τοῦτο τῆς ἐπιγραφῆς, χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν συγγένειαν εἶναι Ἀμφικτυονικὸν ψήφισμα, δημοσιευθὲν ἐν *Gött. Gel. Anzeigen* 1913 σ. 173: ἐὰν δέ τις ἀγάγῃ τινα παρὰ ταῦτα ἢ λάφυρον ποιήσῃ κατὰ τούτων τινός, αἱ τε ἀρχαὶ αἱ ἐπὶ τῶν πόλεων κύριαι ἔστωσαν διακωλύειν τρόπον

ᾧ ἄν βούλωνται, καὶ ὁ ἀφαιρούμενος τὸν ἀγόμενον ἰδιώτην ἀζήμιος ἔστω καὶ ἀγέτω ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ἢ δὲ ἀρχὴ ἐπικρινάτω κατὰ τὸ δόγμα τῶν Ἀμφικτυόνων). Τὸ Σ τοῦ —]ωσαν φέρεται ἐν τῷ λίθῳ διωρθωμένον ὑπὸ τοῦ χαρακτοῦ ἀπὸ Α ἢ Λ ἢ Δ. Μετὰ τὴν τελευταίαν ταύτην λέξιν ἀκολουθεῖ ἡ μικρὰ ὀριζοντία γραμμὴ —, περὶ ἧς, ἐπαναλαμβανομένης καὶ κατωτέρω καὶ ἐν τῷ τεμαχίῳ BB' καὶ χωρίζουσης τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ παραγράφους, ἐλέχθησαν ἀνωτέρω τὰ δέοντα. Ἡ μέχρι τοῦ σημείου τούτου παράγραφος, τοῦλάχιστον τὸ διασωθὲν ἐν τῷ λίθῳ μέρος αὐτῆς, περιελάμβανε διάταξιν, καθ' ἣν δὲν ἐπιτρέπεται εἰς οὐδένα νὰ φυλακίζῃ, νὰ συλλαμβάνῃ, νὰ ἀπελαύνῃ ἢ νὰ ἐπιβάλλῃ χρηματικὴν ἐγγύησιν εἰς τοὺς συνέδρους, οὐδὲ εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς ἀποστελλομένους εἰς τοὺς συνέδρους ἢ παρὰ τῶν συνέδρων, οὐδὲ εἰς τοὺς μετέχοντας τῆς κοινῆς συμμαχικῆς ἐκστρατείας πεζοὺς ἢ ναύτας. Παρείχετο δηλονότι εἰς πάντας τοὺς ἀνωτέρω διὰ τοῦ καταστατικοῦ τούτου δόγματος ἀσυλία καὶ ἀσφάλεια ἐν ὅσῳ οὗτοι εὐρίσκοντο ἔξω τῆς ἰδίας πόλεως ἐκτελοῦντες ὑπηρεσίαν ἀφορῶσαν εἴτε εἰς τὸ κοινὸν συνέδριον εἴτε εἰς τὰ κοινὰ τῶν συμμάχων συμφέροντα. Ὁ δὲ παραβιάζων τὴν ἀσυλίαν ταύτην ἠμποδίζετο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως ἐν ἣ συνέβαινε ἢ παραβίασις καὶ ἐδικάζετο ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων.

Στ. 11—12: συνέρχεσθαι δὲ τοὺς συνέδρους ἐμὴ μὲν τῇ εἰρήνῃ τρι[ς] τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐ]ν δὲ τῷ πολέμῳ κ. τ. λ. Ἡ δι' αὐτοφίας ἐξέτασις τοῦ λίθου πείθει ὅτι ἐν στ. 12 ἔχομεν ΤΦΙ. Τὸ Ρ δὲν εἶναι κανονικῶς ἐσχηματισμένον· ἢ οὐρὰ αὐτοῦ τερματίζεται μὲν ὅπου καὶ τὰ ἄλλα γράμματα, ἐφάπτεται ὁμοῦ τοῦ Ο πρὸς τὰριστερὰ δεξιώτερον τοῦ προσήκοντος, ὥστε ν' ἀποτελῇ περίπου τὸ σχῆμα ρ. Τὸ Ι εἶναι σαφέστατον. Συνεπλήρωσα τρι[ς] τοῦ ἐνιαυτοῦ (Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. 47, 3), δύναται ὁμοῦ καὶ τρι[ς] κατ' ἐνιαυτὸν ἐ]ν (Καββαδίας, ἔ. ἀ. σ. 144) νὰ συμπληρωθῇ τὸ ἐκ 12-13 γραμμάτων κενόν. Εἶναι ἀληθές ὅτι τρεῖς καθ' ἕκαστον ἔτος συνελεύσεις τοῦ πανελληνίου συνεδρίου παρουσιάζουσιν ἀσυνήθη πυκνότητα (τὸ συνέδριον τῶν Ἀμφικτυόνων συνήρχετο δις τοῦ ἔτους) μὴ συμβιβαζομένην ἄλλως τε ἐπακριβῶς πρὸς τὴν κα-

τωτέρω ἐν στ. 17/18 διάταξιν, τὴν καθορίζουσαν τὸν τόπον τῶν ἐν καιρῷ εἰρήνης συνελεύσεων: οὗ ἂν οἱ στεφανῖται ἀγῶνες γίνονται· διότι εὐκαιρῆς τελέσεως πανελληνίων στεφανιτῶν ἀγῶνων δὲν παρουσιάζονται τρεῖς ἐκάστου ἔτους καὶ χωριζόμεναι ἀπ' ἀλλήλων κατὰ χρονικὸν διάστημα προσῆκον εἰς τοιαύτας πολυμελεῖς συνόδους, ὡς ἢ τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων.

Στ 12—14. ἐν δὲ τῷ πολέμῳ ὁσάκις ἂν δοκῆι συμφέρειν τοῖς συνέδροις καὶ [. . . . .] ἢ τῷ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλειμμένοι.— Ὁ ἐκδότης τὸ ἐν στ. 13 ἐκ 12 περίπου γραμμάτων χάσμα συμπληρώνων καὶ [τοῖς ἄρχουσι καὶ] τῷ, λέγει (σ. 144) ὅτι «πιθανὴ ὡσαύτως ἢ συμπλήρωσις [προέδροις ἢ [συμμάχοις]. Ἄλλ' ὁ κατωτέρω στίχος 16, ὅπου ἀναγινώσκωμεν» οὗ ἂν οἱ πρόεδροι καὶ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἀποδεδειγμένος στρατηγὸς παραγγέλλῃ, ἐπιβάλλει καὶ ἐνταῦθα τὴν συμπλήρωσιν [τῷ βασιλεῖ] ἢ. Ἄλλως τε καὶ ἐν τῷ λίθῳ πρὸ τοῦ ἄρθρου τῷ σώζεται πλὴν ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ Η καὶ γραμμῆ τις κατακόρυφος πρὸ αὐτοῦ Ι καὶ πρὸ αὐτῆς ἴχνος ὀριζοντίας γραμμῆς, ἀποτελούσης πιθανώτατα λείψανον τοῦ Ε, ὥστε ἢ ἀνωτέρω ἀνάγνωσις νὰ θεωρῆται ἀσφαλῆς. Κατὰ ταῦτα ἀναγνωστέοι οἱ ἀνωτέρω στίχοι οὕτω: ἐν δὲ τῷ πολέμῳ ὁσάκις ἂν δοκῆι συμφέρειν τοῖς συνέδροις καὶ [τῷ βασιλεῖ] ἢ τῷ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλειμμένοι.— Καὶ ἢ ἔννοια δὲ τοῦ λόγου ταύτην ἀπαιτεῖ τὴν συμπλήρωσιν. Ἐν καιρῷ δηλονότι πολέμου τὸ συνέδριον θὰ συνήρχετο ὁσάκις ἐθεώρουν συμφέρον οἱ σύεδροι καὶ ὁ βασιλεὺς, αἱ δύο ἀνωτέραι τοῦ Κοινοῦ ἐξουσίαι, ἢ (τοῦ βασιλέως τυχὸν ἀπόντος ἐξ Ἑλλάδος) οἱ σύεδροι καὶ ὁ ὑπὸ τῶν συμβασιλέων ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτῶν καταλειμμένος, ὁ ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλειμμένος. Ὅτι δὲ εἶχε τοιοῦτον δικαίωμα συγκλήσεως καὶ διευθύνσεως τοῦ ἑλληνικοῦ συνεδρίου ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων καὶ κατὰ τοὺς παλαιότερους ὀργανισμοὺς τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, μαρτυρεῖ ὁ Διόδωρος (XVII, 73, 5. παρὰ β. καὶ Κούρτιον Ροῦφον VI, 1, 19 καὶ Kaerst I² σ. 280). Ἄλλὰ ποῖος εἶναι ὁ ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλειμμένος; Ὁ Καββαδίας οὐδένα περὶ

αὐτοῦ ποιεῖται λόγον, ἀλλ' ἢ μνεῖα τούτου ἐνταῦθα καθιστῶσα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναμφισβήτητον τὴν εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀναγωγὴν τῆς ἐπιγραφῆς, διαφωτίζει καὶ λύει σπουδαιότατον ἀληθῶς ζήτημα.

Ἐν τῷ Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον σινοθηκῶν λόγῳ τοῦ (ψευδο)Δημοσθένους § 15 φέρεται: «ἔστι γὰρ ἐν ταῖς συνθήκαις ἐπιμελεῖσθαι τοὺς συνεδρευόντας καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ τεταγμένους, ὅπως ἐν ταῖς κοινωνούσαις πόλεσι τῆς εἰρήνης μὴ γίνωνται θάνατοι καὶ φυγαὶ παρὰ τοὺς κειμένους ταῖς πόλεσι νόμους». Οἱ παλαιότεροι ἱστορικοὶ (ὡς π.χ. ὁ Ἐρν. Κούρτιος ἐν Ἑλληνικῆς ἱστορίας τόμ. Ε' σ. 583, 1 τῆς ὑπὸ Σπ. Π. Λάμπρου ἐν τῇ Βιβλ. Μαρασλή ἑλληνικῆς μεταφράσεως) παρασυρόμενοι ἴσως καὶ ὑπὸ τῆς κατὰ πληθυντικὸν ἐκφορᾶς (τοὺς συνεδρευόντας καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ τεταγμένους) καὶ τῆς ἀνευ ἄρθρου ἐκφορᾶς παρὰ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Δημοσθένους (Dindorf p. 227: κέχηται δὲ καὶ ἐτέρῳ καταδρομῇ τῶν συνεδρευόντων καὶ τεταγμένων) ἐξελάμβανον τοὺς τε συνεδρευόντας καὶ τοὺς ἐπὶ τοὺς ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν ἀποτελοῦντας, ἐνόμιζον ἐν ἄλλοις λόγοις ὅτι αὐτοὶ οἱ συνεδρευόντες ἦσαν καὶ οἱ ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς τεταγμένοι καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ συνέδριον ἀπετέλει τὴν κοινὴν φυλακὴν. Οἱ δὲ νεώτεροι ἱστορικοὶ συμφωνοῦσι μὲν πάντες σχεδὸν ὅτι πρόκειται περὶ δύο χωριστῶν πραγμάτων καὶ δύο χωριστῶν ἀρχῶν, διαφωνοῦσι δ' ὅμως περὶ τῆς ἰδιότητος καὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς ἀρχόντων. Καὶ ὁ μὲν Niese (I σ. 38) καὶ ὁ Wilhelm (ἐ. ἀ. σ. 47.) εἰς τοὺς τεταγμένους ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ ἀναγνωρίζουσιν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ Κοινοῦ, ἀποτελουμένην ἐξ ἀντιπροσώπων τοῦ πολυμελοῦς συνεδρίου τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ ἐκτελοῦσαν τὰς ἀποφάσεις τοῦ Κοινοῦ καὶ τὴν διεκπεραίωσιν τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας. Ὁ δὲ Kaerst (Der korinthische Bund ἐν Rhein. Museum τ. 52 σ. 533 καὶ ἐ. ἀ. τ. I² σ. 529) φρονεῖ ὅτι ὑπὸ τοὺς τεταγμένους ἐπὶ κοινῇ φυλακῇ νοεῖται αὐτὴ ἢ Μακεδονικὴ βασιλεία καὶ τὰ ὄργανα αὐτῆς. Τὴν διαφωνίαν ταύτην ἔρχεται ἤδη νὰ λύσῃ σαφῶς καὶ ὀριστικῶς ἢ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου, ἐπικυροῦσα ἐν τινι σημείῳ τὴν γνώ-

μην τοῦ Kaerst, ἣν εἶχεν ἐπιδοκιμάσει καὶ ὁ Wilcken (ἔ. ἀ. σ. 40, 1) ὅστις γράφων ἠσθάνετο ὅτι τὸ ὑλικὸν δὲν ἤρκει ἀκόμη ὅπως δώση σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης. Προκειμένου δηλονότι περὶ τῆς ἐν καιρῷ πολέμου συνελεύσεως τοῦ συνεδρίου, λέγει ἡ ἐπιγραφή, αὕτη ὀρίζεται ὡςάκις ἤθελε φανῆ καλὸν καὶ συμφέρον εἰς τοὺς συνέδρους καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων, ἢ εἰς τὸν ὑπὸ τῶν συμβασιλέων καταλελειμμένον ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς ἄρχοντα ἢ στρατηγόν. Εἶναι ἄρα προφανές ἐκ τοῦ χωρίου τούτου τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, καθ' οὓς καιροὺς ἴσχυον αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνθηκαί, εἶχεν ἐν Ἑλλάδι ἐπίσημον ἀντιπρόσωπον, τὸν ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς τεταγμένον, ὅστις παρηκολούθει ἐκ τοῦ σύνεργος τὰς ἐργασίας τοῦ συνεδρίου καὶ εἶχεν ἀπουσιάζοντος τοῦ βασιλέως ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ῥύθμισιν αὐτῶν.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς μεταβαλοῦσα ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις χαρακτηῖρα δὲν εἶχεν ἴσως κατὰ τὰς ὑστέρας ἀνασυγκροτήσεις τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἣν εἶχεν ιδιότητα ἐν τῇ πρώτῃ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἰδρύσει αὐτοῦ. Ὑποθέτω δὲ ὅτι ὁ κατωτέρω ἐν στ. 17 ἀναφερόμενος «ὑπὸ τῶν βασιλέων ἀποδεδειγμένος στρατηγός» εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλελειμμένος, ὁ ἀναφερόμενος ἐν στ. 14. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἄλλος ἄρχων, ὁ ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλελειμμένος, θὰ ὤριζεν ἐν καιρῷ πολέμου τὸν χρόνον, καὶ ἄλλος, ὁ ἀποδεδειγμένος στρατηγός, θὰ ὤριζε τὸν τόπον τῆς συγκροτήσεως τοῦ συνεδρίου. Ἀμφοτέρω ἀλλως τε, ὁ τε χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς συνελεύσεως, ὀρίζονται κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῶν βασιλέων ἐν συνεννοήσει πρὸς τοὺς συνέδρους, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἦτο σκόπιμον οὐδὲ πρακτικὸν νὰ συνεννοῶνται περὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν πράγματος δύο διάφοροι καὶ ἴσως μακρὰν ἀλλήλων εὐρισκόμενοι ἄρχοντες. Τοιούτους στρατηγούς τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ πραγμάτων ἀναφέρει ἡ ἱστορικὴ καὶ ἡ ἐπιγραφικὴ παράδοσις. Οὗτοι δὲ ἄλλοτε ὀρίζονται ὡς «τεταγμένοι» (*Ἄρχ. Ἀνάβ.* II, 2, 4: *Πρωτεύας ὁ Ἀνδρογίκου ὑπὸ Ἀντιπάτρου τεταγμένος, ὡς εἶναι τινα ταῖς τε νήσοις φυλακῆν*

καὶ αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι. *Διόδ.* XIX, 87: *Πτολεμαῖος δ' ὁ Ἀντιγόνου στρατηγός ἦν τεταγμένος ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα πραγμάτων. Πολύβ.* IV, 87, 1: *Ταυρίωνα τὸν ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ τεταγμένον V, 96, 4: Ἀλέξανδρος ὁ τεταγμένος ἐπὶ τῆς Φωκίδος ὑπὸ Φιλίππου), ἄλλοτε ὡς «ἀπολελειμμένοι» (Διόδ. XVIII, 12: Ἀντίπατρος δ' ἀπολελειμμένος ὑπ' Ἀλεξάνδρου στρατηγός τῆς Εὐρώπης. Πολύβ. IV, 87, 8: Ἀπελλῆς μὲν ἐν τοῖς ἐπιτρόποις ἀπελέλειπτο, Δεόντιος δ' ἐπὶ τῶν πελτασιῶν, Μεγαλέας δ' ἐπὶ τοῦ γραμματείου, Ταυρίων δ' ἐπὶ τῶν κατὰ Πελοπόννησον, Ἀλέξανδρος δ' ἐπὶ τῆς θεραπείας), ἢ «καταλελειμμένοι» (Διόδ. XVIII, 18: Πολυσπέρχων ὁ καταλελειμμένος ἐν Μακεδονίᾳ στρατηγός. Πολύβ. IV, 6, 4: Ταυρίωνα τὸν ἐπὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ βασιλικῶν πραγμάτων ὑπ' Ἀντιγόμου (τοῦ Δώσωνος) καταλελειμμένον ἴδε καὶ *Sylloge*³ 426, 47 Ἀλεξάνδρω τῷ καταλελειμμένῳ ὑπὸ τοῦ βασιλέως), καὶ ἄλλοτε ὡς «χειρίζοντες» (Πολύβ. VIII, 12, 2: μετὰ Ταυρίωνος τοῦ χειρίζοντος αὐτῷ τὰ κατὰ Πελοπόννησον) τῷ βασιλεῖ τὰ πράγματα. Ὁ δὲ τελευταῖος οὗτος χαρακτηρισμὸς φανερώνει σαφέστατα τὴν βασιλικὴν πληρεξουσιότητα, δι' ἧς ἐν ὀνόματι τῶν βασιλέων καὶ ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτῶν διεχειρίζε τὴν ἐν Ἑλλάδι ἀρχὴν ὁ ὑπ' αὐτῶν καταλελειμμένος ἢ ἀποδεδειγμένος στρατηγός. Ἀλλ' ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλελειμμένος (στ. 14) εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἐν στ. 17 ὑπὸ τῶν βασιλέων ἀποδεδειγμένος στρατηγός, ὀφείλομεν νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ παρουσιάζεται ὁ αὐτὸς ἄρχων ὑπὸ δύο τίτλους. Εἰκάζω ὅτι ὁ τίτλος ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς εἶναι ἀπήχησις ἢ τυπικὴ ἐπανάληψις ἐκ τῶν παλαιῶν τοῦ Κοινοῦ συνθηκῶν, τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου συναφθεισῶν. Ἐν ἐκείναις, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ *Περὶ τῶν πρὸς Ἀλεξάνδρον συνθηκῶν* λόγος (§ 15), θὰ εἶχον καθορισθῆ σαφέστερον τὰ καθήκοντα καὶ ἡ ιδιότης τοῦ ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ, ἣτις ιδιότης δὲν θὰ ἀπέγχε πολὺ τῆς κυριολεκτικῆς σημασίας τῆς ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ τίτλῳ ἐνυπαρχούσης· θὰ ἦσαν δηλαδὴ οἱ ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ τεταγμένοι, οὐχὶ ἀεὶ φρουροὶ καὶ οἱ προστάται τῶν κοινῶν συμμα-*

χικῶν συμφερόντων, τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας (τοιαύτην ἐρμηνεῖαν δίδει εἰς τὴν φράσιν κοινὴ φυλακὴ ὁ H. Wolf παρὰ Schäfer, τ. III² σ. 54. 2 καὶ ὁ Kaerst τ. I² σ. 383 ὅστις τὴν κοινὴν φυλακὴν ἐρμηνεύει φρουρησιν τῆς εἰρήνης), ἢ τοῦλάχιστον δὲν θὰ ὠνομάσθησαν οὕτω μόνον διὰ τὸ καθῆκον αὐτῶν τοῦτο, ἀλλὰ θὰ ἦσαν, ὡς εἰκάζω, στρατηγοὶ ἡγούμενοι κοινῆς φυλακῆς, τουτέστι κοινῆς φρουρᾶς, ἀποτελουμένης ἐξ Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων καὶ ἐδρευούσης κατὰ τὴν πρώτην ἵδρυσιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν ὠρισμένη πόλει, ἴσως ἐν Πύδνῃ (παρβ. *Wilhelm*, ἔ. ἀ. σ. 48· «*τεταγμένον ἐπὶ τῆς φυλακῆς*» ἀναφέρει τὸν φρούραρχον τῶν Ροδίων καὶ ὁ Διόδωρος XX, 94· τεταγμένος ἐπὶ τῆς φυλακῆς καὶ διατρίβων παρὰ τῆ βασιλίσση Φίλα, τῆ συζύγῃ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ἀναφέρεται ἐν ψηφίσματι τῶν Σαμίων, *Sylloge*³ 333, καὶ Δήμαρχος τις Σάμιος), ἢ ἴσως ἐν Κορίνθῳ Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀπαιτοῦντος λεπτομερεστέραν τῶν πραγμάτων ἐξέτασιν, δὲν δύναμαι νὰ ἐκταῶ ἐνταῦθα περισσότερον.

Ὡστε διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἄρθρου τοῦ κανονίζοντος τὸν χρόνον τῆς συνελεύσεως τῶν συνέδρων καὶ τὸν τόπον αὐτῆς ἐν καιρῷ πολέμου, ὀρίζεται ὅτι οἱ σύεδροι συνέρχονται ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης τρεῖς τοῦ ἔτους, ἐν καιρῷ δὲ πολέμου ὁσάκις ἤθελον θεωρήσει συμφέρον οἱ σύεδροι καὶ ὁ βασιλεὺς ἢ (τοῦ βασιλέως ἀποουσιάζοντος) οἱ σύεδροι καὶ ὁ ὑπὸ τῶν συμβασιλέων ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς καταλελειμμένος στρατηγός. Διὰ δὲ τῶν ἀμέσως ἀκολουθούντων ἐν στ. 14—15 σ]υνηδρεύειν δὲ ὅποσας ἂν ἡμέρας οἱ πρόεδροι τοῦ συνεδρίου παραγγέλλωσ[ιν — ὀρίζεται ὅτι τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου κανονίζουσιν οἱ πρόεδροι αὐτοῦ ἀναλόγως φυσικὰ τοῦ πλήθους καὶ τῆς σημασίας τῶν ὑπὸ συζήτησιν θεμάτων. Ἡ ὀριζοντία κεραία, ἣν παρενθέτων ὁ ἐκδότης ἐν στ. 14 χωρίζει εἰς δύο τὸ ἄρθρον τοῦτο, δὲν δικαιολογεῖται νομίζω οὔτε ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ λόγου, οὔτε ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ λίθῳ κενοῦ.

Στ. 15—18: Τ]ὰς δὲ συνόδους γίνεσθαι τοῦ συνεδρίου ἔ[ως] μὲν ἂν ὁ κοινὸς πόλεμος λυ[θῆ] ο]ὔ ἂν οἱ πρόεδροι καὶ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ<ι> ὅ[π]ο τῶν βασιλέων ἀποδεδειγμένος σιρ[α]τ]ηγὸς παραγ-

γέλη, διὰ δ' ἢ εἰρήνη γέν[ηται] οὔ ἂν οἱ σιρ[α]νῆται ἀγῶνες [γίν]ωνται. — Ἐν στ. 16 διακρίνονται ἐν τῷ λίθῳ ἴχνη τοῦ Ω ἐν τῇ λ. ἔω[ς]. Τὸ Υ τῆς λ. ο]ὔ φέρεται διωρθωμένον ἐκ τοῦ Ο οὔτως ὥστε τὸ νῦν ἐν τῷ λίθῳ παρουσιαζόμενον σχῆμα ἀποτελεῖ σύμπλεγμα Υ καὶ Ο. Ἐν στ. 18 ἡ τελευταία λέξις τῆς παραγράφου ἔχει ἐν τῷ λίθῳ [...]ΩΝΤΛΙ (sic). Τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως φερόμενον Α ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Καββαδίου δημοσιευθέντι φωτογραφῆματι τῆς ἐπιγραφῆς (ἔ. ἀ. σ. 130 στ. 18) δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ λίθῳ 1. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ ἀνάγνωσις ἄ[γ]ωνται εἶναι λίαν ἀπίθανος, διότι τὸ ἐν τῷ λίθῳ κενὸν ἀπαιτεῖ ἀσφαλῶς περισσότερα τῶν δύο γραμμάτων. Συμπληρωτέα λοιπὸν ἐνταῦθα ἢ λέξις [τελ]ῶνται ἢ [γίν]ωνται (παρβ. *Αἰσχίνου Κ. Κτησιφ.* 254: *ἡμερῶν μὲν ὀλίγων μέλλει τὰ Πύθια γίνεσθαι καὶ τὸ συνέδριον τὸ τῶν Ἑλλήνων συλλέγεσθαι*· «*ἀγῶνας γίνεσθαι*» καὶ ἐν I.G. XII, 9. 207.25.33. *Sylloge*³ 409.55. 443.557). Τὸ Α τῆς καταλήξεως φέρεται ἐν τῷ λίθῳ εἰς σχῆμα Λ ἄνευ δηλαδὴ τῆς ἐν μέσῳ ὀριζοντίας γραμμῆς.

Τὸ ἄρθρον τοῦτο (§ 3), διατηρηθὲν εὐτυχῶς ἐν τῷ λίθῳ ἀλώβητον, παρέχει εἰδησιν σπουδαιοτάτης σημασίας, ἐρχομένην νὰ θέτῃ τέρμα εἰς παλαιὰς καὶ μακρὰς ἀμφιλογίας καὶ ἀμφιβολίας περὶ τοῦ τόπου ἔνθα συνήρχετο τὸ συνέδριον τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Πάντες σχεδὸν οἱ ἱστορικοί, οἱ περὶ τὰ γεγονότα τῆς Μακεδονικῆς ἐποχῆς ἀτχοληθέντες, Niese (I. σ. 38), Kaerst (*Rhein. Mus.* τ. 52 σ. 527 καὶ 553 *Gesch. d. Hellen.* τ. I² σ. 280), Schäfer (τ. III² σ. 54) κ. λ. π. στηριζόμενοι εἰς τὸ γεγονός, καθ' ὃ ἡ πρώτη τοῦ συνεδρίου συγκρότησις ἐπὶ Φιλίππου ἐγένετο ἐν Κορίνθῳ, καὶ εἰς τὰς εἰδήσεις, καθ' ἃς καὶ αἱ ὕστερον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου (332 π. X. Διόδ. XVII

1. Πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀτυμωρίας ταύτης καὶ ἄλλων ὁμοίων, αἵτινες θὰ παρουσιασθῶσι κατωτέρω, σημειωθῆτω ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἀπεικόνισις αὕτη, ἣν παρέχει ὁ Καββαδίας (AE 1918, 130), ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ ἀπεικονίσεις ἄλλων τινῶν ἐπιγραφῶν ἐν τῷ αὐτῷ τεύχει τυπωθεῖσαι (σ. 125, σ. 131, σ. 152, σ. 153, σ. 157) ἰδὲν προέρχονται ἐκ φωτογραφίας εἰλημμένης ἀμέσως ἐκ τοῦ λίθου ἢ ἐξ ἐκτύπου αὐτοῦ, ἀλλ' ἐλήφθησαν ἐκ χειρογράφου ἰχνογραφήματος φιλοπονηθέντος ἴσως ὑπὸ εἰδικοῦ σχεδιαστοῦ, εἰς τὸ ὅποιον, ὡς εἶκος, δὲν πρέπει νὰ δίδηται ἀπόλυτος πίστις. Παρβ. π. γ. τὰς ἐν σ. 152 (εἰκ. 8) καὶ 153 (εἰκ. 9.) ἀπεικονίσεις, ὅπου (ἐν στ. 2 καὶ 4 τῆς εἰκ. 8) ἔχουσιν ἀπεικονισθῆ ὀλόκληροι σχεδὸν λέξεις μὴ ὑπάρχουσαι ἐν τῷ λίθῳ.

48.73.), ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος (308 π.Χ. **Σουΐδας** ἐν λ. *Δημητρίος*), ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (302 π.Χ. **Πλουτ. Δημήτρ.** 25), ἐπὶ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος (224 π.Χ. **Πολύβ.** IV, 22, 2) γενόμενα ἀνανεώσεις ἢ ἀπόπειραι ἀνανεώσεως τοῦ συνεδρίου ἐμφανίζονται ἐπίσης ἐν Κορίνθῳ, ἰσχυρίσθησαν ὅτι ὁ τόπος ἔνθα συνήρχετο τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον ἦτο ἀποκλειστικῶς καὶ κατὰ κανόνα ἢ Κόρινθος (**Kaerst** *Rhein. Mus.* ἔ. ἀ. σ. 530 καὶ *Gesch. d. Hellen.* τ. I² σ. 280), ἢ ὁ Ἴσθμὸς (**Shäfer** τ. III² σ. 54. **Unger** *Die Isthmien und Hyakinthien* ἐν *Philologus* τ. 37 (1877) σ. 11—12). Εἰς τὴν ἐκδοχὴν δὲ ταύτην ἔκπαλαι ἐπικρατήσασαν ὀφείλεται καὶ ἡ ἄστοχος ὀνομασία τοῦ Κοινοῦ **Κορινθιακόν**, περὶ ἧς εἶπομεν ἀνωτέρω.

Ἄλλὰ παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Κορίνθῳ συγκεντρώσεων τοῦ συνεδρίου ἢ παράδοσις διέσωσεν ἡμῖν καὶ τινὰς ἄλλας, καθ' ἃς τὸ πανελλήνιον συνέδριον ἀναφέρεται συνεργόμενον καὶ ἀλλαχοῦ, ἐν ἱεροῖς συνήθως τόποις, ἀγομένων μάλιστα καὶ τῶν Πανελληνίων ἑορτῶν Πυθίων, Ὀλυμπίων, Ἴσθμίων, Νεμέων. Οὕτω π. χ. ὁ Αἰσχίνης ἐν τῷ Κατὰ Κτησιφῶντος λόγῳ § 254 λέγει: *ἡμερῶν μὲν ὀλίγων μέλλει τὰ Πύθια γίνεσθαι καὶ τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλήνων συλλέγεσθαι*. Ἡ προκήρυξις τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ τῆς καθόδου τῶν φυγάδων, περὶ ἧς ἱστορεῖ ὁ Διόδωρος (XVII, 109 καὶ XVIII, 8) ὅτι «*Ἀλέξανδρος τῶν Ὀλυμπίων ὄντων, ἐκήρυξεν ἐν Ὀλυμπίᾳ τοὺς φυγάδας πάντας εἰς τὰς πατριδας κατεῖναι*», ἐγένετο πιθανώτατα ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων συνελθόντος ἐν Ὀλυμπίᾳ (**Kaerst**, *Rhein. Mus.* ἔ. ἀ. σ. 529). Ὁ Διόδωρος (XVII, 48) ἱστορεῖ ὅτι *οἱ σύνεδροι τῶν Ἑλλήνων ἐψηφίσαντο πέμψαι πρέσβεις πεντεκαίδεκα στέφανον φέροντας χρυσοῦν παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἀριστεῖον Ἀλεξάνδρῳ, καὶ σπυρομένους τῇ κατὰ Κιλικίαν νίκῃ*. Τὸ αὐτὸ δὲ γεγονός ἱστορῶν καὶ ὁ Curtius Rufus (IV, 5, 11) προσθέτει τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη τῶν συνέδρων ἐλήφθη κατὰ τὴν τέλει τῶν Ἴσθμίων (*Isdem fere diebus sollemne erat ludicrum Isthmiorum, quod conventu totius Graeciae celebratur*», κατ' Ἰούνιον τοῦ 332).

Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀλεξάνδρου 14, ἀναφέρει ὅτι «*εἰς τὸν Ἴσθμὸν τῶν Ἑλλήνων συλλεγέντων*» ἡγεμὼν ὁ Ἀλέξανδρος ἀνηγορεύθη, ἐν δὲ βίῳ Δημητρίου 25: *ἐν δὲ τῷ Ἴσθμῷ κοινοῦ συνεδρίου γενομένου καὶ πολλῶν ἀνθρώπων συνελθόντων, ἡγεμὼν ἀνηγορεύθη τῆς Ἑλλάδος (ὁ Δημήτριος) ὡς πρότερον οἱ περὶ Φίλιππον καὶ Ἀλεξάνδρον*. Ὅτι δὲ τὸ συνέδριον τὸ ἀναγορεύσαν τὸν Δημήτριον ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος συνεκροτήθη τελουμένων τῶν Ἴσθμίων (τοῦ 302 π.Χ.), συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου τοῦ Σουΐδα ἐν λέξει **Δημητρίος**: «*αὐτονόμους τε δὴ τὰς πλείστας τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἀφίησι, καὶ τὰς Ἴσθμιάδας σπονδὰς ἐπήγγελε, κελύων οἷα ἐπ' ἐλευθερώσει θαλλοφοροῦντας θεωρεῖν εἰς τὰ Ἴσθμια*». Τοῦτο δὲ πιστεύει καὶ ὁ Niese, τ. I. σ. 338, 4.

Ἡ δὲ διήγησις τοῦ Πολυβίου (II, 70, 4) ὅτι Ἀντιγόνος ὁ Δώσων ἦλθεν εἰς τὴν τῶν Νεμέων πανήγυριν, ἐν ἧ ἔτυχε πάντων τῶν πρὸς ἀθάνατον δόξαν καὶ τιμὴν ἀνηκόντων ὑπὸ τε τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν καὶ κατ' ἰδίαν ἐκάστης τῶν πόλεων καθιστᾶ ἀναμφισβήτητον τὴν εἰκασίαν ὅτι αἱ τιμαὶ αὗται ἀπεδόθησαν ὑπὸ τοῦ συνεδριάσαντος ἐν Νεμέᾳ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν πρὸ μικροῦ συκροτήσαντα αὐτὸ βασιλέα. Τὸν ἀγῶνα τῶν Νεμέων βλέπομεν ἐκτελοῦντα καὶ τὸν Φίλιππον τὸν Ε' (**Πολύβ.** X. 26, 1). Ἐπίσης δὲ «*τῆς τῶν Ἴσθμίων πανηγύρεως ἐπελθούσης καὶ σχεδὸν ἀπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης τῶν ἐπιφανεσιῶτων ἀνδρῶν συνεληλυθότων*» καὶ «*ἀνδροσθέντος τοῦ πλήθους εἰς τὸ σιάδιον ἐπὶ τὸν ἀγῶνα προελθὼν ὁ κῆρυξ καὶ κατασιωπησάμενος τὰ πλήθη διὰ τοῦ σαλπικτοῦ*» ἀνηγόρευσε τὸ περίφημον κήρυγμα τοῦ Ῥωμαίου ὑπάτου Τίτου Φλαμινίου περὶ τοῦ τέλους τοῦ Μακεδονικοῦ πολέμου καὶ περὶ «*τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας*» τῷ 196 π.Χ. (**Πολύβ.** XVIII, 46).

Τὰς ἀνωτέρω εἰδήσεις προσπαθοῦντες οἱ ἱστορικοὶ νὰ συμβιβάσωσι πρὸς τὴν στερεῶς ἐπικρατοῦσαν γνώμην περὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ τακτικῆς καὶ κανονικῆς συγκεντρώσεως τοῦ συνεδρίου, εἰς ποικίλας προσέφυγον ἐξηγήσεις. Καὶ ὁ μὲν Unger (ἔ. ἀ. σ. 11 κ. ἐ.) λέγει ὅτι ἡ περὶ τῶν Ἴσθμίων παράδοσις τοῦ τε Κουρτίου Ρούφου καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι ἀναφέρουσιν ὅτι τελουμένων τῶν Ἴσ-

θμίων συνήδρευε τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον, ὀφείλεται εἰς σύγχυσιν προελθοῦσαν ἐξ ἀγνοίας καὶ ἐκ τῆς συμπτώσεως καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ τόπου, ἔνθα κατὰ κανόνα συνήρχετο τὸ συνέδριον, δηλαδή τοῦ Ἴσθμου τῆς Κορίνθου, πρὸς τὸν τόπον ἔνθα ἐτελοῦντο τὰ Ἴσθμια. Ὁ δὲ Kaerst (Rhein. Mus. 5. 29 καὶ Gesch. d. Hellen. I² σ. 280) εἰκάζει ὅτι θὰ ὑπῆρχε συνήθεια νὰ προσκαλῶνται καὶ νὰ παρευρίσκωνται οἱ σύεδροι τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων ὡς θεωροὶ κατὰ τὰς πανελληνίους ἐορτάς. Ἄλλ' ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ ὀρίζουσα σαφῶς καὶ ῥητῶς ὅτι αἱ σύνοδοι τοῦ συνεδρίου θὰ γίνωνται ἐν καιρῷ εἰρήνης οὗ ἂν οἱ στεφανῖται ἀγῶνες γίνωνται λυεὶ τὸ ζήτημα, ἐξηγοῦσα δὲ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα χωρία τῶν διαφόρων συγγραφέων, ἐπικυρώνει τὴν ἐπὶ τῆ βία τῶν χωρίων τούτων ἐξενεχθεῖσαν εἰκασίαν τοῦ Δρόυζεν (τ. Α' σ. 191 κ. ἐ.) ὅτι τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλήνων συνήρχετο κατὰ τὰς μεγάλας πανελληνίους ἐορτάς, ἧτις εἰκασία πολεμηθεῖσα ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀποδεικνύεται ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐπιδαύρου ἡ ἀκριβεστάτη καὶ εὐστοχωτάτη. Ὅτι δὲ ἡ διάταξις αὕτη περὶ τῶν κατὰ τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας συνόδων τοῦ συνεδρίου δὲν ἐτέθη κατὰ τὴν ὑπ' Ἀντιγόμου τοῦ Δώτωνος ἀνατυγράφησιν αὐτοῦ, εἰς ἣν ἀφορᾷ ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ, ἀλλ' ὑφίστατο καὶ ἐν τῷ παλαιότερῳ καταστατικῷ τοῦ συνεδρίου, μαρτυροῦσι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα χωρία καὶ ἰδίᾳ τὸ χωρίον τοῦ Αἰσχίνου (Κατὰ Κτησ. § 254).

Ἄν ὑπὸ τοὺς στεφανίτας ἀγῶνας νοοῦνται ἐνταῦθα πάντες οἱ τοιοῦτοι ἐν Ἑλλάδι ἀγόμενοι ἀγῶνες, δηλαδή πλὴν τῶν τεσσάρων μεγάλων καὶ ἄλλοι δευτερεύοντες, ὡς π. χ. τὰ Λύκεια, τὰ Ἀσκληπιεῖα κ. λ. π., τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον. Ἴσως ἐννοοῦνται ἐνταῦθα μόνον οἱ τέσσαρες μεγάλοι καὶ πανελληνιοὶ ἀγῶνες, Ὀλύμπια, Πύθια, Ἴσθμια καὶ Νέμεα. Διότι ἐνῷ περὶ ἐκάστων ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἀγῶνων ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι συνήλθε ποτε κατ' αὐτοὺς τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλήνων (ἴδε ἀνωτέρω), περὶ ἄλλων τινῶν ἀγῶνων δευτερευούσης σημασίας οὐδεμία, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ἐγὼ γνωρίζω, παρεδόθη εἰδησις ἀναφέρουσα

συνέλευσιν ἐν αὐτοῖς τοῦ συνεδρίου. Ἡ ἐκδοχὴ ὅμως αὕτη δὲν συμβιβάζεται τελείως πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐν στ. 12 διάταξιν, καθ' ἣν οἱ σύεδροι συνήρχοντο ἐν καιρῷ εἰρήνης τρίς τοῦ ἐνιαυτοῦ· διότι οἱ τέσσαρες οὗτοι πανελλήνιοι ἀγῶνες, τελούμενοι οἱ μὲν ἀνὰ πᾶν τρίτον, οἱ δὲ ἀνὰ πᾶν πέμπτον ἔτος, δὲν παρέχουσιν εὐκαιρίαν συμπτώσεως καὶ τῶν τριῶν ἐτησίων συνελεύσεων τοῦ συνεδρίου πρὸς τοὺς τέσσαρας τούτους πανελληνίους ἀγῶνας.

Διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τὸ συνέδριον θὰ συνήρχετο κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦτο τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπου ἤθελον περαγεῖλαι οἱ πρόεδροι καὶ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ ὑπὸ τῶν βασιλέων διωρισμένος στρατηγός. Τοιούτων δὲ περιπτώσεων, καθ' ἃς ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ἐν καιρῷ πολέμου ὀρίζει τὸν τόπον τῆς συνελεύσεως τοῦ συνεδρίου, ἔχομεν συχνὰς μαρτυρίας. Μετὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ μάχην καὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης οἱ σύεδροι συνέρχονται εἰς Νεμέαν ὅπου ἐτελοῦντο τὰ Νέμεα, βλέπομεν δὲ οὕτω ἐφαρμοζομένην ἀμέσως καὶ κατὰ γράμμα τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ διάταξιν περὶ τῆς ἐν εἰρήνῃ συνελεύσεως τῶν συνέδρων οὗ ἂν οἱ στεφανῖται ἀγῶνες γίνωνται. Ἐν δ' ἔτος ὕστερον, ἐκραγέντος ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ε' τοῦ Συμμαχικοῦ πολέμου (220 π. Χ.), βλέπομεν τὸ συνέδριον συνέρχόμενον οὐχὶ ὅπου τελοῦνται ἀγῶνες, ἀλλ' ὅπου ὁ βασιλεὺς ὀρίζει, ἄλλοτε μὲν εἰς Κόρινθον, (Πολύβ. IV, 14 καὶ 22), ἄλλοτε εἰς Τεγέα (Πολ. IV, 23, 5), ἄλλοτε εἰς Πάτρας (Πολ. V, 28, 8) καὶ ἄλλοτε εἰς Πάνορμον, τὴν ἀπέναντι τῆς Ναυπάκτου Πελοποννησιακῆν πόλιν (Πολ. V, 102, 9). Περὶ τοῦ «κοινοῦ πολέμου» καθὼς καὶ περὶ τοῦ πληθυντικοῦ τύπου βασιλέων, ἐγένετο ἀνωτέρω ὁ προσήκων λόγος (ἐν σελ. 16).

Στ. 18—20: Τὰ δὲ δόξαντα τοῖς συνέδ[ρ]οις [κύρια] εἶναι· χρηματιζόντων δὲ ὑπ[έρ] ἡμῶν γινόμενοι, ἂν δ' ἐλάττους συνέλ[θ]ωσι μὴ χρηματιζέειν.—Ἐν στ. 19 μετὰ τὸ εἶναι ἀνεμένετο χωρισμὸς τῶν δύο διαφόρων ἀπ' ἀλλήλων διατάξεων διὰ τῆς ὀριζοντίας κεραίας, ἧτις ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ λίθῳ. Ἡ συμπλήρωσις [κύρια] τοῦ ἐκδότου εἶναι ὀρθή 1. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου εἰ-

1 Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς συμπλήρωσεως ταύτης ἀναφέρει ὁ Καββ. (σ. 145) χωρίον τοῦ Πολυβίου (IV 7, 5) «ὅ δ' ἂν τοῖς συνέλθωσι βουλευομένοις δόξη τοῦτ' εἶναι κύριον», ἕπερ ὅμως παρ-

ναὶ ὀριστικαὶ καὶ ἀνέκκλητοι. Τὸ ὑπὸ τοῦ Πολυβίου (IV, 26 καὶ 30) ιστορούμενον, ὅτι ἀποφασισθέντος ὑπὸ τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων ἐν Κορίνθῳ τοῦ κατὰ τῶν Αἰτωλῶν πολέμου (220 π. X.), τοῦ ἐπικληθέντος συμμαχικοῦ, «οἱ σύνεδροι παραχρῆμα ἐξαπέστειλλον πρεσβευτὰς πρὸς τοὺς συμάχους, ἵνα παρ' ἐκάστοις διὰ τῶν πολλῶν ἐπικυρωθέντος τοῦ δόγματος ἐκφέρωσι πάντες τοῖς Αἰτωλοῖς τὸν ἀπὸ τῆς χώρας πόλεμον», δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν διάταξιν ταύτην τῆς ἐπιγραφῆς. Διότι ἡ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ διάταξις αὕτη ἀφορᾷ εἰς πάσας τὰς ἄλλας ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων πλὴν τῶν περὶ πολέμου, ἐπότε ἴσως προκειμένου περὶ κηρύξεως ὁμαδικοῦ συμμαχικοῦ πολέμου ἀπηγεῖτο τυπικὴ καὶ ὑπὸ τῶν διεθνῶν οὕτως εἰπεῖν ἐθίμων ὑπαγορευομένη ἢ ἀπὸ ἐκάστης συμμαχικῆς χώρας ἰδιαίτερα κηρύξις αὐτοῦ, ἢ ὅτι ἡ περίπτωσις τῆς ὑπὸ ἐκάστης τῶν συμμαχικῶν πόλεων ἰδιαίτερας ἐπικυρώσεως καὶ κηρύξεως τοῦ κατὰ τῶν Αἰτωλῶν πολέμου ἀποτελεῖ ὅλως ἐξαιρετικὸν μέτρον ὅπως λάβῃ σοβαρωτέραν σημασίαν τὸ πρᾶγμα καὶ ἐμποιήσῃ μεγαλύτεραν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς ὁ ἀπὸ τῆς χώρας ἐκάστης πόλεμος. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ παρατήρησις τοῦ Kaerst (Rh. Mus. ἔ. ἀ. σ. 553,1), ὅτι αἱ ἀποφάσεις τοῦ ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ἀνανεωθέντος κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου δὲν ἦσαν κύρια καὶ ἀνέκκλητοι, ὡς ἦσαν πρότερον ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ἐλέγχεται ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς οὐχὶ ἀκριβῆς, ἢ δὲ μνεῖα μιᾶς καὶ μόνης περιπτώσεως ὑπὸ τοῦ Πολυβίου καὶ διαφόρου μάλιστα φύσεως, δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ κανόνα.

ερμηνεύει ἰσχυρίζομενος ὅτι «δείκνυται ἐκ τούτων ὅτι ἡ κατὰ Πολύβιον σύνοδος καὶ βουλή (τὸ συνέδριον) δὲν ἐξέδιδε προβουλευμάτα ἀλλ' ἦτο κυρίαρχον σῶμα καὶ ὅτι (σ. 142) «ἡ κατὰ Πολύβιον σύνοδος ἢ βουλή εἶναι κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν συνέδριον». Ὁ Πολύβιος ἐνταῦθα (IV, 7,1) λέγει σαφῶς ὅτι «οἱ Ἀχαιοὶ καθήκουσιν αὐτοῖς ἐκ τῶν νόμων συνόδου ἦκον εἰς Αἶγιον καὶ συνελθόντες εἰς ἐκκλησίαν... ἐμνησίαντο βοηθεῖν τοῖς Μεσσηνίοις καὶ συνάγειν τοὺς Ἀχαιοὺς ἐν ὄπλοις· δ' δ' ἂν τοῖς συνελθοῦσι βουλευμένοις δόξῃ, τοῦτ' εἶναι κύριον». Ὅ,τι ἂν δηλαδὴ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πράγματος οἱ μέλλοντες νὰ συνέλθωσι βουλευταί, τοῦτο νὰ εἶναι ὀριστικὸν καὶ ἀνέκκλητον. Ὁμιλεῖ λοιπὸν ὁ Πολύβιος ἐνταῦθα περὶ ἐντελῶς ἐξαιρετικῆς περιπτώσεως, καθ' ἣν δι' εἰδικῶ ψήφισματος ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀχαιῶν παρέχει δι' ὠρισμένον ζήτημα ἐκ τῶν πρότερον κύριον εἰς τὸ δόγμα τῆς βουλῆς, ἥτις συνήθως ἐξέδιδε μόνον προβουλευμάτα.

Διὰ τῆς ἀκολουθοῦσας φράσεως καθορίζεται ἡ ἀπαρτία τοῦ συνεδρίου, ὅπερ διὰ νὰ ἐπιληφθῇ τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ παρίστανται ἐν αὐτῷ σύνεδροι πλείονες τοῦ ἡμίσεος. Χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι, ὡς καὶ ὁ Καββαδίας παρατηρεῖ (ἔ. ἀ. σ. 145), ἡ ἀκολουθοῦσα διάταξις, καθ' ἣν ῥητῶς ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς συνέδρους νὰ χρηματίζωσι, δηλαδὴ νὰ συνεδριάζωσιν, ἂν εἶναι ὀλιγώτεροι τοῦ ἡμίσεος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνέδρων θὰ ἦτο ἐκ τῶν προτέρων γνωστός, διότι ἐκάστη πόλις ἢ ἔθνος (δηλαδὴ κοινὸν) ἀντεπροσωπεύετο ἐν τῷ συνεδρίῳ ὑπὸ ὠρισμένου ἀριθμοῦ συνέδρων ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Δὲν ἴσχυε δηλονότι ἐνταῦθα ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοψηφίας μεγάλων καὶ μικρῶν πόλεων, ἀλλὰ τὸ δικαίωμα καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ψήφων εἶχε κατανεμηθῆ κατ' ἀναλογίαν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων (Kaerst I² σ. 283). Τοῦτο ἐδιδάχθημεν παρὰ τοῦ Wilhelm (ἔ. ἀ. σ. 30), ὅστις δι' εὐφυοῦς συνδυασμοῦ τὴν πρότερον ὑπὸ τοῦ Köhler ἀποδιδόμενην εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον Ἀττικὴν ἐπιγραφὴν I.G.II, 184, ἐν ἣ ἀναγράφεται κατάλογος τῶν συμμαχικῶν πόλεων μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιπροσώπων ἐκάστης, ἀνήγαγεν εἰς τὸ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας συνέδριον τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῷ τεμαχίῳ ἐκεῖνῳ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Wilhelm ἀνήκει εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπιγραφὴν I.G.II, 160, τὴν περιέχουσαν συνθήκην τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (Wilhelm, ἔ. ἀ. σ. 5), καὶ ἀποτελεῖ τμημα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς στήλης (νῦν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Wilhelm, αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ I.G.II 184 καὶ I.G.II 160 συνεχιδίδονται ὡς μία· παρβ. τὴν νέαν ἔκδοσιν τῶν Ἀττικῶν ἐπιγραφῶν II καὶ III ed. min. ἀριθ. 236. *Sylloge*³ 260. *Hicks-Hill* ἀρ. 154) ἀναφέρονται 37 ψήφοι συνέδρων, ἧτοι τῶν Θεσσαλῶν 10. Ἐλημιωτῶν 2. Σαμοθράκων καὶ Θασιῶν 2. Φωκέων 3. Οἰταίων, Μαλιέων καὶ Αἰνιάνων 3. Ἀγραίων καὶ Δολόπων 3. Περραιβῶν 2. Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας 3 κ.λ.π. Κατὰ ταῦτα, συμφώνως καὶ πρὸς τὰς περὶ πληθυσμοῦ τῶν Ἑλλήνων θεωρίας τοῦ Beloch, ὁ Wilhelm ἤκασεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιπροσώπων ἐκάστης πόλεως ἢ κοινοῦ ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀναλογεῖ πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῶν ἐν τῇ πόλει ἢ τῷ κοινῷ ἐλευθέρων κατοίκων, καὶ δὴ

εἰς ἀντιπρόσωπος ἐπὶ χιλίοις κατοίκοις (Wilhelm ἔ. ἀ. σ. 30). Αἱ αὐταὶ δὲ ἀναλογίαι, αἱ καθορισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἑλληνας συνθήκαις αὐτοῦ, αἵτινες βεβαίως θὰ ἦσαν ὁμοίαι πρὸς τὰς πρότερον ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καθορισθείσας (τοιαῦται ἀναλογίαι ἐφηρμόζοντο καὶ ἐν ἄλλοις ὁμοσπονδιακοῖς ὀργανισμοῖς τῶν Ἑλλήνων, ὡς π. χ. ἐν τῷ Κοινῷ τῶν Βοιωτῶν, ἐν τῷ Κοινῷ τῶν Αἰτωλῶν κ.λ.π. *Svoboda*, 258 κ. ἐ. 360), θὰ ἐτηροῦντο καὶ κατὰ τὰς ὑστέρας ὑπὸ τῶν διαδόχων ἀνανεώσεις τῶν πρὸς τοὺς Ἑλληνας συνθηκῶν, καὶ ὁμολογῶν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει, εἰς ἣν ἀνάγεται ἡ προκειμένη ἐπιγραφὴ. Ἦδη δὲ διὰ τῆς περὶ ἀπαρτίας διατάξεως ταύτης τῆς ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῆς ἐξηγεῖται καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ I.G.II. 160 παρουσιαζομένου καταλόγου, ὅστις ἦτο ἀνεξήγητος καὶ ἀμφίβολος μέχρι τοῦδε (παρβ. Wilcken, ἔ. ἀ. σ. 36).

Στ. 20—21: *Περὶ δὲ τῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ δοξάντων μὴ ἐξέσι[ω ταῖς] πόλεων εὐθύνας λαμβάνειν [παρ]ὰ τῶν ἀποστελλομένων συνέδρων—* Τὸ Α τῆς λ. *εὐθύνας* εἶναι ἄνευ τῆς ὀριζοντίας γραμμῆς ΕΥΘΥΝΑΣ (ἴδε καὶ ἀνωτέρω ἐν στ. 18). Τὸ δὲ Β τῆς λ. *λαμβάνειν* εἶναι ἐσχηματισμένον ἄνευ τοῦ δευτέρου στρογγύλου ἡμίσεος ἐν εἴδει Ρ ΛΑΜΒΑΝΕΙΝ. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης § 5 ἀπαγορεύεται εἰς τὰς πόλεις νὰ ζητῶσιν εὐθύνας παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς διὰ τὰ ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀποφασισθέντα. Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν ἐν τῷ συνεδρίῳ ἦσαν ἀνεύθυνοι διὰ πᾶσαν ἐν αὐτῇ λαμβανομένην ἀπόφασιν καὶ ἡ πόλις οὐδὲν εἶχε δικαίωμα νὰ ζητήσῃ λόγον παρ' αὐτῶν δι' ἀπόφασιν τοῦ συνεδρίου, ἥτις δυνατὸν καὶ νὰ μὴ ἦτο εἰς αὐτὴν ἀρεστὴ ἢ συμφέρουσα.

Στ. 21—23: *Προέδρους δὲ εἶναι πέντε ἐκ τῶν σ[υν]έδρων οἱ ἂν λάχωσιν διὰ τὸ πόλε[μος ἐνδη]μῆ.* Οὕτω συμπληρώνει ὁ Καββαδίας. Ἀλλὰ καὶ τὸ κενὸν τοῦ χάσματος ἀπαιτοῦν ἐννέα γράμματα περίπου, καὶ ἡ ἔννοια τῶν συμφραζομένων ἄγει εἰς τὴν συμπλήρωσιν *μὴ ἐνδη]μῆ*. Διότι ἀκριβῶς ὅταν παύσῃ νὰ ὑφίσταται ὁ ἐσωτερικὸς πόλεμος, ὁ «ἐνδήμιος» πόλεμος, τότε θὰ ὑπάρχῃ ἡ εὐκαιρία τῆς κανονικῆς καὶ ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ συνεδρίου, καθ' ἣν πρόεδροι αὐτοῦ ὀρίζονται διὰ κλήρου πέντε ἐκ τῶν συνέδρων ἐφ' ὅσον δὲ δια-

κεῖ ὁ κοινὸς τ. ἔ. ὁ Κλεομενικὸς πόλεμος, τοῦ συνεδρίου θὰ προεδρεύωσιν οἱ ὑπὸ τῶν συμβασιλέων Ἀντιγόνου καὶ Φιλίππου διορισθέντες πρόεδροι, ὡς διαλαμβάνει ὁ στίχ. 36.

Στ. 23: *ἀποκληροῦσθωσαν δὲ νο[μογράφ]ους ἐξ ἔθνους ἢ πόλεως.* Οὕτω συμπληροῖ ὁ Καββαδίας τὸν ἐξ ἑπτὰ περίπου γραμμάτων κενὸν χῶρον τοῦ στίχου, ἡ δὲ συμπλήρωσις αὕτη ἐκ πρώτης ὄψεως παρουσιάζεται πῶς εὐάριστος. Ἀλλ' ὅταν τις προσέξῃ καλύτερον εἰς τὰ πράγματα, βλέπει ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή. Διότι τὸ ἀποκληροῦμαι φέρεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πάντοτε ὡς παθητικόν, καθὼς καὶ κληροῦμαι καὶ τὰ ἄλλα σύνθετα αὐτοῦ συγκληροῦμαι ἐπικληροῦμαι κ.τ.λ. πλὴν τοῦ ἀποκληροῦμαι ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ ὡς μέσον παρὰ Δημοσθένη. Μόνον δὲ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ παρὰ τούτοις σπανιώτατα φέρεται καὶ κατὰ μέσην φωνήν. Ἀλλ' ἐνταῦθα, ὡς καὶ ὁ κατωτέρω ἐν στ. 34 τύπος «ἀποκληρωθέντας προέδρους» μαρτυρεῖ, τὸ ῥῆμα εἶναι παθητικόν. Κατ' ἀκολουθίαν ὑποκείμενον αὐτοῦ κατ' ἀνάγκην εἶναι οἱ ἀμέσως ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι καὶ διὰ κλήρου ὀριζόμενοι πρόεδροι, ἡ δ' αἰτιατικὴ νο[μογράφ]ους, ὡς ἀντικείμενον τοῦ παθητικοῦ ῥήματος λαμβανομένη εἶναι ἐντελῶς ἀνοικονόμητος ¹. Ἄν δ' ὑποτεθῇ

¹ Τὴν ἄστοχον ταύτην συμπλήρωσιν νο[μογράφ]ους λαβὼν ὁ Καββαδίας ὡς ἀσφαλῆ παρεσύρη καὶ εἰς ἄλλα περὶ τῆς ὑπ' ἀρ. 2 ἐπιγραφῆς (ΑΕ 1918 σ. 125) ἐπίσης ἄστοχα συμπεράσματα. Ἐπειδὴ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκείνῃ περιέχονται «*Νομογράφοι Ἀχαιῶν οἱ τὸν νόμον τῶν Ὑγείαι θέντες*» (στ. 1-2), ὁ ἐκδότης ἐκλαμβάνων τοὺς νομογράφους τούτους ὡς μόνιμον ἀρχὴν τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας, πρᾶγμα ἀμάρτυρον καὶ ἀστήρικτον, ἤκασεν ὅτι οἱ ἐν τῇ ἐπιγρ. 2 «*Νομογράφοι Ἀχαιῶν*» ταυτίζονται πρὸς τοὺς ἐκ τῆς συμπληρώσεως αὐτοῦ προκύπτοντας νο[μογράφ]ους τῆς ἐπιγρ. 3 στ. 23, οἵτινες κληροῦμενοι δῆθεν ὑπὸ τῶν προέδρων «*συνέτασσον καὶ ἐφήριζον*» (ὁ νόμος) (Πρακτικὰ ΑΕ 1918 σ. 35). Προχωρῶν δὲ περαιτέρω ὁ κ. Καββαδίας ἰσχυρίζεται (Πρακτικὰ ΑΕ 1918 σ. 31) ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη 3 (δηλαδὴ ἡ ἀνωτέρω ὑπὸ στοιχείου Α ἐν σελ. 6 σημειωθείσα) «εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ νόμος, ὃν οἱ νομογράφοι ἔγραψαν καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν ἀνέθηκαν», ὁ ἀναφερόμενος ἐν τῇ ἐπιγρ. 2. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα πολὺ ἀπέχουσι τοῦ ἀκριβοῦς, ὅπερ ἐν ὀλίγοις ἔχει ὡς ἐξῆς: Οἱ νομογράφοι δὲν εἶναι μόνιμοι καὶ τακτικὴ ἀρχὴ ἐν τῷ Κοινῷ τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ὡς συμβαίνει καὶ ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσι, ἐκλέγονται ἐκτάκτως διὰ τὴν σύνταξιν ὀρισμένων νόμων. Ὁ δὲ νόμος, ὃν κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν 2 συνέταξαν οἱ ὑπὸ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν ἐκλεγέντες νομογράφοι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ 3 (= Α), δι' οὗς λόγους εἴπομεν ἀνωτέρω, ἀλλ' εἶναι νόμος τῆς Ὑγείας, ὡς ρητῶς ἐν στ. 1-2 τῆς ἐπιγρ. 2 δηλοῦται «*οἱ τὸν νόμον τῶν Ὑγείαι θέντες*», τοῦ θέντες δηλοῦντος οὐχὶ τοὺς ἀναθίσσαντας ὡς ὁ κ. Καββαδίας ἐρμηνεύει, ἀλλὰ τοὺς συντάξαντας τὸν νόμον, τοὺς νομοθετήσαντας, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ὁ νόμος λοιπὸν, ὃν ἔθηκαν οἱ νομογράφοι τῆς ὑπ' ἀρ. 2 ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῆς τῶν Ὑγείαι, ἦτο νόμος ἱερός τῆς

ὅτι τὸ ῥῆμα ἐνταῦθα εἶναι μέσον, πρᾶγμα, ὡς εἴπομεν, ἀδύνατον, καὶ ἐπρόκειτο δι' αὐτοῦ νὰ δηλωθῆ νέα πρᾶξις, ἢ κληρώσις δηλαδὴ τῶν νομογράφων, ὡς φαίνεται πιστεύων ὁ Καββαδίας, τότε μετὰ τὸ ἐνδη]μῆ καὶ πρὸ τοῦ ἀποκληροῦσθωσαν ἔπρεπε νὰ τεθῆ ἢ κατὰ κανόνα τιθεμένη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὀρίζοντια κεραία (—) πρὸς δήλωσιν τῆς ἀρχομένης νέας διατάξεως. Ἀλλὰ δὲν ἔχει ὁμοίως οὕτω τὸ πρᾶγμα, καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ σημείου τῆς παραγράφου μαρτυρεῖ τὴν συνέχειαν τῆς ἐν τῇ προηγουμένη φράσει διατυπωμένης πράξεως, τῆς κληρώσεως δηλονότι τῶν αὐτῶν ἀρχόντων, ἤτοι τῶν προέδρων. Κατὰ ταῦτα τὸ χάσμα τοῦτο νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθῆ καὶ νὰ συμπληρωθῆ: ἀποκληροῦσθωσαν δ' ἐνδ[ς μὴ πλείους ἐξ ἔθνους ἢ πόλεως, ὡς καὶ ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ. Ὡς πρόεδροι δηλαδὴ νὰ μὴ κληρῶνται περισσότεροι τοῦ ἐνὸς ἐξ ἐκάστου κοινοῦ ἢ ἐξ ἐκάστης πόλεως, ἐν ἄλλαις λέξεσι νὰ μὴ ἐπιτρέπηται ἢ κληρώσις δύο προέδρων ἀνηκόντων εἰς τὸ αὐτὸ κοινὸν ἢ εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν. Τὴν διάταξιν δὲ ταύτην, εὐλογωτάτην οὕσαν καὶ δικαιοτάτην εὐρίσκομεν πανταχοῦ σχεδὸν τῶν ἀρχαίων δημοκρατικῶν πολιτειῶν, ὅπου ὑπάρχουσι συναρχαίαι. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπου προκειμένου περὶ πλειόνων συναρχόντων τούτους κληροῦσιν ἓνα ἐκ φυλῆς ἢ ἀπὸ φυλῆς ἢ ἀπλῶς ἐκ φυλῆς κατ' ἀντίθεσιν ἄλλων ἀρχόντων κληρουμένων ἐξ ἀπάντων. (**Λριστ. Ἀθην. Πολιτ.* 22, 2. 44, 2. 47, 1, 2. 48, 1, 3. 61, 1 κ.λ.π. παρβ. καὶ *Ξενοφ. Ἑλλην. Β'*, 4, 23. *Πολυδ. Η. 87 Sylloge*³ 67, 7). Ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ χωρίου τούτου τῆς ἐπιγραφῆς, προϋποθέτουσα ὅτι ἦτο δυνατὸν πόλις τις νὰ ἀντεπρο-

σωπεύετο ἐν τῷ συνεδρίῳ ὑπὸ πλειόνων τοῦ ἐνὸς ἀντιπροσώπων, ὅχι μόνον συμβιβάζεται πρὸς τὴν νέαν καὶ ὑπὸ πάντων δεκτὴν γενομένην γνώμην τοῦ Wilhelm, καθ' ἣν ἐκάστη πόλις δὲν ἔπεμπεν ἓνα μόνον ἀντιπρόσωπον εἰς τὸ συνέδριον ἀλλ' ἀριθμὸν ἀντιπροσώπων ἀνάλογον πρὸς τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύει καὶ ἐπιβεβαιώνει αὐτὴν (ἴδε καὶ ἀνωτέρω σ. 29. Πρὶν ἢ ὁ Wilhelm ἀνακαλύψῃ τὴν ταυτότητα τῶν δύο ἐκείνων Ἀττικῶν ἐπιγραφῶν I G. II 184 καὶ IG II 160 καὶ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῶν εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, πάντες σχεδὸν οἱ ἱστορικοὶ, Beloch, Niese, Kaerst κ. λ. π. ἐπίστευον ὅτι ὡς ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ συμμαχίᾳ τοῦ 4ου αἰῶνος, οὕτω καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἰδρυθέντι κοινῷ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίῳ ἴσχυεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοψηφίας, καθ' ἣν πᾶσαι αἱ πόλεις, εἴτε μεγάλαι ἢσαν εἴτε μικραὶ, εἶχον ἓνα ἐκάστη ἀντιπρόσωπον καὶ ἀνὰ μίαν ἐκάστη ψῆφον. Ἀλλ' ἀφ' ὅτου ὁ Wilhelm ἐδημοσίευσεν τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν πραγματείαν, ἐπικρατεῖ πλέον ἡ γνώμη αὐτοῦ, ἣν καὶ ὁ Kaerst παρεδέχθη ἐσχάτως, I² σ. 283, ὅτι ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Ἑλλήνων ἐφηρμόζετο ἢ κατ' ἀναλογίαν τῶν κατοίκων ἐκάστης πόλεως ἀντιπροσωπεία καὶ ψῆφος τῶν συμμάχων κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν ἐκλεγόντων τοὺς Βοιωτάρχας καὶ τοὺς βουλευτὰς κατ' ἀναλογίαν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἑνδεκα τοπικῶν διαμερισμάτων, εἰς ἃ εἶχε κατανεμηθῆ ἡ Βοιωτία, παρβ. *Hellenica Oxyrhynchia XI*, καὶ *Oxyrhynchos Papyri* τ. V σ. 171 καὶ 224, τοῦ Κοινοῦ τῶν Λυκίων, Στράβ. ΙΔ', 3, 3 κ. λ. π., Wilhelm ἔ. ἀ. σ. 21). Ἐνταῦθα δὲν θεωρῶ ἄσκοπον νὰ προσθέσω ὅτι καὶ ἐν τῷ λίθῳ μοὶ ἐφάνησαν ἀμυδρά τινα ἰγνη γράμματος Σ ἰδίως ἐκ τῆς κατωτάτης αὐτοῦ κεραίας, μετὰ τὸ Ο τοῦ ΔΕΝΟ. Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως ἔθνος (=Κοινὸν) καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς ἐνταῦθα πρὸς τὴν ἀκολουθοῦσαν λέξιν πόλις, ἣν παρηρμήνευσεν ὁ Καββαδίας, εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 2, 2). Τὸ ἄρθρον λοιπὸν τοῦτο (§ 6) ὀρίζον τὴν ἐκλογὴν τῶν προέδρων τοῦ συνεδρίου διατάσσει ὅπως πρόεδροι τοῦ συνεδρίου εἶναι πέντε ἐκ τῶν συνέδρων, ἐκεῖνοι οἵτινες ἤθελον κληρωθῆ ὅταν δὲν ὑφίσταται ὁ ἐσωτερικὸς πόλεμος, οὗτοι δὲ δὲν πρέπει νὰ κληρώνωνται περισσότεροι

ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ λατρευομένης θεᾶς Ὑγείας. Εἰκάζω δὲ ὅτι λείανον τοῦ ἱεροῦ τούτου νόμου τῆ Ὑγείας, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῇ ἐπιγρ. 2, ἔχομεν ἐν τῷ ἀποσπάσματι τῷ δημοσιευθέντι ὑπὸ τοῦ Καββαδίου ἐν ΑΕ 1918 σ. 192 καὶ 193 ὁ ἀριθ. 10. Τὸ περιεχόμενον τοῦ μικροῦ τούτου ἀποσπάσματος ἔχει προφανῆ τὸν χαρακτήρα ἱεροῦ νόμου καὶ δὴ «ταῖς Ὑγείαις» (στ. 1). Ἄν δὲ πρὸς τούτῳ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ὁμοιότητα τοῦ λίθου ἐν ἀμφοτέροις ταῖς ἐπιγραφαῖς (2 καὶ 10), τὴν στοιχηδὸν γραφὴν ἐν ἀμφοτέροις, πρᾶγμα σπανιώτατον διὰ τοῦ χρόνου εἰς οὗ ἀνάγονται αὗται, τὸ κοινὸν σημεῖον τῆς στίξεως διὰ τῆς ἀφέσεως κενοῦ διαστήματος ἐνός γράμματος, τὴν ὁμοιότητα τοῦ σχήματος ἂν μὴ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν γραμμάτων, θὰ πεισθῶμεν ὅτι ἀμφοτέραι αὗται αἱ ἐπιγραφαὶ ἔχουσι στενοτάτην πρὸς ἀλλήλας σχέσιν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιφυλάσσομαι νὰ πραγματευθῶ ἀλλοῦ ἐκτενέστερον.

τοῦ ἑνὸς ἐξ ἐκάστου κοινοῦ ἢ ἐξ ἐκάστης πόλεως.

Στ. 23—26: τοὺς [προέδρους δ' α]γαγεῖν τε τοὺς συνέδρους κ[αὶ τοὺς] γραμματεῖς ἀπὸ τοῦ κοιν[οῦ] . . . . . ὑπηρετίας καὶ προτιθέναι περὶ ὧ[ν ἂν βου]λευσθαι κ[οινῆ] δόξη[ι] . . . . . [. . .] τοῖς γραμματεῦσι καὶ αὐτοὺς ἔ[χων ἂν] τί- γροφα[. . . . .] ας ν. . Οὕτως ἀναγινώσκει καὶ συμπληρώνει ὁ Καββαδίας, ὅστις λέγει (ἔ.ἀ. 146) «ὅτι εἶναι ἀκατάληπτα κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ στ. 23 μέχρι τοῦ στ. 36 ἕνεκα τῶν πολλῶν ἐν τῷ λίθῳ κενῶν, ὧν δυσχερὴς καὶ ἀδύνατος εἶναι ἡ συμπλήρωσις». Ἡ ἀνάγνω- σις τοὺς δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς, διότι τὸ σωζόμενον ἐλάχιστον τμήμα τοῦ τελευταίου γράμματος δύναται νὰ εἶναι ἐπίσης καὶ λείψανον Τ. Τὸ συνα]γαγεῖν, κυριολεκτούμενον εἰς τὰς τοιαύτας περιπτώσεις προσκλήσεως πολυμελῶν σωμάτων (παρβ. Ἄριστ. Ἀθην. Πολιτ. 44,2 : καὶ ἐπειδὴν συναγάγωσιν οἱ πρυτάνεις τὴν βου- λὴν ἢ τὸν δῆμον. 43,3 : οἱ δὲ πρυτανεύοντες συνάγουσι καὶ τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον. Πολύβ. ΧΧΙΥ,5,16: συνάγειν τοὺς Ἀχαιοὺς εἰς ἐκκλησίαν κ.λ.π.), καθίσταται ἐνταῦθα ἀπαραίτη- τον. Τὸ δὲ χάσμα, ἀπαιτοῦν ἐνταῦθα 9-10 γράμ- ματα 1, δὲν δύναται νὰ ἀνεχθῆ τὴν συμπλήρωσιν το[ύς] δὲ προέδρους συνα]γαγεῖν, ὡς καλύπτου- σαν περισσότερον χώρον. Συμπληρωτέον λοιπὸν το[ύ]τους δὲ συνα]γαγεῖν. Ποιὰν τινα ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ ἢ ἐν τῇ σειρᾷ τῶν κατ' ἐνεστῶτα φερο- μένων ἀπαρεμφάτων (ἔξεῖναι, συνέρχεσθαι, συμ- φέρειν, συνεδρεῦειν, χρηματίζειν, εἶναι, προτιθέναι,

1 Ἐνταῦθα πρέπει νὰ σημειωθῆ παρατήρησις τις ἰσχύουσα καὶ δι' ὅλα τὰ ἄλλα χάσματα, τὰ εὐρισκόμενα ἐν τῷ δεξιῷ ἄκρῳ τῆς στήλης. Ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ὑπολογίζωνται πάντοτε καὶ μόνον διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γραμμάτων προσμετρούμενου ἀναλόγως τοῦ δια- στήματος τοῦ ἀποκοπέτου τμήματος τοῦ λίθου. Διότι, ὡς δεικνύ- ουσιν οἱ ἐν ἀκεραίῳ σωζόμενοι στίχοι τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης, ὁ χαρακτὴρ δὲν ἐπλήρου τὸν χώρον κατὰ κανόνα μέχρις ἑνὸς ὀρι- σμένου σημείου τοῦ λίθου, ἀλλὰ μὴ γράφων στοιχηθῶν, προσέχων δὲ καὶ τηρῶν τὴν εἰς συλλαβὰς κανονικὴν διαίρεσιν τῶν ἐν τῷ ἐναλ- λασσομένῳ στίχῳ χωριζομένων λέξεων, ἐπλήρου τὸ ἄκρον τῆς στήλης ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης, ἣν παρουσίαζεν ἡ περατοῦσα τὸν στίχον λέξις, ἄλλοτε πυκνῶν τὰ γράμματα καὶ πληρῶν ὅλον τὸν χώρον, καὶ ἄλλοτε ἀφῆνων κενὸν 1-3 γράμμάτων, ὅπως μὴ διατα- ραχθῆ ὁ ὀρθὸς καὶ κανονικὸς συλλαβισμὸς τῆς χωριζομένης λέξεως. Περὶ τοῦ κατὰ συλλαβὰς χωρισμοῦ τῶν ἐν τέλει τοῦ στίχου λέξεων ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς, περὶ τῶν χρόνων, τῶν τόπων καὶ τῶν ἐγγράφων ἔνθα ἐμφανίζεται καὶ τηρεῖται τὸ σύστημα τοῦτο, παρβ. Larfeld, 1,216 κ. ἐ. μετὰ τῆς αὐτῆς βιβλιογραφίας.

εἰσάγειν, ἐπιμελεῖσθαι, κ.λ.π.) ἐμφάνισις τοῦ κατ' ἀόριστον ἀπαρεμφάτου συναγαγεῖν. Ἄλλ' ὁ ἀόρι- στος ἐνταῦθα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα τὰ ἐν τῷ ἄρ- θρῳ τοῦτῳ 7 ἀπαρέμφατα σημαίνει ἴσως τὴν ἀπαξ ἐν ἀρχῇ ἐκάστης συνόδου γινομένην πράξιν τῆς συγκλήσεως, ἐνῶ τὰ ἄλλα, τὰ κατ' ἐνεστῶτα, ἀπα- ρέμφατα δηλοῦσι τὰς καθ' ἐκάστην συνεδρίαν ἐπα- νλαμβανομένας πράξεις. Ἐκ τοῦ ἐν στ. 24 πλη- θυντικοῦ τύπου γραμματεῖς καὶ ἐν στ. 26 γραμ- ματεῦσι διδάσκόμεθα ὅτι οἱ γραμματεῖς τοῦ κοι- νοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου ἦσαν πλείονες τοῦ ἑνός. Τοῦτο εἶναι τι ἀσύνηθες. Διότι εἰς ὅλα τὰ πολιτικά σώματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, βουλὰς, ἐκκλησίας, συνέδρια, κοινά, ἢ εἰς ἄλλας ἐκτελε- στικὰς ἀρχάς, γραμματεὺς ἐξελέγετο εἷς, ἔχων ἐπίσημον καὶ τιμητικὸν ἀξίωμα (παρβ. P—W R.E. τ. VII σ. 1708 κ. ἐ. ἄρθρον γραμματεῖς). Πλείονες τοῦ ἑνός γραμματεῖς ἀναφέρονται σπα- νιώτατα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ παραδόσει, καὶ καθόσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω μόνον δῖς, ἐν τῇ σχολικῇ ἐπιγραφῇ τῆς Τέω *Sylloge*³ 578, 8 «μετὰ τὴν τῶν γραμματέων αἴρεσιν» καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Μαγνησίας (*Kern* ἀρ. 91 = *Syl- loge*³ 598, D₂), ὅπου ἀναφέρονται (194 π.Χ.) δύο γραμματεῦντες τοῖς συνέδροις τοῦ κοινοῦ τῶν Αἰτωλῶν (παρβ. καὶ P—W. R.E. VII, 1760). Εἰκάζω λοιπὸν ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ χάσματι τοῦ στ. 24 καὶ δὴ πρὸ τοῦ γραμματεῖς δὲν ἐξέπεσε τὸ ἄρ- θρον τοὺς, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν γραμματέων, ὅστις ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀνωτέρω μνημο- νευθὲν χωρίον τῆς ἐκ Μαγνησίας ἐπιγραφῆς τῆς ἀναφερούσης δύο γραμματεῦντας τῶν Αἰτω- λῶν, καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ χάσματος μὴ ὑπερβαί- νουσαν τὰ πέντε γράμματα μετὰ τῶν δύο τοῦ κ[αὶ], δὲν θὰ ἦτο καὶ ἐνταῦθα μεγαλύτερος τοῦ δύο. Νομίζω δὲ πρὸς τοῦτοισι ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρό- κειται περὶ γραμματέων τοῦ συνεδρίου, ὡς ἀρχῆς ἐπισήμου καὶ σπουδαίας, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ ὑπαλ- λήλων ἐκτελούντων τὴν γραφικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συνεδρίου ἀμειβομένην μάλιστα καὶ «ἀπὸ τοῦ κοι- νοῦ» ταμείου. Διότι τοῦτο, νομίζω, δηλοῖ ἐνταῦθα ἢ ἐν στ. 24 φράσις ἀπὸ τοῦ κοιν[οῦ], τὴν ἐκ τοῦ κοινοῦ ταμείου δαπάνην (παρβ. Ξενοφ. Κ. Ἀνάβ. Δ' 7,27: δῶρα διδόντες ἀπὸ κοινοῦ, Ε' 1,12: τρέφειν ἀπὸ κοινοῦ). Μετὰ τὴν φράσιν ἀπὸ τοῦ

κοι[νοῦ] ἀπαιτεῖται ἀπαρέμφατον, οὗ ἀντικείμενον θὰ εἶναι πλὴν τῆς αἰτιατικῆς ὑπηρετίας (στ. 25) καὶ ἡ αἰτιατικὴ γραμματεῖς (στ. 24). Διότι οἱ σύνδεσμοι τε—καὶ ἐν στ. 24 προφανῶς δὲν συνδέουσι τὰς αἰτιατικὰς συνέδρους καὶ γραμματεῖς, ἀλλὰ τὰ ἀπαρέμφατα συναγαγεῖν καὶ τὸ ἐκπεσόν, ὅπερ ἡδύνατο νὰ εἶναι ἐλέσθαι ἂν ἐπρόκειτο περὶ γραμματέων ὡς αἰρετῶν ἀρχόντων· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ γραμματέων ὡς μισθωτῶν ὑπαλλήλων προσλαμβανομένων καὶ πρὸς τοὺς ὑπηρετάς ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ παραzeugνυμένων, διὰ τοῦτο προτιμῶ τὸ ἀπαρέμφατον λαβεῖν, οὗ ὑποκείμενον μὲν θὰ εἶναι ἡ αἰτιατικὴ τού[τους] (τοὺς προέδρους), κοινὸν δὲ ἀντικείμενον αἱ αἰτιατικαὶ γραμματεῖς καὶ ὑπηρετάς. Πρὸ τοῦ ὑπηρετίας εἰκάζω ὅτι ἐξέπεσεν ἐπίσης οὐχὶ τὸ ἄρθρον, ἀλλὰ τὸ δηλοῦν τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπηρετῶν ἀριθμητικόν, περὶ οὗ δὲν δύναμαι ἀσφαλῶς νὰ ἀποφανθῶ. Εἰς τοὺς ὑπηρετάς δύνανται νὰ καταλεχθῶσιν οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἀπαραίτητον ἐν τῷ συνεδρίῳ προσωπικόν διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν κατωτέρων ὑπηρεσιῶν, ὡς π. χ. τὴν μεταφορὰν καὶ τοποθέτησιν τῶν πρὸς ψήφισιν σκευῶν, τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἀτακτούντων κ. λ. π. (παρβ. Πολυδ. Η 131: οἱ μέντοι πρὸ τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν ἄλλων συνόδων δημόσιοι ὑπηρεταί, οἷς ἐπέτατον ἀνείργειν τοὺς ἀκοσμοῦντας καὶ τοὺς ἄμῃ δεῖ λέγοντας ἐξαίρειν) ἢ καὶ τὸ βοηθητικόν προσωπικόν τῶν γραμματέων, οἱ ἀντιγραφεῖς καὶ ὑπογραμματεῖς (Δημοσθ. Π. τ. Παραρ. 70). Τὸ προτιθέσθαι ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ τοῦ τακτοποιεῖν καὶ προβάλλειν τὰ πρὸς συζήτησιν θέματα, ἀπαντᾷ συνηθέστατα ἐν τε τῇ ἐπιγραφικῇ καὶ τῇ ἄλλῃ παραδόσει ('Αριστ. Ἀθην. Πολ. 44,3 οἱ δὲ (πρόεδροι) παραλαβόντες τῆς τ' εὐκοσμίας ἐπιμελοῦνται καὶ ὑπὲρ ὧν δεῖ χρηματίζειν προτιθέασιν παρβ. καὶ 48,2. Θουκ. Γ', 36.42. ΣΤ' 14 κ. λ. π.). Ἐν τῇ αὐτῇ δ' ἐννοίᾳ ἀπαντᾷ καὶ τὸ προγράφειν ('Αριστ. Ἀθην. Πολ. 43,3 Αἰσχίν. Π. Παραρ. 60).

Διὰ τὸ ἐν τέλει τοῦ στ. 25 ἐκ 12—13 περίπου γραμμάτων χάσμα ἐπρότεινα τὴν συμπλήρωσιν [παραδιδόναι] τοῖς γραμματεῦσι ἀχθεῖς εἰς ταύτην ἐκ τοῦ λίαν σχετικοῦ πρὸς τὸ ἐνταῦθα ἄρθρον χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους ('Αθ. Πολ. 44,2)

καὶ ἐπειδὴν συναγάγωσιν οἱ προτιάνεις τὴν βουλὴν ἢ τὸν δῆμον, οὗτος κληροῖ προέδρους ἐννέα, ἕνα ἐκ τῆς φυλῆς ἐκάστης καὶ πάλιν ἐκ τούτων ἐπιστάτην ἕνα καὶ παραδίδωσι τὸ πρόγραμμα αὐτοῖς. Ἡ ἀνάγνωσις ἔχ[ειν ἀν]τίγραφα τοῦ ἐκδότου εἶναι ὀρθή, σωζομένου ἐν τῷ λίθῳ καὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ Χ. Ἡ φράσις διδόναι τινὶ καὶ ἔχειν ἀντίγραφα εἶναι συνηθῆς ἐν ἐπιγραφαῖς (Sylloge³ 364,22. 736,113. 953,32). Ὡς πρὸς τὸν δωρικὸν τύπον ἀντίγραφα εἰκάζω ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἐπιγραφῆς (κατωτέρω ἐν στ. 33 ἀναγινώσκωμεν γρ[αφῆς]), ἀλλὰ προῆλθεν ἐκ παραδρομῆς τοῦ Δωριέως Ἐπιδαυρίου χαρακτοῦ, παρασυρθέντος ἐκ τῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ συνηθείας. Μετὰ τὴν λέξιν ἀντίγραφα ἀκολουθεῖ χάσμα 4—5 περίπου γραμμάτων, μεθ' ὃ ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἄκρᾳ τοῦ ἄλλου τεμαχίου, τοῦ παρὰ Fraenkel C σημειουμένου, εὐστόχως ὑπὸ τοῦ Καββαδίου προσαρμοσθέντος, τρία γράμματα ΑΣΛ, ἅτινα ὁ Καββαδίας χωρίζων ἀναγινώσκει]ας ν. Ἀλλὰ τὸ τρίτον ἐκ τῶν γραμμάτων τούτων εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι Ν. Ἐκλαμβάνων δὲ τοῦτο ὡς λείψανον Μ, συνεπλήρωσα ἀντίγραφα [σησημ]ασ[μένα]. Ἡ μετοχὴ σησημασμένα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐσφραγισμένα εὐρίσκεται συχνότατα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, προσδιορίζουσα διπλώματα, γράμματα, διαθήκας, κ. λ. π. (παρβ. Ξενοφ. Κύρου Παιδ. 8,2,17. Δημοσθ. Κατ' Ἀφόβου 5—6 Ἰσαῖον, Περὶ τοῦ Ἀπολλοδ. Κλήρον, 1—2. καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς, π. χ. IG VII 2711,55 τὸ ἀντίγραφον σημηνάμενοι· «ἀντίγραφα σησημασμένα» ἀναφέρει καὶ ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ αὐτοῦ Η', 27. Ἀλλ' ἐξετάσας τὸν λίθον εἶδον ὅτι τὸ ἠκρωτηριασμένον τοῦτο γράμμα δύναται νὰ ἀποτελῆ καὶ λείψανον Κ ὁπότε ἴσως θὰ ἡδύνατο νὰ προταθῆ ἢ συμπλήρωσις ἀντίγραφα [πάν]τας κ[αθ' ἐν, ἦτοι πάντες οἱ πρόεδροι ὡφείλον νὰ κρατῶσιν ἀντίγραφα χωριστὰ δι' ἕκαστον ζήτημα. Ἀντὶ τοῦ περὶ ὧ[ν ἀν] βου]λεύεσθαι κ[οινη] δόξῃ ἐν στ. 25 ὁ κ. Τσοῦντας μοὶ ὑπέδειξε τὴν συμπλήρωσιν καὶ προτιθέσθαι περὶ ὧ[ν χρῆ] βου]λεύεσθαι κ[αὶ ἂ ἀν]δόξ[η] παραδιδόναι], ἥτις μοὶ εἶναι λίαν εὐσπρόδεκτος. Διότι ἀληθῶς θὰ ἦτο στενὴ καὶ ἀδικαιολόγητος, ἀντιφατικὴ δὲ πως καὶ πρὸς τὰ ἐπόμενα ἢ ἀντίληψις καθ' ἣν οἱ πρόεδ-

δροι τοῦ συνεδρίου ὄφειλον αὐτοὶ νὰ ἀποφασίζω-
σιν ἀπὸ κοινοῦ περὶ τίνων ζητημάτων θὰ βουλευ-
ωνται ἐν τῷ συνεδρίῳ, ἀφοῦ τὰ ζητήματα ταῦτα
ὑποβαλλόμενα ὑπὸ παντὸς βουλευομένου ἦσαν
ὑποχρεωμένοι νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὸ συνέδριον οἱ
πρόεδροι, δὲν θὰ ἦτο δὲ καὶ καμμία ἀνάγκη νὰ
κρατῶσιν αὐτοὶ ἀντίγραφα τοῦ προγράμματος
ἐσφραγισμένα. Ἐνῶ διὰ τῆς συμπληρώσεως ταύ-
της οἱ πρόεδροι καταρτίζουσι τὴν ἡμερησίαν διά-
ταξιν (προϋθίνα) περὶ ὧν πρέπει νὰ γίνῃ συζή-
τησις ἐν τῷ συνεδρίῳ (περὶ ὧν χρὴ βουλευέσθαι),
καὶ ὅσα ἤθελον ἀποφασισθῆ (ἃ ἂν δόξῃ) παραδί-
δουσιν εἰς τοὺς γραμματεῖς καὶ κρατοῦσι καὶ αὐ-
τοὶ ἀντίγραφα ἐσφραγισμένα. Εἶναι δὲ πολὺ δίκαια
καὶ εὐλογος ἡ ὑποχρέωσις τῶν προέδρων νὰ κρα-
τῶσι καὶ αὐτοὶ ἀντίγραφα καὶ μάλιστα ἐσφραγι-
σμένα τῶν τοῦ συνεδρίου δογμάτων, ἅτινα ἐπηρεά-
ζοντα μεγάλα καὶ σπουδαῖα συμφέροντα, ἠδύνατο
ἐν τινι περιπτώσει νὰ διατρέξωσι κίνδυνον παραχα-
ράξεως ὑπὸ τῶν μισθωτῶν καὶ ἀνευθύνων γραμμα-
τέων. Οὕτω πάντα ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ εὐοδοῦνται
καὶ ὀρθῶς ἐξηγοῦνται. Ἀντί τοῦ ἃ ἂν] δόξ[ῃ ἢ τοῦ
εὐφροντέρου ὅσ' ἂν] δόξ[ῃ, διὰ τὰ ὅποια ἴσως δὲν
ἤθελε φανῆ ἐπαρκῆς ὁ χώρος τοῦ χάσματος, θὰ
ἠδύνατο νὰ προταθῆ καὶ ἡ συμπλήρωσις κ[αὶ ἂν]
δόξ[ῃ μετὰ κράσεως (παρβ. ἐπιγρ. C.I.A.II.
403,78 τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} αἰῶνος ἀνέθηκε=ἃ
ἀνέθηκε καὶ Meisterhans, Gramm. d. Att. Inschr.
σ. 71), ἢ κ[αὶ τὰ] δόξ[αντα παραδιδόναι, λαμβανο-
μένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Η ἐν τῇ λέξει
δόξ[ῃ. δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς· παρβ. καὶ
στ. 18. τὰ δόξαντα καὶ στ. 20 τῶν δοξάντων.

Τὸ μετὰ τὴν λέξιν σεσημ]ασμ[ένα ἐν στ.
26 ἀκολουθοῦν χάσμα θὰ ἠδύνατό τις νὰ συμ-
πληρώσῃ [καὶ τὰς δίκας πά]σας εἰσάγειν, ἀφοῦ
ὡς γνωστὸν τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλήνων ἐπελαμ-
βάνετο καὶ δικαστικῶν ὑποθέσεων (παρβ. Syl-
loge³ 283,14: καὶ κρίνεσθαι ἐν τῷ τῶν Ἑλλή-
νων συνεδρίῳ). Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ δικαστικὸν ἔργον
τοῦ συνεδρίου τούτου δὲν ἦτο τὸ κύριον οὐδὲ σύνθητες
(Kaerst I² 383), ἀλλὰ τοιοῦτον ἦτο μᾶλλον τὸ πο-
λιτικόν, διὰ τοῦτο προετίμησα τὴν συμπλήρωσιν
[καὶ τὰς γνώμας πά]σας εἰσάγειν. Οἱ πρόεδροι δη-
λονότι εἶχον καθῆκον νὰ εἰσάγωσιν εἰς τὸ συνέ-
δριον πρὸς συζήτησιν τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων

πόλεως τινος ἢ κοινοῦ ἢ ἄλλου τινὸς σώματος ὑπο-
βαλλόμενας προτάσεις. Μετὰ τὸ εἰσάγειν καὶ ἐπι-
μελεῖσθαι ἐν στ. 27 διακρίνεται σαφῶς τὸ γράμμα
Τ ἀκολουθούμενον ὑπὸ χάσματος 7 περίπου γραμ-
μάτων, μεθ' ὃ ἔπεται Η μετὰ τοῦ ἄνω ἡμίσεος
ἐτέρου γράμματος, ὅπερ ἠδύνατο νὰ εἶναι Υ ἀλλὰ
πιθανώτερον ἦτο Χ. Ἀκολουθεῖ χάσμα ἐξ 7 καὶ
ἐνταῦθα γραμμάτων, μεθ' ὃ ἀναγινώσκονται τὰ
γράμματα ΖΕΙΝΕ. Τὰ δύο ταῦτα χάσματα μετὰ
τοῦ ἐν τέλει τοῦ αὐτοῦ στ. 27 εὐρισκομένου τρί-
του χάσματος 17—19 γραμμάτων συνεπλή-
ρωσα τ[οῦ λέγειν] ἢ χ[ρηματίζε]ιν ἐ[ν κόσμ]οι,
τοὺς δὲ συνεδρεῦ]οντας τὸν ἀτακτοῦντα ζημοῦν —
Τὸ ἐ[ν κόσμ]οι, ὅπερ ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ἐ[ν-
κόσμ]ως, παρέλαβον ἐκ τῆς Ἀριστοτ. Ἀθην.
πολ. 28,3 : ἐν κόσμῳ λεγόντων, παρβ. καὶ 44,3 :
οἱ δὲ παραλαβόντες (τὸ πρόγραμμα) τῆς εὐκοσμίας
ἐπιμελοῦνται καὶ ὑπὲρ ὧν δεῖ χρηματίζε]ιν προϋ-
θέασιν. «ἀτακτοῦντα» ἐννοεῖ τὸν κατὰ τὴν συζή-
τησιν παρεκτρεπόμενον ἢ ἀκοσμοῦντα ῥήτορα.
Περὶ ἀκοσμιῶν τῶν ῥητόρων καὶ τοῦ κολασμοῦ
αὐτῶν παρβ. τὸν παρ' Αἰσχίνῃ Κ. Τιμ. 35
Ἀττικὸν νόμον. Ἀντὶ τοῦ ἐ[ν κόσμ]οι θὰ ἠδύ-
νάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν καὶ ἐ[φραξ]ῆς ἢ ἐ[ξ]ῆς
=κατὰ σειράν, ἂν ἡ ἕκτασις τοῦ χάσματος ἤθελε
φανῆ μικρὰ διὰ τὸ ἐν κόσμ]οι.

Κατὰ ταῦτα τὸ ὅλον ἄρθρον 7, τὸ διαγράφον
τὰ κηθήκοντα τῶν προέδρων τοῦ συνεδρίου ἀνα-
γνωστέον οὕτω: Τού[τους δὲ συνα]γαγεῖν τε τοὺς
συνέδρους κ[αὶ δύο] γραμματεῖς ἀπὸ τοῦ κ[οινοῦ]
λαβεῖν καὶ... ὑπηρέτας καὶ προϋθίνα περὶ
ᾧ[ν χρὴ βου]λεύεσθαι κ[αὶ τὰ] δόξ[αντα παραδι-
δόναι] τοῖς γραμματεῦσι καὶ αὐτοὺς ἐχ[εῖν ἀν]τίγραφα
[σεσημ]ασμ[ένα, καὶ τὰς γνώμας πά]σας εἰσά-
γειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τ[οῦ λέγειν] ἢ χ[ρηματίζε]ιν
ἐ[ν κόσμ]οι, τοὺς δὲ συνεδρεῦ]οντας τὸν ἀτακτοῦντα
ζημοῦν — Δηλαδή: Οἱ δὲ πρόεδροι πρέπει καὶ
τοὺς συνέδρους νὰ συγκαλέσωσι καὶ δύο γραμμα-
τεῖς καὶ (τόσους) ὑπηρέτας νὰ προσλάβωσι δαπα-
νῶντες ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ταμείου, καὶ νὰ καταρτί-
ζωσι τὴν ἡμερησίαν διάταξιν περὶ ὧν πρέπει
νὰ γίνῃ συζήτησις ἐν τῷ συνεδρίῳ καὶ νὰ παρα-
δίδωσι τὰς ἀποφάσεις εἰς τοὺς γραμματεῖς καὶ
νὰ κρατῶσι καὶ οἱ ἴδιοι ἀντίγραφα αὐτῶν ἐσφρα-
γισμένα, καὶ τὰς προτάσεις πάσας νὰ εἰσάγωσιν

εἰς τὸ συνέδριον καὶ νὰ φροντίζωσι περὶ τοῦ ἀγορεύειν ἢ συζητεῖν μετ' εὐκοσμίας, οἱ δὲ σύεδροι νὰ ἐπιβάλλωσι πρόστιμον εἰς τὸν ἀτακτοῦντα ἐν τῇ συνεδριάσει. Τὸ ὅτι ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ, τῷ διαγράφοντι τὰ καθήκοντα τῶν προέδρων τοῦ συνεδρίου, προηγεῖται ἡ παράδοσις τῶν ἀποφάσεων εἰς τοὺς γραμματεῖς καὶ ἔπεται ἡ εἰσαγωγή τῶν προτάσεων καὶ αἱ ἄλλαι αἱ περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς συζητήσεως μέριμναι τῶν προέδρων, ἐνέχει ποιάν τινα ἀνακολουθίαν· ἀλλὰ τοιοῦτου εἶδους πρωτύστερα παρουσιάζονται συχνά ἐν τε ἄλλοις καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἐγγράφῳ.

Ἐνταῦθα καὶ δὴ μεταξὺ τοῦ 7ου καὶ τοῦ 8ου ἄρθρου ἀνεμένετο νὰ διατυπωθῇ σαφέστερον καὶ ἀκριβέστερον ὁ χρόνος τῆς κληρώσεως τῶν προέδρων καὶ νὰ δηλωθῇ ἡ διάρκειά τῆς προεδρίας αὐτῶν καθὼς καὶ ὁ τόπος ἐνθα ἤδρευον οἱ πρόεδροι ὅτε ὤριζον κατὰ τὸν στ. 16 μετὰ τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Μακεδόνων τὸν τόπον τῆς προσεχοῦς συνελεύσεως τοῦ συνεδρίου. Περὶ πάντων τούτων παρατηρεῖται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀσάφειά τις, ἣτις ἴσως θὰ ἤρητο διὰ προηγουμένων διατάξεων, περιεχομένων ἐν τοῖς ἀποκοπεῖσι τμήμασι τῆς ἠκρωτηριασμένης στήλης. Πιθανὸν ἢ διάρκειά τῆς προεδρίας αὐτῶν νὰ ἦτο ἐτησίαι, καὶ νὰ ἔληγεν εὐθύς ὡς συνήρχετο εἰς τὴν πρώτην ἐκάστου ἔτους συνέλευσιν τὸ συνέδριον· προκειμένου δὲ νὰ ὀρισθῇ ἐν καιρῷ πολέμου ἔκτακτος συνέλευσις, θὰ μετέβαινον ἴσως οἱ πρόεδροι εἰς Πύδναν ἢ ἀλλαχοῦ πρὸς συνάντησιν εἴτε τοῦ βασιλέως εἴτε τοῦ στρατηγοῦ τῶν Μακεδόνων ὅπως προσδιορίσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὸν τόπον τῆς προσεχοῦς συνελεύσεως.

Στ. 28—32. Μετὰ τὴν ἐν στ. 28 ὀριζοντίαν κεραίαν καὶ τὸ ἀμέσως ἀκολουθοῦν ἐκ 14-15 περίπου γραμμάτων χάσμα ἀναγινώσκονται σαφῶς ἐν τῷ λίθῳ τὰ γράμματα ΓΗΣΘΑΙΓ, ἐξῶν τὸ τελευταῖον δύναται νὰ ἀποτελῇ καὶ λείψανον Γ ἀλλὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν βέβαιον ὅτι εἶναι Γ. Συμπληρωτέον [ὁ βουλόμενος δ' εἰση]γῆσθαι γ[νώμην. Ἀντὶ τοῦ ὁ βουλόμενος δ', ἢ τοῦ ὁ δὲ βουλόμενος, ἢ τοῦ ὁ δ' ἂν βούληται, ἅτινα ἴσως ἤθελον φανῆ δυσανάλογα πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ χάσματος, δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὁ δ' ἐθέλων, τοῦ ὁποίου ἐγένετο χρῆσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀντὶ τοῦ ὁ δὲ βουλόμενος (παρβ. Πλάτ. Γοργ. 508, C).

Ἄν δὲ ἡ συμπλήρωσις αὕτη εἶναι ὀρθή, τότε, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἐν στ. 30 ἐκ τῆς αὐτῆς μετοχῆς ἐξαρτώμενον ἀπαρέμφατον *χρηματίσαι* ἐκφέρεται κατ' ἄριστον, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ χαρακτὴς παραλείψας ἐξ ἀβλεψίας τὰ γράμματα ΣΑ παρουσίασεν ἐν τῷ λίθῳ ἀπαρέμφατον παρακειμένου ἀντὶ τοῦ ἀορίστου ὅστις ἀπαιτεῖται ἐνταῦθα καὶ ὅστις θὰ ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἐγγράφῳ. Εἰς τοιαύτας δὲ παραδρομὰς περιπίπτει συχνά ὁ χαρακτὴς τῆς παρούσης στήλης (παρβ. στ. 16. στ. 34. στ. 41). Περὶ τοῦ *εἰσηγεῖσθαι* καὶ *εἰσηγεῖσθαι γνώμην* (= ὑποβάλλειν πρότασιν) (*εἰσηγησαμένων τὴν γνώμην* IG. XII₉ ἀριθ. 412 καὶ *γνωμεισηγητής* ὕστερον ἐν Αἰγύπτῳ), περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν παρβ. Swoboda, ἔ. ἀ. σ. 136. 186. 201 καὶ 204, τοῦ αὐτοῦ ἐν *Klio* τ. 11 σ. 462,4 καὶ τὸ ἄρθρον *γνώμη* τοῦ Schulthess ἐν P-W. RE. τ. VII σ. 1487 κ. ἐ. Ἡ φράσις *περὶ τῶν συμφερόντων* ἀπαντᾷ τόσον συχνά ἐν τῇ περὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῇ παραδόσει, ὥστε ἀποτελεῖ στερεότυπον καὶ σχεδὸν τεχνικὸν ὄρον ἐν ταῖς ἡμερησίαις διατάξεσι τῶν συγκροτήσεων καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου (παρβ. Wilcken, ἔ. ἀ. σ. 13).

Ἐν στ. 29 πρὸ τοῦ INH διακρίνονται ἴχνη ἐκ τοῦ κάτω μέρους τοῦ Σ, οὕτως ὥστε νὰ προβάλλῃ ὡς ἀσφαλῆς ἢ συμπλήρωσις *ὑπὲρ* (ἢ *περὶ*) *τῶν συμφερόντων τοῖς βασιλεῦσιν κα[ὶ ταῖς πόλεσιν]*, (παρβ. τὸ παρὰ *Διοδώρῳ* XVIII, 56 διάγραμμα τοῦ Ἀρριδαίου) *τὰ συμφέροντα καὶ ἡμῖν καὶ ταῖς πόλεσι πρότιτοι*). Ἀλλάχου ὀνομάζονται ταῦτα *τὰ κοινῇ συμφέροντα* (παρβ. *Πολύβ.* IV, 22, 2, ἐνθα ὁ Φίλιππος προσκαλεῖ τοὺς συνέδρους εἰς Κόρινθον «*βουλευσομένους ὑπὲρ τῶν κοινῇ συμφερόντων, ἀλλαχοῦ τὰ τῇ Ἑλλάδι συμφέροντα* (παρβ. *Διόδ.* XX, 46, 5 ὅπου ὁ Ἀντίγονος παραγγέλλει εἰς τὸν υἱὸν Δημήτριον «*συνέδρους συστήσασθαι, τοὺς βουλευσομένους κοινῇ περὶ τῶν τῇ Ἑλλάδι συμφερόντων*»). Τὸ *εἰσαγ[γέλλειν, συχνότατον ἐν τῇ δικαστικῇ γλώσσει τῶν ἀρχαίων καὶ δὴ ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ μὴνύειν ἐπὶ βαρυτέρων ἰδίᾳ κατὰ τοῦ καθεστῶτος ἐγκλημάτων* (παρβ. *εἰσαγγελία Πολυδ.* H, 51), εἶχεν ἤδη ὑποδειξίει διὰ τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Wilhelm (ἔ. ἀ. σ. 33). Ἐνταῦθα δὲ προκειμένου περὶ καταλύσεως τῆς συμμαχίας

ἡ μήνυσις εἶχε τὸν τύπον καὶ τὸν χαρακτῆρα εἰσαγγελίας. Ὁ λόγος ὁμοίως δι' ὃν ἐγράψαμεν εἰσηγήσασθαι ἐπιβάλλει καὶ ἐνταῦθα νὰ συμπληρωσώμεν κατ' ἀόριστον εἰσαγγεῖλαι. Ἐν στ. 30 πρὸ τοῦ πειδομένους διακρίνεται ἐν τῷ λίθῳ οὐχὶ ἡ λοξὴ γραμμὴ, ἡ δηλουμένη ἐν τῷ φωτογραφηματι τοῦ Καββαδίου, ἀλλὰ φαίνεται σαφέστατα κατακόρυφος κεραία | πρὸ αὐτῆς δ' ἐλάχιστον τὸ κάτω ἄκρον ἐτέρας κατακόρυφου, ἣτις εὑρίσκεται εἰς προσήκουσαν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἄλλης, οὕτως ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποτελοῦσαι ἀμφοτέραι λείψανον ἀσφαλῆς τοῦ γράμματος Η. Διὰ τοῦτο ἀντὶ τοῦ παρα]πειδομέν[ους τοῦ ἐκδότου, ἀναγνωστέον καὶ συμπληρωτέον μ]ἢ πειδομέν[ους τοῖς δεδομέ]νοισ (παρβ. IG IX, 2 1109 στ. 64 καὶ 91 ἵνα ἐπιτελῆται τὰ δεδογμένα διὰ παντός) ἢ τοῖς κοινῇ δεδομέ]νοισ ἢ δόγμασι τοῖς κοι]νοῖς. (Παρβ. ψ. Δημοσθ. Περὶ τ. π. Ἀλέξ. συνθ. 26 καὶ οὐκ ἐφρόντισαν τῶν κοινῶν δογμάτων. Ἐπίσης ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῆ τοῖς ἐν ταῖς στήλαις γεγραμμέ]νοισ κατὰ τὴν ἐπιγρ. IG. II¹ ἀρ. 15¹ ἢ καὶ ὠμολογημέ]νοισ Δημοσθ. Π. τ. Στεφ. 39, ἐὰν μὴ ἐμμένετε τοῖς ὠμολογημένοις. Ἴδε καὶ ψ Δημοσθ. Π. τ. π. Ἀλέξ. συνθ. 19 καὶ 22). Παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι αἱ ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ φράσεις «συμφέροντα τοῖς βασιλεῦσι» καὶ «ὑπεναντία πράττειν τοῖς συμμάχοις» ἐπανευρισκόμενα καὶ ἐν τῷ παρὰ Διοδώρῳ διασωθέντι διαγράμματι τοῦ Φιλίππου Ἀρριδαίου, τῷ ἀφορῶντι εἰς τὴν ὑπ' ἐκείνου ἐπιχειρηθεῖσαν ἀνανέωσιν τοῦ Κοινοῦ (Διόδ. XVIII, 56 ποιήσασθαι δὲ δόγμα πάντας τοὺς Ἕλληνας, μηδένα μῆτε στρατεύειν μῆτε πράττειν ὑπεναντία ἡμῶν), καὶ παρὰ Πολυβίῳ μνημονεύοντι φράσεις εἰλημμένας ἐκ τῆς ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος συνομολογηθείσης Ἑλληνο-Μακεδονικῆς συνθήκης (Πολύβ. IV, 16, 5 : οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι προσφάτως μὲν ἠλευθερωμένοι δι' Ἀντιγόνου, οφείλοντες δὲ Μακεδόσι καὶ Φιλίπῳ μὴδὲν ὑπεναντίον πράττειν), δεικνύουσιν ὅχι μόνον τὴν πραγματικὴν σχέσιν τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς πρὸς τὸ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ φανερώνουσιν καὶ τὴν συγγένειαν τῆς φρασεολογίας, προερχομένην, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐκ τῆς τυπικῆς ἐπαναλήψεως τῶν παλαιῶν ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β' ὑπα-

γορευθέντων ὄρων. Ἡ φράσις χρηματίζειν τινὶ τι (=διαλέγεσθαι, συζητεῖν πρὸς τινὰ περὶ τίνος πράγματος) ἦτο συνηθεστάτη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Τὸ ἀπογράφομαι ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἀναγγέλλω γραπτῶς, ἐγγράφομαι διὰ νὰ ὁμιλήσω, ὡς λέγεται σήμερον παρ' ἡμῶν, συντάσσεται ἢ δοτικῇ ἢ πρὸς καὶ αἰτιατικῇ δηλούσῃ τὴν ἀρχὴν, πρὸς ἣν γίνεται ἡ δήλωσις (παρβ. Δημοσθ. XLVII₂₈). Ἐν τῇ κοινῇ διαλέκτῳ εἰς ἣν ἀνήκει ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ ἀντὶ τῆς πρὸς γίνεται χρῆσις καὶ τῆς εἰς μετ' αἰτιατικῆς προσώπου. Διὰ τοῦτο συνεπλήρωτα ἀπογραφέσθω [εἰς τοὺς προέδρους] ἢ [παρὰ τοῖς προέδροις].

Κατὰ ταῦτα τὸ ὅλον ἄρθρον 8 ἀναγνωστέον οὕτω: Ὁ βουλόμενος δ' εἰσηγή(σα)σθαι γ[νάμην περὶ τῶν] συμφερόντων τοῖς βασιλεῦσιν κ[αὶ ταῖς πόλε]σιν, ἢ εἰσαγγεῖλαι τοὺς τὰ ὑ]πεναντία πράττοντας τοῖς συμμά[χοις μ]ἢ πειδομέν[ους τοῖς κοινῇ δεδομέ]νοισ, ἢ ἄλλο τι χρηματίζειν τοῖς συν[νέδροις], ἀπογραφέσθω [εἰς τοὺς προέδρους], οἱ δὲ προειθέτωσαν εἰς τοὺς συν[νέδρους]. Ἦτοι: Ὅστις δὲ θέλει νὰ ὑποβάλλῃ πρότασιν τινὰ ἀφορῶσαν εἰς τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν βασιλέων καὶ τῶν συμμαχιῶν πόλεων, ἢ νὰ καταγγείλῃ ἐκείνους, οἵτινες φερόμενοι ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς συμμάχους δὲν μένουσι πιστοὶ εἰς τὰ ἀπὸ κοινοῦ ἀποφασισμένα, ἢ ἄλλο τι ζήτημα νὰ διαπραγματευθῆ πρὸς τοὺς συνέδρους, οὗτος θὰ δηλώνῃ τοῦτο ἐγγράφως εἰς τοὺς προέδρους, οἱ δὲ θὰ προβάλλωσιν τὸ ζήτημα εἰς τοὺς συνέδρους.

Στ. 32-35: Ὑπευθύνου[ς δὲ εἶναι καὶ τοὺς] προέδρους συμπληρώνει ὁ Καββαδίας ἐν στ. 32. Ἀλλὰ δὲν προηγήθησαν ἄλλοι τινὲς ὑπεύθυνοι, διὰ νὰ δικαιολογηθῆ ὁ σύνδεσμος καὶ τοῦναντίον ἀνωτέρω ἐν στ. 21 ἐγένετο λόγος μόνον περὶ τοῦ ἀνευθύνου τῶν συνέδρων. Ὅθεν συμπληρωτέον ἐνταῦθα ὑπευθύνου[ς δὲ εἶναι μόνους τοὺς] προέδρους, ἢ, ὡς ὁ κ. Λεονάρδος μοὶ ὑποδεικνύει, ὑπευθύνου[ς δὲ πάντων εἶναι τοῦ]ς προέδρους ὧν ἂν πράξωσιν, ἑκατέρας τῶν συμπληρώσεων τούτων προσηκούσης κάλλιστα καὶ εἰς τὴν ἔκτασιν τοῦ 18-19 περίπου γραμμάτων χάσματος. Διὰ τὴν ἐν στ. 33 συμπλήρωσιν κατὰ[τῶν προεδρευσάντων εἰς] τοὺς, προσαρμοζομένην καὶ ταύτην ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐκ 19-20 γραμμάτων χάσματος, ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὸ χωρίον τῆς Ἀρι-

στοτέλους Ἀθην. Πολ. 56,1 : λαμβάνουσι δὲ καὶ παρέδρους... καὶ οὗτοι δοκιμάζονται ἐν τῷ δικαστηρίῳ πρὶν παρεδρεύειν, καὶ εὐθύνας διδόναι ἐπὶν παρεδρεύσασιν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν αἱ γραφαὶ θὰ δίδονται κατὰ τῶν προέδρων, ὧν ἔληξεν ἤδη ἡ προεδρία, τούτων δὲ ἡ κατάστασις ἐκφράζεται εὐστόχως διὰ τῆς μετοχῆς τοῦ ἀορίστου οἱ προεδρεύσαντες. Τὰς εὐθύνας δίδουσιν κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν οἱ τῶν προέδρων εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τούτους ἀποκληρωθέντας προέδρους. Νόμος, καθ' ὃν ἄρχοντες δίδουσιν εὐθύνας εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, ὑφίστατο καὶ ἀλλαγῆς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δ' ἐν Σπάρτῃ διὰ τοὺς ἐφόρους (παρβ. Γίλβεργτ Ἐγχειρίδιον Δημοσίου βίου, τ. Α'. μετὰφρ. Ν. Γ. Πολίτου σ. 64).

Μετὰ τὸ προέδρους ἐν στ. 34 καὶ εἰς ἀπόστασιν 4 γραμμάτων ἀπ' αὐτοῦ διακρίνονται ἐν τῷ λίθῳ ἔχνη καὶ δὴ ἐκ τῶν κάτω ἄκρων δύο γραμμάτων ΛΟ, οὕτως ὥστε προβάλλει ἀσφαλῆς σχεδὸν ἡ συμπλήρωσις [ὁ βουλόμενος] 1. Ἐν στ. 35 ὁ Καββαδίας συμπληρῶναι ἐν τῇ πρώτῃ ἐ[δρα-ζ]ομέν[ους]. Ἄλλ' ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν εἶναι πιθανή· διότι ἐν τοῖς σωζομένοις γράμμασι ΟΜΕΝ πρὸ μὲν τοῦ Ο διακρίνεται ἐν τῷ λίθῳ κατακόρυφος κεραία, ἣτις πάντως ἀδύνατον νὰ ἀποτελῆ ἔχνος Ζ· μετὰ δὲ τὸ Ν σώζεται ἐπίσης τὸ κάτω ἡμισυ ἐτέρας κατακορύφου κεραίας, ἣτις πιθανώτατα ἀποτελεῖ λείψανον Η. Ἐπειδὴ δ' ἴσως ἡ πρὸ τοῦ Ο κεραία ἰ ἀποτελεῖ λείψανον τοῦ γράμματος Ν, συμπληρωτέον ἐ[πιγιν]ομένη[ι κοινῇ συνόδω]. Ἡ λέξις σύνοδος προτιμητέα ἐνταῦθα τῶν λέξεων ἔδρα, ἐκκλησία κ. λ. π. ἅτε εὐρισκομένη κατωτέρω ἐν στ. 38. καὶ ἀνωτέρω ἐν στ. 15.

Τὸ ὅλον ἄρθρον 9 ἀναγνωστέον οὕτω : Ὑπευθύνου[ς δὲ πάντων εἶναι τοὺς] προέδρους ὧν ἂν πράξωσιν, τὰς δὲ [γρ]αφὰς διδόντω κατὰ [τῶν προε-

1 Εἰς τὴν μετοχὴν ταύτην εἶχεν ἤδη διὰ τὸ χάσμα τοῦτο ἐπιστήσει τὴν πρὸς ἡμᾶς μου προτοῦ ἀκόμη ἴδω τὸν λίθον καὶ διακρίνω τὰ ἔχνη τῶν ἀνωτέρω δύο γραμμάτων ὁ κ. Τσούντας. Εἰς τὸν σεβιστὸν καθηγητὴν χρεωστώ πολλὴν χάριν, διότι παραστάς κατὰ τὴν ἀνακοίνωσίν μου, εἶχε τὴν καλοσύνην νὰ μοὶ διατυπώσῃ ὑστερον παρατηρήσεις τινάς, ἰδιαζούσας εἰς τὴν δξύτητα καὶ τὴν διαύγειαν τῆς κρίσεως αὐτοῦ, εἰς ἃς ὀφείλονται πλὴν τῆς ἀνωτέρω ἐν στ. 25 μνημονευθείσης συμπληρώσεως, καὶ ἡ ὀρθὴ ἐκδοχὴ τῶν στίχων 28—52 ὡς ἀποτελούστων ἐν συνεγῆς ἄρθρον, καὶ αἱ συμπληρώσεις, δεδογμένους ἐν στ. 30, ἐ[πιγιν]ομένη ἐν στ. 35 καὶ [τοὺς πρὸ τ]ῶν ἐν στ. 36.

δρουσάντων εἰς] τοὺς μετὰ τούτους ἀποκλη(ι)ρωθέντας προέδρους [ὁ βου]λό[μενος, οὗτοι δὲ εἰσα]γέτωσαν εἰς τοὺς συνέδρους ἐν τῇ πρώτῃ ἐ[πιγιν]ομένη[ι κοινῇ συνόδω]. Ἡ δ' ἔννοια αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐξῆς: Εἶναι δὲ ὑπεύθυνοι διὰ πάσας τὰς πράξεις αὐτῶν οἱ πρόεδροι τοῦ συνεδρίου, τὰς δὲ καταγγελίας ἐναντίον τῶν προέδρων ὧν ἔληξεν ἡ προεδρία, θὰ δίδῃ εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τούτους διὰ κλήρου ἐκλεγέντας προέδρους ὅστις δήποτε θέλει, οὗτοι δὲ θὰ εἰσάγωσιν αὐτὰς πρὸς ἐκδίκασιν ἐνώπιον τῶν συνέδρων εἰς τὴν πρώτην ἐπακολουθοῦσαν κοινῇ συνέλευσιν.

Στ. 36: Ἡ εἰκασία μου περὶ τοῦ στίχου τούτου ὡς ἀποτελοῦντος ἰδιαιτέρον ἄρθρον καὶ ἔνεκα τούτου ἐν συνεχεῖ ἀναγνωστέου, καὶ ἡ τοποθέτησις τῆς ὀριζοντίας κεραίας οὐχὶ μετὰ τὸ λυθῆ, ὡς πράττει ὁ Καββαδίας, ἀλλὰ μετὰ τὸ συνόδω] ἐν τέλει τοῦ στ. 35 καὶ πρὸ τοῦ εἰς, ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ τῆς ἐξετάσεως τοῦ λίθου. Οὐδεὶς χώρος ὑπάρχει μετὰ τὸ λυθῆ καὶ τοῦ προεδρεύειν διὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς παραγράφου, ὅπερ σώζεται σαφέστατον ἐν τῷ λίθῳ ὑπεράνω τοῦ ΕΝΞ πρᾶγμα τὸ ὅποῖον δὲν ὀδηλοῦται ἐν τῷ φωτογραφημάτι τοῦ Καββαδίου. Τοιαύτη τοποθέτησις τῆς κεραίας ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου καὶ ὑπεράνω τῆς πρώτης αὐτοῦ λέξεως παρατηρεῖται καὶ ἐν στ. 40 ΚΑΙ. Σημειωτέον ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς εἰς παραγράφου διαιρέσεως ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τῆς Μαγνησίας εὐρίσκεται πάντοτε καὶ κατὰ κανόνα ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου καὶ ὑπεράνω τῶν δύο πρώτων γραμμάτων αὐτοῦ. Μεταξὺ τοῦ ΕΝΞ καὶ ΑΝ νομίζω ὅτι ἐκ παραδρομῆς τοῦ χαρακτοῦ ἐξέπεσεν ἐν Δ ἀποτελοῦν τὸν σύνδεσμον δέ. Τὸ Α ἐν τῷ ἂν φέρεται ἐν τῷ λίθῳ ἄνευ τῆς ἐν τῷ μέσῳ ὀριζοντίας γραμμῆς ὡς Λ, οὕτω δὲ φέρεται καὶ ἐν στ. 38 ΑΓΟΤΙΝΕΤΩ καὶ ἐν στ. 39 ΝΟΞΗΛΞ. Τὸ ΡΑΞΤ τοῦ Fraenkel καὶ Καββαδίου εἶχεν ἤδη ἀναγνωσθῆ ὑπὸ τῶν Nikitsky καὶ Wilhelm (ἐ. ἀ. 34) ΒΑΞΙ. Ὅντως δὲ καὶ ἐν τῷ λίθῳ, ἐνῶ τὸ Β μόλις ἀμυδρῶς διακρίνεται, φαίνεται σαφέστατον τὸ ἰ καὶ μετ' αὐτὸ ἡ λοξὴ ἄκρα τοῦ Λ. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἶχον συμπληρώσει — Ἐως (δ') ἂν ὁ κοινὸς πόλεμος λυθ[ῆ], προεδρεύειν [τῶν συνέδρ]ων βασι[λέα] .. Ἄλλ' ἡ ἔκτασις τοῦ χάσματος, μὴ

ὑπερβαίνοντος τὰ 7-8 γράμματα, καὶ τὸ πρὸ τοῦ ΩΝ σωζόμενον ἴχνος γράμματος προσομοιάζοντος μᾶλλον πρὸς Τ ἢ πρὸς Ρ, μὲ εἶχεν ἐν ἀμφιβολίᾳ, πρὸς ἄρσιν τῆς ὁποίας ὁ μὲν κ. Τσουντάς μοι ἐπρότεινε τὴν συμπλήρωσιν [τοὺς ὑπὸ τ]ῶν βασι[λέων ἠρωμένους (ἢ αἰρεθέντας)], ὁ δὲ κ. Λεονάρδος [τὸν ὑπὸ τ]ῶν βασι[λέων... Ἀμφότερα δὲ αὐταὶ αἱ συμπληρώσεις καὶ πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ μετὰ τὸ προεδρεύειν χάσματος κάλλιστα συμβιβάζονται καὶ ἔννοιαν παρέχουσιν, ἰδίᾳ ἢ κατὰ πληθυντικόν, καλὴν καὶ ἰκανοποιητικὴν. Διότι ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, παρευρισκόμενος ἐν Ἑλλάδι ἕνεκα τῆς διεξαγωγῆς καὶ τῆς προσωπικῆς ὑπ' αὐτοῦ διευθύνσεως τοῦ κοινοῦ πολέμου (τοῦ Κλεομενικοῦ), θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη εἴτε αὐτὸς εἴτε διὰ τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ τὴν προεδρίαν τοῦ συνεδρίου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πιστευθῆ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ στρατηγὸς τῶν Μακεδόνων θὰ ἦσαν πρόεδροι διεξάγοντες τὴν συνήθη προεδρικὴν ὑπηρεσίαν, ὑποκείμενοι εἰς εὐθύνας διὰ τὰς προεδρικὰς αὐτῶν πράξεις, ἐλεγχόμενοι καὶ δικαζόμενοι ὡς ἐν στ. 32-33 ὀρίζεται. Ἄν λάβωμεν δὲ ὑπ' ὄψιν τὸν χρόνον καὶ τὰς περιστάσεις καθ' ἃς συνετάχθη καὶ ἐψηφίσθη τὸ ἔγγραφο τοῦτο, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ὀρθῶς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ἀντίγονος ὁ Δώσων ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εὗρεν ὑφιστάμενον, οὔτε τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, οὔτε τὸ συνέδριον αὐτοῦ. Ἀποφασίζει ἐν συνενοήσει μετὰ τοῦ Ἀράτου καὶ μετ' ἄλλων ἐξεχόντων Ἑλλήνων νὰ ἀνανεώσῃ τὸ παλαιὸν Κοινὸν τοῦ Φιλίππου κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Κλεομενικοῦ πολέμου, τοῦ κοινοῦ πολέμου, ὡς ἀναφέρεται οὗτος ἐν τῷ προκειμένῳ ἔγγραφῳ. Ἡ πρώτη αὐτῶν φροντίς θὰ ἦτο, ὡς εἰκόσ, νὰ συγκαλέσωσιν ἀντιπροσώπους τῶν πόλεων πρὸς συγκρότησιν τῆς πρώτης, τῆς συντακτικῆς, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, συνελεύσεως, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀνετέθη ἡ σύνταξις καὶ ἐπιψηφίσις τοῦ καταστατικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ συνεδρίου. Τοὺς προέδρους τῆς συντακτικῆς ταύτης συνελεύσεως εὐλόγον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ διώρισεν ὁ βασιλεὺς Ἀντίγονος ἐξ ὀνόματος καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτροπευομένου συμβασιλέως Φιλίππου. Ἐπειδὴ δ' ἦτο ἐπὶ θύραις, ἴσως δὲ καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ὁ κοινὸς πόλεμος, ὁ βασιλεὺς εἶχεν εὐεξήγητον

ἐνδιαφέρον νὰ προεδρεύωσι τοῦ συνεδρίου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τούτου οἱ ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθέντες προσωρινοὶ πρόεδροι, οἵτινες ἀσφαλῶς θὰ ἦσαν πρόσωπα τῆς ἀπολύτου βασιλικῆς ἐμπιστοσύνης, πρᾶγμα ἀπαραίτητον διὰ τὴν διεξαγωγὴν ἐνὸς ἀβεβαίου πολέμου, ὅστις μόλις ἤρχιζε, καὶ οὔτινος ἢ ἔκβασις ἐξηρτᾶτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῶν ἀποφάσεων τοῦ κοινοῦ συμμαχικοῦ συνεδρίου. Οἱ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὀρισθέντες πρόεδροι, ἐξακολουθοῦντες νὰ προεδρεύωσι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, ὑπέκειντο καὶ οὗτοι εἰς τὰς ἐν τῷ καταστατικῷ τούτῳ ἔγγραφῳ ἀναφερομένας εὐθύνας τῶν προεδρικῶν αὐτῶν πράξεων. Μετὰ τὴν λήξιν ὁμοῦ τοῦ πολέμου, φυσικὸν καὶ δίκαιον ἦτο νὰ περιέλθῃ τὸ δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ τῶν προέδρων εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ συνέδριον, ὀρίζον αὐτοὺς διὰ κλήρου, συμφώνως πρὸς τὰς ἐν τῷ ἔγγραφῳ διατάξεις· διότι ἢ ἐξακολούθησις τοῦ ὑπὸ τῶν βασιλέων τῶν Μακεδόνων διορισμοῦ τῶν προέδρων τοῦ συνεδρίου καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης, θὰ ἐσήμαινε μείωσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου, καὶ ἐπέμβασις εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀντέβαινε εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἄν δ' ἢ συμπλήρωσις καὶ ἢ ἐρμηνεία τῆς διατάξεως εἶναι, ὡς πιστεύω, ὀρθή, τότε ἐπανορθοῦται δι' αὐτῆς ἀντίθετός τις ἀντίληψις, ἐπικρατήσασα παρὰ τοῖς νεωτέροις Ὁ Niese δηλονότι (II, 335), ὁ Beloch (III, 1 737), ὁ Kaerst (I² 280), παραδέχονται ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ἤσκει δικαίωμα προεδρίας ἐπὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀναιρεῖται ὑπὸ τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ἄλλως τε οὐδεμίαν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν. Τούναντιον ὁ Πολύβιος, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε', τοῦ ἐκτελοῦντος κατὰ γράμμα τὰς ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀντιγόνου συναφθείσας μετὰ τῶν Ἑλλήνων συνθήκας, λέγει (IV, 25, 1) ὅτι καταλαβὼν ὁ βασιλεὺς «τοὺς ἀπὸ τῶν συμμαχίδων παραγεγονότας εἰς τὴν Κόρινθον, συνήδρευε καὶ διελάμβανε μετὰ τούτων τί δεῖ ποιεῖν καὶ πῶς χρῆσασθαι τοῖς Αἰτωλοῖς. Παρίστατο λοιπὸν καὶ μετεῖχε τῶν ἐργασιῶν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ὡς συνεδρεύων καὶ αὐτὸς καὶ οὐχὶ ὡς προεδρεύων. Ἀντὶ τῆς μετοχῆς αἰρε-

θέντας ἢ ἡμεμέρους συνεπλήρωσα ταχθέντας, διότι ἡ λέξις οὕσα βραχυτέρα κατὰ ἐν γράμμα, ἀρμόζει καλύτερον εἰς τὸν χώρον τοῦ χάσματος, ὅστις κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ περιλάβῃ πλὴν τῆς μετοχῆς ταύτης καὶ τὴν ὀριζοντίαν κεραιάν — καὶ τὸν Ἄν], καὶ διότι κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ διορισμοῦ τὸ *τάσσεσθαι* περισσότερον εὐστοχεῖ τοῦ *αἰρεῖσθαι* (παρβ. ἀνωτέρω σ. 25 περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν βασιλέων τεταγμένου στρατηγοῦ). Πολὺ ὀλιγώτερος χώρος φυσικὰ ὑπάρχει διὰ τὸ ἀποδειχθέντας, ὅπερ θὰ ἦτο προτιμότερον ἀμφοτέρων.

Στ. 36-39: [- Ἄν] *δέ τις πόλις μὴ ἀποστε[ίλη] κατὰ τὰς [συνθήκ]ας συνέδρους [εἰς τὰς κοινὰς] συνόδους, ἀποτινέτω [καθ' ἕκασ]τον τ[ῶ]ν [συνέδρων δ]ύο ἐκάστης (ἢ)[μέρας δραχμὰς] ἕως ἂν διαλυθῶσιν ο[ἱ σύν]εδροι, ἂν μὴ τι[να αἰτί]αν νοσήσας ἐξ[ενέγκη] οὗτος*. Οὕτως ἀναγινώσκει καὶ συμπληρώνει τοὺς στίχους τούτους ὁ Καββαδίας. Ἐκ τοῦ ἄρθρου τὰς ἐν στ. 37 σώζεται μόνον τὸ ἄνω μέρος τοῦ Τ. Ἀντὶ τοῦ [συνθήκ]ας ἐν στ. 37 συμπληρῶ [ὁμολογία]ς, διότι καὶ ἡ λέξις φέρεται ἐπανειλημμένως ἐν στ. 18 καὶ 22 τοῦ τεμαχίου Β', καὶ ὁ Πολύβιος ταύτην μεταχειρίζεται πρὸς δήλωσιν τῶν Ἑλληνο-Μακεδονικῶν συνθηκῶν (IV, 15: *βοηθεῖν κατὰ τὰς ὁμολογίας*. 19: *τοὺς διατεταγμένους κατὰ τὰς ὁμολογίας*), καὶ πρὸς τὴν ἕκτασιν τοῦ χάσματος καλύτερον ἀρμόζει. Ἐν στ. 37 ἀντὶ τοῦ [εἰς τὰς κοινὰς], ἐπειδὴ καὶ ἐνταῦθα τὸ χάσμα ἀπαιτεῖ περισσότερα γράμματα, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν [τὰς καθηκούσας] ἢ [τὰς γινομένας] συνόδους (παρβ. στ. 15: *τὰς δὲ συνόδους γίνεσθαι*). Ἐν στ. 38 οὐδεμιᾶς δεῖται μεταβολῆς τὸ ὑπὸ τοῦ χαρακτοῦ ὀρθῶς γραφέν [καθ' ἕκασ]τον τὸ[ν σύν]εδρον. Ὁ Καββαδίας ἀτόπως ἐπίσης ἐκβάλλει τὸ μετὰ τὴν ἀντωνυμίαν ἐκάστης εὐρισκόμενον ἐν τῷ λίθῳ Τ ἀντικαθιστῶν ἀντ' αὐτοῦ τὸ Η. Εἰς τοῦτο ἐπηρεάσθη ἴσως ἐκ τοῦ ἐν στ. 41 *ἐκάστης ἡμέρας*. Ἀλλ' ὁ χαρακτὴς ἐν μὲν στ. 38 ἔγραψε τὸ ὀρθὸν ἐκάστης τ[ῆς ἡμέρας], ἐν δὲ στ. 41 τὸ ἐσφαλμένον ἐκάστης ἡμέρας, παραλιπὼν ἐνταῦθα τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο *της της* διὰ τὴν γειτονίαν. Τοιαῦται χρηματικαὶ ζημίαι ἐπεβάλλοντο συχνὰ ἐν Ἑλλάδι εἰς ἀδικαιολογήτως ἀπουσιάζοντας βουλευτὰς ἢ δικαστὰς (Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. 4,3. 30,6. Πολιτικά 1297α 17), εἰς ἀθλητὰς (Inscr. von

Olympia 56,23 παρβ. καὶ Wilhelm, ἔ. ἀ. σ. 41 καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν) κ. λ. π. Ἀντὶ τοῦ ἂν μὴ τι[να αἰτί]αν νοσήσας ἐξ[ενέγκη] οὗτος] συνεπλήρωσα ἂν μὴ τι[ς ἀρρωστί]αν νοσήσας ἐξ[ομώσηται αὐτός—]. Τὴν δὲ συμπλήρωσιν ταύτην πλὴν ἄλλων χωρίων (Ἀημοσθ. Π. τ. Παραπορ. 124: *ἐξώμοσεν ἀρρωσιεῖν τουτονί. Αἰσχ. Π. Παραπορ. 54. Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολιτ. 1297α 20. Ἀριστοτ. Πολιτ. 49,2*), καθιστᾶ ἀναμφισβήτητον τὸ χωρίον τοῦ Πολυδεύκουσ Η', 55: *ἐξωμοσία δέ, ὅταν τις ἢ προσβευτῆς αἰρεθείς ἢ ἐπὶ ἄλλην ἰνὰ δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ἀρρωσιεῖν ἢ ἀδυνατεῖν φάσκων, ἐξομνύηται αὐτός ἢ δι' ἐτέρου — ἢ δὲ ἀπωμοσία ἐγίνετο ἐπὶ προφάσει ἀρρωστίας ἢ ἀπουσίας* (παρβ. καὶ Η, 60, καὶ Σχόλ. εἰς Ἀριστοφ. Νεφ. p. 505 καὶ Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. ὑπομωσία. Partsch Griech. Bürgerschaftsrecht I σ. 299). Περὶ τοῦ ἀποτινέτω . . . ἂν μὴ τι[ς κλπ.] παρβ. τὴν ἐπιγραφὴν Ἰασοῦ (Ἐπιγρ. Μ. Ἀσίας παρὰ Le Bas II 3,2 ἀριθ. 281) στ. 19: *ὅς δὲ . . . μὴ παραγένηται . . . ἀποτεισάτω τῷ κοινῷ δραχμὰς χιλίας, ἐὰν μὴ τις δι' ἀσθένειαν ἢ διὰ χειμῶνα ἀδύνατος γένηται. Τὸ ἐξ[ομώσηται] εἶχεν ἤδη προτείνει ὁ Wilhelm, ἔ. ἀ. σ. 41. Τὸ αὐτὸς, ἀπαραίτητον διὰ νὰ πληρωθῇ τὸ κενόν τοῦ στίχου, προσέθηκα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τοῦ Πολυδεύκουσ Η, 55. Τὴν ἀρρωστίαν δηλαδὴ πρέπει νὰ ἐξομώσηται αὐτός ὁ νοσήσας καὶ οὐχὶ δι' ἐτέρου, ἱατροῦ ἢ συγγενοῦσ τινος. Ἀντὶ τοῦ αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν καὶ ὀρθῶς ἢ δικαίως, (παρβ. S.G.D.I. 1614,13: *ἐξομωσάμενος δὲ τὰν τοῦ υἱοῦ ἀλικίαν ὀρθῶς καὶ δικαίως*. Διδακτικώτατα περὶ ἐξωμοσίας εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ ἀναφερόμενα ἐν νόμῳ τινὶ τῆς Ἐρετρίας ἀφορῶντι εἰς τοὺς περὶ τὸν Διονύσον τεχνίτας I.G.XII,9, 207, 51.54.62: *ἐφ' ὃν ἐπέστησεν τὴν προσοχὴν μου ὁ κ. Λεονάρδος, πρὸς ὃν πολλὰς ὁμολογῶ χάριτας δι' ὅσα σοφὰ εἶχε τὴν καλοσύνην καὶ ἐξ Ὀρωποῦ ἀκόμη κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς πραγματείας ταύτης νὰ μοὶ σημειώσῃ. Τὸ δλον 11ον ἄρθρον ἀναγνωστέον οὕτω: Ἄν δέ τις πόλις μὴ ἀποστε[ίλη] κατὰ τ[ὰς ὁμολογία]ς συνέδρους [εἰς τὰς γινομένας] συνόδους ἀποτινέτω [καθ' ἕκασ]τον τὸ[ν σύν]εδρον δ]ύο ἐκάστης τ[ῆς ἡμέρας] δραχμὰς ἕως ἂν διαλυθῶσιν ο[ἱ σύν]εδροι, ἂν μὴ τι[ς ἀρρωστί]**

αν νοσήσας ἐξ[ομόσηται αὐτός]. Ἦτοι: Ἄν πόλις τις δὲν ἀποστείλῃ συμφώνως πρὸς τὰς ὁμολογίας συνέδρους εἰς τὰς γινομένας συνόδους τοῦ συνεδρίου, θὰ ἀποτίνῃ δι' ἕκαστον ἀπουσιάζοντα συνέδρον δύο δραχμὰς ἐκάστην ἡμέραν ἐφ' ὅσον διαρκοῦσιν αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου, ἐκτὸς ἂν συνέδρός τις ἀσθενήσας βεβαιώσῃ ἐνόρκως ὁ ἴδιος ἄρρωστίαν.

Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης, ἥτις ὑποδηλοῖ ὅτι ἐν τῷ κοινῷ συνεδρίῳ ἦτο ὠρισμένος καὶ γνωστὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν συνέδρων, οὗς ὄφειλεν ἀναλόγως πρὸς τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς νὰ ἀποστείλῃ ἐκάστη πόλις, παρέχεται μία προσέτι ἐξήγησις τοῦ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ (*Sylloge*³ 260) φερομένου καταλόγου, ὅστις μέχρι τοῦδε παρέμενε ἀνεξήγητος. Οὗτος δηλαδή δὲν εἶναι κατάλογος ψήφων δι' ὧν ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Hiller v. Gaertringen (Wilcken, ἔ. ἀ. σ. 36), ἀλλ' εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατάλογος ἐμφαινῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν συνέδρων, δι' ὧν ὄφειλε νὰ ἀντιπροσωπεύηται ἐκάστη σύμμαχος πόλις ἐν τῷ κοινῷ συνεδρίῳ (παρβ. καὶ ἀνωτέρω σ. 29). Ὁ δὲ κατάλογος ἐκεῖνος θὰ ἠκολούθει ὡς συμπλήρωμα τῆς ὁμολογίας, τοῦ καταστατικοῦ δηλονότι ἐγγράφου τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, δηλῶν σὺν τοῖς ὀνόμασι τῶν μετεχουσῶν τοῦ Κοινοῦ πόλεων καὶ ἐθνῶν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀντιπροσώπων, οὗς ἐδικαιοῦτο καὶ ὄφειλεν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν νὰ ἀποστέλλῃ.

Στ. 40—44. — Καὶ ἂν τις πόλις μ[ὴ ἀ]ποστείλῃ τὴν δύο[ναμν τῆ]ν τεταγμένην [ὅταν ὁ βασιλεὺς πα]ραγγέλλῃ, [ἀποτιν]έτω ἐκάστης (τῆς) ἡμέρας [κατὰ] τὸν ἰπίεα ἡμι[ναῖον— κατὰ δὲ τὸ[ν] ὀπλί[την] εἴκοσι δραχμὰς-- κατὰ [τὸν ψιλὸ]ν δέκα δραχμὰ[ς]--- καὶ κατὰ τὸ[ν] ναύτην [... δ]ραχμὰς ἕως ἂν [ἐξέλθῃ ὁ χ]ρόνος τῆς στρα[τείας πᾶσι] το[ῖς] ἄλλοις Ἑ[λλήσιν]. Οὕτω νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθῶσιν οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ἐγγράφου. Ἡ ὀριζοντία κεραία ἔχει χαραχθῆ ἐν ἀρχῇ τοῦ στ. 40 ὑπεράνω τοῦ ΚΑΙ, ἀκριβῶς ὡς ἐν στ. 36. Τοῦτο δεικνύει ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἀπαιτούμενος διὰ τὴν κεραίαν χῶρος ἐν τῷ προηγούμενῳ στίχῳ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς εἰκασίας καθ' ἣν μετὰ τὸ ἐξ[ομόσηται] ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ἀκόμη λέξις. Τὸ Μ τοῦ μῆ σώζεται ἐν τῷ λίθῳ, ἐπίσης δὲ καὶ λείψανον τοῦ

Α τοῦ ἀποστείλῃ. Διὰ τὴν ἀνάγνωσιν συν]τεταγμένην τοῦ Wilhelm δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ λίθῳ ὁ ἀπαιτούμενος χῶρος· [ὅταν ὁ βασιλεὺς πα]ραγγέλλῃ συνεπλήρωσα ἀντὶ τοῦ [ἦν ἂν ὁ ἄρχων πα]ραγγέλλῃ τοῦ Καββαδίου, διότι καὶ τὸ ἐν τῷ λίθῳ κενὸν εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ὑπολογιζομένου ὑπὸ τοῦ Καββαδίου, ἀνερχόμενον εἰς 14 περίπου γράμματα, καὶ ἄλλα παραδείγματα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς συμπληρώσεως ταύτης. Παρβ. τὸ ἀμέσως ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐπιγραφῆς IG II, 160 (= *Sylloge*³ 260) ἀποτελοῦσης συνθήκην τοῦ βασιλέως Φιλίππου καὶ τῶν Ἀθηναίων: καὶ ὁ ἡγε[μὼν κελεύῃ, ἰδίᾳ δὲ τὰς δύο συγγενεῖς πρὸς τὴν ἡμετέραν Κρητικὰς ἐπιγραφὰς, τὰς ἀποτελούσας συνθήκας τῶν Ἱεραρυτινῶν καὶ τῶν Ἐλευθερναίων πρὸς Ἀντίγονον τὸν Δώσωνα 1. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη (Museo Italiano III 603, S. G. D. I. 5043, Wilhelm, ἔ. ἀ. 51) ἐν στ. 20 ἔχει: ἀποστειλέτωσαν δὲ οἱ Ἱερα[πότινοι ἀφ' ἃς ἂν] βασιλεὺς ἀπ[αγγε]ίλῃ ἐν ἀμέραις τριάκοντα· ἐὰν δὲ μὴ ἀποστειλώσιν τὰν βοάθειαν ἐν τῷ γεγραμμένοι χρόνοι . . . . . ἀποτινέτωσαν οἱ κόσμοι δραχμὰς μυρίας» (ἴσως πρέπει καὶ ἐνταῦθα πρὸ τοῦ βασιλέως νὰ προστεθῇ τὸ ἄρθρον ἀφ' ἃς ἂν ὁ] βασιλεὺς ἀπ[αγγε]ίλῃ). Ἡ δὲ δευτέρα (B.C.H. XIII, 48. Americ. Journ. of Archaeol. XI 583. Wilhelm, ἔ. ἀ. 51) στ. 17 κ. ἐ. ἐὰν [δὲ μὴ ἀποστειλώσιν οἱ κόσμοι τὴν β]οήθειαν ἐν τῷ γεγρα[μμένῳ] κατὰ τὸ ψήφισμα τῶν Ἐλευθερναίων ἢ τὴν [παραγγέλιαν τοῦ βασιλέως τρόπῳ ὄτιν]οῦν, ἀποτινέτωσαν [οἱ κόσμοι δραχμὰς μυρίας...]. Παρβ. πρὸς τούτοις καὶ τὴν συνθήκην τῶν Ἱεραρυτινῶν καὶ Πριανσίων S.G.D.I. 5040. Ἀφ' ἐτέρου εἶναι προφανὲς ἐνταῦθα ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ πλήθους τῆς στρατιᾶς (ἦν ἂν... παραγγέλλῃ), ἀλλὰ περὶ τοῦ χρόνου (ὅταν . . . παραγγέλλῃ), διότι τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῶν στρατιωτῶν, οὗς ὄφειλεν ἐκάστη σύμμαχος πόλις νὰ ἀποστείλῃ, ἦτο ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ὠρισμένον καὶ γνωστὸν ἐκ τῶν συντάξεων, δηλοῖ δὲ ἄλλως τε τοῦτο καὶ ἡ φρά-

1. Οἱ πρώτοι ἐκδοταὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ἱεραρυτινῶν, Doublet, Halbherr, Blass ὑπέλαβον ὅτι ἀνάγεται αὕτη εἰς Ἀντίγονον τὸν Γονατᾶν. Ἄλλ' ἤδη ὁ Niese, II 336, καὶ ὁ Beloch III, σ. 463 εἶδον τὸ ὄρθον καὶ ἀνήγαγον αὐτὴν εἰς Ἀντίγονον τὸν Δώσωνα.

σις τὴν δύ[ναμιν τὴν] τεταγμένην. Ὅτι δὲ διὰ κοινῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου καὶ ἐν ταῖς μεταξὺ βασιλείωσ τῶν Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων ὁμολογίαις διευτυποῦντο ἐκ τῶν προτέρων αἱ συμμαχικαὶ ὑποχρεώσεις ἐκάστης μετεχούσης τοῦ κοινοῦ πόλεως καὶ καθωρίζοντο τὰ στρατιωτικῆς φύσεως ζητήματα γνωρίζομεν ἐξ ὧσων περὶ τοῦ πρώτου ιδρύσαντος τὸ Κοινὸν Φιλίππου ιστοροῦσιν ὁ τε Διόδωρος (XVI, 89: διατάξας (ὁ Φίλιππος) δ' ἐκάστη πόλει τὸ πλῆθος τῶν εἰς συμμαχίαν στρατιωτῶν) καὶ ὁ Ἰουστίνος (IX, 5, 4: Auxilia deinde singularum civitatum describuntur. παρβ. καὶ Kaerst I² σ. 279 καὶ Wilcken, ἔ.ά. σ. 16, 3, ὅστις διαφωνῶν πρὸς τὸν Kaerst νομίζει ὅτι οὐχὶ διὰ κοινοῦ δόγματος ἀλλὰ ὑπὸ μόνου τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων ὡς ἡγεμόνος τῶν Ἑλλήνων ἐκानονίζοντο αἱ στρατιωτικαὶ συντάξεις τοῦ Κοινοῦ).

Τὸ τοιοῦτον δικαίωμα τῆς στρατιωτικῆς ἡγεμονίας ἐν τῷ Κοινῷ, καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ὠριζε τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς προσελεύσεως τοῦ κατὰ τὰς συνθήκας συμμαχικοῦ στρατοῦ, ἐπιτευχθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου διετήρησεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὅχι μόνον ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ καὶ οἱ ὕστερον ἀνανεώσαντες τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων διάδοχοι. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ Πολύβιος, ὅστις ιστορῶν περὶ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε' τοῦ ἐνεργούντος ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῇ βίσει τῶν ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ἀνανεωθείσων «ἐγγράπτων» συνθηκῶν, (λέγει IV, 67, 8) «γράμματα τε πρὸς τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀχαιῶν καὶ πρὸς τὰς πόλεις ἐξαπέστειλεν, ἐν οἷς διεσάφει πότε καὶ ποῦ δεήσει συναντῆν πάντας ἐν ὅπλοις» καὶ (V, 17, 9) «ὁ δὲ βασιλεὺς (Φίλιππος ὁ Ε'). . . τοὺς γραμματοφόρους διαπέστειλε πρὸς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ συμμαχίδας πόλεις, δηλῶν τὴν ἡμέραν, ἐν ἣ δεήσει πάντας μετὰ τῶν ὅπλων κοιταίους ἐν τῇ τῶν Τεγεατῶν γίνεσθαι πόλει». Τὰ χωρία ταῦτα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς συμπληρώσεως [ὅταν ὁ βασιλεὺς πα]ραγγέλλῃ ἐν στ. 40, παρέχουσι δὲ ἀκριβῶς εἰδήσεις περὶ ἐκτελέσεως τῆς διατάξεως ταύτης (παρβ. καὶ Wilcken, ἔ.ά. σ. 7. καὶ 16, 3).

Περὶ τῆς ἐκπτώσεως τοῦ ἄρθρου ἐκάστης (τῆς) ἡμέρας ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Τὸ μετὰ τὸ ἡμ[υ]ναῖον χάσμα ἔχει βεβαίως ἕκτασιν μεγαλυτέ-

ραν ὅσης χρειάζεται διὰ τὰ ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ συμπληρούμενα. Ἀλλὰ διὰ τε τὸν στίχον τοῦτον, καὶ διὰ τοὺς ἄλλους δύο τελευταίους στίχους τῆς στήλης πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἴτε διότι ἴσως ἡ στήλη ἐν τῷ κάτω αὐτῆς ἄκρῳ ἦτο στενωτέρα, εἴτε δι' ἄλλον τινὰ λόγον, τὸ περιεχόμενον τῶν τριῶν τούτων τελευταίων στίχων 41-43 παρουσιάζεται βραχύτερον ἢ ἐν ταῖς προηγούμεναις κατὰ 5-8 γράμματα. Τοὺς τελευταίους τούτους στίχους νῦν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Καββαδίου δημοσίευσιν τοῦ νέου τεμαχίου καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Wilhelm (σ. 35) γενομένην προσκρομῆν τοῦ τεμαχίου Β (παρὰ Fraenkel IG. IV, 924) δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν πληρέστερον. Οὕτως ἐν στ. 42 ἀντὶ τοῦ κατὰ δὲ] ὀπλί[την] τοῦ Wilhelm ὁ λίθος παρέχει τὴν ἀνάγνωσιν κα]τὰ δὲ τὸ[ν] ὀπλί[την], ἀντὶ δὲ τοῦ κατὰ [δὲ φιλό]ν τοῦ Fraenkel καὶ Wilhelm καὶ Καββαδίου συνεπλήρωσα κατὰ [τὸν φιλό]ν, διότι ἐνῶ ὁ σύνδεσμος ἐνίστε ἐνταῦθα παραλείπεται: [κατὰ] τὸν ἱππέα, τὸ ἄρθρον οὐχὶ: τὸν ἱππέα, τὸν ὀπλίτην, τὸν ναύτην. Ἐν στ. 43 ὁ λίθος παρέχει νῦν τὴν ἀνάγνωσιν κα]τὰ τὸ[ν] ναύτην ἀντὶ τοῦ [κατὰ δὲ ξένον] τοῦ Fraenkel, κατὰ δὲ] ναύτην τοῦ Wilhelm καὶ κα]τὰ το[ξότην] τοῦ Καββαδίου. Τὸ μετὰ τὸν ναύτην κενὸν δύναται νὰ συμπληρωθῇ διὰ τοῦ πέντε ἢ καὶ δι' ἄλλου ἐξ ὀλιγωτέρων γραμμάτων ἀποτελουμένου. ἀριθμοῦ ἐπτά, ὀκτώ, ἢ καὶ δέκα (παρβ. Wilhelm, ἔ.ά. σ. 40). ἕως ἂν [ἐξέλθῃ ὁ χ]ρόνος τῆς στρα[τείας] ἔγραφα μετὰ τοῦ Fraenkel καὶ Wilhelm ἀντὶ τοῦ [παρέλθῃ] τοῦ Καββαδίου, διότι διακρίνονται τὰ ἄνω μέρη τῶν γραμμάτων Ε καὶ Ξ, μάλιστα δὲ ἡ ἄνω χωριστὴ καὶ ὀριζοντία γραμμὴ τοῦ Ξ διακρίνεται σαφέστατα (παρβ. καὶ Ἄριστ. Ἀθην. πολ. 56, 3 τῶν χρόνων τῆς ἀτελείας μὴ ἐξεληλυθότων). Δύναται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἐξήκημι (Πλάτ. Νόμ. Η', σ. 850 Β. ὅταν δ' ἐξήκωσιν οἱ χρόνοι). Μετὰ τὸ στρα[τείας] καὶ πρὸ τοῦ το[ῖ]ς ἄλλοις, ὅπερ παρέχουσιν ἐνούμενοι ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ ὁ νεωστὶ ὑπὸ τοῦ Καββαδίου ἀνευρεθεὶς λίθος καὶ τὸ παλαιὸν τεμάχιον Β τοῦ Fraenkel, συνεπλήρωσα [πᾶσι]. Ἀντὶ δὲ τοῦ [πᾶσι] θὰ ἡδύνατό τις νὰ προτείνῃ καὶ [καθάπερ καὶ] ἢ [ὥσπερ καὶ] ἂν ὁ χώρος ἐπέτρεπε. Τὴν τελευταίαν λέξιν, ἧς μόνον τὸ ἀρχικὸν γράμμα Ε σώζεται ἐν τῷ λίθῳ

ὁ Wilhelm συμπληροῖ Ἐ[λλησιν]. Οὕτως ἡ προσ-
αρμογὴ αὕτη τοῦ Wilhelm (ἔ. ἀ. σ. 35), ἣν
ἠγνόησεν ὁ Καββαδίας, ὅστις ἐπίσης παραδόξως
οὐδεμιᾶς ἠξίωσε προσοχῆς καὶ τὸ παρὰ Fraenkel
δημοσιευθὲν μικρὸν τεμάχιον Β, τὸ ἀνήκον εἰς τὴν
αὐτὴν ἐπιγραφὴν, ὄχι μόνον ἐπικυρουμένη νῦν μετὰ
τὴν ἀνακάλυψιν τῶν νέων τεμαχίων ἀποδεικνύ-
εται εὐστοχωτάτη, ἀλλὰ συντελεῖ εἰς τὴν πλήρη
καὶ ἀσφαλῆ ἀποκατάστασιν τοῦ τέλους τῆς ἐπι-
γραφῆς, ὡς ἐμφανίζεται τοῦτο ἀνωτέρω ἐν τῷ ἐν
σελ. 6 κειμένῳ αὐτῆς.

Ἡ ἔννοια τῆς διατάξεως ταύτης εἶναι προφανής.
Ἄν πόλις τις ἐκ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ κοινὸν δὲν
ἀποστείλῃ ἐγκαίρως τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν ἣν
εἶναι ὑποχρεωμένη ὑπὸ τῶν συνθηκῶν νὰ στείλῃ
ὅταν ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων παραγγείλῃ, τότε
θὰ πληρώσῃ πρόστιμον δι' ἑκάστην ἡμέραν ἐφ'
ὅσον ὑφίσταται ἢ ἐπιστράτευσις δι' ὅλους τοὺς ἄλ-
λους Ἑλληνας, δι' ἕκαστον μὲν καθυστεροῦντα ἰπ-
πέα ἡμίσειαν μνᾶν, ἢτοι 30 δραχμάς, δι' ἕκαστον
δὲ ὀπλίτην εἴκοσι δραχμάς, δι' ἕκαστον ψιλὸν στρα-
τιώτην δέκα δραχμάς καὶ δι' ἕκαστον ναύτην πέν-
τε; ἢ ὀκτώ; ἢ ἐπτά;) δραχμάς. Παρομοίᾳ διάταξις,
καθ' ἣν ἐν περιπτώσει καθυστερήσεως ἢ μὴ ἐκπλη-
ρώσεως τῶν συμμαχικῶν ὑποχρεώσεων ἐπεβάλλετο
πρόστιμον χρηματικὸν εἰς τὰς μὴ ἐκπληρούσας τὰς
πολεμικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις πόλεις, ἴσχυε καὶ ἐν
τῇ συμμαχίᾳ τῶν Λακεδαιμονίων, ὡς μαρτυρεῖ
τὸ παρὰ Ξενοφῶντι δόγμα (Ἑλλην. Ε'. 2,22)
«εἰ δέ τις τῶν πόλεων ἐκλίπει τὴν στρατείαν, ἐξεῖναι
Λακεδαιμονίοις ἐπιζημιοῦν στατήρι κατ' ἄνδρα τῆς
ἡμέρας». Τὸ δὲ κλιμακωτὸν τοῦτο πρόστιμον, τὸ
ἀναφερόμενον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ δι' ἕκαστον
καθυστερούμενον ἰππέα, ὀπλίτην, ψιλὸν καὶ ναύτην
ἀποτελεῖ κατὰ τὴν εὐφρεστάτην παρατήρησιν τοῦ
Wilhelm (ἔ. ἀ. 35 κ. ἐ.) τὸ δεκαπλοῦν τοῦ διὰ μι-
σθὸν καὶ σιτηρέσιον διδομένου χρήματος εἰς ἕκα-
στον ἰππέα, ὀπλίτην, ψιλὸν καὶ ναύτην, ἀναλό-
γως τοῦ σώματος εἰς ὃ ἀνήκεν. Οὐδεμία δὲ ὑπάρ-
χει ἀμφιβολία ὅτι ὅταν ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἀθηναϊκῇ
συμμαχίᾳ ἀπεφασίσθη ἀντὶ ἀνδρῶν νὰ παρέχῃσι
χρῆμα αἱ συμμαχίδες πόλεις, αἱ αὐταὶ περίπου
ἀναλογίαι θὰ ἐτηρήθησαν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς
Λακεδαιμονίοις, παρ' οἷς «ἀργύριον τε ἀντ' ἀν-
δρῶν ἐξεῖναι διδόναι τῇ βουλομένη τῶν πόλεων,

τριώβολον Αἰγυναῖον κατὰ ἄνδρα, ἰππέας τε εἴ τις
παρέχοι ἀντὶ τετάρων ὀπλιτῶν τὸν μισθὸν τῷ ἰπ-
πεῖ δίδοσθαι (Ξεν. Ἑλλ. Ε', 11 21). Ἡ ἐν στ. 43
τῆς ἐπιγραφῆς μνεῖα τῶν ναυτῶν, δεικνύουσα ὅτι
ἐστρατολογοῦντο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ἐξ Ἑλλά-
δος καὶ ναῦται, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον ἐνίσχυσιν τῆς
γνώμης ὅτι ἢ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας ἐλληνικὴ συμ-
μαχία κυρίως εἰς τὰς ναυτικὰς τῶν Ἑλλήνων δυ-
νάμεις ἀπέβλεπε (Strack ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ τῆς
Ἱστορίας τοῦ Kaerst, Götting. Gel. Anzeigen
1903 σ. 872 κ. ἐ. Wilhelm, ἔ. ἀ. σ. 40. παρβ.
καὶ Kaerst, I² σ. 330 καὶ Köhler, ἐν Sitzungs-
ber. d. Berlin. Akad. 1898 σ. 123/4). Τὸ
πρὸς τοὺς Χίους περίφημον διάταγμα τοῦ Μ.
Ἀλεξάνδρου, τὸ περιεχόμενον ἐν τῇ πολλάκις μνη-
μονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τῆς Χίου (Sylloge³ 283),
παραγγέλλει ἐν στ. 8 κ. ἐ. «παρέχειν δὲ Χίους τρι-
ήρεις εἴκοσι, πεπληρωμένας τοῖς αὐτῶν τέλεσιν ταύ-
τας δὲ πλεῖν μέχρι ἂν καὶ τὸ ἄλλο ναυτικὸν τὸ τῶν
Ἑλλήνων μεθ' ἡμῶν συμπλήῃ». Επίσης καὶ ἐπὶ
Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ κατηρτίζετο ἐλλη-
νικὸν ναυτικόν, ὡς διδάσκει τὸ ὑπὲρ Γλαυκίππου
ψήφισμα τῶν Ἐρετριέων (Sylloge³ 348: «περὶ
τὸν βασιλέα Δημήτριον καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἐρετρι-
έων καὶ περὶ τοὺς στρατευομένους τῶν πολιτῶν ἐν
ταῖς ναυσὶν πολλὴν φιλοτιμίαν ποιῶνται». Ἄλλ'
ὅτι καὶ ἐν τοῖς ὑστέροις τούτοις χρόνοις τοῦ Κοινοῦ
τῶν Ἑλλήνων, εἰς οὓς ἀνήκει ἢ ἡμετέρα ἐπιγρα-
φή, δὲν παρημελεῖτο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ἢ συγκρό-
τησις ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ, μαρτυρεῖ ὁ Πολύβιος
(V, 2, 2, 4, 11, 3, 3 αὐτὸς δὲ (Φίλιππος Ε') ἔτι πρότερον
γεγραφὼς τοῖς Μεσσηνίοις καὶ τοῖς Ἡπειρώταις, ἔτι
δὲ τοῖς Ἀκαρονᾶσι καὶ Σκερδιλαῖθα, πληροῦν ἐκά-
στοις τὰ παρ' αὐτοῖς πλοῖα καὶ συναντιᾶν εἰς Κε-
φαλληνίαν παρβ. καὶ V, 91).

7. Τὰ ἀποσπάσματα ΒΒ'.

Ὁ ὀπισθόγραφος λίθος ὁ χαραχθεὶς ὑπὸ τῆς
αὐτῆς χειρὸς ἣτις ἐχάραξε καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Α
εἶναι στενόμακρον τεμάχιον διασῶσαν ἐλάχιστον
σχετικῶς λείψανον τῆς ὅλης στήλης, ἣς κατὰ
πλάτος ἀποτελεῖ περίπου τὸ $\frac{1}{3}$. Ἀνωτέρω (σ.
7) παρεθέσαμεν τὰς ὀλίγας λέξεις, αἵτινες ἀναγι-
νῶσκονται ἐν ἑκατέρᾳ τῶν πλευρῶν τοῦ λίθου,

σημειώσαντες τὴν μὲν διὰ τοῦ Β (=ΑΕ 1918 σ. 133,3^α), τὴν δ' ἐτέραν διὰ τοῦ Β' (=ΑΕ 1918 σ. 134,3β· αὐτόθι σ. 131 τὸ φωτογραφικὸν σχεδιογράφημα ἀμφοτέρων). Προσθέτοντες δ' ἐνταῦθα παρατηρήσεις τινάς, εὐχόμεθα ὅπως ἡ γῆ τῆς ἱερᾶς Ἐπιδαύρου φέρη ταχέως εἰς φῶς τὰ ἐλλείποντα μέρη τῆς σπουδαιοτάτης ἐπιγραφῆς, ἢ ὅπως ἄλλοι δεινότεροι περὶ τὴν ἐπιγραφικὴν ἐπιχειρήσωσι καὶ ἐπιτύχωσι πληρεστέρας καὶ ἀσφαλεστέρας συμπληρώσεις.

Ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ ἠκρωτηριασμένων λέξεων τῆς ἐπιγραφῆς ΒΒ' δυνάμεθα ὅπως ὀλίποτε νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Ἐκ τῶν προστακτικῶν καὶ ἀπαγορευτικῶν διατάξεων, ἃς συναντῶμεν ἐν τῷ τεμαχίῳ εἰκάζομεν ὅτι ἡ ἐπιγραφή θὰ περιεῖχε τὰς ὁμολογίας καὶ τοὺς ὅρκους τοὺς συναφθέντας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος. Ὁ ἠκρωτηριασμός φαίνεται ἐπελθὼν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς στήλης. Ἀποτελοῦν δὲ τὸ ἀπολεσθὲν τοῦτο τμήμα τὴν ἀρχὴν τῶν συνθηκῶν, θὰ περιεῖχε τὰς περὶ ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας ἐξασφαλίσεις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τὰ περὶ ἀφροουρήτου καὶ ἀφορολογήτου αὐτῶν καὶ πάντας ἐκείνους τοὺς θεμελιώδεις ὅρους, ὧν ἀπηγήσεις εὐρίσκομεν ἐν τῷ *Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν λόγῳ* τοῦ ψευδοΔημοσθένους § 7: «ἐπιτάττει ἡ συνθήκη εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἐλευθέρους εἶναι καὶ αὐτονόμους τοὺς Ἕλληνας», παρὰ Διοδώρῳ (XIX, 61 XX, 99.111), παρὰ Πολυβίῳ (IV, 25, 7 καὶ XVIII, 46, 5, ὅπου τὸ ἀναφερόμενον διάγγελμα τοῦ Φλαμινίου δημοσιευθὲν ἐν ἔτει 196 π. Χ. ἐπαναλαμβάνει ἐκ προθέσεως καὶ ἐπὶ λέξει τοὺς ὅρους τῶν μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων συναφθεισῶν ὁμολογιῶν, Wilcken ἔ. ἀ. 7, 2), παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Δημοσθένους (*Περὶ τ. Στεφ.* 255, 2) κ. λ. π. Μεταξὺ δὲ τῶν ὄρων τούτων ἴσως περιελαμβάνοντο καὶ οἱ κανονίζοντες τὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ ἐλύοντο αἱ διαφοραὶ αἱ ἀναφυόμεναι τυχὸν μεταξὺ τῶν μετεχουσῶν τοῦ Κοινοῦ πόλεων, ἐπαναλαμβανόμενων τυπικῶς τῶν συνομολογηθέντων ἄλλοτε μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Φιλίππου τοῦ Β' (Kaerst I² σ. 277-8).

Ἐν τοῖς λειψάνοις τῶν σωζομένων στίχων τοῦ τεμαχίου Β ἐγένετο, ὡς φαίνεται, λόγος περὶ πο-

λέμου καὶ εἰρήνης, περὶ τῶν στρατιωτικῶν συντάξεων καὶ περὶ τῶν ὑποχρεώσεων ἐκάστης συμμάχου πόλεως. Ὁ στ. 4 συμπληρωτέος ἴσως καθ' ὅτι ἂν παραγγέλλωσιν. Ἐν στ. 6/7 ἡ συμπλήρωσις τοῦ Καββαδίου εἰρήνη καὶ μὴ [πόλεμος δὲν μοι φαίνεται πιθανή. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι μετὰ τὸ μὴ ἠκολούθει προστακτικῇ ἢ ἀπαρέμφατον ῥήματός τινος, ἴσως ἐξεῖναι. Ἐν στ. 7 πρὸ τοῦ τρέφειν διακρίνεται σαφῶς ἶχνος τῆς ὀριζοντίας κεραίας. Ἐν τῇ φράσει τρέφειν τὸ [στράτευμα ἔχομεν ἴσως λείψανον τῆς διατάξεως, καθ' ἣν οἱ σύμμαχοι ὑπεχρεοῦντο ἐκ τῶν συνθηκῶν νὰ διατρέψωσι τὸ στράτευμα, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πολύβιος V, 1, 11, 12. 91, 6· παρβ. καὶ *Sylloge*³ 283, 18: τρέφειν δὲ ταύτην (τὴν φυλακὴν) Χίους.

Ἡ ἐν στ. 11 ἀνάγνωσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ Καββαδίου ἀπ' ἀτρίδες θ' ἀνα[τούθωσαν? δὲν φαίνεται ἀσφαλῆς. Ἡ λέξις ἀπατρίδες οὐδαμοῦ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἢ τῶν ἐπιγραφῶν ἀπαντῶσα, εἶναι μεταγενεστέρα καὶ εὐρίσκειται μόνον παρὰ Βυζαντινοῖς. Τὸ θ' τοῦ θανα-μὴ φέρον ἐν τῷ λίθῳ σαφῆ τὴν ἐν τῷ κέντρῳ στιγμὴν ἴσως εἶναι οὐχὶ Θ ἀλλὰ Ο, ὅποτε ἀναγνωστέον π[ατρίδες δ' ἂν ἀ[ἢ ὁ ἀνα]. Ἄν ὅμως πράγματι λανθάνωσι αἱ λέξεις αὗται ἐνταῦθα, τότε ἔχομεν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λείψανον σπουδαιοτάτης διατάξεως, καθ' ἣν ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς ἀπειθοῦντας συμμάχους ἢ αὐστηροτάτη ποινὴ τῆς ἐξορίας καὶ τοῦ θανάτου. Τοιαύτη ποινικὴ ῥήτρα, καθ' ἣν ὁ παραβλάπτων τὴν συμμαχίαν τιμωρεῖται διὰ φυγῆς καὶ θανάτου, θανατοῦται δηλαδὴ καὶ θάπτεται ἔξω τοῦ πατρίου καὶ ἐν γένει τοῦ συμμαχικοῦ ἐδάφους, παρουσιάζεται καὶ ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς δευτέρας Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας (τῷ 378 π. Χ.), καθ' ἣν ὁ κατηγορούμενος ὡς δαλύων τὴν συμμαχίαν οὐδὲν οὐδαμοῦ εὐρίσκει ἄσυλον, καταδικαζόμενος δὲ εἰς θάνατον δὲν θάπτεται ἐν τῇ Ἀττικῇ οὐδὲ ἐν τῇ τῶν συμμάχων γῇ (C.I.A. II, 17 (=Sylloge³ 147) στ 50 κ. ἐ. ἐὰν δέ τις εἴπῃ ἢ ἐπιπηφίση ἢ ἄρχων ἢ ἰδιώτης παρὰ τόδε τὸ ψήφισμα... ὑπαρχέτω μὲν αὐτῷ ἀτίμω εἶναι καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ δημόσια ἔστω... καὶ κρινέσθω ἐν Ἀθηναίοις καὶ τοῖς συμμάχοις ὡς διαλύων τὴν συμμαχίαν, ζημιούντων δὲ αὐτὸν θανάτῳ ἢ φυγῇ οὐπερ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι κρατοῦσιν· ἐὰν δὲ θα-

νάτω τιμηθῆ, μὴ ταφήτω ἐν τῇ Ἀττικῇ μηδὲ ἐν τῇ τῶν συμμάχων· παρβ. καὶ Busolt, Der zweite athenische Bund ἐν Fleckeisen's Jahrbücher 7 Supplementband (1874) σ. 659). Ἴσως δ' ἐντεῦθεν παραληφθὲν εἰσῆχθη καὶ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου παρόμοιον ἄρθρον ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἑλληνας συνθήκαις, διότι τοιοῦτόν τι βλέπομεν ἐφαρμοζόμενον ἐν τῇ κατὰ τῶν Θηβαίων κρίσει ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τῷ 335, καθ' ἣν ἡ ἀπειθήσασα πόλις κατασκάπτεται καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐξανδραποδίζονται (Δρούζεν Α', 166, 1). Ἡ διάταξις αὕτη προερχομένη ἐκ τοῦ παλαιοῦ καταστατικοῦ τῆς Μακεδονικῆς συμμαχίας καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος ἐφαρμοσθεῖσα (Διόδ. XVIII, 57), φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναζήση ἐν τῇ νέα τῇ ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ὑπαγορευθεῖση συνθήκη. Παρομοία δὲ διάταξις, καθ' ἣν ἐπίσης ἐπιβάλλεται ποινὴ θανάτου εἰς τὸν παραβιάζοντα τὰς συνθήκας, ἐμφανίζεται καὶ ἐν ταῖς ὁμολογίαις τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ μεταξὺ Ἀχαιῶν καὶ Ὀρχομενίων διασωθεῖσα ὁμολογία (Sylloge³ 490, 5: καὶ ἐξέστω τῶι βουλομένῳ δίκαν θανάτου εἰσάγειν τὸ Κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν). Ὁρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Δρούζεν ὅτι κατὰ τὴν περὶ δικαίου θεωρίαν τῶν Ἑλλήνων τριαύτη ποινικὴ ἐξουσίαν προσῆκεν εἰς τὴν φύσιν τῶν ὁμοσπονδιῶν καὶ παραπλήσιον τι ἄρθρον θὰ περιείχετο καὶ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου συμπηχθέντος Κοινοῦ (Δρούζεν Α' 166 2).

Ὁ στ. 16, ἔνθα τὸ πρῶτον γράμμα εἶναι μᾶλλον Τ ἢ Γ συμπληρωτέος ἴσως κατὰ τῶν ἐναντιῶν στρατευόμενοι. Ἐν στ. 17/18 συμπληρωτέον ἴσως καθ' αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὸ ἐν στ. 33. Περὶ τῆς τροπῆς τοῦ φιλοῦ εἰς δασὺ καὶ πρὸ φιλουμένης λέξεως, οὐχὶ ἀσυνήθους ἐν τῇ κοινῇ διαλέκτῳ, παρβ. Thumb, Die griech. Sprache im Zeitalter des Hellenismus σ. 64 καὶ Meisterhans-Schwyzler, Grammatik der Att. Inschriften σ. 87. Ἐν στ. 18 πρὸ τοῦ ΣΙΝ σώζεται σαφῶς ἶχνος Ε ἐν τῷ λίθῳ. Ἐν στ. 19 ἡ σωζομένη ἐν τῷ λίθῳ ἄκρᾳ τοῦ Ω καὶ τὸ ἀκολουθοῦν προσγεγραμμένον Ι ἀπαιτεῖ τὴν συμπληρωσιν λόγῳ|ι ἢ ἔργῳ|εισαγ[γέλλειν ἀντὶ τοῦ εἰσαγ[ἀγηι τοῦ ἐκδότου, ὅπερ εἶναι ἀδύνατον, διότι ὁ χαρακτὴς τηρεῖ ἀπαρεγκλίτως τὴν συλλαβικὴν διαίρεσιν τῶν λέξεων ἐν

τῷ χωρισμῷ τοῦ στίχου. Ἐν στ. 21 συμπληρωτέον ὁ,τιχορῆ παθ]εῖν ἢ ἀποιεῖσαι (Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. 61, 2 63, 3 67, 5. Ἀρποκρατίων ἐν λέξει ἀτίμητος ἀγῶν καὶ τιμητός).

Ἐν στ. 22 ὁ Κεραμόπουλλος ἀνέγνωσεν ἐν τῷ λίθῳ ἢ θά]λαττα καθαρά ἦι, ὅπερ συμπληρωτέον ἴσως: ἐπιμελεῖσθαι ὅπως ἢ θά]λαττα καθαρά ἦι. Ἡ φράσις αὕτη ἀπετέλει καθὼς φαίνεται τυπικὸν νομικὸν ὄρον δηλοῦντα τὴν ἐλευθερίαν τῆς θαλασσοπλοίας, τὴν ἀπαγόρευσιν δηλονότι τῆς ἀπαγωγῆς ἢ τῆς κατασχέσεως τῶν πλοίων καὶ τῶν φορτίων (κατάγειν τὰ πλοῖα), καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν θαλασσῶν ἀπὸ τῶν πειρατῶν, οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμάστιζον τοὺς θαλασσοπλοοῦντας ἐμπόρους. Ἐν Ἀθήναις ὁ Μοιροκλῆς ἔγραψε ψήφισμα κατὰ τῶν ἀδικούντων τοὺς ἐμπόρους καὶ ἔπεισεν Ἀθηναίους καὶ τοὺς συμμάχους φυλακὴν τῶν κακουροῦντων ποιήσασθαι. Ἐγραψε δὲ ἐν τῷ ψήφισματι ἐκείνῳ ὁ Μοιροκλῆς, ὡς πληροφορεῖ ὁ (ψευδο)Δημοσθένης Κ. Θεοκρίτους 53: «καθαρὰν εἶναι τὴν θάλατταν». Ὁ δὲ Διόδωρος (XX, 25) παρέχει τὴν εἰδησιν ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῶν Κιμμερίων Εὐμηγῆος (304 π. Χ.) ὑπὲρ τῶν πλεόντων τὸν Πόντον πόλεμον ἐξενέγκας πρὸς τοὺς ληστεύειν εἰωθότας βαρβάρους Ἠνιόχους καὶ Ταύρους, ἔτι δ' Ἀχαιοὺς, καθαρὰν ληστῶν ἀπέδειξε τὴν θάλατταν. Ἡ φράσις αὕτη εὐρισκομένη ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῇ μεταξὺ Ἀντιγόνου καὶ Ἑλλήνων ἀνανεωθείση συνθήκῃ ἐξησφαλιζέτο διὰ ῥητῆς διατάξεως καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν θαλασσῶν. Ὁ ὄρος οὗτος ἀσφαλῶς δὲν εἶναι νέος, ἀλλὰ περιείχετο ἐν τε ταῖς παλαιαῖς μεταξὺ Φιλίππου καὶ Ἀθηναίων συνθήκαις (Δημοσθ. περὶ Ἀλοννήσου 14) καὶ ἐν ταῖς ὕστερον, ταῖς μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχῃ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου συνολογηθείσαις συνθήκαις, ἐν αἷς ἀπετέλει ὄρον θεμελιώδη. Ἐν τῷ Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν λόγῳ τοῦ (ψευδο)Δημοσθένους § 19 ἀναφέρεται: ἔστι γὰρ δήπου ἐν ταῖς συνθήκαις τὴν θάλατταν πλεῖν τοὺς μετέχοντας τῆς εἰρήνης καὶ μηδένα κωλύειν αὐτοὺς μηδὲ κατάγειν πλοῖον μηδένα τούτων εἰάν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιῆι, πολέμιον εἶναι πᾶσι τοῖς τῆς εἰρήνης μετέχουσι. Ἡ δὲ διάταξις αὕτη, ἣτις ὑπηγορευθῆ τότε ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὅπως σημάνη τὴν κατάλυσιν τῆς θαλασ-

σίας ἡγεμονίας τῶν ἀσκούντων νηοφίας καὶ ἐν γένει θαλασσοκρατούντων Ἀθηναίων (Schäfer III² 28/9), δὲν ἀποτελεῖ, νομίζω, ἐνταῦθα ἀπλήρη μόνον καὶ τυπικὴν ἐπανάληψιν παλαιοῦ ὄρου, ἀλλ' ὀφείλεται καὶ εἰς πραγματικὰς συγχρόνους ἀνάγκας. Διότι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀντιγόγου τοῦ Δώσωνος καὶ τοῦ συμβασιλέως καὶ διαδόχου αὐτοῦ Φιλίππου βλέπομεν τοὺς Αἰτωλοὺς, τοὺς Κεφαλλῆνας κ. λ. π. τρομοκρατοῦντας τὰς θαλάσσας διὰ τῆς πειρατείας καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν πλοίων (Πολύβ. IV, 6, 1. 79, 6. Διόδ. XVIII, 1). Αἱ δὲ ἐπιγραφαί, ἀναφέρουσαι συχνὰς καὶ δεινὰς τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τὸν 3^{ον} π. Χ. αἰῶνα (Sylloge³ 409. 454. 521. 581. 582), δικαιολογοῦσι πληρέστατα τὴν ἐν ταῖς ὁμολογίαις τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐμφάνισιν τῆς διατάξεως ταύτης, δι' ἧς οἱ σύμμαχοι ὑπερρεοῦντο ὄχι μόνον αὐτοὶ νὰ ἀπέχωσι τοιοῦτων βιαίων ἐνεργειῶν, ἀλλὰ καὶ κοινὴν ἄμυναν καὶ κοινὴν καταδίωξιν κατὰ τῶν τοιαύτας πειρατικὰς πράξεις ἐνεργούντων νὰ ἀσκῶσιν. Ἡ δὲ διατάξις αὕτη ἢ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν θαλασσῶν καὶ τῆς θαλασσίας συγκοινωνίας, πηγάζουσα ἐκ τῶν ὁμοσπονδιακῶν ἰδεῶν τῶν Ἑλλήνων, ἦτο συμφωνοτάτη καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐφαρμόζει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Περικλέους τοῦ σχεδιάσαντος πανελληνίου συνέδριον μέλλον νὰ θεσπίσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις «καὶ τῆς θαλάσσης ὅπως πλέωσι πάντες ἀδεῶς» (Πλουτ. Περικλ. 17) καὶ ἐκπληροῖ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Ἰσοκράτους κηρυττομένου ἐν τε τῷ Περὶ Εἰρήνης (20) καὶ ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (115) ὑπὲρ «τῶν ἀδεῶς τὴν θάλατταν πλεόντων».

Στ. 23. Ἡ ἐν τῷ λίθῳ ἀναγινωσκουμένη καὶ εὐκόλως συμπληρουμένη φράσις πολ]ιτείας δὲ χρῆσθαι [ταῖς πατρίοις, ἢ [αἷς ἂν βούλωνται, ἀποτελεῖ καὶ αὕτη ὅρον συνηθέστατον ἐν τε ἄλλαις καὶ ἐν ταῖς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων συνθήκαις. Παρβ. τὸ περίφημον καταστατικὸν ἔγγραφον τῆς δευτέρας Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας Sylloge³ 147, 15 κ. ἐ.: ἐάν τις βούληται τῶν Ἑλλήνων... Ἀθηναίων σύμμαχος εἶναι καὶ τῶν συμμάχων, ἐξεῖναι αὐτῶι ἐλευθέρῳ ὄντι καὶ αὐτονόμῳ, πολιτευομένῳ πολιτείαν ἣν ἂν βούληται κ. τ. λ. (ἴδε καὶ Busolt, ἔ. ἀ σ 686 καὶ 859), καὶ τὸ χωρίον τοῦ Πολυβίου (IV, 25, 6.), ἐν ᾧ φέρονται ἀσφα-

λῶς ἐπὶ λέξει ἀντιγεγραμμένοι ὄροι τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων ὁμολογιῶν: προθέμενοι δὲ (οἱ σύνεδροι τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου)... παρακατεβάλοντο ψήφισμα,..... ὅτι πάντας τούτους ἀποκαταστήσουσιν εἰς τὰ πάτρια πολιτεύματα, χώραν ἔχοντας καὶ πόλεις τὰς αὐτῶν, ἀφρορητοὺς, ἀφορολογητοὺς, ἐλευθέρους ὄντας, πολιτείας καὶ νόμοις χρωμένους τοῖς πατρίοις. Καὶ (ψευδο)Δημοσθ Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν 10: ἔστι γὰρ γεγραμμένον (ἐν ταῖς συνθήκαις) ἐάν τις τὰς πολιτείας τὰς παρ' ἐκάστοις οὔσας, ὅτε τοὺς ὄρκους τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης ὤμνυσαν, καταλύωσι, πολεμίους εἶναι πᾶσι τοῖς τῆς εἰρήνης μετέχουσιν. Παρβ. πρὸς τούτοις καὶ τὸ χωρίον τοῦ Δημοσθ. Π. τ. Στεφ. 255, 12 τῆς νῦν εἰρήνης ἔνθα ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ: τῆς ἐπὶ Ἀλέξανδρον ἐσπέιοιτο γὰρ καὶ οὗτος ὡσπερ καὶ ὁ πατήρ ὥστε αὐτοὺς αὐτονόμους εἶναι καὶ ἀφορολογητοὺς, ὅμως μέντοι ὑπακούειν αὐτῷ καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν (Wilcken ἔ. ἀ. 7, 2). Ἐν στ. 24 τὸ προτελευταῖον γράμμα εἶναι μᾶλλον Α (= αἰ) ἢ Δ (= δι). Ἐν στ. 26 εἶναι λίαν ἀμφίβολον ἂν τὸ πρῶτον σωζόμενον γράμμα εἶναι Η (= τ]ῆς). Ἡ γενικὴ βασιλείων δεικνύει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν σχέσιν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πρὸς τὴν προηγουμένην Α. Τὸ δὲ ἐν τῷ ἀκολουθῶν στ. 27 ἐπὶ νεωτερι[σμῶι, ἀποτελοῦν στερεότυπον σχεδὸν ὅρον καὶ ἐν ἄλλαις συνθήκαις (παρβ Busolt, ἔ. ἀ. σ. 829), ἐπανευρίσκειται καὶ ἐν τῷ Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν λόγῳ τοῦ (ψευδο)Δημοσθένους § 15: μηδὲ δούλων ἐλευθερώσεις ἐπὶ νεωτερισμῶι. Παρβ. καὶ Διόδ. XVII, 8. XXXII, 1. Sylloge³ 173, 63. Ἡ φράσις ἀποτελεῖ ὀσφαλῶς λείψανον τῆς διατάξεως, καθ' ἣν πᾶσα βιαία μεταβολὴ τῆς ἐνεστῶσης πολιτικῆς καταστάσεως ἀπηγορεύετο καὶ ἡμποδιζέτο, ἐτιμωροῦντο δὲ ὡς καταλύοντες τὴν συμμαχίαν οἱ ἐπιχειροῦντες τοιοῦτους νεωτερισμοὺς (Kaerst I² 276). Τὸ ἐν στ. 29 τελευταῖον γράμμα εἶναι κατακόρυφος κεραία, ἢ ἴσως, ἢ λείψανον Ε ἢ Η. Νομίζω δὲ πιθανὸν ὅτι τὰ σωζόμενα ἐνταῦθα γράμματα ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον μέρος ῥηματικοῦ τινος τύπου τοῦ κρίνειν καὶ ὄχι κυρίου τινὸς ὀνόματος Κρινίας π χ. Ἐν στ. 32 συμπληρωτέον ἴσως αὐτόχειρες ἔ[σι]των. Περὶ τῆς νομικῆς χρήσεως τῆς λέξεως αὐτόχειρες (= χειρο-

δικούντες) παρβ. **Ἀριστ.** Ἀθην. Πολ. 39,5 Πολύβ. II, 58,8.

Ἡ ἐτέρα τῶν πλευρῶν τῆς ἐπιγραφῆς (B') ἀποτελεῖ συνέχειαν καὶ τέλος τῆς ἄλλης (B), ὡς δεικνύει ὁ ὄρκος ὅστις συνήθως εὐρίσκεται ἐν τέλει τῶν τοιούτων ἐγγράφων συνθηκῶν (παρβ. *Sylloge*³ 151.173.196.260. Larfeld, ζ, ἀ. I. 444 II σ. 727).

Ἐν στ. 1—6 θὰ περιείχοντο ἴσως αἱ ὑποχρεώσεις ἃς εἶχον αἱ τοῦ συνεδρίου κοινωνοῦσαι πόλεις περὶ ἀποστολῆς ἀντιπροσώπων, καὶ ὧν τὴν παραμέλησιν βλέπομεν τιμωρουμένην ἐν στ. 37-39 τῆς ἐπιγραφῆς A.

Ἐν στ. 10 ὁ κ. Λεονάρδος μοὶ ὑποδεικνύει τὴν συμπλήρωσιν ἀλλ' ἴσως κ[αὶ δικαίως παραπέμπων εἰς I. G. XII 3 1116,12/3 καὶ I. G. XII,9 236,12. παρβ. καὶ Dittenberger, Orient. Gr. Inscr. 556,16. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου]ως συμπληρωτέον δι' ἐπιρρήματος ἐπίσης τροπικοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτου σημασίας πρὸς ἀκόλουθοντα ἴσως κ[αὶ δικαίως καὶ μετ' ἀρνήσεως ἐκφερομένου, ὡς δεικνύει ὁ ἀντιθετικὸς ἀλλὰ. Τοῦ ἐπιρρήματος δὲ τούτου τὴν πρὸ τοῦ]ως συλλαβὴν ὁ πάντοτε ἐν τῇ στήλῃ ταύτῃ κανονικὸς χωρισμὸς τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν στίχων ἀπαιτεῖ λήγουσαν εἰς φωνῆεν, π.χ. ἀνοικεί]ως, ἢ ἀνομοί]ως, ἢ ἀναξι]ως, ἢ ἐναντί]ως ἢ τι τοιοῦτον.

Ἡ ἐν στ. 11 ἀναγινωσκομένη φράσις εἰσφοραὶ γίνωνται, δηλοῦσα τὰς ὑπὸ τῶν συμμαχιδῶν πόλεων καταβαλλομένας χρηματικὰς εἰσφοράς, εἶναι καὶ αὕτη συνήθης ἐν ταῖς συνθήκαις. Παρβ. I. G. II. 237,27: τὰς εἰσφορὰς εἰάν τινες γίνωνται μετὰ Ἀθηναίων εἰσφέρειν. Αἱ εἰσφοραὶ συνιστάμεναι εἰς χρηματικὸν φόρον καὶ ἀποβλέπουσαι εἰς τὸ οἰκονομικὸν μέρος τῆς συμμαχίας, δηλοῦσιν ἐν μέρει ὅ,τι καὶ αἱ συντάξεις (παρβ. S. G. D. I. 304 A. στ. 20 καὶ Kaerst, Rh. Mus. 52, 543,3. καὶ Bunsolt, ζ. ἀ. σ. 683 κ. ἐ. 718 κ. ἐ.). Ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ οἰκονομικοῦ τούτου ὅρου καὶ ἡ ἐν τῷ ἀμέσως ἐν στ. 12 ἀκολουθοῦσα λέξις δύναμις δὲν θὰ ἐσήμαινεν ἐνταῦθα τὴν στρατιωτικὴν, ἀλλὰ τὴν οἰκονομικὴν δύναμιν ἐκάστης εἰσφερούσης πόλεως. Διὰ τοῦτο συμπληρωτέον ἴσως μὴ ὑπὲρ] δύναμιν, ἢ εἰς] δύναμιν, ἢ κατὰ] δύναμιν.

Ἐν στ. 15 ἀναγινωσθήτω οὐχὶ ὡς μία λέξις, ὡς

σημειοῖ ὁ ἐκδότης, ἀλλὰ κεχωρισμένως: ἄν τι βούλωνται. Ὁ στ. 16 συμπληρωτέος ἴσως τῶν συμφερόντων [των τοῖς βασιλεῦσι καὶ ταῖς πόλεσι κατὰ τὸν στ. A 29.

Ἐν στ. 17 ἀντὶ τοῦ ἀτόπου ἐπανορθώ[σθωσαν συμπληρωτέον μετὰ τοῦ προηγουμένου καὶ τοῦ ἐπομένου στίχου, ὅπου ὡς εἰκάζω θὰ διευτυποῦτο ὠρισμένη ὑποχρέωσις τῶν κοινωνούντων τοῦ συνεδρίου Ἑλλήνων περὶ ἐπανορθώσεως, ἤτοι ἀναθεωρήσεως καὶ διορθώσεως πραγμάτων τινῶν ἀφορώντων εἰς τὸ Κοινόν, οὕτω πως: φροντίζειν δὲ περὶ] τῶν συμφερόντων [των τοῖς βασιλεῦσι καὶ ταῖς πόλεσι καὶ ὅσα ἂν ἡγῶνται] οὗτοι ἐπανορθω[τέα ἐπανορθοῦν καὶ ἄλλα πάντα ἐπιτελεῖν κατὰ τὰς ὁμο]λογίας καὶ τοὺς [ὄρκους. Περὶ τῆς χρήσεως καὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐπανορθοῦν καὶ ἐπανορθοῦσθαι, ἢ διορθοῦν καὶ διορθοῦσθαι τὴν πολιτείαν παρβ. **Ἀριστ.** Ἀθην. Πολ. 35, 2 Πολιτικ. 1239,2.3. Πλάτ. Νόμ. Ζ' σ. 809 B. Δημοσθ. II. Ἄλων. 30. *Sylloge*³ 229. 581,86. S. G. D. I. 5040,75: αἱ δὲ τι κα δόξη ἀμφοτέραις ταῖς πόλεσι βουλευομέναις ἐπὶ τῷ κοινῇ συμφέρειν διορθώσασθαι κύριον ἔστι τὸ διορθωθέν.

Ἀκολούθως ἐν στ. 18-21 θὰ διευτυποῦτο ὁ τρόπος καὶ ὁ τόπος τῆς ἀναγραφῆς ἤτοι τῆς δημοσιεύσεως τῶν ὁμολογιῶν. Ἡ ἐν στ. 20 αἰτιατικὴ Ἡλείους δὲ καὶ ἐν στ. 21 Ἀχαιοὺς δ' εἰς ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς ἐν τῷ προηγουμένῳ στίχῳ 19 στή]λας λιθίνας εἶναι νομίζω λείψανα τῶν ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς συνθήκαις διατυπωμένων ὄρων περὶ τοῦ τίνες καὶ ποῦ ὑποχρεοῦνται νὰ στήσωσι τὰς στήλας τῶν συνθηκῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ τόποι ὅπου συνήρχετο τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἦσαν τὰ ἱερά, ἐν οἷς ἐτελοῦντο οἱ στεφανῆται ἀγῶνες, πιστεύω ὅτι καὶ οἱ τόποι, ὅπου διετάσσετο ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ νὰ ἀναγραφῶσι τὰ ἀντίγραφα τῆς πρὸς Ἀντιγόνον τὸν Δώσωνα συνθήκης, θὰ ἦσαν τὰ τέσσαρα πανελλήνια ἱερά, τῶν Δελφῶν, τῆς Ὀλυμπίας τῆς Νεμέας, τοῦ Ἴσθμοῦ, ἴσως δὲ καὶ ἄλλα τινὰ δευτερεύοντα, ἐν οἷς ἀσφαλῶς τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἐν τῷ ἀποτμήματι τούτῳ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἀναφαίνονται ἕχνη ἄλλων ὀνομάτων, οὐδὲ ὑπάρχει ὁ προσήκων χῶρος διὰ πλειόνων ἱερῶν ὀνόματα, πιθανὸν ὅτι ὁ τόπος τῆς ἀναγραφῆς τῶν μετὰ τοῦ Ἀντιγόπου

ὁμολογιῶν περιωρίζετο εἰς τρία ἢ τέσσαρα μόνον ἱερά, ἐν οἷς ἀσφαλῶς περιελαμβάνετο καὶ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀφοῦ ἐν αὐτῷ εὐρέθη ἢ ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆ, ἣτις δὲν εἶναι ἄλλο εἰ μὴ αὐτὴ ἢ ἐκεῖ κατὰ ῥητὴν κοινὴν ἀπόφασιν στηθεῖσα λιθίνη στήλη τῶν μεταξὺ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος καὶ Ἑλλήνων συναφθεισῶν ὁμολογιῶν. Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ πολλαχῶς μεμαρτυρημένη ἢ εὐσεβὴς συνθήκη, καθ' ἣν αἱ συνθήκαι καὶ ἐν γένει πάντα τὰ διεθνούς περιεχομένου ἔγγραφα, χαρασσόμενα ἐπὶ λίθου ἢ ἐπὶ χαλκοῦ, ἐξετίθεντο εἰς τοὺς ἱεροὺς περιβόλους, ὅπου ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν τελοῦντα περιήρχοντο διὰ τὸ πολυσύχναστον τῶν ἱερῶν τούτων εἰς πανελλήνιον γνῶσιν (παρβ. Θουκ. Ε' 18,10 47,11. *Sylloge*³ 336,421. Larfeld I. σ. 193 κ. ἐ. Phillipson, ἔ. ἀ. I,414 καὶ 419). Κατὰ ταῦτα τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου ἐν στίχοις 18 κ. ἐ. θὰ εἶχεν ὡδὲ πως: [— Τοὺς δὲ συμμάχους ἀναγράφαι τὸ δόγμα εἰς στή]λας λιθίνας κα[ὶ στήσαι (ἢ ἀναθεῖναι) . . . . . Ἀργείους μὲν εἰς Νεμέ]αν Ἡλείους δ' ε[ἰς Ὀλυμπίαν, Φωκεῖς δ' εἰς Δελφούς . . . . .] Ἀχαιοὺς δ' εἰς [Ἐπί]δαυρον ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἢ Ἀχαιοὺς δ' εἰς [τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἱερόν (II. G. IV 752). Ἡδύνατο νὰ εἶναι ἐπίσης κα[ὶ στήσαι εἰς τὰ ἱερά . . . . μὲν εἰς . . . . κ.τ.λ

*Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἢ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου εὐρεσις τῆς συνθήκης ταύτης ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἐκεῖ ἐδημοσιεύθη αὐτή, καὶ ταύτης λείψανον εἶναι τὸ προκείμενον τεμάχιον, καὶ ὅτι ἀσφαλῶς θὰ διευτυποῦτο ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὁ ὅρος τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ δημοσιεύσεως. Ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἢ Ἐπίδαυρος προσχωρήσασα κατὰ τὸ ἔτος 243/2 εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν ἀπετέλει ἕκτοτε μέλος αὐτοῦ, συμπεραίνομεν ὅτι εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου θὰ ὑπεχρεώθησαν νὰ στήσωσι τὴν στήλην τῆς συνθήκης οἱ ἐνταῦθα ἀναφερόμενοι Ἀχαιοί, δηλαδὴ τὸ Κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν. Εἶναι δὲ τοῦτο, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἷς *terminus post quem* διὰ τὴν προέλευσιν τῆς ἐπιγραφῆς, ἣτις καὶ διὰ τοῦτον ἀκόμη τὸν λόγον πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς Ἀντίγονον τὸν Δώσωνα. Τότε δὲ ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ Ἀντιγόνου εἰσῆλθον καὶ οἱ Ἡλεῖοι εἰς τὴν συμμαχίαν εἰρηνεύσαντες πρὸς στιγμὴν μετὰ τῶν Ἀχαιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ μετέχῃσι τῶν συμμαχι-

κῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων (παρβ. *Niese* II 336).

Οἱ ἀπὸ 24 κ. ἐ. στίχοι περιελάμβανον τὸν ὄρκον τῶν μετεχόντων τοῦ Κοινοῦ συμμάχων περὶ πίστεως εἰς τὰς συνθήκας καὶ περὶ σεβασμοῦ καὶ προστασίας τῶν ἐμμενόντων τῇ συμμαχίᾳ. Ὁ τύπος τοῦ ὄρκου τούτου εἶναι ὁ συνήθης ἐν ταῖς συνθήκαις »Ὀμνύω Δία, Γῆν, Ἥλιον, Ποσειδῶν, Ἄρη, Ἀθηναῖαν καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς πάντας καὶ πάσας (παρβ. Larfeld I, 444. Ziebarth, ἔ. ἀ. σ. 20 καὶ *Sylloge*³ 89.148.151), οὕτω δὲ συμπληρωτέος καὶ ἐνταῦθα ὁ στ. 24. Ὅτι δὲ δὲν ἔλειπον οἱ ὄρκοι καὶ ἐκ τῶν συνθηκῶν, ἃς συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Ἑλληνας ὁ Φίλιππος, ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ οἱ ὕστερον ἀνανεώσαντες αὐτὰς Διάδοχοι καὶ Ἐπίγονοι, μαρτυρεῖται ὑπὸ τε τῆς ἐπιγραφικῆς (IG. II. 160 = *Wilhelm*, ἔ. ἀ. σ. 6 στ. 2. *Sylloge*³ 260) καὶ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως (παρβ. ψ. *Δημοσθ. Περὶ τ. π. Ἀλέξ. συνθ.* 1 καὶ 6. *Πολύβ.* IV 24,8).

Ἐν στ. 25 συμπληρωθῆτω ἐμμε]νῶ ἐν τῇ συμμαχίαι. Ἡ προσθήκη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἰῶτα προσγεγραμμένου ἐν τῷ διατηρηθέντι νῶ εἶναι πάντῃ ἀδικαιολόγητος, ἐπίσης δὲ ἢ ἀνάγνωσις συν[όδῳ δὲν εἶναι πιθανή, διότι μετὰ τὸ Υ δὲν σώζεται γράμμα Ν ἐν τῷ λίθῳ. Ἄν δ' ἐσώζετο, ἔπρεπε νὰ συμπληρωσῶμεν συν[θήκη]. Ἀλλὰ τὸ ἐλάχιστον σωζόμενον ἶχνος τοῦ μετὰ τὸ Υ γράμματος ἀποτελοῦν μικρὰν πλαγίαν πρὸς τὰ κάτω ἀριστερὰ γραμμὴν, καὶ οὐχὶ κάθετον, μαρτυρεῖ ὅτι τὸ ἐκπεσὸν ἐνταῦθα γράμμα ἦτο Μ καὶ οὐχὶ Ν. διὰ τοῦτο συνεπληρώσαμεν συ[μμαχίαι (παρβ. *Sylloge*³ 581,88: ὄρκι-ξάντων . . . . : ἐμμενεῖν τῶ συμμαχία καὶ τῶ συντάξει τῶ γεγενημένα ἀδόλως καὶ ἀπεριφράστως). Τὸ ἐμμε]νῶ ἀποτελοῦν ἄρθρον τοῦ ὄρκου εὐρίσκειται καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ IG. II, 160 στ. 3 ἣτις, ὡς ἐπανειλημμένως ἐλέχθη, ἀποτελεῖ τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνθήκην Φιλίππου τοῦ Β'. Ὁ ὄρκος στίχος συμπληρωτέος οὕτως: ἐμμε]νῶ ἐν τῇ συμμαχίαι τῇ γεγενημένῃ πρὸς τοὺς βασιλεῖς Ἀντιγονον καὶ Φίλιππον] καὶ τοὺς τού[των συμμαχους. . . Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον παρβ. *Πολύβ.* III, 22, 4. 24, 3. VII, 9, 2 κ. λ. π.

Ἐν στ. 27 συμπληρωτέον ἴσως κοινωνοῦν]τας τοῦ συν[εδρίου· παρβ. ψ-*Δημοσθ. Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν* 6: πολέμιον ἅπασι τοῖς τῆς εἰρήνης κοινωνοῦσι· καὶ κατωτέρω 15: ἐν ταῖς

κοινωνούσαις πόλεσι τῆς εἰρήνης. Διόδ. XV, 28: καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῶν κοινωνούντων τοῦ συνεδρίου. Δύναται δ' ἕμωσ νὰ συμπληρωθῆ καὶ μετέχον]τας τοῦ συνεδρίου, αὐτόθι § 19: τῆς κοινῆς εἰρήνης μετέχειν. Ὁ στ. 28 δύναται νὰ συμπληρωθῆ συμφώνως πρὸς τὴν συνθήκην τοῦ Φιλίππου I.G.II. 160=Sylloge³ 260, Wilhelm, ξ. ἀ. σ. 7. στ. 5 οὕτω πως: — καὶ οὐδ' [χ ὄπλα ἐποίησ ἐπὶ πημονῆ ἐπ' οὐδένα τῶν ἐμ]μενόντων τ[αῖς συνθήκαις οὔτε κατὰ γῆν οὔτε κατὰ θάλατταν..., καίτοι τὸ ὑποτιθέμενον πλάτος τοῦ στίχου ἀπαιτεῖ κατὰ τι περισσότερα γράμματα. Ἐν στ. 29 μετὰ τὸ τελευταῖον γράμμα Τ διακρίνεται πλαγία γραμμὴ, ἔχνος δηλονότι Α· διὰ τοῦτο συμπληρωτέον τ[αῖς συνθήκαις ἢ τ[αῖς ὁμολογίαις καὶ οὐχὶ τ[οῖς ὄρκοις. Ἡ φράσις ἐμμένειν ταῖς συνθήκαις, ταῖς ὁμολογίαις, τοῖς ὄρκοις κ. λ. π. εἶναι συχνοτάτη (ψ-Δημοσθ. II τ. π. Ἀλέξ. συνθ. 1. 5.8.12.14. παρβ. καὶ Dittenberger Or. Gr. Inscr. 229⁶¹, 72).

Ἐν στ. 29/30 συμπληρωτέον οὐδὲ τὴν χώ]ραν ἀποτεμοῦ[μαι οὐδενὸς τῶν τοῦ συνεδρίου κοινωνούντων. Ἡ χρῆσις τοῦ μέσου ἀποτέμνομαι ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ σφετερίζεσθαι, τοῦ ἀποκόπτειν τμήμα γῆς ἀπὸ τινος καὶ εἰς τὸ ἴδιον ποσαρτᾶν, τοῦ κατακτᾶσθαι, εἶναι συνήθης (Πολύβ. IX, 28, 7: ἀποτεμόμενος (ὁ Φίλιππος ὁ Ε') καὶ τὰς πόλεις καὶ τὴν χώραν προσέειμε), εὔρηται δὲ συχνότατα ἐν Κρητικαῖς ἰδίως συνθήκαις (S.G.D.I. 5014, 2. 5018, 11. 5075, 5.8. καὶ A.E. 1908 σ. 221 στ. 12 καὶ 16).

Περὶ τῆς ἐν στ. 30/31 ὑπ' ἔμοῦ προτεινομένης συμπληρώσεως: οὐδὲ τὴν βα]σιλείαν τὴν Ἀν[τιγόνου καὶ Φιλίππου καὶ τῶν ἐγγόνων καταλύσω, ἀποτελούντων καὶ τούτων μέρος τοῦ ὄρκου, ἐλέχθησαν ἀνωτέρω (σελ. 13 κ. ἐ.) τὰ δέοντα: τὸ ὑπολοιπὸν τοῦ στ. 31 συμπληρωθῆτω ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸν στ. 32 ὡδὲ πως: καὶ εἴ] [τις] ἄλλος τού[τοις ὑπεναντία ποιεῖ, πολεμήσω. Πρὸ τοῦ ἄλλος διακρίνεται ἐν τῷ λίθῳ ἔχνος τοῦ Σ.

Ἐν στ. 34 συμπληρωτέον ἴσως ἀλλὰ πο[ιήσω πᾶν τὸ δυνατὸν ἢ καὶ ἀλλὰ πο[λεμήσω, ὅποτε θὰ ἔλειπεν ἢ αὐτὴ λέξις ἐκ τοῦ στ. 32. Ὅτι θὰ διευτυποῦντο ἐν τῇ ὁμολογίᾳ καὶ ὄροι κηρύξεως πολέμου κατὰ τῶν καταλυόντων τὸ Κοινόν, μαρτυρεῖ

καὶ ὁ Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξ. συνθηκῶν λόγος τοῦ (ψευδο)Δημοσθένους § 6: προσεγγραπται ἐν ταῖς συνθήκαις πολέμιον εἶναι τὸν ἐκεῖνα ἄπερ Ἀλέξανδρος ποιοῦντα ἅπανσι τοῖς τῆς εἰρήνης κοινωνοῦσι, καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ, καὶ στρατεύεσθαι ἐπ' αὐτὸν ἅπαντας (παρβ. καὶ § 10.17).

8. Συμπέρασμα.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα συνάγομεν ἐν συμπεράσματι τὰ ἐξῆς: Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ προσήκουσιν εἰς τὸ Κοινόν τῶν Ἑλλήνων καὶ δὴ εἰς τὴν ὑπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος τῷ 224 γενομένην ἐν Αἰγίῳ ἀνανέωσιν αὐτοῦ· ἐκ τούτων δὲ ἢ μὲν Α ἀποτελεῖ τὸν καταστατικὸν ὀργανισμὸν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων συνεδρίου, ἢ δὲ ΒΒ' τὴν ὁμολογίαν τῆς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν τυμβασιλέων τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος καὶ Φιλίππου τοῦ Ε' συναφθείσης συμμαχίας. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ δόγματα ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς πρώτης συνελεύσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου συγκληθέντων ἀντιπροσώπων τῶν συμμαχίδων πόλεων, ἧτις εἶχε συντακτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἧς προήδρευσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόεδροι προσωρινοί, διορισθέντες ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου.

Ἐν τῷ διατωθέντι τμήματι τοῦ καταστατικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ συνεδρίου περιέχονται ἐν χωριστοῖς ἄρθροις αἱ ἐξῆς διατάξεις: Ἐξασφαλίζεται ἢ ἀσυλία τῶν συνέδρων, τῶν πρέσβειων καὶ τῶν στρατιωτῶν. Ὁρίζεται ὁ χρόνος, ἢ διάρκεια καὶ ὁ τόπος τῶν συνελεύσεων τοῦ κοινοῦ συνεδρίου. Κανονίζεται ἢ ἀπαρτία τοῦ συνεδρίου, ἀσφαλίεται τὸ κῦρος τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ καὶ κηρύσσεται τὸ ἀνεύθυνον τῶν συνέδρων. Ὁρίζεται ὁ τρόπος καθ' ὃν καταρτίζεται τὸ προεδρεῖον τοῦ συνεδρίου, ἀναγράφονται τὰ καθήκοντα τῶν προέδρων, οἵτινες εἶναι ὑπεύθυνοι τῶν πράξεων αὐτῶν, καὶ κανονίζεται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὁ τρόπος τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου. Διατυποῦται ἢ ὑποχρέωσις τῶν μετεχουσῶν τοῦ Κοινοῦ πόλεων περὶ ἀποστολῆς συνέδρων εἰς τὰς συνόδους καθὼς καὶ τὸ χρηματικὸν πρόστιμον τὸ ἐπακολουθοῦν τὴν παραμέλησιν τῆς ὑποχρέωσεως ταύτης, ἐπίσης δὲ ὀρίζεται καὶ ἢ χρηματικὴ ποινὴ ἢ ἐπιβαλλομένη εἰς τὰς συμμαχίδας

πόλεις τὰς καθυστερούσας τὴν ἀποστολὴν στρατιωτικῶν δυνάμεων παρὰ τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων γινομένην παραγγελίαν.

Πλὴν δὲ τῶν νέων εἰδήσεων, ἃς παρέχει ἡ ἐπιγραφὴ, διαφωτίζει καὶ ἄλλα τινὰ ζητήματα ἀτελῶς μέχρι τοῦδε γνωστά, ὡς εἶναι π.χ. ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπὶ τῆς κοινῆς φυλακῆς, ὁ τύπος τῶν συνελεύσεων τοῦ συνεδρίου, ἡ πολιτικὴ θέσις τῶν Μακεδόνων ἐν τῷ Κοινῷ τῶν Ἑλλήνων κ.λ.π.. Κυρίως δὲ ἡ ἐπιγραφὴ ρίπτει νέον καὶ σπουδαῖον φῶς ἐπὶ τῆς συγκροτήσεως, τῆς ἀντιπροσωπείας καὶ ἐν γένει τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως τῶν ἑμοσπονδιακῶν καὶ τῶν κοινοβουλευτικῶν σωμάτων ἐν Ἑλλάδι.

Ἐκ τῆς ἑμολογίας, ἐπειδὴ μικρὸν μέρος αὐτῆς ἐσώθη καὶ τοῦτο σφῆδρα ἠκρωτηριασμένον, ἐλάχιστα διδασκόμεθα. Προκύπτουσιν ὅμως σαφεῖς καὶ ἐκ τοῦ τεμαχίου τούτου ὅροι τινὲς τῆς συμμαχίας, ὡς π.χ. ἡ ἐλευθερία τῶν θαλασσῶν, ὅρος σπουδαῖος καὶ θεμελιώδης τῶν φιλελευθέρων ἑμοσπονδιακῶν συνδέσμων, ἡ ὑποχρέωσις τῶν συμμάχων περὶ δημοσιεύσεως τῶν συνθηκῶν ἐν στήλαις λιθίναις καὶ ἀναθέσεως αὐτῶν ἐν τοῖς πανελληνίοις ἱεροῖς, ὁ ὅρκος τῶν συνθηκῶν κ.λ.π.

Ἐκ τῶν ὁμοίων καὶ συγγενῶν φράσεων, αἵτινες παρουσιάζονται ἀπὸ κοινοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐν τῇ παλαιότερᾳ περὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῇ καὶ ἐπιγραφικῇ παραδόσει,

συνάγεται ὅτι οὔτε ὁ καταστατικὸς ὀργανισμὸς τοῦ συνεδρίου, οὔτε αἱ ὁμολογίαι ἦσαν ἐντελῶς νέα κείμενα, ἀλλ' ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔγγραφα ἐστηρίζοντο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ παλαιὰ τὰ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου συνταχθέντα καὶ ἐκεῖνα εἶχον ὡς πρότυπα, ὧν αἱ ἀναμνήσεις διετηροῦντο ζωηραὶ μετὰ ἑκατὸν ἔτη καὶ πλέον.

Ἐν τέλει συγκρίνοντες τοὺς ὅρους καὶ τὰς διατάξεις τοῦ καταστατικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ συνεδρίου, ὡς παρουσιάζεται οὗτος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου, πρὸς τὰς διατάξεις τὰς ἰσχυούσας ἐν ἄλλοις συνεδρίοις παλαιότερων ἑλληνικῶν ἑμοσπονδιακῶν ὀργανώσεων, καὶ ἐξετάζοντες τὰ κοινὰ γνωρίσματα αὐτῶν, ἅτινα δὲν εἶναι ὀλίγα, δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς πιθανὰ συμπεράσματα καὶ περὶ τοῦ τίς ἐκ τῶν παλαιότερων τούτων ἑμοσπονδιακῶν ὀργανώσεων ἔσχε τὴν μεγαλύτεραν ῥοπήν ἐπὶ τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων τὸ ἰδρυθέν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τῷ 338/7 π. Χ. καὶ ἐκ τίνος τοιαύτης ὀργανώσεως παρελήφθησαν διατάξεις ἐν τῷ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας Κοινῷ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τοιαύτη ἔρευνα θὰ ἦγεν ἡμᾶς πέρα τῶν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ διαγεγραμμένων ὀρίων, δι' ὃ καὶ ἀναβάλλομεν αὐτὴν εἰς ἄλλοτε.

Ἐν Ἀθήναις μηνὶ μαρτίῳ 1922

Σ. Β. Κουγέας.

Ἐπίμετρον.

Ἀκριβῶς καθ' ἣν ἡμέραν ἔμελλε νὰ τεθῆ ἐπὶ τοῦ τυπογραφικοῦ πιεστηρίου τὸ τελευταῖον τοῦτο φύλλον τῆς μελέτης μου, ἔλαβον πραγματεῖαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου Οὐλερίχου Wilcken περὶ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς, δημοσιευθεῖσαν τῇ 5 Αὐγούστου 1922 ἐν τοῖς Sitzungsberichte der preuss. Akademie der Wissenschaften 1922 XVIII σελ. 122 κ. ἐ. ὑπὸ τὸν τίτλον: Über eine Inschrift aus dem Asklepieion von Epidaurus. Μετὰ χαρᾶς βλέπω ὅτι κατὰ τε τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν τῆς ἐπιγραφῆς ἐπέξεργασίαν καὶ κατὰ τὰ ἱστορικὰ πορίσματα αἱ ἀνωτέρω διατυπούμεναι γινώμαι μου συμπίπτουσι καὶ συμφωνοῦσιν ἐν τοῖς πλείστοις

καὶ τοῖς κυριωτάτοις πρὸς τὰς γνώμας τοῦ σοφοῦ διδασκάλου. Διορθῶν ὁ Wilcken ἐν στ. Α 23 τὸ συνέδριον τοῦ λίθου εἰς προέδριον, καὶ συμπληρῶν ἐν στ. Α 27/28 κυρίους]όντιας ἀντὶ τοῦ ὑπ' ἐμοῦ προτεινομένου τοὺς δὲ συνεδρεῦ]οντας, ἐπιτυγχάνει ἀσφαλῶς τὸ ὀρθόν. Ὡσαύτως ἡ ἐν στ. Α 8-9 συμπλήρωσις τοῦ Wilamowitz ἐκπεμπομένου[ς μῆτε ἐξιόν]τας, ἐφ' ᾧ ἐκάστοις συνιέταται, μῆτε[ε καταπορευ]ομένους ἐπὶ τὰ[ς παιρίδας μ]ηδὲ μοὶ φαίνεται πιθανωτάτη ἀντὶ δ' ὅμως τοῦ παιρίδας εὐαρμοστοτέρα πρὸς τὸ ἐκ 14-15 γραμμῶν χάσμα (ἴδε ἀνωτέρω σ. 22) θὰ ἦτο ἡ συμπλήρωσις ἐπὶ τὰ[ς οἰκείας χώρας (ἢ πόλεις) μ]ηδὲ κτλ Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ οὐδὲν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑπ' ἐμοῦ ἐκτιθεμέ-

νων νομίζω ὅτι ἔχει ἀνάγκη τροποποιήσεως. Ὁ Wilcken ἀνάγει τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν συμβασιλείαν Ἀντιγόνου τοῦ Μονοφθάλμου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (302 π. Χ.), χωρὶς νὰ ἀποκλείη καὶ τὴν πιθανότητα τῆς ἀναγωγῆς αὐτῆς εἰς τὴν συμβασιλείαν Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος καὶ Φιλίππου τοῦ Ε' (224/3 π. Χ.), ἐνῶ ἐγὼ ἀντιθέτως, χωρὶς νὰ ἀποκλείω τὴν ἀναγωγὴν τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τοὺς Δημήτριον καὶ Ἀντίγονον (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 15 κ.έ.), νομίζω πιθανώτερον ὅτι αὕτη ἀναφέρεται εἰς Ἀντίγονον τὸν Δώσωνα καὶ Φίλιππον τὸν Ε'. Ἄς μοι ἐπιτρέψῃ δὲ ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ νὰ ἐμμείνω εἰς τὴν γνώμη μου ταύτην καὶ διὰ λόγους καθαρῶς παλαιολογικούς, δι' οὓς μᾶλλον εἰς τὸν 3^{ον} ἢ εἰς τὸν 4^{ον} αἰῶνα ἀνακτέα ἢ ἐπιγραφή, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπειδὴ ἀποβλέπω εἰς τὸν τόπον τῆς εὑρέσεως αὐτῆς. Διότι τίνες ἔστησαν τὰς στήλας ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου αὗται εὑρέθησαν; Πιστεύω ἀδιστακτικῶς ὅτι τοῦτο ἔπραξαν οἱ ἐν στ. Β 21 (=Wilcken III 21) ἀναφερόμενοι Ἀχαιοί, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ λίθῳ θέσις δι' ἄλλους (τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Wilcken ἔ. ἀ. σ. 136), πολὺ δὲ ὀλιγώτερον διὰ τοὺς Ἐπιδαυρίους, ὧν ἡ πόλις οὐδ' ἀναφέρεται ποῦ ὡς συμμαχήσασα τότε τῷ Δημητρίῳ. Ἄλλ' ἀφοῦ ὡς γνωστὸν ἡ Δωρικὴ Ἐπίδαυρος προσηχώρησεν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς μόλις τῷ 243 π. Χ. (ἴδε ἀν. σ. 18), εἶναι σφόδρα ἀπίθανον ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸ τοῦ ἔτους τούτου τὸ Ἱερόν αὐτῆς ὡς τόπος δημοσιεύσεως πολιτικῶν ἐγγράφων ἐκ μέρους τῶν Ἀχαιῶν. Ἐπειτα πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πιστευθῇ ὅτι μετὰ τὴν ἐν Ἰψῷ ἦτταν τῶν Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου καὶ τὴν ῥαγδαίως ἐπεληθοῦσαν πολιτικὴν μεταβολήν, καθ' ἣν καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐπεκράτησεν ἀπολύτως ὁ Κάσσανδρος, αἱ περιέχουσαι τὰς πρὸς τὸν Δημήτριον συνθήκας τῶν Ἑλλήνων στήλαι περὶ μείνον ἀλώθηται, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰς ἐκάστοτε ἐν Ἑλλάδι ἐπερχομένας πολιτικὰς μεταβολὰς ἐπηκολούθει ἄμεστος καθαίρεσις καὶ καταστροφὴ τῶν στηλῶν, μάλιστα δ' ἐκείνων, αἵτινες ὑπεμείνησκον πολιτικὰς πράξεις τοῦ ἀντιπάλου; Τοιαύτη καθαίρεσις στηλῶν ἀναφέρεται συχνά (Sylloge³ 119. 184. 317. Ἄρρ. Ἄν Β', 1,4). Εἰδικῶς δὲ διὰ τοὺς Ἀντίγονον καὶ

Δημήτριον γνωρίζομεν ὅτι τσαυτὴ ἠγέρθη ἢ κατ' αὐτῶν ἐχθρότης τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν ἐν Ἰψῷ καταστροφὴν, ὥστε οἱ μὲν Ἀθηναῖοι οὐδ' ἐπέτρεψαν τῷ Δημητρίῳ τὴν προσέγγισιν εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν, ἀπέξεσαν δὲ ὕστερον καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Δημητρίου ἐκ τινων ἐπιγραφῶν (Larfeld I, 237. ἴδε καὶ 242), ἐν δὲ Πελοποννήτῳ «τῶν πραγμάτων αὐτῶν (τῷ Δημητρίῳ) κακῶς ἐχόντων ἐξέπιπτον ἐκαταχόθεν αἱ φρουραὶ καὶ μεθίστατο πάντα πρὸς τοὺς πολεμίους» (Πλουτ. Δημήτρ. 31). Ὁ λόγος οὗτος τῆς καθιρέσεως τῶν στηλῶν οὐδὲν ἰσχύει διὰ τὰς συνθήκας, ἀς συνῆψε μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἀντίγονος ὁ Δύτων συμβασιλεύων τῷ Φιλίππῳ. Διότι γνωρίζομεν ὅτι αἱ συνθήκαι αὗται περὶ μείνον ἐν ἰσχύϊ ἐπὶ μακρὸν μέχρι καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπικρατήσεως (ἴδε ἀνωτ. σ. 12)· ὅταν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν ἠτόνησαν αὗται καὶ ἐλητμονήθησαν, αἱ τούτης περιέχουσαι στήλαι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ὑλικὸν εἰς τὴν οἰκοδομὴν Ρωμαϊκῶν κτισμάτων, ἐν οἷς ἀνατκαπτομένοις σήμερον εὑρίσκονται ἐντετειχισμένοι.

Κατὰ τῆς ἀναγωγῆς τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ὑπ' Ἀντιγόνου τοῦ Δύτωνος ἀναγεωθὲν Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ὁ Wilcken (σ. 146) ἀναφέρει τέσσαρας λόγους, εἰς οὓς ἐπιτροπήτω μοι νὰ ἀντιπροκτερήσω τινὰ προχείρως καὶ διὰ βραχέων. 1. Τὴν παλαιολογικὴν γνώμην τοῦ Wilhelm, κρίνοντος περὶ τῶν παλαιῶν λειψάνων τῆς ἐπιγραφῆς (ἔ. ἀ. σ. 33) ὅτι δύνανται ταῦτα ἀσφαλῶς νὰ ἀναχθῶσι ἀκόμη εἰς τὸν 4^{ον} αἰῶνα (ἴδε καὶ ἀνωτέρω σελ. 13). Ἄλλ' εἶναι ζήτημα ἂν ὁ Wilhelm, βλέπων νῦν πληρεστέραν τὴν συγκρότησιν τῆς ἐπιγραφῆς, θὰ ἐνέμενεν εἰς τὴν παλαιὰν περὶ αὐτῆς γνώμην. 2. Τὸ ἀνήλικον τοῦ Φιλίππου, ὅπερ δὲν συμβιβάζεται πρὸς πραγματικὴν συμβασιλείαν. Ἄλλ' ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἀντίγονος ὁ Δύτων δὲν ἦτο ἰδίῳ τινὶ δικαίωματι βασιλεύς, ἀλλ' ἐπίτροπος καὶ ἐπιμελητὴς τοῦ Φιλίππου (Εὐσέβιος I 238 ἐκδ. Schoene. Παυσαν. 7,7,4 κλπ.), ἀγόμεθα ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀντιθετὸν σκέψιν: ὅτι ἐπειδὴ «ἐπετροπέυε τὸν ὄρφανεύμενον Φίλιππον» καὶ ἦτο «δίκαιος εἰς τὴν ἐπιτροπήν, περισώζων τὴν ἀρχὴν τοῦ Φιλίππου» (Εὐσέβ. αὐτόθι), θὰ ἐφρόντιζε νὰ μὴ παραλείπη ἐν τῷ σπουδαίῳ

πολιτικοῖς ἐγγράφοις τὴν μνείαν τοῦ κυρίως βασιλέως ὡς συμβασιλεύοντος, καίτοι ἀνηλικίου (παρβ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 16). Ἄλλως τε ὁ Δῶσων, ὅτε συνωμολόγει τὰς συνθήκας ταύτας, δὲν ἐφαντάζετο ὅτι θὰ ἀπέθνησκε μετ' ὀλίγον, ἀλλὰ ἐπίστευε πάντως ὅτι θὰ ἐπέζη καὶ εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἐνηλικιούμενος ὁ Φίλιππος θὰ ἦτο αὐτῷ ὄχι μόνον ὀνόματι, ἀλλὰ καὶ πράγματι συμβασιλεύς. Αἱ δὲ συνθήκαι αὗται, ἐν αἷς παρουσιάζεται ὡς συμβασιλεύς ὁ ἀνηλικὸς ἀκέμη Φίλιππος προεβλέποντο μακρὰ καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πλὴν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναθήματος τῶν δύο ἀνδριάντων Ἀντιγόνου τοῦ Δῶσωνος καὶ Φιλίππου τοῦ Β' ἐν συμπλέγματι (Παυσαν. VI, 16,3), ὅπερ θεωρητέον ἀσφαλέστατον τεκμήριον τῆς συμβασιλείας τούτων (ἴδε καὶ ἀνωτέρω σελ. 16), δὲν ἔχομεν ἄλλην σαφῆ μαρτυρίαν τῆς συμβασιλείας ταύτης ἐν τῇ ἱστορικῇ παραδόσει. Ὑπονοεῖται ὅμως αὕτη καὶ διὰ τοὺς ἀμέσως ἀνωτέρω ἐκτεθέντας λόγους καὶ ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πλουτάρχου, ὅπερ ἐπιτραπήτω μοι νῦν συμπληρωματικῶς νὰ ἀναφέρω. Ὁ Πλουτάρχος ἐν βίῳ Αἰμιλίου Παύλου 8 ὁμιλῶν περὶ Ἀντιγόνου τοῦ Δῶσωνος λέγει: «Δείσαντες δὲ τὴν ἀναρχίαν οἱ πρῶτοι Μακεδόνων Ἀντιγόνον ἐπάγονται τοῦ τεθνηκότος (Δημητρίου τοῦ Β') ἀνεπιὸν ὄντα καὶ συνοικίσαντες αὐτῷ τὴν μητέρα τοῦ Φιλίππου πρῶτον μὲν ἐπίτροπον καὶ στρατηγόν, εἶτα πειρώμενοι μετρίου καὶ κοινωφελοῦς βασιλέα προσηγόρευσαν». Ὡστε πρὶν ἢ προσαγορευθῆ βασιλεύς ὁ Δῶσων ἦτο μόνον ἐπίτροπος τοῦ Φιλίππου καὶ στρατηγός. Ἀλλὰ κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ μεσολαβῆσαν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Δημητρίου τοῦ Β', τοῦ πατρὸς τοῦ ἀνηλικίου Φιλίππου, μέχρι τῆς προσαγορεύσεως τοῦ Δῶσωνος ὡς βασιλέως, καθ' ὃ ὁ Δῶσων ἦτο μόνον στρατηγός καὶ ἐπίτροπος, τίς ἦτο ὁ βασιλεύς; Τίς ἄλλος ἢ ὁ ὀρφανὸς βασιλόπαις Φίλιππος, ὁ ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τοῦ Δῶσωνος, κατ' ἀρχὰς μὲν στρατηγοῦ ὄντος, ὕστερον δὲ καὶ βασιλέως προσαγορευθέντος; Λαβὼν δὲ ἀμέσως ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ πατρὸς ὁ Φίλιππος τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως, εἶναι ἀπίθανον ὅτι

ἀπέβαλεν αὐτὸ ὕστερον, ὅτε προσηγορεύθη καὶ ὁ Ἀντιγόνος βασιλεύς, ἀφοῦ μάλιστα οὗτος κατὰ τὸν Εὐσέβιον ἦτο δίκαιος εἰς τὴν ἐπιτροπήν, *περισώζων τὴν ἀρχὴν τοῦ Φιλίππου*. 3. Ὅτι τὰ δόγματα τοῦ συνεδρίου τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι κύρια (Α, 18), ἐνῶ τὰ δόγματα τοῦ ἐπὶ Δῶσωνος ἀνιδρυθέντος Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἔχρηζον ἐπικυρώσεως ἐκ μέρους τῶν πόλεων, κατὰ Πολύβ. 4,26. Τὴν ἀναίρεσιν τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου, ὅπερ καὶ ὁ Καββαδίας (ἔ. ἀ. σ. 141,10) διετύπωσε, δικαιολογοῦσι νομίζω προσηκόντως τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἀνωτέρω (σελ. 28-29) εἰρημένα. Ὡς 4^{ον} δὲ καὶ «σπουδαιότατον» ἐπιχειρήμα τῆς εἰκασίας αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Willeken τὴν δευτερεύουσαν θέσιν, ἐν ἣ δυσαναλόγως πρὸς τὴν κατὰ τὸ 223 ἰσχὺν αὐτῶν ἀναφέρονται οἱ Ἀχαιοὶ ἐν τῷ Β' (= Willek. III) ἐγγράφῳ μετὰ τοὺς Ἡλείους. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχειρήμα τοῦτο δὲν ἐνέχει τὴν εἰς αὐτὸ ἀποδιδομένην σημασίαν. Διότι ἐνταῦθα δὲν ἀναγράφονται πάντα τὰ μέλη τοῦ Κοινοῦ, ἐπότε θὰ ὄφειλον ταῦτα νὰ ἀναφέρονται κατὰ σειρὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἰσχὺν ἐκάστου, ἀλλ' ἀναγράφονται κυρίως οἱ ὀλίγοι ἱεροὶ τόποι, ὅπου ἔπρεπε νὰ σταθῶσιν αἱ στήλαι τῶν συνθηκῶν, ὀριζομένων συγχρόνως καὶ τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐθνῶν (= κοινῶν), ἅτινα ὑπεχρεοῦντο νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς στάσεως καὶ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν ἐν τῷ προσήκοντι ἱερῷ ἐκάστῳ. Ἐν τῇ σειρᾷ δὲ τῶν ἱερῶν τούτων, τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸ ἐν Δελφοῖς, καὶ εἴ τι ἄλλο πανελλήνιον ἱερόν, προηγείτο, ὡς εἰκός, τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου ὑπεχρεώθησαν νὰ στήσωσι τὰς στήλας οἱ ἐνταῦθα ἀναφερόμενοι Ἀχαιοί. Ἀλλ' ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Willeken (σ. 146), «πάσας ταύτας τὰς ἀμφιβολίας θὰ ἔπρεπε νὰ ρίψωμεν εἰς τὴν θάλασσαν, ἂν τυχὸν νέα ἀποσπάσματα ἤθελον ἀποδείξει τὴν ἀσφαλῆ χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς». Ἄς ἀναμείνωμεν λοιπὸν καὶ ἄς εὐχρηθῶμεν τὴν ταχεῖαν ἐμφάνισιν νέων λειψάνων τῆς πολυτίμου ἐπιγραφῆς.

Ἐν Σαλαμῖνι 21 αὐγούστου 1922.

Σ. Β. Κ.

Βυζαντιακὸς ῥυθμὸς

ὑπὸ

Γ. Λεζίνα.

Ε'σαγωγή.

Διὰ τῆς παρούσης μελέτης ζητῶ νὰ καταστήσω φανερὸν ὅτι ἡ μόρφωσις τοῦ Βυζαντιακοῦ ῥυθμοῦ δὲν ὀφείλεται, ὡς ἰσχυρίζονται σοφοὶ τινες, εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ρωμαϊκῆς τέχνης, οὐδὲ εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολικῆς ἄνευ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ μόρφωσις τοῦ Βυζαντιακοῦ ῥυθμοῦ ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Βυζαντίου.

Καὶ ὡς οἱ προπάτορες ἡμῶν τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ζῶντες ὑπὸ κοινωνικᾶς, πολιτικᾶς καὶ θρησκευτικᾶς συνθήκας ὠρισμένας κατῳρίωσαν νὰ δημιουργήσωσιν ἐν τῷ θαυμαστῷ κλίματι τῆς Ἑλλάδος νέους τύπους ἀρχιτεκτονικοῦς ὅλως διαφόρους τῶν ἀρχικῶν ἐξ ὧν ὠρμήθησαν, οὕτω καὶ οἱ Ἑλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Βυζαντίου εὐρεθέντες εἰς φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον διάφορον καὶ ὑπὸ διαφόρους πολιτικᾶς καὶ θρησκευτικᾶς ἀνάγκας ζήσαντες ἠδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσι διὰ τῆς χρήσεως ἄλλων ὑλικῶν τέχνην σύμφωνον πρὸς τὴν διανοητικότητά αὐτῶν καὶ ὅλως διάφορον ἐκείνων ἐξ ὧν αὕτη ἐπήγαγε ¹.

Πρὸς μόρφωσιν ὁμοῦ τῆς νέας ταύτης τέχνης τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Βυζαντινῆς ἀπητήθη μακρὰ ἐργασία μορφωτικῆ· ὁ ναὸς δὲ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας Σοφίας, τὸ μέγιστον τοῦτο

δημιούργημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μεσαίωνα, δὲν εἶναι τὸ πρῶτον προϊόν, ὡς φρονούσι συγγραφεῖς τινες, τῆς νέας ταύτης τέχνης, ἀλλ' ὁ θαυμασιώτατος σταθμὸς τῆς ἐξελιξέως ταύτης.

Παραδέχονται συνήθως ὅτι ὁ Βυζαντιακὸς ῥυθμὸς ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀλλὰ ῥυθμὸς ἀρχιτεκτονικὸς δὲν δύναται νὰ γεννηθῆ ὡς ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός. Ἡ δημιουργία ῥυθμοῦ προϋποθέτει μακρὰν προγενεστέραν ἐργασίαν· εἶναι ὡς ὀργανικὸν ὃν ὑποκείμενον εἰς τὸν νόμον τῆς ἐξελιξέως. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ συνδέεται πάντοτε πρὸς τὸ παρελθὸν διὰ ριζῶν βχθειῶν καὶ πολλαπλῶν· οὐδέποτε δὲ εἰς ἡ καὶ δύο ἀρχιτέκτονες ἠδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσι ῥυθμὸν· ἀλλὰ καὶ ἂν ἠδύναντο, δὲν θὰ κατῳρίουν νὰ ἐπιβάλωσι τοῦτον εἰς τοὺς συγχρόνους των. Καὶ ὡς οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες παραλαβόντες μορφὰς τινὰς προγενεστέρων ἠδυνήθησαν διὰ τροποποιήσεων συνεχῶν νὰ ἰδρύσωσι τὸν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἀνυπερβλήτου τελειότητος Ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, οὕτω καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Βυζαντιακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς παραλαβόντες πολλὰ ὀθνεῖα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἠδυνήθησαν διὰ τροποποιήσεως αὐτῶν νὰ λαμπρύνωσι τὴν ἕκτην ἐκχρονταετηρίδα διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ θεσπετίου Ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας, τοῦ Παρθενῶνος τούτου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πρὸ τῆς ἰδρύσεως ὁμοῦ τοῦ μεγάλου τούτου Ναοῦ μακρὰ καὶ συνεχῆς μορφωτικὴ ἐργασία προηγήθη· ἡ δὲ περίοδος ἣτις ἐκτείνεται κυρίως ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου (328) μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527) ὑπῆρξε περίοδος μορφώσεως τοῦ Βυζαντιακοῦ ῥυθμοῦ.

¹ Τὸ συμπέρασμα τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας ἰδρυθέντων μνημείων καὶ ἐκ τῆς μελέτης διαφόρων περὶ Βυζαντιακῆς τέχνης συγγραμμάτων, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς τοῦ κλασικοῦ συγγραμματος τοῦ Auguste Choisy «L'art de bâtir chez les Byzantins», τῶν διαφόρων ἔργων τοῦ Charles Diehl καὶ τῶν ψυχολογικῶν ἔργων τοῦ Gustave Le Bon.

Α'.

Στοιχεία αποτελούντα τὸν Βυζαντινὸν ρυθμὸν.

§ 1. Ἐθνικαὶ καὶ χριστιανικαὶ Βασιλικαί.

Πρὶν προβῶ εἰς τὴν ἐξετάσιν τῶν στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὸν Βυζαντιακὸν ρυθμὸν, ἵνα ἀποφύγω ἐνδεχομένην πρκατήρησιν, δηλῶ ὅτι ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ θὰ ἐξετάσω μόνην τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, χωρὶς νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν τὴν διακοσμητικὴν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, ἥτοι Τέμπλου, Ἄμβωνος κ.τ.τ., καθὼς καὶ τὴν διὰ μωσαϊκῶν ἢ τοιχογραφιῶν διακόσμησιν τῶν Βυζαντικῶν ναῶν.

Ἦτοι θὰ ἐξετάσω:

- 1^{ον} τὰς Βασιλικὰς (ἀστικὰς καὶ χριστιανικὰς).
- 2^{ον} τὰ κυκλοτερεῖ καὶ πολυγωνικὰ κτίσματα.
- 3^{ον} τοὺς Βυζαντιακοὺς θόλους (ἡμικυλινδρικοὺς, σταυροθόλους καὶ σφαιρικοὺς)
- 4^{ον} τὸν Βυζαντιακὸν κίονα καὶ
- 5^{ον} θὰ ἐξετάσω καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ψυχολογικῆς εἰς τίνας ἐφείλεται ἡ μὲρφοσις τοῦ Βυζαντιακοῦ ρυθμοῦ.

α') ἀστικαὶ Βασιλικαὶ ἀρχαιότητος.

Ὅτε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος διὰ τοῦ περιφήμου διατάγματος τοῦ 313 ἔδωκε πλήρη ἐλευθερίαν θρησκευτικὴν εἰς ὅλους τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἡ ἀρχαία τέχνη ἦτο ἐν παρακμῇ, ὁ δὲ καλλιτεχνικὸς χυμὸς σχεδὸν ἐξηντλημένος ἠναγκάσθησαν ἕνεκα τούτου οἱ χριστιανοὶ νὰ προσδράμωσιν εἰς τοὺς ναοὺς τῶν ἐθνικῶν, μετέτρεψαν δὲ πολλοὺς τούτων εἰς ναοὺς χριστιανικοὺς. Οὕτως, οἱ ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς μετετέρασαν εἰς ἐκκλησίας τῆς Παρθένου· οἱ ναοὶ τοῦ Ἡλίου ἀπέβησαν ναοὶ τοῦ προφήτου Ἡλία· τὸ Πάνθειον ἐγένετο Ναὸς τῶν Ἁγίων Πάντων κλπ. Ἀλλὰ τὰ ἱερὰ τῶν ἐθνικῶν ἦσαν μικρά· ἄλλως, τῆς ἀρχαίας θρησκείας μὴ ἐξαφανισθείσης ἐντελῶς, ἡ ἀποκλειστικὴ μετατροπὴ τῶν ἀρχαίων ναῶν εἰς ἰδρύματα χριστιανικὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐπικινδύνους συνεπειάς· ὁ χριστιανισμὸς εὔρε τότε κατάλληλα διὰ μεγάλας συναθροίσεις τὰς ἀστικὰς Βασιλικὰς.

Αἱ ἀστικαὶ Βασιλικαὶ ἦσαν, κατὰ τὸν Βιτρού-

βιον, αἰθουσαι εὐρύχωροι ἐν αἷς ἀπενέμετο ἡ δικαιοσύνη· βραδύτερον αὐταὶ ἀπέβησαν κέντρα, ἐν οἷς συνήρχοντο οἱ ἔμποροι διὰ τὰς ἐμπορικὰς τῶν ὑποθέσεις.

Αἱ γενικαὶ διατάξεις τῶν Βασιλικῶν ἐλήφθησαν ἐξ Ἑλλάδος καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα «Βασιλική» ὑπομιμνήσκει τὴν μίμησιν τῆς Ἀθηναϊκῆς στοᾶς τοῦ Βασιλέως Ἄρχοντος ἢ τῆς Βασιλείου στοᾶς ὡς γράφει ὁ Πausanias.

Αἱ Βασιλικαὶ εἶχον, κατὰ τὸν Βιτρούβιον, ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον, οὗτινος τὸ πλάτος ἔδει νὰ περιλαμβάνηται μεταξὺ τοῦ ἡμίσεος καὶ τοῦ τρίτου τοῦ μήκους ἐκτὸς ἂν τὸ σχῆμα τοῦ γηπέδου ὑπερέου τὴν παράβασιν τῶν ἀναλογιῶν τούτων.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν Βασιλικῶν διηρεῖτο διὰ δύο σειρῶν κίωνων εἰς τρία μέρη¹. Τὴν κεντρικὴν αἶθουσαν κατεσκεύαζον εὐρυτέραν, ὑψηλὴν καὶ ἀπλῆτως φωτιζομένην καὶ τὰς ἐκατέρωθεν στοᾶς, αἵτινες ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων τοῦλάχιστον Βασιλικῶν ἦσαν διώροφοι, ἔκτιζον χαμηλοτέρας. Οἱ ἄνω ὄροφοι τῶν πλαγίων τούτων στοῶν ἐχρησίμευον ἔνθεν μὲν διὰ τοὺς ἀνδρας ἔνθεν δὲ διὰ τὰς γυναῖκας.

Εἰς τὰ ἄκρα τῶν τριῶν διαιρέσεων τῆς Βασιλικῆς καὶ καθέτως ἐπὶ ταύτας ἠγείροντο ἕτεραὶ ἐγκάρσιαι στοαί. Ἐναντι τῆς κεντρικῆς αἰθούσης καὶ ἐκεῖθεν τῶν ἐγκαρσίων στοῶν ἠγείρετο κόγχη ἥτοι ἡμικυλινδρικός τοῖχος κεκαλυμμένος διὰ τεταρτημορίου σφαίρας· ἐν τῇ κόγχῃ δὲ ταύτῃ ἐτίθεντο αἱ ἔδραι τῶν δικαστῶν. Τινὲς φρονοῦσιν ὅτι ὅταν ὑπῆρχον ἐγκάρσιοι στοαὶ εἰς τὰ ἄκρα τῶν τριῶν διαιρέσεων, ἠγείροντο δύο κόγχαι.

Ἐν Ρώμῃ ὁμοῦς ὑπῆρχον καὶ Βασιλικαὶ ἄνευ κόγχης· παράδειγμα ἡ Βασιλικὴ Ἰουλίᾳ, ἥς ἡ κεντρικὴ αἶθουσα περιεστοιχίζετο ὑπὸ στοῶν ἐπὶ τῶν τεσσάρων αὐτῆς πλευρῶν.

Ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης ὑπῆρχον δύο μικραὶ αἶθουσαι χρησιμεύουσαι διὰ τὰ ἀρχεῖα ἢ ἄλλας ὑπηρεσίας.

Ἡ κεντρικὴ αἶθουσα καὶ αἱ πλαγίαι στοαὶ ἐστεγάζοντο διὰ στεγῶν ξυλίνων, συνήθως ἐκ ξύλου

¹ Ἡ διὰ τεσσάρων κιονοστοιχιῶν εἰς πέντε μέρη, τὴν κεντρικὴν αἶθουσαν καὶ τέσσαρας στοᾶς, ὡς ἐν τῇ Βασιλικῇ Οὐλίπῃ τῆς Ρώμης.

κέδρου, ἐξωτερικῶς μὲν κεκαλυμμένων διὰ πλακῶν μολύβδου ἢ ὀρειχάλκου, ἐσωτερικῶς δὲ δι' ὀροφῆς. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἡδύνατό τις νὰ ἴδῃ ἐσωτερικῶς ὅλα τὰ ζευκτὰ μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ξυλίνου στεγάσματος.

Αἱ ἐξωτερικαὶ προσόψεις τῶν Βασιλικῶν ἦσαν ἀπλαῖ, ὅλου τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλούτου ἐπιφύλασσομένου διὰ τὴν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν ἣτις πολλάκις ἦτο μεγαλοπρεπεστάτη. Πρὸ τῆς κυρίας προσόψεως ἐξετείνετο στοᾶ, ὑπὸ δὲ ταύτην καὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς κυρίας προσόψεως ἠνοίγοντο θύραι.

Τὰ διάφορα παραδείγματα τῶν Ῥωμαϊκῶν Βασιλικῶν δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τρεῖς τύπους.

1^{ον} Τὴν Βασιλικὴν Ἰουλιαν ἄνευ κόγχης.

2^{ον} Τὴν Βασιλικὴν Αἰμιλιαν μετὰ κόγχης καὶ ἄνευ ἐγκαρσίου στοᾶς καὶ

3^{ον} Τὴν Βασιλικὴν Οὐλπίαν μετὰ μιᾶς κόγχης καὶ δύο ἐγκαρσίων στοῶν καὶ πιθανῶς μετὰ δύο κογχῶν.

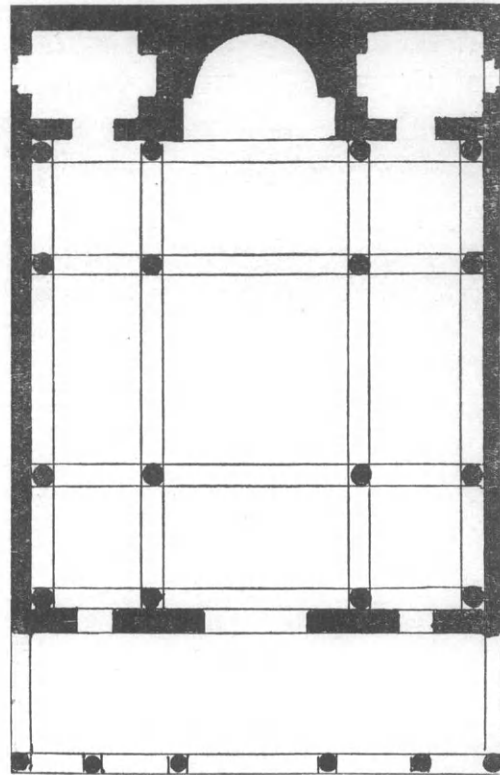
Ἡ Βασιλικὴ Οὐλπία ἦτο ἡ πλουσιωτάτη καὶ ἡ μεγαλοπρεπεστάτη πασῶν ἰδρυθεῖσα περὶ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. ὑπὸ τοῦ περικλεοῦς Ἀρχιτέκτονος Ἀπολλοδώρου ἐκ Δαμασκοῦ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁμωνύμου ἀγορᾶς. Μία τῶν ἐπιμήκων πλευρῶν τῆς Βασιλικῆς ταύτης ἦτο ἐκτεθειμένη πρὸς Νότον, συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ Βιτρουβίου, καθ' ὃν αἱ Βασιλικαὶ ἔδει νὰ τοποθετῶνται οὕτως ἵνα οἱ ἔμποροι συνέρχωνται ἐν αὐταῖς χωρὶς νὰ ὑποφέρωσιν ἐκ τοῦ ψύχους¹.

Ἡ βασιλικὴ Οὐλπία διηρεῖτο εἰς πέντε μέρη κατὰ πλάτος διὰ τεσσάρων σειρῶν κίωνων γρανιτικῶν, ἣτοι τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν καὶ τέσσαρας στοᾶς. Ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν διαιρέσεων τούτων ὑπῆρχον ἐγκάρσιοι στοαί, πέραν δὲ τούτων καὶ ἔναντι τῆς κεντρικῆς αἰθούσης κόγχη ἢ δύο κόγχαι ἀνὰ μίαν ἔναντι ἐκάστου ἄκρου τῆς κεντρικῆς αἰθούσης. Τὸ δάπεδον καὶ οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ μαρμάρων διαφόρων χρωμάτων.

Ἡ ἀπλότης τῆς διατάξεως, ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν ἀναλογιῶν, ἡ ἀπλότης τῆς διακοσμῆσεως, ἡ

εὐρυχωρία καὶ ἡ καλαισθησία αἵτινες ἐχαρακτήριζον τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πάντα ταῦτα συνέτεινον εἰς τὴν παραγωγὴν ἐντυπώσεως, ἣς οὐδεμία τῶν ὀροφωτῶν αἰθουσῶν τῶν σημερινῶν δύνανται νὰ δώσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν.

Περὶ τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐποχὴν — 160 ἕως 169 μ. Χ. — ἰδρύθη ἐν τῇ Κεντρικῇ Συρίᾳ τὸ Πραιτώριον Μουσμιάχ (εἰκ. 1), ὑπομιμνήσκον διὰ τῶν

1: πραιτώριον Μουσμιάχ.

μορφῶν καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ τὰς Ῥωμαϊκῆς Βασιλικᾶς.

Τὸ πραιτώριον Μουσμιάχ ἔχει ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον· θεωρούμενον ὅμως ἄνευ τῆς κόγχης καὶ τῶν ἐκατέρωθεν ταύτης τετραγῶνων δωματίων ὡς καὶ ἄνευ τῆς πρὸ τῆς προσόψεως στοᾶς, παρουσιάζει σχῆμα τετράγωνον διηρημένον εἰς τρία μέρη, τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν καὶ τὰς ἐκατέρωθεν στοᾶς.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς κεντρικῆς αἰθούσης ἴστανται ἐν τετραγώνῳ τέσσαρες κίονες ἐφ' ὧν ἐδράζονται τέσσαρες ἡμικυκλικαὶ ἀψίδες, ὑπεράνω τῶν ὁποίων ὑψοῦτο τροῦλλος ἐν σχήματι μοναστηριακοῦ θόλου λιθοκτίστου. Τὸ μεταξὺ τῶν κίωνων τετράγωνον αὐξάνεται εἰς ἐκάστην τῶν πλευρῶν αὐτοῦ

¹ Πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ ἀρχαίων Βασιλικῶν συμφωνεῖ πολὺ ὀλίγον πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ Βιτρουβίου διὰ τὸ εἶδος τοῦτο τῶν μνημείων.

δι' ὀρθογωνίου χώρου καλυπτομένου ὑπὸ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου. Τοιοῦτοτρόπως, τὸ κεντρικὸν τετραγώνον μετὰ τῶν εἰς τὰς τέσσαρας αὐτοῦ πλευρὰς ἀντιστοιχοῦντων τεσσάρων ὀρθογωνίων ἀποτελεῖ σχῆμα σταυροῦ περικεκλεισμένου ὑπὸ τεσσάρων τοίχων.

Οἱ ἡμικυλινδρικοὶ θόλοι οἱ καλύπτοντες τὰ ὀρθογώνια τὰ συνιστῶντα τὰ σκέλη (τὰς κεραίας) τοῦ σταυροῦ κατεσκευάσθησαν διὰ μεγάλων ἐπιμήκων πλακῶν λιθίνων ὧν τὰ ἄκρα στηρίζονται ἔνθεν μὲν ἐπὶ μιᾷς τῶν τεσσάρων κεντρικῶν ἀψίδων, ἔνθεν δὲ ἐπὶ ἀψίδος ἡμικυλινδρικῆς παραλλήλου τῇ κεντρικῇ καὶ συναπτομένης μετὰ τοῦ σχετικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ Πραιτωρίου. Τὰ ἄκρα τῶν ἀψίδων τούτων ἐδράζονται ὡς τὰ τῶν κεντρικῶν ἐπὶ κιόνων.

Τὸ Πραιτώριον Μουσμίαχ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν τῶν πρώτων κτιρίων μὴ Περσικῶν ἐν οἷς ἐγένετο χρῆσις τρούλλου πρὸς κάλυψιν τετραγώνου χώρου.

Ἴδου ἐν συνόψει τὰ περὶ ἀστικῶν Βασιλικῶν.

β') Χριστιανικαὶ Βασιλικαὶ

Ἐξ ὅλων τῶν τύπων τῶν ἀστικῶν Βασιλικῶν, οἱ χριστιανοὶ Ἀρχιτέκτονες προὔτιμησαν τὸν τύπον τῶν μετὰ κογχῶν Βασιλικῶν, προσήρμωσαν δὲ τὰ διάφορα μέρη τούτων εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας θρησκείας.

Οὕτως, ἡ κεντρικὴ αἴθουσα τῶν Βασιλικῶν κατέστη τὸ μέσον κλίτος τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἢ ἐγκάσιος στοᾶ ἢ δίδουσα εἰς τὴν Βασιλικὴν τὴν μορφήν Τ μορφήν προτιμηθεῖσαν ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, διότι τὸ ταῦ ἦτο ἡ εἰκὼν τοῦ σταυροῦ, ἀπέβη τὸ ἱερὸν βῆμα μετὰ τῆς Ἀγίας Τραπέζης ἐν τῷ κέντρῳ.

Ἡ κόγχη ἥτις ἄλλοτε ἦτο τὸ Δικαστήριον, ἀπέβη τὸ Πρεσβυτερεῖον (Σύνθρονον) ὅπου αἱ ἔδραι τῶν ἱερέων καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἡ τοῦ ἐπισκόπου. Αἱ πλάγαι στοαὶ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τοὺς ἐκκλησιαζομένους. Καὶ ἐὰν μὲν αὗται ἦσαν μόνον ἐν τῷ ἰσογείῳ, οἱ ἄνδρες ὤφειλον νὰ κατέχωσι τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στοὰν καὶ αἱ γυναῖκες τὴν πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἐὰν δὲ ἦσαν διώροφοι, αἱ τοῦ ἄνω ὀρόφου ἦσαν διὰ τὰς γυναῖκας.

Αἱ θύραι τοῦ μέσου κλίτους ὠνομάσθησαν «Βασιλικαὶ Πύλαι». Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν Βασιλικῶν, αἱ ἀποστολικά διαταγαὶ ὠρίζον ἵνα αἱ ἐκκλησίαι ὦσιν ἐστραμμέναι κατ' ἀνατολὰς. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ προσανατολισμὸς οὗτος προὔτιμήθη μόνον κατὰ τὴν 5^{ην} ἑκατονταετηρίδα. Πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶχον, φαίνεται, σαφῆ ἰδέαν περὶ τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν Βασιλικῶν, διότι αἱ ἀρχαῖαι ἀστικαὶ Βασιλικαὶ εἶχον τὰς προσόψεις ὅτε μὲν πρὸς βορρᾶν, ὅτε δὲ πρὸς Νότον, ἄλλοτε πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἄλλοτε πρὸς δυσμὰς.

Αἱ ἀστικαὶ λοιπὸν Βασιλικαὶ ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα Ἰερά τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐχρησίμωσαν δὲ καὶ ὡς ὑπόδειγμα πολλῶν ἀκολούθως ἰδρυθεισῶν χριστιανικῶν ἐν Ρώμῃ, Συρίᾳ, Αἰγύπτῳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει.

Χριστιανικαὶ Βασιλικαὶ Ρώμης.

Ἐν Ρώμῃ ἰδρύθησαν πολλαὶ χριστιανικαὶ Βασιλικαὶ, ὧν παραδείγματα φέρω τὰ ἐξῆς:

1^{ον} Τὴν Βασιλικὴν τοῦ Κωνσταντίνου

2^{ον} Τὴν Βασιλικὴν τοῦ Ἀγίου Παύλου ἐντὸς τῶν τειχῶν

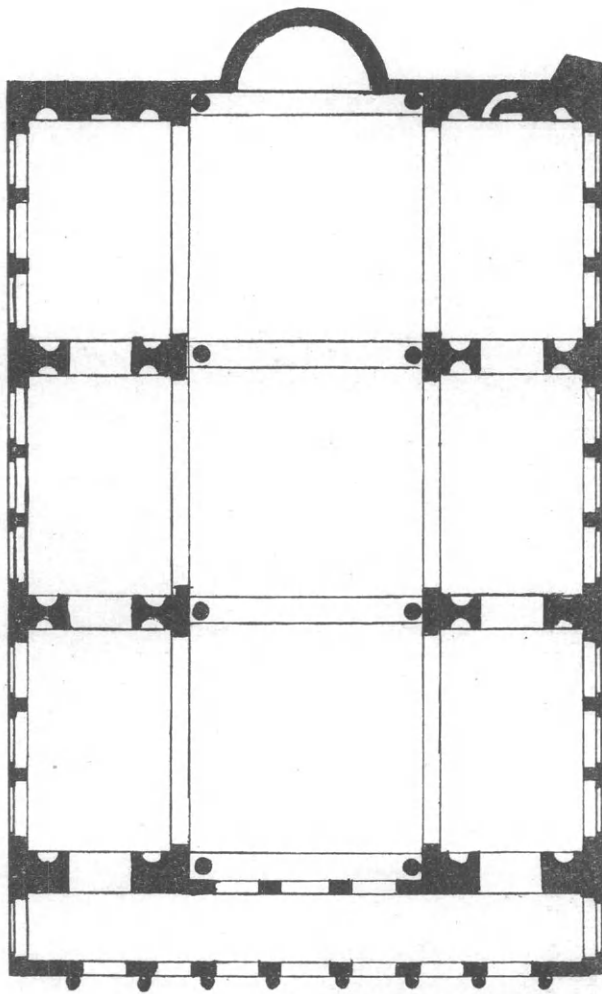
3^{ον} Τὴν Βασιλικὴν τῆς Ἀγίας Μαρίας τῆς Μεζζονος καὶ 4^{ον} Τὴν Βασιλικὴν τοῦ Ἀγίου Πέτρου in Vinculis.

1. Βασιλικὴ τοῦ Κωνσταντίνου (Σχ. 2).

Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Κωνσταντίνου, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν τῶν τελευταίων μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ μία τῶν ἀρχαιοτάτων μετὰ τῶν Βασιλικῶν αἵτινες ἀπέβησαν τὰ πρῶτα ἱερά τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αἱ ἀναλογίαι εἶναι ὠραιόταται, ἡ οἰκοδομὴ λίαν ἐπιμελετημένη, τὸ δὲ σχέδιον ἄξιον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰ ὠραιότερα τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐπερατώθη τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 4^{ης} ἑκατονταετηρίδος, διαιρεῖται δ' ἐσωτερικῶς εἰς τρία μέρη· τὸ μέσον κλίτος καὶ τὰς ἐκατέρωθεν στοὰς· ἔχει κόγχην ἔναντι τοῦ μέσου κλίτους καὶ ἐξωτερικῶς κοσμεῖται διὰ στοᾶς ἐκτεινομένης ἐφ' ὅλης τῆς προσόψεως τοῦ κτιρίου.

2: βασιλική τοῦ Κωνσταντίνου.

Τὸ μέσον κλίτος τῆς Βασιλικῆς ταύτης παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν λεπτομέρειαν ὅτι εἶναι ἀπολύτως ὅμοιον πρὸς τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν τῶν θερμῶν τοῦ Ἀντωνίου Καρακάλλα ¹. Στεγάζεται δέ, ὡς καὶ ἐν ταῖς θέρμαις, διὰ τριῶν μεγάλων σταυροθόλων ἐδραζομένων ἐπὶ κίονων οἵτινες στέφονται διὰ θριγκοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν ταῖς θέρμαις ἡ ὄθησις τῶν σταυροθόλων καταπολεμεῖται διὰ τοῖχου ἐγκαρσίου πλήρους, ἐν τῇ Βασιλικῇ τοῦ Κωνσταντίνου οἱ τοῖχοι οἱ χρησιμεύοντες ὡς ἀντηρίδες τῶν σταυροθόλων διατρυπῶνται ὑπὸ ἀψίδων αἵτινες θέτουσιν εἰς συγκοινωνίαν πρὸς ἄλληλα τὰ τμήματα τῶν πλαγίων στοῶν καὶ σχηματίζουν οὕτως ἐκατέρωθεν τοῦ μέσου κλίτους συνεχεῖς πλαγίας στοάς.

Ἐτέρα διαφορὰ πλὴν τῆς ἐκ τῆς διατρήσεως τῶν ἀντηρίδων προερχομένης εἶναι ὅτι αἱ ἀψίδες αἱ

βλέπουσαι πρὸς τὸ μέσον κλίτος δὲν ἔχουσιν ὑφ' ἑαυτὰς κίονας ὡς ἐν ταῖς θέρμαις.

Παρατηρητέον ὅτι ἡ διαίρεσις τῆς Βασιλικῆς ταύτης εἰς τρία μέρη δὲν γίνεται διὰ κίονων ὡς ἐν ταῖς πρὸ ταύτης Βασιλικαῖς, ἀλλὰ διὰ πεσσῶν ἢ στύλων.

Ἐὰν ἤδη συγκρίνωμεν τὴν κάτοψιν τῆς Βασιλικῆς τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὴν τοῦ Πραιτωρίου Μουσμιάχ, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ τοῦ Κωνσταντίνου δύναται νὰ παραχθῇ ἐκ τῆς τοῦ Πραιτωρίου δι' ἐλαφρῶς τροποποιήσεως τούτου.

2. Βασιλική τοῦ Ἀγίου Παύλου ἐκτὸς τῶν τειχῶν.

Ἡ Βασιλικὴ αὕτη ἤρξατο τὸ 386 καὶ ἐπερατώθη τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ὕψης ἑκατονταετηρίδος ὠκοδομήθη δὲ ἐπὶ τῆς θέσεως μικρᾶς τινος ἐκκλησίας τοῦ Κωνσταντίνου.

Τὸ σχέδιον τοῦ Ἀγίου Παύλου παρουσιάζει μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τὸ τῆς Οὐλπιανῆς Βασιλικῆς εἰς ἀμφοτέρωθεν τὰ κτίρια ὑπάρχουσι διπλαῖ στοαί, ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς κίονων κατὰ μῆκος καὶ σχεδὸν τῶν αὐτῶν διαστάσεων. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν τῇ Οὐλπιανῇ ἐγένετο χρῆσις εὐθυγράμμου ἐπιστυλίου, ἐν τῇ Βασιλικῇ τοῦ Ἀγίου Παύλου μετεχειρίσθησαν ἀψίδας.

Ἐπάρχει πρὸς τούτοις ἐγκάρσιος στοὰ πρὸ τῆς κόγχης σχηματίζουσα μετὰ τοῦ μέσου κλίτους τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ.

Τὸ μέσον κλίτος καὶ αἱ ἐκατέρωθεν τούτου στοαὶ χωρίζονται τῆς ἐγκαρσίου στοᾶς διὰ τοῖχου διατρυπωμένου ὑπὸ ἀψίδος ὀνομαζομένης θριαμβευτικῆς καὶ ὑπὸ τεσσάρων δευτερευουσῶν ἀψίδων. Πολλάκις ἡ θριαμβευτικὴ ἀψὶς τοῦ Ἀγίου Παύλου ὠνομάζετο «Ἀψὶς τῆς Πλακιδίας» εἰς ἀνάμνησιν τῆς θυγατρὸς τοῦ Θεοδοσίου, ἐκοσμεῖτο δὲ ὑπὸ ὠραίου ψηφιδωτοῦ.

Αἱ διαστάσεις τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Παύλου ἦσαν κολοσσιαῖαι· εἶχε μῆκος 143 μέτρων συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κόγχης ἥς ἡ διάμετρος ἦτο 25 μέτρων. Τὸ μέσον κλίτος μετὰ τῶν πλαγίων εἶχεν ὀλικὸν πλάτος 65 περίπου μέτρων, ἡ δ' ἐγκάρσιος στοὰ 72 μέτρα. Τὸ μέσον κλίτος πλάτους 24 περίπου μέτρων καὶ μήκους 90 μέ-

¹ Αἱ Θέρμαι τοῦ Ἀντωνίου Καρακάλλα ἰδρύθησαν τὸ 217 μ. Χ.

τρων ἐσχηματίζετο ὑπὸ τεσσαράκοντα κιόνων κορινθιακοῦ ρυθμοῦ ἀνά 20 ἑκατέρωθεν τοῦ ἄξονος τῆς Βασιλικῆς.

Ἡ Βασιλικὴ ἦτο ξυλόστεγος, τὸ δὲ κάτω μέρος τῶν ἐλκυστήρων τῶν ζευκτῶν τῆς στέγης ἦτο εἰς ὕψος τριάκοντα μέτρων ἄνωθεν τοῦ ἐδάφους.

Ἐμπροσθεν τῆς Βασιλικῆς ὑπῆρχε μεγάλη τετράγωνος αὐλὴ κοσμουμένη διὰ στοῶν ἐγερθεισῶν εἰς τὰς τέσσαρας αὐτῆς πλευρᾶς.

3. Βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς Μείζονος.

Ἐν Ρώμῃ ὑπῆρχον Πατριαρχικαὶ Βασιλικαὶ μείζονες πέντε, ὁ Ἅγιος Πέτρος, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τοῦ Λατεράνου, ἡ Ἁγία Μαρία ἡ Μείζων, ὁ Ἅγιος Παῦλος ἐκτὸς τῶν τειχῶν καὶ ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος· δύο δὲ ἐλάσσονες, ὁ Ἅγιος Σταυρὸς τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ὁ Ἅγιος Σεβαστιανός.

Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς Μείζονος ἰδρύθη τὸ 432 ὑπὸ τοῦ Πάπα Σίξτου III. Μεγεθυνθεῖσα ἐπανειλημμένως δὲν διετήρησεν ἐκ τῆς πρώτης οἰκοδομῆς εἰμὴ τὸ μέσον κλίτος, τὰς δύο ἑκατέρωθεν στοᾶς καὶ τὴν κόγχην.

Τὸ μέσον κλίτος σχηματίζεται ὑπὸ δύο σειρῶν κιόνων ἐλληνικοῦ λευκοῦ μαρμάρου ἰωνικοῦ ρυθμοῦ στεφομένων ὑπὸ θριγχοῦ ὀριζοντίου. Ἄνωθεν τούτου ἐγείρεται διάζωμα μέγα κεκοσμημένον, ὑπεράνω δὲ τούτου ἀνοίγονται παράθυρα ἡμικυκλικὰ φωτίζοντα τὸ μέσον κλίτος. Πρὸ τῆς κόγχης ὑπάρχει ἐγκάρσιος στοᾶ.

4. Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Πέτρου in Vinculis.

Ἡ Βασιλικὴ αὕτη ἰδρύθη τὸ 425 καὶ εἶναι τριμελὴς ἢ τρίκογχος κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς· τὸ μέσον κλίτος καὶ αἱ δύο ἑκατέρωθεν τούτου στοᾶι ἐθεωροῦντο ὡς ἐκκλησίαι ὧν ἕκαστη εἶχε τὸν ἴδιον αὐτῆς προστάτην. Πιθανῶς ὁ ἀρχαῖος ναὸς τοῦ Καπιτωλίου Διὸς ἐν Ρώμῃ περιέχων τριπλοῦν Ἱερόν, ἐν τῷ μέσῳ τὸν Δία, ἀριστερᾷ τὴν Ἥραν καὶ δεξιᾷ τὴν Ἀθηνᾶν ἐνέπνευσε τὴν ιδέαν τῶν χριστιανικῶν τούτων ναῶν.

Τὸ μέσον κλίτος σχηματίζεται ὑπὸ δύο σειρῶν ἀψίδων ἐδραζομένων ἐπὶ κιόνων ὑπομιμνησκόντων τὸν Ρωμαϊκὸν δωρικὸν ρυθμόν.

Πρὸ τῆς Βασιλικῆς ὑπάρχει στοᾶ.

Χριστιανικαὶ Βασιλικαὶ Συρίας.

Ἐν Συρίᾳ ἰδρύθησαν πολλαὶ χριστιανικαὶ Βασιλικαὶ ὑπομιμνήσκουσαι τὰς ἀστικὰς Βασιλικὰς τῆς Ρώμης κατὰ τὴν γενικὴν διάταξιν, ἀλλὰ διαφοροὶ τούτων κατὰ τὰς λεπτομερείας. Ἄπασαι εἶναι ὠκοδομημέναι διὰ λελαξευμένων λίθων.

1. Βασιλικὴ τῆς Τάφνης.

Οὕτως, ἡ Βασιλικὴ τῆς Τάφνης ἐν τῇ Κεντρικῇ Συρίᾳ εἶναι κτίριον χριστιανικὸν ἰδρυθὲν (ἀπὸ τῆς 4ης ἕως τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος) ἐπὶ τοῦ προτύπου τῶν ἀρχαίων Βασιλικῶν, ἀλλὰ διάφορον τούτων κατὰ τὰς λεπτομερείας. Διαιρεῖται αὕτη, ὡς αἱ Βασιλικαὶ τῆς Ρώμης, εἰς τρία μέρη, τὸ μέσον κλίτος καὶ τὰς δύο πλαγίας στοᾶς· τὸ μέσον ὅμως κλίτος σχηματίζεται ὑπὸ σειρᾶς μεγάλων ἀψίδων διατεταγμένων παραλλήλως τῇ προσόψει τοῦ κτιρίου, αἱ δ' ἑκατέρωθεν τούτου στοᾶι ὑπὸ ἀψίδων μικροτέρων καὶ ὁμοιοτρόπως διατεταγμένων. Αἱ πλαγίαι αὗται στοᾶι ἦσαν διώροφοι, τὸ δὲ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου ἦτο ἐκ πλακῶν λιθίνων στηριζομένων ἐπὶ ἐξεχόντων λίθων ἐντετοιχισμένων ἐν τοῖς ἐγκαρσίοις τοίχοις. Ἡ ὀροφὴ ἐσχηματίζετο ὑπὸ μεγάλων πλακῶν λιθίνων τοποθετημένων ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν τοίχων τούτων.

Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας ἦτο προσηρημένος πύργος τριώροφος. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν κτιρίων εἶναι σύνηθες ἐν τῇ Κεντρικῇ Συρίᾳ.

2. Βασιλικὴ τῆς Βαγούζης.

Ἡ Βασιλικὴ τῆς Βαγούζης ἐν τῇ Κεντρικῇ Συρίᾳ ἰδρυθεῖσα ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς 6ης ἑκατονταετηρίδος παρουσιάζει ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον διαιρούμενον διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία μέρη· τὸ μέσον κλίτος καὶ τὰς ἑκατέρωθεν στοᾶς. Οἱ κίονες συνδέονται δι' ἀψίδων ἡμικυκλικῶν ἄνωθεν τῶν ὀπίσθων ὑπάρχουσιν ἑνδεκα παράθυρα ἡμικυ-

κλιακά. Στέγη ξυλίνη μετὰ ζευκτῶν ὀρακτῶν ἔσωθεν καλύπτει τὸ μέσον κλίτος καὶ τὰς πλαγίας στοάς· ἔμπροσθεν τῆς δυτικῆς προσόψεως ὑπάρχει στοὰ ἢ νάρθηξ, πρὸ δὲ τῶν θυρῶν τῶν πλαγίων τοίχων ὑπάρχουσι στοὰι μικραὶ. Ἐν τῇ Βασιλικῇ τχύτῃ, καίτοι ὑπάρχουσι δώδεκα ζευκτά, τὸ μέσον κλίτος χωρίζεται τῶν πλαγίων στοῶν δι' ἑξ ἀψίδων ὧν αἱ ἀναλογίαι εἶναι ὅλως διάφοροι τῶν ἀναλογιῶν στοῶς ἀρχαίων κιονοστοιχείων.

3. Βασιλικὴ τῆς Καλβλούζης

Ἡ Βασιλικὴ τῆς Καλβλούζης ἐν τῇ Κεντρικῇ Συρίᾳ παρουσιάζει ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον διηρημένον εἰς τὸ μέσον κλίτος καὶ τὰς δύο πλαγίας στοάς· ὑπάρχουσιν ἐπίσης ἐν τχύτῃ δώδεκα ζευκτά ὀρακτά ἔσωτερικῶς καὶ ἑνδεκα περὶ θυρῶν· ἀλλὰ μετὰξὺ τοῦ μέσου κλίτους καὶ τῶν πλαγίων στοῶν ὑπάρχουσι μόνον τρεῖς μεγάλα ἀψίδες ἐδραζόμεναι ἐπὶ στύλων.

Αἱ πλαγίαι στοὰι καλύπτονται ὑπὸ πλακῶν.

Ἡ διάταξις τοῦ ἐδρασμοῦ τῶν ζευκτῶν εἶναι περίεργος. Ἄνωθεν τῶν ἀψίδων ὑπάρχει ἐπιστύλιον δεχόμενον ὑπ' ἑκάστου ζευκτῶν ὑποστηρίγματα λίθινα ἐξέχοντα (corbeaux)· ἐπὶ τούτων ἐταπηθήθησαν μικροὶ κίονες μὴ συναπτόμενοι μετὰ τῶν τοίχων, ἐξέχοντες συνεπῶς τούτῳ, στέφονται δὲ ὑπὸ θριγκοῦ σχηματίζοντος δεύτερον ὑποστηρίγμα ἐξέχον (corbeau) ὅπερ ὑπερβαττάζει τὸ ἄκρον ἐκάστου ζευκτοῦ.

Ἡ Βασιλικὴ ἔχει περίπου 38 μέτρα μήκους ἐπὶ 18 μέτρων πλάτους. Περιλαμβάνει πρόνκον ἢ νάρθηκα κείμενον μετὰξὺ δύο πύργων. Πρὸ τῶν θυρῶν τῶν πλαγίων προσόψεων ὑπῆρχον μικραὶ στοὰι (porches).

4. Βασιλικὴ Τουρμανίνης.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη κειμένη ἐν τῇ Κεντρικῇ Συρίᾳ ὁμοιάζει κατὰ μὲν τὸ ἔσωτερικὸν πρὸς τὸ τῆς Βαγούζης, κατὰ δὲ τὸν Νάρθηκα πρὸς τὸν τῆς Καλβλούζης. Τὰ ζευκτά τῆς στέγης στηρίζονται ἐπὶ σειρᾶς κίωνων ἐξέχόντων ὡς ἐν τῇ Βασιλικῇ τῆς Καλβλούζης. Ἐχει ὀλικὸν μῆκος 40 μέτρων καὶ πλάτος 15 μέτρων.

Ἡ πρόσοψις τῆς ἐκκλησίας ταύτης παρουσιάζει κομψὴν στοῶν ἄνωθεν τοῦ Νάρθηκος περιλαμβανομένην μετὰξὺ δύο κώδωνοστασίων.

Χριστιανικαὶ Βασιλικαὶ Αἰγύπτου.

Ὡς ἐν Συρίᾳ οὕτω καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἰδρύθησαν πολλὰ μνημεῖα χριστιανικά, ἐν δὲ τῶν μᾶλλον ἀξιοσημειώτων εἶναι ἡ ὠραία Βασιλικὴ ἢ ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου ἐν ἀρχῇ τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ τῆς θέσεως ἐν ἣ ἐτάφη ὁ Ἅγιος Μηνᾶς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ αἱ γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Kaufmann ἐν Ἀμποῦ Μίνα (Ἀμβροῦ=Πατήρ, Μίνα=Μηνᾶς) πλησίον τῆς Μαρκεώτιδος λίμνης· Ἀλεξανδρεῖς ἀπεκάλυψαν ἐκτὸς τῆς ἄνω ῥηθείσης Βασιλικῆς καὶ ἐτέραν Βασιλικὴν ἀρχαιότεραν ἰδρυθεῖσαν ἄνωθεν τῆς εὐρείας κρύπτῃς ἐρ' ἣς ἀνεπαύετο τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος· ὡς ἐπίτης τῇ Βασιλικῇ τοῦ Κοιμητηρίου καὶ ἐτέρῃ Βασιλικῇ μετὰ δύο κογχῶν ἀντικειμένων ἀλλήλαις.

Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἀρκαδίου εἶναι τρίστος μετὰ κόγχης· ἐτέρα στοὰ διατεταγμένη ἔναντι τῆς κόγχης καὶ ἐγκερσίως πρὸς τὰς τρεῖς στοὰς σχηματίζει μετὰ τῆς κεντρικῆς ἢ τοῦ μέσου κλίτους πελώριον Γ. Ἡ ἐγγύρτιος στοὰ ἔχει μῆκος 50 μέτρων καὶ πλάτος 2), ἐν τῇ μέτρῳ δ' ἐκάστης τῶν πλευρῶν βουρείου καὶ Διτικῆς ὑπάρχει σηκὸς (niche) πλάτος 1^μ35 καὶ βῆθος 0^μ50 περιετοιχισμένους ὑπὸ κίωνων. Τῆς κόγχης τὸ μὲν πλάτος εἶναι 10^μ7, τὸ δὲ βῆθος 5^μ10. Ἐν τχύτῃ δὲ ὑπάρχει ἀστερισμὸς κίωνων λίαν περίεργος ὅστις ἐχώριζεν, οὕτως εἶπειν, τὴν πρόσοψιν τῆς ἀπὸ τῆς λοιπῆς ἐκκλησίας.

Ἡ Βασιλικὴ ἔχει πλάτος 25^μ60 εἶναι δὲ διώρορος καὶ καλύπτεται ὑπὸ τρυλλοῦ ἐδραζομένου ἐπὶ γωνιαίων κογχῶν.

Πλὴν τῶν ἄνω Βασιλικῶν ἰδρύθησαν καὶ ἄλλαι ἐν Αἰγύπτῳ ὡς αἱ τοῦ Λευκοῦ καὶ τοῦ Ἐρυθροῦ Μοναστηρίου πρὸς τὸ Σαχάγ, ἢ τοῦ Ντίερ-Σεμᾶν ἐν Θηβαΐδι πρὸς τὸ Ἀσσουάν, ἢ τοῦ Ἀμπᾶ-Μπεσά κλπ. αἵτινες ἄπκται χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος.

Ἐκ τῶν Βασιλικῶν τούτων αἱ μὲν, ὡς ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἀρκαδίου, ἀναπαράγουσιν ἀκριβῶς τὴν

κλασικὴν κάτοψιν τῶν ξυλοστέγων Βασιλικῶν· αἱ δέ, ὧν ἡ διάταξις διαφέρει ἀπὸ μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην, εἶναι Βασιλικαὶ τρίστοι, ἃς ἐγκάρσιος στὰ χωρίζει ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἕπερ εἶναι τρίκογχον. Τροῦλλος ἐπὶ γωνιαίων κογχῶν στέφει τὸ ἱερὸν τοῦτο.

Χριστιανικαὶ Βασιλικαὶ Μικρᾶς Ἀσίας.

Πρὸς μεσημβρινανατολὰς τοῦ Ἰκονίου, εἰς τὸ μέρος τὸ ἐνεμαζόμενον Μπίν-Μπέρ-Κιλισσέ (αἱ χίλια καὶ μία ἐκκλησίαι) καὶ ἄλιγον πρὸς Βορρᾶν τῆς θέσεως ταύτης ἐν Νταουλέχ ἢ Ντεγκιλέ, εὐρίσκονται τὰ εἰρηπια πενηκοντάδος περίπου ἐκκλησιῶν χριστιανικῶν ἰδρυθεισῶν κατὰ τὸν Strzygowski περὶ τὴν 4^{ην} ἢ 5^{ην} ἑκατονταετηρίδα· ἀλλὰ πολλοὶ ἄλλοι ἀρχαιολόγοι, ὡς ὁ Ramsay ἰσχυρίζονται ἔτι ἐκτὸς μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἐγεθεισῶν κατὰ τὰς ἄνω χρονολογίας, αἱ λοιπαὶ ἰδρύθησαν περὶ τὴν 7^{ην} καὶ μάλιστα τὴν 10^{ην} ἢ τὴν 11^{ην} ἑκατονταετηρίδα. Τὰ πλεῖστα τῶν κτιρίων τούτων εἶναι Βασιλικαὶ, ὧν τινες μὲν μονόστοι, πλεῖστα δὲ τρίστοι· πᾶσαι ἔμωσ μετὰ κόγχης κυκλικῆς ἢ πολυγωνικῆς ἰσχυρῶς ἐξεχούσης τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Αἱ ἐκκλησίαι αὗται εἶναι ἐκτισμέναι διὰ λελαξευμένων λίθων, ἡ δὲ πρόσοψις τῶν ἐν Μπίν-Μπέρ-Κιλισσέ παρουσιάζει πρὸ τῆς θύρας τῆς κεντρικῆς στοᾶς μικρὰν στοάν κειμένην μετὰ δύο δωματίων ὑψουμένων δίχην πύργων εἰς τὰς γωνίας τοῦ κτιρίου. Εἶδομεν ἔμωσ ἔτι ἡ διάταξις αὕτη ὑπομιμνήσκει τὰ κτίρια τῆς Συρίας. Εἶναι θολωταί, καλύπτονται δὲ ὑπὸ θόλων ἡμικυλινδρικών. Ἐν τῇ κατατομῇ τῶν ἀψίδων καὶ ἐν τῇ χαράξει τῆς κόγχης τὸ ἡμικύκλιον ἀντικατεστάθη ὑπὸ τόξου ἔχοντος σχῆμα πετάλου.

Οἱ στύλοι εἶναι κοντοὶ καὶ χονδροί, περατοῦνται δὲ περὶ τὴν κεντρικὴν στοάν δι' ἡμικύκλιων ἀνευ κιονοκράνων· πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαι αὗται δίδουσιν εἰς τὰ κτίρια ταῦτα φυσιογνωμίαν πρωτότυπον.

Οὕτως, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐμορφώθη τύπος Βασιλικῆς καθαρῶς ἀνατολικῆς.

Παρὰ τοῦτον, ἕτερος τύπος Βασιλικῆς ἀπαντᾷ συχνάκις ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὰ κτίρια τὰ ἔχοντα σχῆμα Βασιλικῆς εἶναι πλινθόκτιστα καὶ ξυλόστεγα, ἔμπροσθεν δὲ τού-

των ὑπάρχει αὐλή. Ὁ τύπος οὗτος τῆς Βασιλικῆς εἶναι ὁ ἀληθῆς Ἑλληνιστικὸς ¹ τύπος οἷος διεδόθη καθ' ἕλκεν τὸν Βυζαντινὸν κόσμον καὶ πέραν μάλιστα τούτου ἐν Ἰταλίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ Γαλατίᾳ.

Εἰς τὰς ἀσιατικὰς ἔμωσ ἐπαρχίας τὰς παρὰ τὴν Συρίαν τοῦ Βορρᾶ ἢ πλίνθος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ λίθου, ἡ δὲ αὐλή ὑπὸ προπυλαίου ἢ στοᾶς ἐκ δύο ἢ τριῶν ἀψίδων. Οὕτω, μετὰ τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὑφίσταται ζώνη διάμεσος ἐν ἣ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ τῶν δύο χωρῶν ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἀλλήλας. Γενικῶς ἔμωσ ὁ καθαρὸς Ἑλληνιστικὸς τύπος δεσπέζει ἐν Περγᾶμφ, Μιλήτφ, πλησίον τῆς Σμύρνης κλπ.

§ 2. Βασιλικὴ μετὰ τρούλλου Ἀρχιτεκτονικὴ αὐτῆς διάταξις.

Ἐτερος τύπος ἐκκλησιῶν εἶναι ἡ μετὰ τρούλλου Βασιλική, ὁ τύπος δὲ οὗτος ἀπαντᾷ συνηθέστατα ἐν Ἀνατολίᾳ. Ὡραιότατον παράδειγμα τοῦ τύπου τούτου εὐρίσκεται ἐν Κοτζᾶ-Καλεσσὶ ἐν Ἰσαυρίᾳ.

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ ὁ τρούλλος ὑποβαστάζεται ὑπὸ τεσσάρων γωνιαίων κογχῶν, τὰ δὲ μεγάλα πλάγια τόξα βόρειον καὶ νότιον πλαισιοῦσι τοῖχον διηρημένον εἰς τρεῖς ὀρόφους· καὶ ὁ μὲν ἀνώτατος ὀρόφος διατρυπᾶται ὑπὸ παραθύρων, ἐν ἐκάστῳ δὲ τῶν λοιπῶν τριπλοῦν ἀνοιγμα θέτει εἰς συγκοινωνίαν τὸ μέσον κλίτος μετὰ τῶν πλάγιων στοῶν. Ὡς τὰ κτίρια τῆς Συρίας, ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶναι λιθόκτιστος, αἱ δὲ ἀψίδες αἱ καλύπτουσαι τὴν κεντρικὴν στοάν ἔχουσι κατατομὴν τόξου ἐν σχήματι πετάλου. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Strzygowski, αὕτη χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς 4^{ης} ἑκατονταετηρίδος, κατὰ δὲ τὸν Headlam ἀπὸ τῆς 5^{ης}.

Ὁ αὐτὸς τύπος ἀπαντᾷ πλινθόκτιστος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος ἐν Ἀγκύρᾳ, ἐν ταύτῃ δὲ ὁ τρούλλος ὑποβαστάζεται ὑπὸ γωνιαίων κογχῶν. Τούναντίον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Μύρων ἢ τοῦ Ντερέ-Ἀχσοῦ ἐν Λυκίᾳ, ὁ τρούλλος ἐδράζεται ἐπὶ λοφίων ἢ παρωτίδων. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι μιᾶς μεγάλης ἐκκλησίας δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὰς

¹ Ἑλληνιστικὴ ἐπιχὴ ὀνομάζεται ἡ περίοδος ἡ περιλαμβανομένη μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς καταπτώσεως ἅλης τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (323—30 π. Χ.).

ώθησεις τῶν λοφίων, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξεύρωσι διαφόρους τρόπους πρὸς καταπολέμησιν αὐτῶν. Οὕτως εἷς τρόπος εἶναι ἡ ἀνύψωσις τῶν πλαγιῶν στοῶν· ἕτερος ἄλλος εἶναι ἡ παρεμβολὴ μεταξὺ τοῦ τρούλλου καὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἡμικυλινδρικῶν θόλων (ἐκκλησία τῆς Παρθένου ἐν Ἐφέσῃ)* ἄλλ' οἱ ἡμικυλινδρικοὶ θόλοι μετὰ τοῦ μέσου κλίτους ἐσχημάτιζον τότε σταυρὸν ἰσοσκελεῖ ¹ οὕτω δὲ διὰ τῶν διαδοχικῶν τούτων μετατροπῶν παρήχθη ὁ κύριος Βυζαντιανὸς τύπος τῆς ἐκκλησίας ἐν σχήματι σταυροῦ.

Καὶ ἐνῶ ὁ ὑπὸ γωνιαίων κογχῶν ὑποβασταζόμενος τρούλλος διαδίδεται ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ, ἡ Βασιλικὴ μετὰ τρούλλου ὑποβασταζομένου ὑπὸ λοφίων ἐφαρμόζεται κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐν Μύροις, Φιλαδελφείᾳ, Μαγνησίᾳ, Σάρδεσι καὶ Ἐφέσῃ.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει μεγάλη τις ἐκκλησία τρίστος καὶ μετὰ διπλοῦ νάρθηκος στέφεται ὑπὸ τρούλλου διαμέτρου δώδεκα μέτρων ὑποβασταζομένου ὑπὸ τεσσάρων στύλων καὶ ἀντεριδομένου πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ὑπὸ δύο ἰσχυρῶν ἡμικυλινδρικῶν θόλων. Φαίνεται ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος μόνον, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων ἀνήκουσιν εἰς τὴν 4^{ην} καὶ 5^{ην} ἑκατονταετηρίδα.

Ἐπίσης χρῆσις τρούλλου ὑποβασταζομένου ὑπὸ λοφίων ἐγένετο ἐν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ τῶν Σάρδεων ἡ ἐκκλησία δὲ αὕτη παρουσιάζει τὰ ἴχνη τῆς συγχωνεύσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας.

Ἐπίσης ἐν τῇ Βασιλικῇ τῆς Φιλαδελφείας (σημερον Ἀλὰ Σείρ) ὁ τρούλλος ὑποβασταζόμενος ὑπὸ λοφίων προσηρμόσθη εἰς τὴν γενικὴν διάταξιν τῆς Ρωμαϊκῆς Βασιλικῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται σαφῶς ὅτι ὁ τύπος τῆς Βασιλικῆς μετὰ τρούλλου ὑποβασταζομένου ὑπὸ λοφίων καὶ οὐχὶ ὑπὸ γωνιαίων κογχῶν ἐμορφώθη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ χώρα αὕτη κατὰ τὸν τότε ὑπὸ 2^ῶ ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων, ὁ τύπος οὗτος τῆς Βασιλικῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ

¹ Ὁ ἰσοσκελεῖς σταυρὸς ἀπαντᾷ, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, ἐν τῷ Πραιτωρίῳ Μουσείῳ.

*Ἐπίσης οὗτος ἀπαντᾷ ἐν τινὶ τάφῳ εὐρεθέντι ἐν Παλμύρα καὶ χρονολογούμενῳ ἀπὸ τοῦ 259 μ. Χ.

ὡς ἀποκλειστικῶς διμυουργηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἐνταῦθα θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ προσθέσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τρούλλων ἢ σφαιρικῶν θόλων ἐπὶ τετραγώνου βάσεως.

Οἱ σφαιρικοὶ θόλοι διαίρουσιν εἰς δύο κατηγορίας 1^{ον} τοὺς μετὰ λοφίων καὶ 2^{ον} τοὺς ἐπὶ λοφίων.

1. Σφαιρικοὶ θόλοι μετὰ λοφίων ἢ λοφιοφόροι.

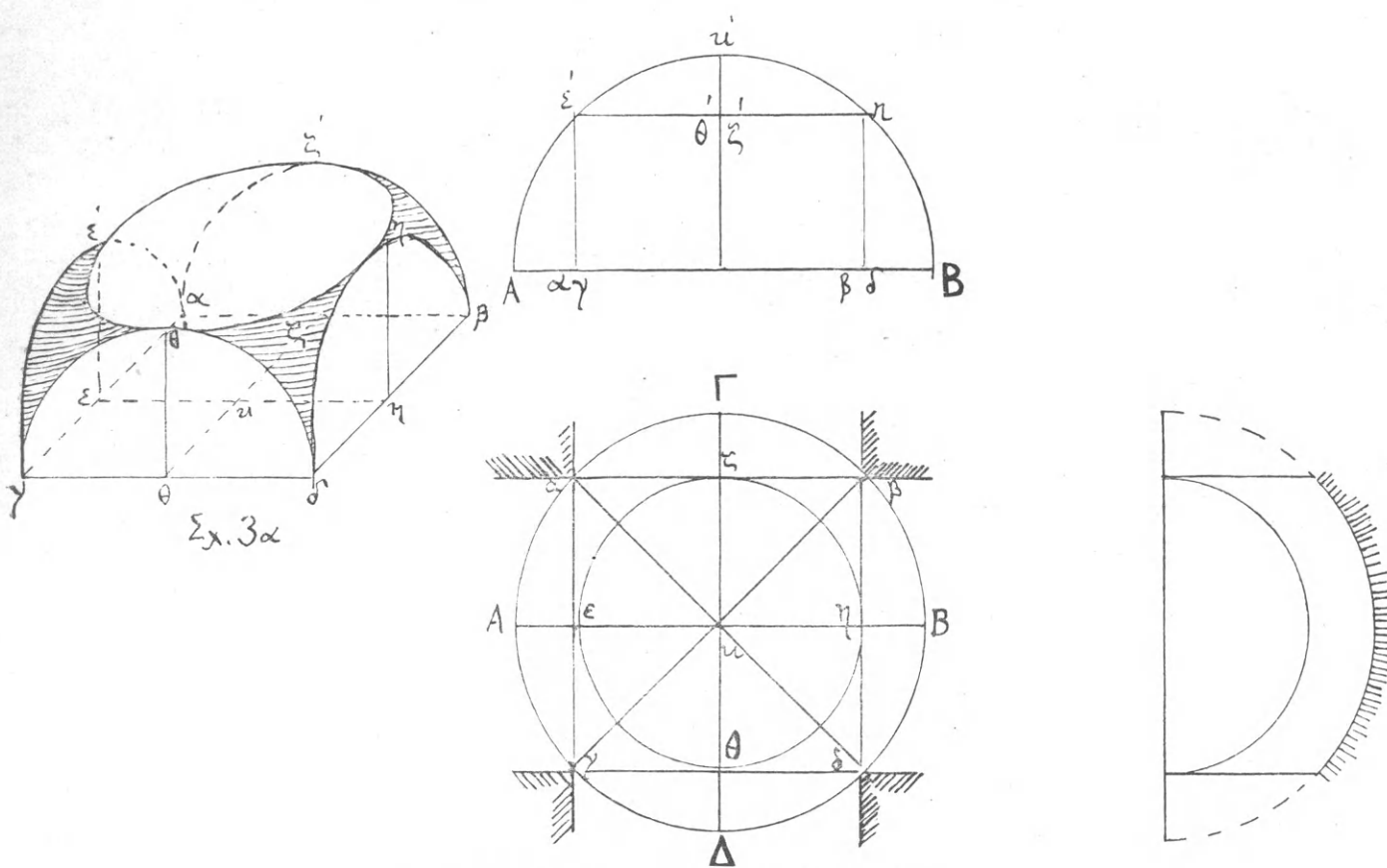
Ἐστω ἡμισφαίριον διαμέτρου AB (Σχ. 3) προβεβλημένον ἐν κατόψει κατὰ τὸν κύκλον ΑΒΓΔ. Ἐὰν ἐγγραφῇ ἐν τούτῳ τὸ τετράγωνον αβγδ, ὑψωθῶσι δ' ἐπὶ τῶν αβ, βδ, δγ, γα κατακόρυφα ἐπίπεδα, ταῦτα τέμνουσι τὸ ἡμισφαίριον κατὰ τέσσαρα ἡμικύκλια αζβ, βηδ, δθγ καὶ γεα. Ἐὰν ἤδη τμηθῇ ἡ σφαῖρα δι' ἐπιπέδου ὀριζοντίου ἐφαπτομένου, ἐκ τῶν ἄνω τῶν τεσσάρων τούτων ἡμικυκλίων, θὰ ὑπολειφθῶσιν ἐκ τῆς σφαίρας τέσσαρα σφαιρικά τρίγωνα αζε, ζβη, ηδθ, θγε ἅτινα φαίνονται κάλλιον ἐν τῷ προοπτικῷ σχήματι (Σχ. 3α).

Τούτων τεθέντων, ἐὰν θέσωμεν ἐπὶ τοῦ κύκλου εθζ τὸ τμήμα τῆς σφαίρας τὸ ὁποῖον ὑπετέθη ὡς ἀφαιρεθὲν, θὰ ἔχωμεν ἐν σύνολον ἀποτελοῦν τὸν σφαιρικὸν θόλον μετὰ λοφίων (παρωτίδων ἢ θολοτριγώνων). Συνεπῶς ὁ σφαιρικὸς θόλος μετὰ λοφίων ἔχει ὡς ἐσωρράχιον τὰ τέσσαρα σφαιρικά τρίγωνα καὶ τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τοῦ σφαιρικοῦ θόλου ἦτοι τὴν σφαιρικὴν καλύπτραν (calotte).

2. Σφαιρικὸν θόλον ἐπὶ λοφίων.

Ἐὰν ἐπὶ τοῦ κύκλου εθζ θέσωμεν σφαιρικὴν καλύπτραν μὴ ἀνήκουσαν εἰς τὴν σφαῖραν τῶν θολοτριγώνων, θὰ ἔχωμεν τὸν σφαιρικὸν θόλον ἐπὶ λοφίων. Συνεπῶς τὰ τέσσαρα θολοτριγωνα καὶ ἡ σφαιρικὴ καλύπτρα ἀνήκουσιν εἰς δύο ἐπιφανείας σφαιρικᾶς διακεκριμένας ἐνῶ ἐν τῷ σφαιρικῷ θόλῳ μετὰ λοφίων, ταῦτα καὶ τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τοῦ σφαιρικοῦ θόλου εἶναι μέρη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπιφανείας.

Οἱ θόλοι λόγου χάριν τῆς κοιλιάδος τοῦ Ἑρμοῦ (Φιλαδελφείας, Σάρδεων κλπ.) ἀνάγονται εἰς τοὺς μετὰ λοφίων σφαιρικοὺς θόλους. Ὁ τρούλλος τῆς

3: σφαιρικοί θόλοι μετά λοφίων ἢ λοφιοφόροι.

Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνάγεται εἰς τοὺς ἐπὶ λοφίων σφαιρικούς θόλους, εἶναι δὲ καὶ ἐν τῶν ἀρχαιοτάτων παραδειγμάτων τῶν αὐθεντικῶς χρονολογουμένων.

Παρατήρησις. — Ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἀρχιτεκτονικῇ οὐδέποτε ἐγένετο χρῆσις τρούλλων ἐπὶ τετραγώνου βάσεως. Μόνον ἐν Ἀσσυρίᾳ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινος ἀναγλύφου εὐρεθέντος ἐν Κουγιουδζίκ, καὶ ἐν Περσίᾳ ἦτο γνωστὸς ὁ ἐπὶ τετραγώνου βάσεως τρούλλος. Ἐν Περσίᾳ μάλιστα ὑπάρχει παράδειγμα τρούλλου ἐκ πλίνθων ἐπὶ τετραγώνου βάσεως ἀποτελουμένης ἐκ τεσσάρων τοίχων· ὁ τρούλλος δὲ οὗτος καλύπτει τὴν κεντρικὴν αἰθούσαν μνημείου χρονολογουμένου ἀπὸ τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος π. Χ. τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Δαρείου ἢ ἀνακτόρου Σαρβιστάν καλουμένου. Εἰς δὲ τι μικρὸν κτίσμα ἐν Φερούζ ἀβὰδ ὁ τρούλλος στηρίζεται ἐπὶ βάσεως τετραγώνου ἀπετελουμένης ἐκ στύλων μεμονωμένων καὶ οὐχὶ ἐκ τοίχων ὡς τοῦ Σαρβιστάν.

Τὸν ἐπὶ τετραγώνου βάσεως τρούλλον παραλαβόντες οἱ Ἕλληνες ἐτροποποίησαν εἰς βαθμὸν κα-

ταστήσαντα τοῦτον στοιχεῖον ὅλως διάφορον τοῦ Περσικοῦ. Ὄντως ὁ Περσικὸς τρούλλος δὲν στηρίζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τετραγώνου βάσεως μεταξὺ τούτου καὶ τῆς τετραγώνου βάσεως μεσολαβοῦσι τέσσαρες γωνιαῖαι κόγχαι (trompes), αἵτινες μετατρέπουσι τὸ τετράγωνον εἰς ὀκτάγωνον. Συνεπῶς ὁ Περσικὸς τρούλλος ἐδράζεται, κυρίως εἰπεῖν, ἐπὶ βάσεως ὀκταγώνου συναρμοζομένης μετὰ τῆς τετραγώνου διὰ τεσσάρων γωνιαίων κογχῶν.

Τούναντίον, ὁ Βυζαντιακὸς τρούλλος στηρίζεται ἐπὶ τετραγώνου βάσεως διὰ μέσου τεσσάρων λοφίων, ἐμορφώθη δέ, ὡς εἶδομεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. ¹ Εἶδομεν ὅμως προηγουμένως ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 2^{ης} ἑκατονταετηρίδος τὸ Πραιτώριον Μουσμίαχ δεικνύει τάσιν πρὸς κάλυψιν τετραγώνου χώρου διὰ τρούλλου. Ἄλλ' ἀπόπειρα πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τινα μικρὰ κτίρια ἰδρυθέντα περὶ τὸ τέλος τῆς 3^{ης} ἑκατονταετηρίδος (Καλύβη τοῦ Οὐμ εἰς Ζεῖτου)

¹ Κατὰ τὸ Α. Choisy, ὁ ἐπὶ τετραγώνου βάσεως τρούλλος μετὰ λοφίων ἐκ λελαξευμένων λίθων παρατηρεῖται τὸ πρῶτον ἐν τινὶ αἰθούσῃ τοῦ Τζεράχ ἐν Συρίᾳ.

και καλύβη του Σάκκα). Έν πάση περιπτώσει ό πλινθόκτιστος τρούλλος επί τετραγώνου βάσεως και διά μέσου λοφίων πλινθόκτιστων στηριζόμενος επί ταύτης έμορφώθη έν Μικρά Άσία. Είναι συνεπώς δημιούργημα των Έλλήνων τής Μικράς Άσίας.

Β'.

Κυκλοτερή και πολυγωνικά χριστιανικά μνημεία.

Είδομεν ότι αι χριστιανικαι Βασιλικαι παρουσιάζουσιν έν κατόψει σχήμα όρθογώνιον' πλην όμως τής όρθογωνίου μορφής οι χριστιανοί έχρησιμοποίησαν προς τούτοις και την κυκλοτερή μορφήν ¹ έτι δε και την όκτάγωνον μορφήν ². Τάς δύο όμως ταύτας μορφάς εύρίσκομεν κυρίως εις τά Βαπτιστήρια.

Τά κτίρια ταύτα ιδρύοντο έγγύς των εκκλησιών, διότι κατά τάς πρώτας εκατονταετηρίδας του θριάμβου του Χριστιανισμού ήτο κανών τó βάπτισμα να τελήται έντός κτισμάτων κεχωρισμένων τής εκκλησίας.

Έν τῷ μέσω του Βαπτιστηρίου υπήρχε δεξαμενή ³ (κολυμβήθρα) μαρμάρινος, γρανιτική ή πορφυρά· συνήθιστατα δε, όταν ήτο προωρισμένη να δεχθῆ συγχρόνως πολλά πρόσωπα, κατεσκευάζετο εκ πλακῶν λιθίνων τοποθετουμένων επί έπιφανείας εκ κονιάματος ύδραυλικου.

Βαπτιστήρια ιδρύθησαν πολλά έν Ρώμη και άλλαχού· εκ των έν Ρώμη θά αναφέρωμεν μόνον τó Βαπτιστήριον του Κωνσταντίνου ιδρυθέν την 4^{ην} εκατονταετηρίδα πλησίον τής Βασιλικής του Άγίου Ιωάννου του Λατεράνου υπό του Άγίου

¹ Η κυκλοτερής μορφή άπαντᾷ έν τῷ Πανθέῳ τής Ρώμης, έν τῷ Ναῷ τής Έστίας έν Τίβολι, έν ταῖς μεγάλας αἰθούσαις των Θερωῶν, έν τοῖς μαυσωλείοις κλπ. Έάν δε άναδράμη τις εις έτι προγενεστέρας εποχάς, εύρίσκομεν ταύτην έν Έλλάδι, ως έν τῷ Θεσαυρῷ του Άτρέως, έν τῇ Θόλῳ Πολυκλείτου του Άσκληπείου Έπιδαύρου, έν τῷ έν Όλυμπία Φιλιπείῳ κλπ. και έν Αιγύπτῳ ως έν τῇ έν Άβύδῳ θόλῳ.

² Η όκτάγωνος μορφή άπαντᾷ έν τῷ έν Άθήναις Όρολογίῳ του Κυρίστου ή Πύργῳ των Άνέμων.

³ Έν ταῖς θέρμαις, τó βαπτιστήριον ήτο δεξαμενή μετά ψυχροῦ ύδατος· έκειτο δε αὕτη έν τῷ μέσω αἰθούσης μετά τεσσάρων κογχῶν. Εἰς έν των δημοσίων Βαλανείων τής Πομπηίας τó Βαπτιστήριον έκειτο έν τῷ μέσω αἰθούσης κυκλοτεροῦς μετά τεσσάρων κογχῶν. Η αἰθουσα έστεγάζετο διά κωνικοῦ θόλου, έφωτίζετο δε δι' άνοίγματος εύρισκομένου επί τής κορυφῆς του θόλου.

Συλβέστρου. Είναι όκτάγωνον έγκλειον έτερον όκτάγωνον εκ κίωνων διατεταγμένων εις δύο όρόφους. Οι κίονες του κάτω όρόφου είναι πορφυροῦ υποβαστάζοντες άνωθεν άρχαίου έπιστυλίου όκτῶ μικροῦς κίονας εκ λευκοῦ μαρμάρου.

Τήν όκτάγωνον και κυκλοτερή μορφήν εύρίσκομεν έπίσης έν Συρία, Αιγύπτῳ, Μικρά Άσία και Κωνσταντινουπόλει εις βαπτιστήρια και εκκλησίας.

Όπως έν Συρία, ή καλουμένη χρυσή εκκλησία ιδρυθεῖσα τó 331 μ. Χ. υπό Κωνσταντίνου έν Άντιοχείᾳ ήτο όκτάγωνος και ως λέγει ό Ευσέβιος μοναδική εις μέγεθος και κάλλος.

Έπίσης ό Άγιος Γεώργιος τής Έζρας ιδρυθείς, κατά τина έπιγραφήν εύρεθεῖσαν επί τής κυρίας εισόδου, περι τó 516 παρουσιάζει έν κατόψει σχήμα όκτάγωνον έγκεκλεισμένον έν περιβλήματι τετραγώνῳ τó όποῖον διά τεσσάρων γωνιαίων κογχῶν μετατρέπεται έσωτερικῶς εις όκτάγωνον. ⁴

Τó κεντρικόν όκτάγωνον άποτελεῖται υπό όκτῶ στύλων πέντε μέτρων ύψους υποβασταζόντων τρούλλον λιθόκτιστον κυκλοτερή δέκα μέτρων διαμέτρου μετά μορφῆς έν όρθώσει ώοειδοῦς ύπομνησκούσης τά μνημεία τής Κεντρικῆς Άσίας (Περσίας). Η πρώτη στρῶσις ή θεθεῖσα άνω των τοίχων του όκταγώνου έχει 16 πλευράς, ή δε άκόλουθος έχει 32 πλευράς ίνα μικρόν κατά μικρόν έπιτευχθῆ κυκλοτερῆς μορφή.

Έν τῇ βάσει του τρούλλου άνοίγονται όκτῶ παράθυρα ήμικυκλικά άντιστοιχοῦντα άνά έν εις εκάστην των τεσσάρων πλευρῶν του κεντρικοῦ όκταγώνου. Τοιούτου συστήματος φωτισμοῦ τήν πλήρη άναπτυξιν εύρίσκομεν έν τῇ Άγία Σοφία τής Κωνσταντινουπόλεως.

Άπέναντι τής άνατολικῆς πλευρᾶς του κεντρικοῦ όκταγώνου ύπάρχει μεγάλη κόγχη, ής προηγῆται όρθογώνιος χῶρος· εκατέρωθεν δε ταύτης ύπάρχουσι μικρά όρθογώνια δωμάτια. Έν τῷ βυθῷ τής κόγχης ύπάρχουσι τρεῖς σειραι βαθμίδων ήμικυκλικῶν προωρισμένων διά τάς εδρας των ιερέων. Η Άγία τράπεζα έτέθη έν τῷ πρὸ τής κόγχης όρθογωνίῳ χῶρῳ ὅστις και συγκοινωνεῖ διά θύρας μετά του πρὸς άριστερά δωματίου. Τό

⁴ Έντός των Θερωῶν του Καρακάλλα ύπάρχει όκτάγωνος στοά παρουσιάζουσα τάς τέσσαρας των γωνιῶν κόγχας ήτοι τετράγωνος χῶρος μετατραπείς εις όκτάγωνον διά τεσσάρων γωνιαίων κογχῶν.

πρὸς τὰ δεξιὰ δωμάτιον εἶναι τὸ ὑψικόνιον προσιτὸν εἰς τὸ κοινὸν διὰ θύρας ἀνοιγομένης ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἀνατολικῆς κόγχης.

Σημειωτέον ὅτι ἐὰν ἡδύνατό τις ν' ἀναπτύξῃ εἰς εὐθείαν γραμμὴν τὰς πλαγίας στοὰς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου θὰ ἐπετύγγανε τὴν κάτοψιν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τοῦ Πραιτωρίου Μουσμιάχ, ἢ καὶ τουναντίον ἐὰν μετέτρεπέ τις τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ Πραιτωρίου Μουσμιάχ εἰς ὀκτάγωνον, εἰς δὲ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ τετραγώνου περιβλήματος ἤγειρε κόγχας θὰ ἐπιτύγγανε τὴν κάτοψιν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Ἔζρας.

Ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ἔχουσῶν ἐν κατόψει σχῆμα ὀκτάγωνον ἢ ἐν γένει πολυγωνικὸν ἀπαντῶσιν ἐπίσης ἐν Συρίᾳ κτίρια κυκλωτερῆ καὶ σταυροειδῆ.

Οὗτος, ὁ Νὰὸς τοῦ Ἁγίου Γάβρου ἰδρυθεὶς τὸ 326 ὑπὸ Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης εἶναι κυκλωτερῆς.

Τὸ δὲ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Συμεῶνος τοῦ Στυλίου εἶναι σταυροειδές. Τὸ κτίριον τοῦτο κείμενον μεταξὺ Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεπίου θεωρεῖται ἐν τῶν ὠραιωτάτων μνημείων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἰδρῦθη δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς 5^{ης} ἑκατονταετηρίδος περὶ στήλης ἦν ὁ ἀσκητῆς Συμεὼν κατέστησε διάσημον διὰ τῆς μακρᾶς ἐπὶ ταύτης διαμονῆς του.

Τέσσαρες γιγάντειοι τρίστοι αἰθουσαι διατεταγμέναι περὶ τέσσαρας τῶν πλευρῶν αὐτῆς ὀκταγώνου παρουσιάζουσιν ἐν κατόψει σχῆμα πελωρίου σταυροῦ. Ἐκ τῶν αἰθουσῶν τούτων ἢ πρὸς ἀνατολὰς περατουμένη διὰ κόγχης ἀποτελεῖ τὴν κυρίως ἐκκλησίαν ἀφιερωμένην εἰς μνήμην τοῦ Ἁγίου· αἱ δὲ ἄλλαι εἶναι ὑρεῖται στοὰι προωρισμέναι διὰ τοὺς προσκυνητάς.

Γράφων ὁ De Vogué περὶ τῶν διαφόρων κτισμάτων τῆς Συρίας ἀναφέρει ὅτι συνήντησεν ἐκεῖ σειράς πόλεων ἑλληνικῶν ἀνεπάρων, ὧν ἢ ὄψις μεταφέρει τὸν περιηγητὴν εἰς τὸ μέσον πολιτισμοῦ ἀπολεσθέντος. Ὅλοι αἱ πόλεις αὗται, ἄνω τῶν ἑκατόν, σχηματίζουν σὺν ὅλον ἀνήκον εἰς τὸν αὐτὸν ῥυθμόν, τὸ αὐτὸ σύστημα τὴν αὐτὴν τέλος ἐποχὴν ἧτις ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς 4^{ης} μέχρι τῆς 7^{ης} ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. Ἐκεῖ ἐννοεῖ τις καλῶς τὸν βίον τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας, βίον οὐχὶ κεκρυμμένον ἐν ταῖς κατακόμβαις, ἀλλ' ἐλεύθερον,

πλούσιον, καλλιτεχνικόν, ἐντὸς μεγάλων οἰκιῶν, μεγαλοπρεπῶν ἐκκλησιῶν περιστοιχισμένων ὑπὸ περιλάμπρων τάφων. Πολλὰ τῶν κτισμάτων τούτων χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος, παρουσιάζουσι δὲ μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης. Δύναται τις ν' ἀκολουθήσῃ ὄντως ἐν αὐτοῖς ὀλοκληρον τὴν σειράν τῶν περιέργων δοκιμῶν τῶν γενομένων πρὸς τοποθέτησιν τρούλλων ἐπὶ τετραγώνου βάσεως¹.

Ἀναμφιβόλως ἢ σπάνις τοῦ ξύλου, ἢ ἀνάγκη χρήσεως λίθων δι' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κτιρίου ἔδωκεν εἰς τὰ μνημεῖα ταῦτα ὡς σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ κτίρια τῆς κεντρικῆς Συρίας χαρακτηῖρα ἰδιάζοντα καὶ τοπικόν.

Ἐν Μιχαῖ Ἀσία τύπος συνήθης εἶναι ὁ τῶν κυκλωτερῶν ἢ ὀκταγώνων κτιρίων κεκαλυμμένων διὰ τρούλλων. Ἐκ τινος δ' ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου τῆς Νύσσης πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τοῦ Ἰκονίου Ἀμφιλόχιον ἐν ἣ περιγράφει οὗτος τὸ σχέδιον τοῦ εἶδους τούτου τοῦ κτιρίου, τὸ ὁποῖον συνήθως ἐκτίζετο ἐπὶ τοῦ τάφου μάρτυρος καὶ ὠνομάζετο ὡς ἐκ τούτου Μαρτύριον, ἐξάγεται ὅτι τοῦτο ἔδει νὰ ἔχη τὴν μορφήν σταυροῦ σχηματιζομένου διὰ τῆς ἰδρύσεως τεσσάρων δωματίων ἐξεχόντων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ μνημείου. Τὰ δωμάτια ταῦτα ἔδει νὰ συνδέωνται πρὸς ἀλληλα διὰ τεσσάρων κογχῶν ἡμικυκλικῶν παρεντιθεμένων μεταξὺ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ. Πρὸ ἐκάστης κόγχης ἔδει νὰ τοποθετηθῶσι κίονες συνδεδεμένοι δι' ἀψίδων, ἐπὶ δὲ τοῦ οὕτως ἐπιτυγχανομένου ὀκταγώνου νὰ τεθῆ κωνικὸς τρούλλος². Τὸ κτίριον ἔδει νὰ ᾖ πλινθόκτιστον, τοῦ λελαξευμένου λίθου ἐλλείποντος· ἐν δὲ τῷ κειμένῳ ῥητῶς ἀναφέρεται ἢ κατασκευὴ τῶν θόλων ἄνευ ξυλοτύπων.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ τύ-

¹ Οὕτως ἐφ' ἐκάστης τῶν γωνιῶν τῆς τετραγώνου βάσεως ἐτοποθετεῖτο λίθος ἐξέχων οὕτως ὥστε νὰ μετατραπῇ τὸ τετράγωνον εἰς ὀκτάγωνον· ἐφ' ἐκάστης τῶν γωνιῶν τοῦ ὀκταγώνου ἐτοποθετεῖτο πάλιν λίθος οὕτως ὥστε ἢ νέα στρώσις νὰ μετατρέπῃ τὸ ὀκτάγωνον εἰς δεκαεξάγωνον· ὁμοιτρόπως ἐργαζόμενοι μετέτρεπον τοῦτο εἰς κανονικὸν πολύγωνον μετὰ τριάκοντα δύο πλευρῶν καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς ἕως οὗ ἐπετυγχάνετο βᾶσις σχεδὸν κυκλωτερῆς ἐφ' ἧς ἐβάσιζον τὸν τρούλλον.

² Ἐν ταῖς θέρμαις, τὰ Βαπτιστήρια ἐκαλύπτοντο ὑπὸ κωνικοῦ θόλου.

πος οὗτος¹ τῶν κτιρίων ἦτο συνήθης ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἀρχιτεκτονικῇ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν 4^{ην} ἑκατονταετηρίδα· ὄντως δέ, πολλὰ μνημεῖα διατηρούμενα, ὡς τὸ ὀκτάγωνον τοῦ Μπὶν-Μπὶρ-Κιλισσέ οὗ ἡ κάτοψις ὑπομιμνήσκει τὸ μνημεῖον τοῦ Γρηγορίου τῆς Νύσσης, τὸ τῆς Ἱεραπόλεως ἔνθα οἱ ὀκτὼ στύλοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸ κεντρικὸν ὀκτάγωνον περιστοιχίζονται ὑπὸ στοᾶς κυκλοτεροῦς, παριστώσι τὸν τύπον τοῦτον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Οὐδὲν τῶν κτιρίων τούτων ἔχει στοᾶς ἐν τῷ πρώτῳ ὀρόφῳ.

Εἰς τὸν ἄνω τύπον ἀνάγονται καὶ τὰ ἐκατέρωθεν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ντερὲ-Ἀχσὺ δύο ὀκτάγωνα. Καὶ τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν ὀκτάγωνον παρουσιάζει ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐπὶ τῶν ὀκτὼ πλευρῶν του σηκούς (niches) ἐναλλάξ ἡμικυκλικούς καὶ ὀρθογωνίους². Τὸ δὲ πρὸς Νότον ἔχει, ὡς ἐν τῷ προηγουμένῳ, ἐπὶ τῶν ὀκτὼ πλευρῶν του σηκούς. Παράθυρα τοξωτὰ ἀνοίγονται ἐν αὐτῷ κοσμούμενα διὰ πλινθοκτίστων στύλων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν. Τέλος, τροῦλλος χαμηλὸς ἔστεφε τὸ κτίριον.

Ὡς ἡ Βασιλικὴ οὕτω καὶ ἡ ὀκτάγωνος μορφή δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν³ διότι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς 4^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἀπαντᾷ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῇ ἰδρυθείσῃ ὑπὸ Κωνσταντίνου ἐν Ἀντιοχείᾳ· ἐπίσης ἀπαντᾷ ἐν Παλαιστίνῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἰδρυθείσῃ τὸ 331 μ. Χ. δαπάναις τῆς Ἀγίας Ἐλένης ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἑλαιῶν. Ἐκ τοῦ τύπου τούτου παράγονται ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς Ἐζρας, τὸ εὐρὺ ὀκτάγωνον, ἐλαφρῶς ὠσειδές, τοῦ Βιρανσεῖρ ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ πολλὰ ἐκκλησία τῆς Ἀρμενίας· τέλος, εἶναι ἐν κοινῇ χρήσει τὴν 6^{ην} ἑκατονταετηρίδα ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου παράγει τὴν Ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου.

Ὅλα τὰ κτίρια ταῦτα ἐν οἷς, ἄλλως, τὸ ὀκτάγωνον τροποποιεῖται διὰ τῆς προσθήκης κογχῶν ἡμικυκλικῶν, ἔχουσι στοᾶς ἐν τῷ πρώτῳ ὀρόφῳ.

¹ Ἐὰν μετατραπῇ τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ Πραιτωρίου Μουσαίᾳ εἰς ὀκτάγωνον, ἀπέναντι δὲ τῶν διαγωνίων πλευρῶν τοῦ ὀκταγώνου τεθῶσι κόγχαι, προκύπτει ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὁ τύπος τοῦ Γρηγορίου τῆς Νύσσης.

² Ἡ διάταξις αὕτη ἀπαντᾷ ἐπίσης ἐν τῷ ἐν Νοβάρᾳ τῆς Ἰταλίας Βαπτιστηρίῳ, ἰδρυθέντι τὴν 5^{ην} ἑκατονταετηρίδα καὶ ὑπενοθυμίζοντι τὸ Βαπτιστήριον τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ρώμῃ.

³ Ἡ ὀκτάγωνος μορφή ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Ὁρολογίῳ Κυρίστου ἢ Πύργῳ τῶν Ἀνέμων.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθήσαν πολλὰι μεγάλοπρεπεῖς ἐκκλησίαι ἐξ ὧν θὰ περιγράψωμεν μόνον τὴν τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου καὶ τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν.

Ἐκκλησία τῶν Ἀγίων μαρτύρων Σεργίου καὶ Βάκχου.

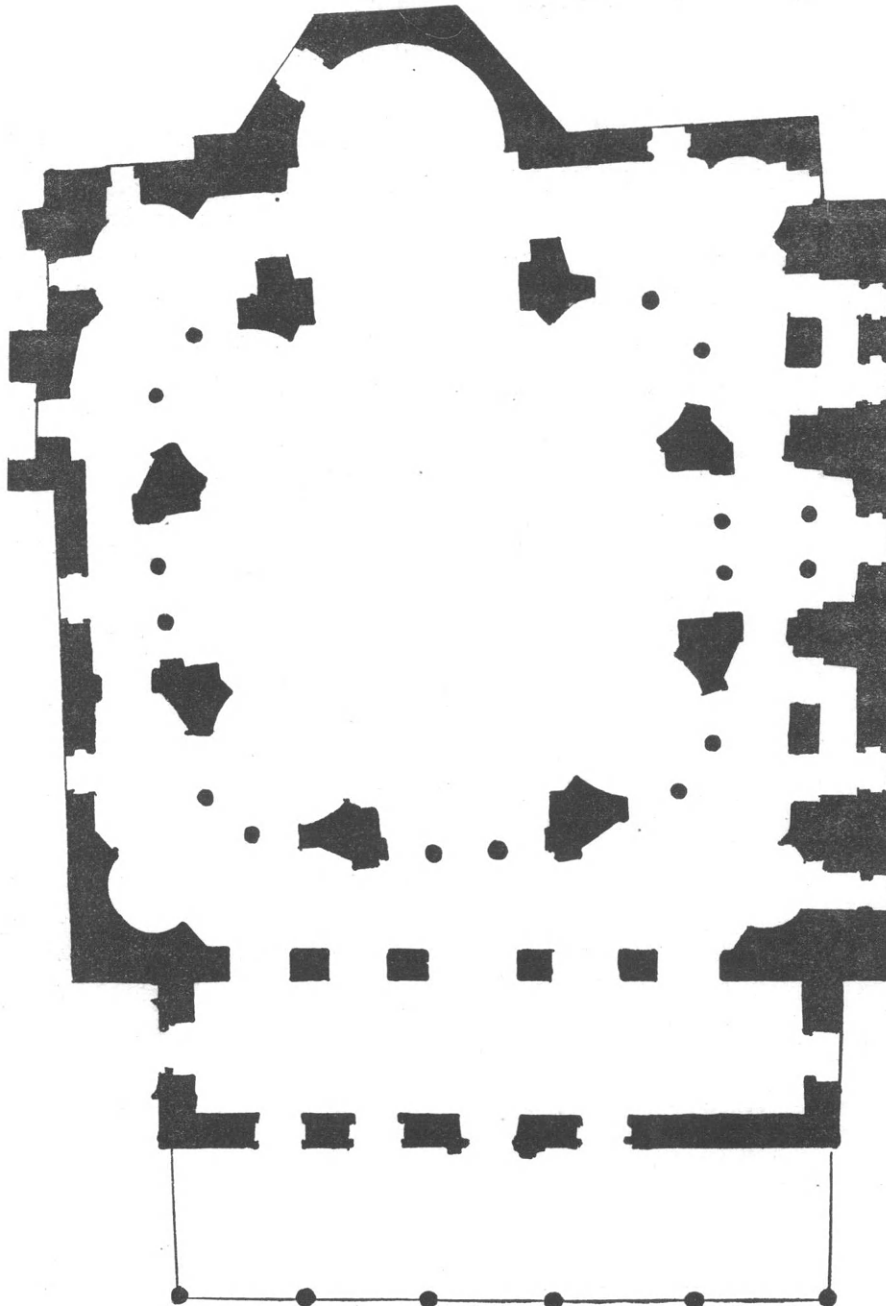
Ἡ ἐκκλησία αὕτη (Σχ. 4) ἰδρυθεῖσα τὸ 527 ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ σωζομένη ἀκραιφνῆς καίπερ γυμνωθεῖσα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως καὶ τῆς μωσαϊκῆς αὐτοῦ διακοσμῆσεως, παρουσιάζει μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Βυζαντιακὴν Ἀρχιτεκτονικὴν, διότι ἐκ ταύτης παράγεται ὁ ὑπέρλαμπρος Ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Ἡ ἐκκλησία τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου θεωρουμένη ἄνευ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ Βήματος παρουσιάζει ἐν κατῷψει σχῆμα ὀκτάγωνον ἐγκεκλεισμένον ἐν τετραγώνῳ περίτοιχίσματι, τὸ ὁποῖον διὰ τεσσάρων γωνιαίων κογχῶν μετατρέπεται ἐσωτερικῶς εἰς ὀκτάγωνον. Ἐν ἐκάστη τῶν διαγωνίων πλευρῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀκταγώνου ὑπάρχει κόγχη ὑπὸ κίωνων σχηματιζομένη. Ἄλλ' ἡ ὀκτάγωνος μορφή μετὰ διαγωνίων κογχῶν ἀπαντᾷ, ὡς εἶδομεν, ἐν τῷ τύπῳ τοῦ Γρηγορίου τῆς Νύσσης.

Τὸ κεντρικὸν ὀκτάγωνον καλύπτεται διὰ τροῦλλου μετὰ δεκαεξὶ πλευρῶν· ἐκ τούτων ὀκτὼ εἶναι κοῖλαι ὑψούμεναι ἄνωθεν τῶν ὀκτὼ πλευρῶν τοῦ ὀκταγώνου καὶ ἐδραζόμεναι καθέτως ἐπὶ εἶδους μικροῦ πατώματος ὀριζοντίου· αἱ ὀκτὼ ἄλλαι εἶναι ἐπίπεδοι συνεχίζουσαι τὰς ἐπιπέδους ὄψεις τοῦ ὀκταγώνου· ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων ἠνοίχθησαν τὰ κοσμοῦντα τὸν τροῦλλον ὀκτὼ παράθυρα.

Αἱ κοῖλαι πλευραὶ (τομεῖς) ὑποστηρίζονται ἐξωτερικῶς ὑπὸ συστήματος ἀντηρίδων ὑπομιμνησκουσῶν τὰς τοῦ ἐν Ρώμῃ ναοῦ Minerva Medica.

Ἡ πρόσοψις τῶν πλευρῶν τοῦ κεντρικοῦ ὀκταγώνου ἐσωτερικῶς ὑπομιμνήσκει τὰς ῥωμαϊκὰς διατάξεις. Οὕτως, ὡς ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ Ναῷ Minerva Medica, θριγκὸς ὀριζόντιος στέφει τοὺς δεκαεξὶ κίονας τοῦ ἰσογείου, αἱ δὲ ἀψίδες τοῦ ἄνω ὀρόφου σχηματίζουσι τὰς πλευράς τοῦ ὀκταγώνου εἰς τὰς γωνίας τῶν ὁποίων ἐγείρονται σφαιρικὰ τρίγωνα. Ἐκάστη τῶν ἀψίδων περιβάλλει ἐτέρας

4: ναὸς ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου.

τρεις ἀψίδας μικρότερας ἐπὶ κίονων ἐδραζομένης.

Ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου ¹ παρουσιάζει ἐκπληκτικὰς ἀνωμαλίας προερχομένας

¹ Ἡ διάταξις τοῦ Ναοῦ τούτου δύναται νὰ παραχθῇ ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς ἐκ τῆς τοῦ Πραιτωρίου Μουσείου διὰ τῶν ἐξῆς τροποποιήσεων· 1ον Διὰ μετατροπῆς τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου τοῦ Πραιτωρίου εἰς ὀκτάγωνον καὶ διὰ χρήσεως στύλων ἀντὶ κίονων διὰ προσθήκης εἰς ἐκάστην τῶν διαγωνίων πλευρῶν τοῦ ὀκταγώνου διὰ πρὸς κίονων σχηματιζομένης ὑπὸ κίονων· 2ον Διὰ μετατροπῆς τοῦ τετραγώνου περιβλήματος εἰς ὀκτάγωνον διὰ τεσσάρων οἰκῶν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν θερμῶν τοῦ Καρακάλλα καὶ 4ον Διὰ

εἴτε ἐκ τῆς ἀνάγκης χρησιμοποίησεως μερῶν προϋπαρχόντων θεμελίων εἴτε ἐξ ἀπαιτήσεως εὐθυγραμμίων ὁδῶν ἢ προγενεστέρων κτιρίων. Ἀπασαὶ αἱ ἀνωμαλίαι αὗται ἀπεκρύβησαν ἐπιδειξίως ὀπίσθεν τῶν μερῶν τῶν ἀμέσως προσπιπτόντων εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἐπισκέπτου ἐν ὥραίᾳ συμμετρίας διαταχθέντων.

κατασκευῆς ἀντὶ μοναστηριακοῦ θόλου πρὸς στέγασιν τοῦ κτιρίου, τρούλλου μετὰ δεκαεξὶ πλευρῶν ἐναλλὰξ κοίλων καὶ ἐπιπέδων.

§ 4. ναός τῆς ἁγίας Σοφίας Κων/πόλεως.

*Αἱ δύο προϋουσιανίανιοι ἐκκλησίαι καὶ ὁ ναός
τοῦ Ἰουστινιανοῦ.*

Ὅτε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐξέλεξε τὸ Βυζάντιον ὡς νέαν πρωτεύουσιν τῆς αὐτοκρατορίας του ἐκτὸς τῶν πολλῶν καὶ μεγάλωπρεπων κτισμάτων, δι' ὧν ἐκόσμησε ταύτην, προυτίθετο νὰ ἐγείρῃ καὶ Μεγάλην ἐκκλησίαν· ἀλλ' ὁ θάνατος ἐκώλυσε τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου πόθου τοῦ πρώτου χριστιανοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν Μεγάλην ἐκκλησίαν ὑποδόμησεν ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖος ¹, κατὰ τὴν ἐνδιάθηκον τοῦ πατρὸς ἐντολήν, ἀφιέρωσε δὲ ταύτην εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἦτο Βασιλική, ἀνάλογος τῶν ἐν Ρώμῃ Βασιλικῶν τοῦ Ἁγίου Παύλου ἢ τῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς Μείζονος, δρομικὴ καὶ ξυλόστεγος. Τὰ ἐγκλίτια δὲ ταύτης ἐτελέσθησαν τῇ 15 Φεβρουαρίου τοῦ 360· ὁ ναὸς οὗτος ἐκλήθη ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β', ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτοῦ ἀπῆρτησεν ἑνδεκά ἔτη καὶ τῇ δεκάτῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 415 ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκλίτια αὐτοῦ.

Ὁ ναὸς τοῦ Θεοδοσίου ἦτο δρομικὸς ὡς καὶ πρότερον ἀλλὰ θολοσκεπής· ἔμεινε δὲ ἀκέραιος ἐπὶ 117 ἔτη. Ἀλλὰ κατὰ τὴν στάσιν, τοῦ 532 τὴν τοῦ Νίκα καλουμένην, ἥτις κατέστρεψε τὸσον σκληρῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλή τότε καὶ ἡ ἐκκλησία αὕτη τῶν Χριστιανῶν· ἐπέτρεψε δὲ ὁ Θεός, γράφει ὁ Προκόπιος, νὰ διαπραχθῇ τὸ ἀτέθλημα τοῦτο «προειδὼς εἰς ὅσον τὸ κάλλος τοῦτο τὸ ἱερὸν μεταστήσεσθαι ἔμελλεν».

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἵνα ἐκτελέσῃ τὴν θέλησίν του καὶ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρόν του, ἐξέλεξε δύο ἀρχιτέκτονας, Ἀνθέμιον τὸν Τρακλιανὸν καὶ Ἰσιδώρον τὸν Μιλήσιον. Ὁ Ἀνθέμιος δὲ ἐφημίζετο ἐπὶ σοφίᾳ τῇ καλουμένῃ μηχανικῇ· γράφει ὁ Προκόπιος, λογιώτατος οὐ μόνον ὄλων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ.

¹ Προκειμένου περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὁ Ἱστορικό Σωκράτης (380-439) γράφει: «Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τούτον καὶ ὁ Βασιλεὺς (Κωνσταντῖος) τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν ἐκτίθει ἥτις Σοφία μὲν προσαγορεύεται νῦν κλπ.».

Ἐπίσης ὁ χρονογράφος Ζωνάρᾳ (1110-1199) ἀναφέρει «τὸ Θεῖον τέμενος τοῦ μεγάλου ναοῦ ὃν βασιλεὺς Κωνσταντῖος ἐδομήσατο». Αἱ δύο αὗται μαρτυρίαι ἀνατρέπουσι τὸ ὑπ' ἄλλω χρονογράφῳ ἀναγερόμενον ὅτι ἡ μεγάλη ἐκκλησία ὑποδόμηθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντῖνου.

ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν δύο τούτων ἀρχιτεκτόνων ἐτέθησαν ἐκτὸν ἐργοδηγοὶ ἢ μαίστροες, ὡς γράφει Ἀνώνυμος, ὧν ἕκαστος διηύθυνεν ἐκτὸν ἄνδρας. Δέκα λοιπὸν χιλιάδες ἀνδρῶν εἰργάσθησαν διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Περθενωῶνος τούτου τῆς Βυζαντικῆς ἀρχιτεκτονικῆς· ὁ δὲ θεμέλιος λίθος ἐτέθη τὴν ὀγδόην τῆς πρωίας ὥραν τῆς 23 Φεβρουαρίου τοῦ 532. Τότεν ὁμοῦς ἦτο τὸ πάθος τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὥστε καθ' ἐκάστην μετέβκινεν εἰς ἐπίβλεψιν τῶν ἔργων. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς οἰκοδόμησις ἱερεῖς καθ' ἐκάστην προσηύχοντο διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου. Τέλος, ἐντὸς πέντε ἐτῶν δέκα μηνῶν καὶ τεσσάρων ἡμερῶν συνετελέσθη ἡ Μεγάλη ἐκκλησία, τὰ δὲ ἐγκλίτια ταύτης (Θυρανοξίαι) ἐτελέσθησαν τῇ 27 Δεκεμβρίου τοῦ 537 ἐν πάσῃ λαμπρότητι καὶ μεγάλωπρεπείᾳ.

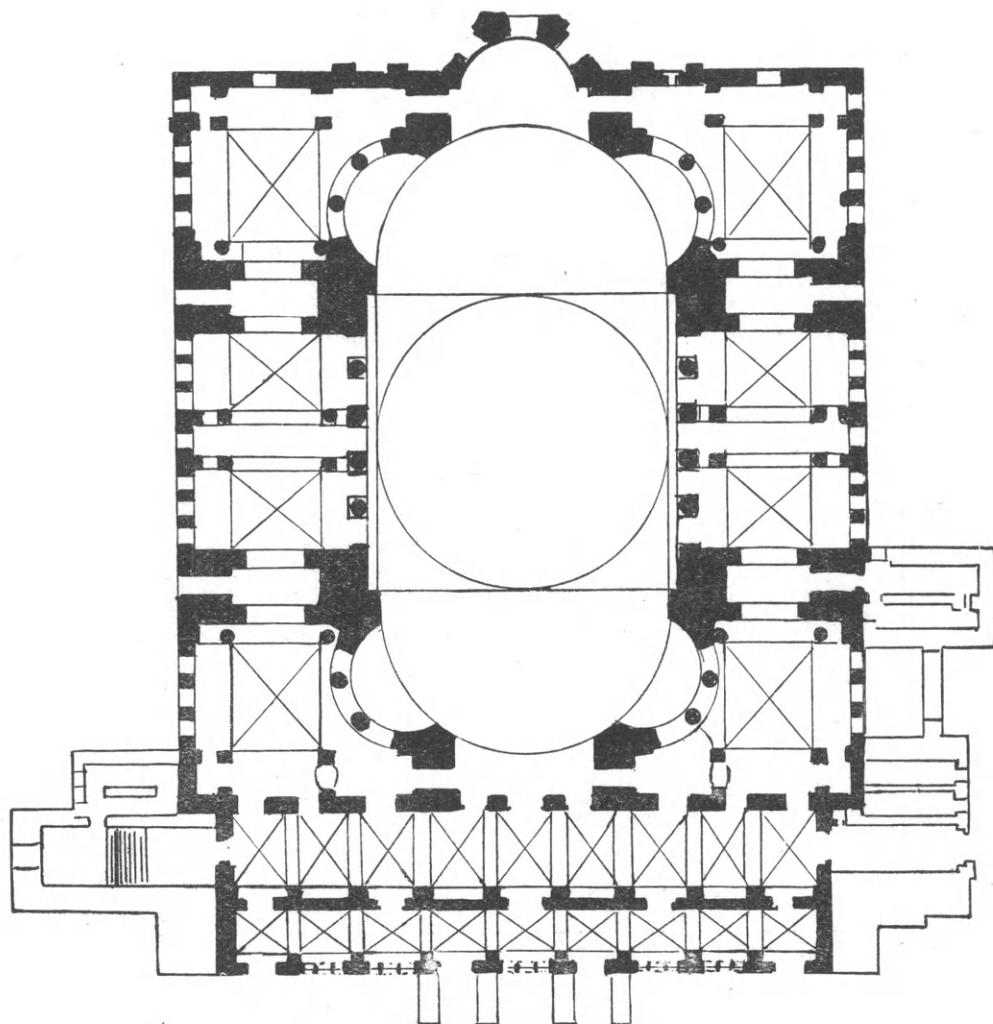
Ὀλίγα ὁμοῦς ἔτη μετὰ τὴν περάτωσιν τοῦ Ναοῦ σεισμοὶ ἰσχυροὶ σείσαντες τὸ ἔδραρον τοῦ Βυζαντίου προῦξένησαν πολλὰς βωγαὶς εἰς τὸ κτίριον· τῇ δὲ 7 Μαρτίου τοῦ 558 ἔπεσεν ὁ τροῦλλος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, θρούτας τὸν ὑπ' αὐτὸν κείμενον ἄμβωνα, τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν καὶ τὸ Κιβώριον.

Ὁ Ἰουστινιανὸς προέβη ἀμέτῳ εἰς τὴν ἐπικνώρθωσιν τοῦ τόσην θλίψιν προξένησαντος κακοῦ· ἀλλ' ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσιδώρος εἶχον ἀποθάνει, ἐπεφορτίσθη δὲ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰσιδώρου ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῶν δύο μεγάλων ἀρχιτεκτόνων.

Οὗτος κατὰ τὴν ἀπομείνω μέρους τοῦ τροῦλλου ἀνοικοδόμησεν αὐτὸν ὑψηλότερον τοῦ πρώτου, οὕτω δ' ἐκ τῆς ἀνυψώσεως τῆς ἡλαττώθησαν αἱ ὠθήσεις καὶ ὁ νέος τροῦλλος ἐγένετο στερεώτερος τοῦ πρώτου, διατηρούμενος μέχρι σήμερον.

Ἀλλ' εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς αὐτῆς ἀπώλεσε βεβκίως τὸ κτίριον μέγα μέρος τῆς προτέρας ἀερώδους, οὕτως εἶπεῖν, γλαφυρότητός του, ὡς γράφει ὁ κλεινὸς Βυζάντιος.

Ἐὰν θεωρήσῃ τις τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἄνευ τῶν Προπυλαίων καὶ ἄνευ τῆς ἐξοχῆς τῆς κόγχης τοῦ Ἁγίου Βήματος, παρρουσιάζει οὗτος ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον, οὗτινος ὁ μέγας ἄξων διευθύνεται πρὸς τὰς χειμερινὰς ἀντολάς. Διαιρεῖται δὲ τοῦτο εἰς τρία μέρη, τὸ κεντρικὸν ἢ μέσον κλίτος καὶ τὰ δύο πλάγια ἢ τὰς στοὰς ἢ κλίτη.

5: ὁ ναός τῆς ἁγίας Σοφίας (Ἰουστινιανῷ).

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ὀρθογωνίου ἴστανται ἐν τετραγώνῳ τέσσαρες κολοσσαῖοι στύλοι, «πεσσοί» ἢ «πινσοί» λεγόμενοι, δύο μὲν πρὸς βορρᾶν δύο δὲ πρὸς νότον· ἐπὶ τούτων δὲ ἐδράζονται τέσσαρες ἀψίδες ἢ «λῶροι» ὡς καλοῦσιν αὐτοὺς οἱ μηχανοποιοί, γράφει ὁ Προκόπιος. Καὶ αἱ μὲν δύο τῶν ἀψίδων ἢ πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἢ πρὸς δυσμὰς, ἴστανται ἐν τῷ κενῷ, αἱ δὲ λοιπαί, ἢ πρὸς βορρᾶν καὶ ἢ πρὸς νότον ἔχουσιν ὑποκάτω αὐτῶν θυριδωτῶν τοῖχον μετὰ δώδεκα παραθύρων διατεταγμένων εἰς δύο ἐπαλλήλους σειράς, ἥτοι πέντε ἐπὶ τῆς ἄνω καὶ ἑπτὰ ἐπὶ τῆς κάτω· ὑπὸ τὰ ἑπτὰ δὲ ταῦτα παράθυρα ὑπάρχουσιν ἑπτὰ σηκοί (niches). Ὁ θυριδωτὸς τοῖχος ὑποβαστάζεται ὑπὸ μονολίθων πρασίνων κιόνων διατεταγμένων εἰς δύο ὁρόφους· καὶ ἀνὰ ἕξ μὲν τῶν πρασίνων κιόνων κεῖνται ἐπὶ τοῦ ἄνω ὁρόφου ἀμέσως ὑπὸ τὸ θυριδωτῶν τοῖχον καὶ μεταξὺ τῶν πεσσῶν, ἀνὰ τέσσαρες δὲ ὑψηλό-

τεροι καὶ παχύτεροι ἐν τῷ ἰσογείῳ φέροντες τοὺς ἄνω.

Ὑπεράνω τῶν ἀψίδων ὑψοῦται κυκλοτερῆς οἰκοδομία θυριδωτῆ¹ ὅθεν πάντοτε διαγελάῃ πρῶτον ἢ ἡμέρα, γράφει ὁ Προκόπιος, ἄνωθεν δὲ ταύτης παμμεγέθους σφαιρικὸς θόλος ἢ τροῦλλος οὗ ἢ ἐσωτερικὴ διάμετρος εἶναι ἑκατὸν Βυζαντιακῶν ποδῶν ἢ 31^μ, 23. Θὰ ὑπελάμβανε δὲ τις τοῦτον, προσθέτει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, οὐχὶ ἐπὶ στερεᾶς οἰκοδομῆς ἰστάμενον, ἀλλ' ἐξηρητημένον διὰ χρυσῆς ἀλύσειος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ συμπλοκὴ τῶν ἀψίδων ἐγένετο ἐν τετραγώνῳ, τέσσαρα σφαιρικὰ τρίγωνα (λοφία ἢ παρωτίδες) ἐκφυόμενα ἐκ τῶν πεσσῶν ἀνέρχονται καὶ πληροῦσι τὸν μεταξὺ τῶν ἀψίδων χώρον, καταλήγουσι δὲ εἰς τὴν κυκλοτερῆ οἰκοδομίαν.

¹ Οἰκοδομία ἔχουσα τεσσαράκοντα παράθυρα, ὅθεν καὶ «Ἐμφροτον» ὀνομάζεται ἐκ τοῦ Εὐαγγερίου.

Κατά μῆκος τοῦ μεγάλου ἄξονος τοῦ ναοῦ ὑφίστανται δύο ἡμικυλινδροί, ὧν ὁ μὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου, ὁ δὲ πρὸς δυσμὰς, συναπτόμενοι μετὰ τῶν πεσσῶν καὶ στεγαζόμενοι δι' ἡμιτρούλλων (ἡμιθολίων). Καὶ ὁ μὲν πρὸς ἀνατολὰς ἡμιτρούλλος συνδέεται μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἀψίδος, ὁ δὲ πρὸς δυσμὰς μετὰ τῆς δυτικῆς.

Ἐκάτερος τῶν ἡμικυκλινδρῶν διατρυπᾶται ὑπὸ τριῶν μεγάλων τόξων, ἐνὸς κεντρικοῦ καὶ δύο πλαγιῶν· καὶ ἐν μὲν τῷ πρὸς ἀνατολὰς ἡμικυκλινδρῷ, τὸ κεντρικὸν τόξον δεικνύει τὸ ἱερὸν βῆμα τοῦ Ναοῦ, ἐπεκτείνεται δι' ἡμικυκλινδρικήσ ὀροφῆς καὶ καταλήγει εἰς τὴν κόγχην ἢ τὸν Μύακα, κεκαλυμμένον διὰ τεταρτημορίου σφαίρας· ἐν δὲ τῷ πρὸς δυσμὰς ἡμικυκλινδρῷ, τὸ ἀντίστοιχον κεντρικὸν τόξον δεικνύει τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ Ναοῦ, δὲν καταλήγει ὁμοῦς εἰς κόγχην, ὡς τὸ πρὸς ἀνατολὰς, ἀλλ' ἐπεκτείνεται δι' ἡμικυκλινδρικήσ ὀροφῆς μέχρι τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς προσόψεως τῆς ἐκκλησίας.

Ἀπέναντι ἐκάστου τῶν πλαγιῶν τόξων τῶν ἡμικυκλινδρῶν ἐγείρονται κίονες μονόλιθοι ἡμικυκλικῶς διατεταγμένοι, σχηματίζουσι δὲ οὕτω τέσσαρας πλαγίας κόγχας. Καὶ ἀνά δύο μὲν τῶν κίωνων τούτων πορφυροὶ κεῖνται ἐν τῷ ἰσογείῳ, ἀνά ἕξ δὲ πράσινοι ἐν τῷ πρώτῳ ὀρόφῳ. Αἱ τέσσαρες αὗται κόγχαι καλύπτονται δι' ἡμιτρούλλων ἢ μνηοειδῶν οἰκοδομημάτων, κατὰ Προκόπιον.

Ἄπας ὁ χώρος ὁ ἐκτεινόμενος ἀπὸ τῶν Βασιλικῶν Πυλῶν μέχρι τοῦ κεντρικοῦ τόξου τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἡμικυκλινδρῶν καὶ περικλειόμενος ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότου ὑπὸ τῶν πεσσῶν καὶ τῶν κίωνων εἶναι τὸ μέσον κλίτος ἢ ὁ κατ' ἐξοχὴν Νάος· περιλαμβάνει δὲ ἐν ὅλῳ πενήτηντα δύο κίονας, ἕξ ὧν δεκαῆξ ἐν τῷ ἰσογείῳ καὶ τριάκοντα ἕξ ἐν τῷ πρώτῳ ὀρόφῳ.

Ὁ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου καθὼς καὶ ὁ πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ ἡμιτρούλλος ἀνθίστανται ἐπαρκῶς εἰς τὰς ὠθήσεις τοῦ σφαιρικοῦ θόλου τὰς ἀναπτυσσομένας πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ σφαιρικός θόλος δὲν θὰ ἦτο εὐσταθῆς ἐὰν καὶ εἰς τὰς ὠθήσεις αὐτοῦ τὰς ἀναπτυσσομένας πρὸς βορρᾶν καὶ νότον δὲν ἀνθίσταντο ἄλλαι δυνάμεις ἀντίθετοι τούτων. Διό, τέσσαρες ὑπερμεγέθεις ἀντηρίδες ἐν εἴδει πελωρίων τοίχων,

δύο πρὸς βορρᾶν καὶ δύο πρὸς νότον προσετέθησαν εἰς τοὺς πεσσούς πρὸς τὴν σκοπὸν τοῦτον. Ἐκάστη τῶν ἀντηρίδων τούτων σύγκειται ἐκ δύο τμημάτων ἀνισοπαχῶν καὶ συναφῶν· καὶ τὰ μὲν παχύτερα τμήματα τῶν πρὸς βορρᾶν καὶ νότον ἀντηρίδων χρησιμεύουσι πρὸς ἀντιστήριξιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἀψίδος· τὰ δὲ ἥττον παχέα τμήματα αὐτῶν πρὸς ἀντιστήριξιν τῶν ἀντιστοίχων τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων.

Ἐκατέρωθεν τοῦ μέσου κλίτους τῆς ἐκκλησίας ἐκτείνονται στοαὶ διώροφοι, μία πρὸς νότον καὶ ἑτέρα πρὸς βορρᾶν· ὑπερῶν δὲ τοῦ ἐσωνάρθηκος εὐρίσκεται ἑτέρα στοὰ συγκοινωνοῦσα μετὰ τῶν δύο στοῶν τοῦ πρώτου ὀρόφου.

Αἱ στοαὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐκαλοῦντο ὑπερῶα ἢ κατηχούμενα¹ ἢ καὶ ἔμβολοι τῆς γυναικωνίτιδος· ἐνίοτε δὲ καὶ αἱ κάτω στοαὶ ἐκαλοῦντο κάτω κατηχούμενα.

Ἐν τῇ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἁγίου Βήματος στοᾷ ἔκειτο ἡ πρόθεσις τιθεμένη εἰς συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ Ἁγίου Βήματος διὰ στενῆς διόδου ἢ διαβατικοῦ, κατὰ Σιλεντιάριον.

Ἐν τῇ πρὸς νότον τοῦ Ἁγίου Βήματος στοᾷ ἦτο τὸ Διακονικόν, ἐν ᾧ ἀπέκειντο τὰ ἄμφια τῶν ἱερέων. Τὸ διακονικὸν ἐτίθετο, ὡς ἡ πρόθεσις, εἰς συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ Ἁγίου Βήματος διὰ διαβατικοῦ, ἐχρησίμευε δὲ καὶ ὡς εὐκτήριον ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἀργυρᾶ σταύρωσις.

Παρὰ τὸ Διακονικὸν ὑπῆρχε μητατώριον, ὑπερῶν δὲ τούτου καὶ ἐν τοῖς κατηχουμένοις τοῖς μεσημβρινοῖς ὑπῆρχε μητατώριον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις ἐρχόμενος ἐκεῖ παρίστατο εἰς τὴν λειτουργίαν.

Μεγίστη κιστέρνα ὑπάρχει ὑπὸ τὸν ναόν, ἀγνοοῦνται δὲ τὰ καθ' ἕκαστον ταύτης. Ὁ Γρελῶτος ὁμοῦς ἔγραψεν ὅτι «Σύμπαν τὸ κάτω μέρος τοῦ ναοῦ εἶναι τετράγωνον καὶ πλήρες τῶν ἐκ τῆς στέγης ρεόντων ὑδάτων. Διὸ καὶ τινες ἐνόμισαν

¹ Ἐκαλοῦντο πρὸς τούτοις «Κατηχουμένηα», «Κατηχουμένα» καὶ «γυναικωνίτις».

ὅτι ἠδύνατό τις νὰ μεταβῆ ἀπὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν θάλασσαν δι' ὑπογείων διωρύχων.

Ἄς φαντασθῶμεν ἤδη τὴν ἐντύπωσιν τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὸν θεσπέσιον τοῦτον ναόν. Ἄμα τῇ εἰσόδῳ εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ναὸν ἢ τὸ μέσον κλίτος χάρις εἰς τὴν διάταξιν τῶν ἡμικυλινδρῶν καὶ ἡμιτρούλλων θέαμα ἐκπληκτικὸν - αρουσιάζεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν. Τὰ βλέμματα περιέρχονται ἐλευθέρως ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ εὐρέος τούτου χώρου· οἱ δύο ἡμικύλινδροι, οἱ δύο ἡμιτρούλλοι, ὁ τρούλλος, ἡ κόγχη τοῦ Ἁγίου Βήματος, ἅπαντα ταῦτα ἀποκαλύπτονται συγχρόνως ἐν ὅλῃ τῇ ἀναπτύξει. Πανταχοῦ αἱ λεπτομέρειαι πλαισιοῦνται ἐντὸς μεγάλων διαιρέσεων, αἱ κύριαί γραμμαὶ παράγουσι μεγαλοπρεπῆ ἐντύπωσιν, αἱ δὲ λεπτομέρειαι πολλαπλασιαζόμεναι μετὰ μέτρου ἐπαυξάνουσι τὸ μεγαλεῖον. Ὁ ἐπισκέπτης ὑφίσταται συγχρόνως τὸ αἶσθημα τοῦ ἠθικοῦ καὶ ὕλικοῦ μεγαλείου, αἰσθάνεται δὲ ἑαυτὸν ἐνώπιον μιᾶς τῶν μεγαλοπρεπεστάτων ἐκφράσεων τῆς ἀνθρωπίνου δυνάμεως.

Γένεσις τῆς διατάξεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἐξ ὅλων τῶν Βυζαντιακῶν μνημείων τῶν ἰδρυθέντων ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου δύναται νὰ ληφθῆ ὡς τύπος ἐξ οὗ προκύπτει ἡ διάταξις τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ὄντως, ἐὰν φαντασθῶμεν τὴν βόρειον καὶ νότιον πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ ὀκταγώνου τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου ἐπιμηκνόμενας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ν' ἀποβῶσιν ἴσαι πρὸς τὴν διάμετρον ἐγγεγραμμένου ἐν τῷ ὀκταγώνῳ τούτῳ κύκλου, ὁ μὲν μεταξὺ τῶν ῥηθειῶν πλευρῶν χώρος μετατρέπεται εἰς κεντρικὸν τετράγωνον, τὸ δὲ κεντρικὸν ὀκτάγωνον μετατρέπεται εἰς ἐπίμηκες ὀκτάγωνον. Τούτου γενομένου, ἐὰν τὰ τμήματα, ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν τοῦ ὀκταγώνου ἐγγράψωμεν ἐν ἡμικυκλίῳ ἔχοντι διάμετρον ἴσην πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου, παραλείψωμεν δὲ διὰ τῆς φαντασίας τὰς πλευρὰς τῶν ἐγγεγραμμένων τμημάτων τοῦ ὀκταγώνου καὶ ἐγκλεί-

σωμεν τὸ οὕτω προκύπτον σχῆμα ἐν ὀρθογωνίῳ περιβλήματι ἔχοντι πρὸς ἀνατολὰς κόγχην καὶ πρὸς δυσμὰς δύο συνεχόμενας στοάς, θὰ ἔχωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν κάτοψιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας μετὰ τῆς ὠοειδοῦς μορφῆς τοῦ μέσου κλίτους, τῶν τεσσάρων πλαγίων κογχῶν, τῶν ἐκατέρωθεν στοῶν καὶ τῶν δύο ναρθήκων.

Διὰ τῆς μετατροπῆς ὅμως τοῦ κεντρικοῦ ὀκταγώνου εἰς ἐπίμηκες ὀκτάγωνον ἐπιτυγχάνεται ἡ ὀρθογωνίος μορφή τῶν Βασιλικῶν ἀρμόζουσα κάλλιον εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς θρησκείας ἐπιτρέπουσα δὲ καὶ τὴν αὔξησιν τῶν διαστάσεων τοῦ κτιρίου ἄνευ μεγάλων τεχνικῶν δυσκολιῶν. Διὰ δὲ τοῦ σχηματισμοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου δημιουργεῖται κέντρον φωτὸς καὶ ἀέρος, εὐκολύνεται δὲ καὶ ἡ χρῆσις μεγάλου τρούλλου.

Διὰ τῆς εὐφυοῦς συνεπῶς διατάξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀρμονικὴ ἔνωσις τῆς ὀρθογωνίου μορφῆς τῆς Ἑλληνιστικῆς Βασιλικῆς μετὰ τοῦ συγκεντρικοῦ συστήματος τῶν προγενεστέρων κτιρίων (ἀνακτόρου Σαρβιστάν, Πραιτωρίου Μουσμιάχ κλπ.), ἔνωσις παρατηρούμενη ἐν τινι μέτρῳ ἐν ταῖς πρὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐκκλησίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Τριάδος Ἐφέσου, Φιλαδελφείας κ.λ.π.). Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου, ἅπαντ' αὖ εἰς προγενεστέρως τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐκκλησίας μόνον ἐν μικρᾷ κλίμακι, εἶναι ἢ μετὰ τόλμης ἀσυνήθους χρῆσις ἡμιτρούλλων πρὸς καταπολέμησιν τῶν ὠθήσεων τῶν ἀσκουμένων ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου· ὁ συνδυασμὸς οὗτος δημιουργεῖ ἐν ὀρθώσει αὔξουσαν πρόοδον ἀρμονικὴν ἐν εἴδει ῥυθμοῦ μουσικοῦ. Ἐνῶ δὲ ἐν τῷ Ἁγίῳ Πέτρῳ τῆς Ρώμης τὸ ὑπερβολικὸν μῆκος τοῦ πρὸ τοῦ κολοσσαίου τρούλλου μέρους τοῦ μέσου κλίτους ἐξ ἐνὸς καὶ ἡ ἀνύψωσις τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου διὰ τοποθετήσεως τούτου ἐπὶ κυλινδρικήν βάσιν (τυμπάνου) ὑψηλῆς ἐν εἴδει κυκλοτεροῦς πύργου ἐξ ἑτέρου κατατέμνουσι τὴν ἐνότητα καὶ παράγουσι δύο ἀντιθέτους ἐντυπώσεις τὴν τοῦ Ναοῦ εἰς βάθος καὶ τὴν τοῦ τρούλλου εἰς ὕψος, ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας τὸναντίον διὰ τῆς συμμετρικῆς διατάξεως τῶν ἡμιτρούλλων καὶ τῆς τοποθετήσεως τοῦ τρούλ-

λου ἐπὶ κυκλοτεροῦς οἰκοδομίας χαμηλῆς ἐπιτυγχάνεται τελεία ἐνότης τῶν δύο ἐντυπώσεων.

Διὰ τοῦτο ὅταν βλέπη τις διὰ πρώτην φοράν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἁγίου Πέτρου δὲν φαντάζεται ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του τὴν μεγίστην τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Χριστιανωσύνης. Πρέπει νὰ συγκρίνη πρὸς τὸ συνολικὸν τινὰ ἐκ τῶν τμημάτων ὧν αἱ διαστάσεις εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως αἰσθηταὶ ὅπως ἀντιληφθῆ τὰς γιγαντιαίας ἀναλογίας τῶν μαρμαρίνων διαδρόμων καὶ πρέπει πάλιν νὰ προχωρήσῃ ἐπαρκῶς ἐκ τῆς εἰσόδου πρὸς τὸ βάθος τοῦ μέσου κλίτους ἵνα ἐννοήσῃ τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ γιγαντιαίου θόλου.

Τούναντίον, ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας εὐθύς ὡς τις εἰσέλθῃ εἰς τὸ μέσον κλίτος, ἀποκαλύπτεται τοῦτο ἀμέσως πρὸ τῶν ὀμμάτων ἐν ὅλη τῇ ἀρμονικῇ διατάξει τῶν θόλων καὶ ἐν ὅλη τῇ μεγαλοπρέπειᾳ του, προξενεῖ δὲ τόσον βαθεῖαν καὶ τόσον ἐπιβλητικὴν ἐντύπωσιν ὥστε παρακλουθεῖ τὸν ἐπισκέπτην ἀπερχόμενον ἢ ἀνάμνησις ὅτι ἐπεσκέφθη κάτι τι ἀπίρως ἀρμονικόν, ἀπίρως ὑψηλόν.

Παρατήρησις.— Ἐὰν μετατραπῇ τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ Πραιτωρίου Μουσμιάχ εἰς ὀκτάγωνον, ἀπέναντι δὲ τῶν διαγωνίων πλευρῶν τοῦ ὀκτάγωνου τεθῶσι κόγχαι, θὰ προκύψῃ ὁ τύπος τοῦ Γρηγορίου τῆς Νύσσης· ἐπειδὴ δὲ ἐκ τοῦ τύπου τούτου παρήχθη ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάχχου ἐκ δὲ τοῦ τελευταίου τούτου ὁ ναὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγίας Σοφίας, τὸ Πραιτώριον Μουσμιάχ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ θεμελιώδης τύπος ἐξ οὗ παρήχθη διὰ διαδοχικῶν τροποποιήσεων καὶ ἀρμονικῶν συνδυασμῶν ὁ ὑπέρλαμπρος ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Γ'.

Βυζαντιακοὶ θόλοι.

§ 5. Τρόπος κατασκευῆς μερῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Ναοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ Βυζαντινοῦ καθόλου Ναοῦ προσθέτομεν τὰ ἑξῆς:

Οἱ Βυζαντιακοὶ θόλοι διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας καλῶς διακεκριμένας· τούτων, ἢ μὲν πρώτη περιλαμβάνει τοὺς θόλους τοὺς κατεσκευασμένους διὰ χρήσεως ξυλοτύπων· ἢ δὲ δευτέρα τοὺς ἀνευ χρήσεως ξυλοτύπων θόλους.

Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐπὶ ξυλοτύπων ἔγερσιν τῶν θόλων ἀνήκουσιν οἱ ἐκ λελαξευμένων λίθων θόλοι καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐξ ἀργολίθων· εἰς δὲ τὴν ἀνευ χρήσεως ξυλοτύπων ἀνήκουσιν οἱ πλινθόκτιστοι οἱ καὶ γενικώτερον ἐφαρμοσθέντες.

Οἱ ἐκ λελαξευμένων λίθων θόλοι εἶναι ἀκριβῶς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τύπου, κατεσκευασμένοι διὰ θολιτῶν διατεταγμένων ἀκτινοειδῶς· οἱ ἐξ ἀργολίθων θόλοι κατεσκευάζοντο ἐπίσης ἀκτινοειδῶς ἀλλὰ σπανιώτατα ἐδίδετο εἰς τοὺς ἀργολίθους μορφὴ θολιτῶν· ἐκτίζοντο ἀπλῶς μετ' ἀφθόνου κονιάματος, πρὸς ἐλάττωσιν δὲ τοῦ ὑπερβολικοῦ πάχους τῶν ἀρμῶν ἐν τῷ ἐξωραχίῳ, παρενετίθετο μεταξὺ τῶν ἀργολίθων πλίνθοι, μία ἢ δύο, ἐνίοτε δὲ καὶ θραύσματα καμπύλων κεράμων.

Οἱ πλινθόκτιστοι Βυζαντιακοὶ θόλοι διαφέρουσι τῶν Ῥωμαϊκῶν μονολίθων κατὰ τε τὴν ὑψὴν καὶ τὴν μορφήν· ὄντως, ἐὰν ἀναλύσῃ τις ἓνα Ῥωμαϊκὸν μονόλιθον θόλον θὰ εἶδῃ ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ μάζα ἐκ μίγματος λίθων καὶ κονιάματος ἐν εἴδει σκιρροκονιάματος μετὰ τινων ἀλύσεων πλίνθων χρησιμευουσῶν ὡς νεύρων, ὡς σκελετοῦ τοῦ θόλου. Πρὸς κατασκευὴν ὁμοῦς τοιοῦτου θόλου ἦτο ἀπαραίτητος ἡ χρῆσις ξυλοτύπων. Ὑπῆρχε συνεπῶς ἀνάγκη βοηθητικοῦ μέσου δαπανηροῦ. Πρὸς ἐλάττωσιν τῆς δαπάνης ταύτης ἐφηρμόσθη μικτὸς οἰκοδομικὸς τρόπος κατὰ τὸ ἡμισυ πλίνθοι καὶ κατὰ τὸ ἡμισυ ξύλου. Τοῦ θόλου περατουμένου ἀφηρεῖτο μόνον τὸ ξύλινον μέρος, αἱ δὲ πλίνθοι ἔμμενον συνδεόμεναι μετὰ τῆς μάζης καὶ συμμετέχουσαι τῆς ἀντιστάσεώς της.

Ἐν τῇ Βυζαντινῇ ὁμοῦς Ἀρχιτεκτονικῇ ἡ ἰδέα τῆς οἰκονομίας ἔλαβεν ἀπόλυτον μορφήν διὰ τῆς παντελοῦς καταργήσεως τῶν ξυλοτύπων. Πρὸς τοῦτο δ' ἐφήρμοσαν διαφόρους τρόπους ἐν οἷς συνηθέστατα τὸν ἀκόλουθον.

1. Ἡμικυλινδρικοὺς θόλος.

Πρὸς κατασκευὴν ἡμικυλινδρικοῦ θόλου, ἀντὶ νὰ διατάσσωνται αἱ πλίνθοι κατὰ στρώσεις συγκλινοῦσας ἀπὸ τῶν γενέσεων τοῦ θόλου μέχρι τῆς κλειδῶς αὐτοῦ, ἢ ἀκτινοειδῆς αὕτη διάταξις ἐφηρμόζετο μόνον μέχρις ὕψους ἀντιστοιχοῦντος εἰς τὸν ἀρμόν περιπέου τῆς διαρρήξεως, τὰς ὀσφεῖς τοῦ

θόλου, καὶ τοῦτο, διότι μέχρι τῶν ὀσφύων τοῦ θόλου αἱ πλίνθοι δὲν ἐξέχουσι σημαντικῶς ἐν τῷ κενῷ καὶ δύνανται νὰ κτισθῶσιν ἄνευ τῆς χρήσεως ξυλοτύπων. Ἀπὸ τῶν ὀσφύων ὅμως τοῦ θόλου μέχρι τῆς κλειδῆς διετάσσοντο αἱ πλίνθοι οὐχὶ πλέον κατὰ στρώσεις ἀκτινοειδεῖς ἀνερχομένης πρὸς τὴν κλειδῆ, ὡς γίνεται σήμερον, ἀλλὰ κατὰ τομὰς ἢ τμήματα κατακόρυφα βαίνοντα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τοῦ θόλου εἰς τὸ ἕτερον. Διὰ τὴν ἐργασίαν ὅμως ταύτην ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὰ ἄκρα τοῦ θόλου τοῖχοι χρησιμεύοντες ὡς στηρίγματα ἢ νὰ κατασκευασθῶσι τὰ ἄκρα, τὰ μέτωπα τοῦτ' ἔστι τοῦ θόλου διὰ χρήσεως ξυλοτύπων.

ὑποθεθῆσθω λοιπὸν ὅτι ὑπάρχουσι τοῖχοι εἰς τὰ δύο ἄκρα θόλου τινος ἡμικυλινδρικοῦ, ὅτι οὗτος κατεσκευάσθη μέχρι τῶν ὀσφύων αὐτοῦ ἄνευ ξυλοτύπων καὶ ὅτι πρόκειται νὰ κατασκευασθῆ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ θόλου ἄνευ ἐπίσης ξυλοτύπου. Πρὸς τοῦτο εἰργάζοντο ὡς ἐξῆς:

Ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου ἢ καὶ πρὸς ταχυτέραν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου, ἀπὸ τῶν δύο ἄκρων τοῦ θόλου, προσεκόλλων ἐπὶ τοῦ ἢ τῶν ἀκραίων τοίχων διὰ κονιάματος πάχους $\mu 0,04$ ἕως $\mu 0,05$ ἴσον περίπου πρὸς τὸ τῆς πλίνθου μίαν σειρὰν πλίνθων, ἃς ἐτοποθέτουσιν τὴν μίαν πλησίον τῆς ἄλλης οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζηται ἀψὶς ἔχουσα πάχος ἴσον πρὸς τὸ τῆς πλίνθου καὶ τοῦ κονιάματος. Περαιτουμένης τῆς πρώτης ἀψίδος προσεκόλλᾳτο δευτέρα ἐπὶ τῆς πρώτης ὡς ἡ πρώτη ἐπὶ τοῦ τοίχου καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

Ὁ θόλος οὕτως ἐπέξετείνετο κατὰ στρώσεις ἀψιδωτὰς κατακορύφους, ἢ δὲ πρόσφυσις δι' ἧς προσεκόλλᾳτο ἐκάστη ἀψιδωτὴ τομὴ ἐπὶ τῆς προηγούμενης καθίστα τὸ ξύλινον ὑποστήριγμα περιττόν. Εἶναι προφανές ὅτι ἂν ἡ δύναμις τοῦ κονιάματος τοῦ συγκολλῶντος τὰς πλίνθους δὲν ἦτο ἐπαρκής, ἢ δὲ πῆξις τοῦ κονιάματος μὴ ταχεῖα, αἱ πλίνθοι διέτρεχον τὸν κίνδυνον ν' ἀποσπασθῶσιν ἢ καὶ ὀλόκληρος ἢ ἀψιδωτὴ τομὴ ν' ἀλλοιωθῆ.

Τὴν διπλὴν ταύτην δυσκολίαν ἀπέφευγον ἀντικαθιστῶντες τὰς κατακορύφους τομὰς διὰ τομῶν μᾶλλον ἢ ἦττον κεκλιμένων. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, αἱ πλίνθοι ἐστηρίζοντο ἐπὶ ἐπιπέδων κεκλιμένων καὶ εἶχον συνεπῶς ἐλάχισονα τάσιν πρὸς ὀλισθησιν, αἱ δὲ τομὰὶ ἦττονα τάσιν πρὸς ἀλλοίω-

σιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τὸ ἐσωρράχιον δὲν παρουσίαζε πλέον λείαν ἐπιφάνειαν ἀλλὰ κλιμακωτὴν· τοῦτο ὅμως ἦτο πλεονέκτημα, διότι συνεκρατεῖτο κάλλιον τὸ ψηφιδωτὸν ὅταν ὁ θόλος ἔδει νὰ ἐπενδύθῃ διὰ ψηφίδων.

Ἡ κλίσις τῶν τομῶν ἐπὶ τῆς κατακορύφου, συνήθως ἐν τέταρτον τῆς ὀρθῆς γωνίας, ἐκανονίζετο ἐκ τοῦ σχήματος τῶν πλίνθων καὶ τῆς ποιότητος τοῦ κονιάματος· ἐμεγεθύνετο δὲ ἐφ' ὅσον αἱ πλίνθοι παρουσίαζον μεῖζον πάχος ἢ ἐλάχισονα ἐπιφάνειαν.

Ὁ ἄνω ἐκτεθῆς τρόπος εἶναι ὁ μᾶλλον εὐχρηστος ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ· ἐγένετο ὅμως χρήσις καὶ ἄλλων. Οὕτως, ἀντὶ νὰ κτίζηται, λόγου χάριν, ὁ θόλος μέχρι τῶν ὀσφύων αὐτοῦ κατὰ στρώσεις ἀκτινοειδεῖς, τὸ δὲ ὑπόλοιπον αὐτοῦ κατὰ τομὰς κατακορύφους ἢ κεκλιμένας, κατεσκευάζετο ὀλόκληρος ὁ θόλος κατὰ τομὰς κατακορύφους ἢ κεκλιμένας. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει, αἱ πλίνθοι στηρίζονται ἐπὶ ἐπιπέδων κεκλιμένων, ἀντὶ νὰ ἐφαρμόζωνται ἐπὶ ἐπιφανειῶν κατακορύφων.

Διὰ τῶν τρόπων τούτων, ὁ βυζαντιακὸς θόλος ἀπετελεῖτο ἐκ σειρᾶς, οὕτως εἰπεῖν, πλακῶν ἐν σχήματι ἀψίδων κατακορύφων ἢ κεκλιμένων συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλας διὰ κονιάματος.

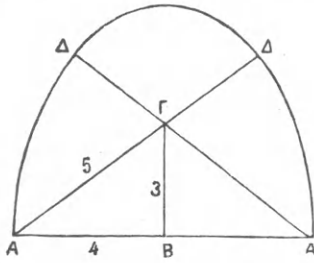
Παρατήρησις. — Ἡ κατασκευὴ θόλων ἄνευ ξυλοτύπων καὶ κατὰ τομὰς κατακορύφους ἢ κεκλιμένας ἐχρησιμοποιήθη ἐν Αἰγύπτῳ. Οἱ θόλοι, λόγου χάριν, τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Ραμεσείου¹ ἐκτίσθησαν, πρὸς πλείονα ἐξασφάλισιν τῆς μεταξὺ πλίνθων προσφύσεως, κατὰ τομὰς κεκλιμένας ἀπὸ τῶν ὀσφύων τῶν θόλων μέχρι τῆς κλειδῆς αὐτῶν, ὅλον δὲ τὸ μέρος τὸ περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῶν ὀσφύων καὶ τῶν γενέσεων κατεσκευάσθη κατὰ στρώσεις ὀριζοντίους ἐξεχούσας διαδοχικῶς ἐν τῷ κενῷ. Πρὸς διευκόλυνσιν δὲ τῆς ἐργασίας καὶ μείωσιν τῶν ὠθήσεων ἐδόθη εἰς τὴν κατατομὴν τῶν θόλων σχῆμα ὠσειδές, οὗ ἡ χάραξις ἐπετυγχάνετο τῇ βοήθειᾳ τοῦ γνωστοῦ Αἰγυπτιακοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου οὗ αἱ πλευραὶ ἔχουσι σχέσιν πρὸς ἀλλήλας ὡς οἱ ἀριθμοὶ 3,4 καὶ 5. Οὕτω τῶν τριγώνων ΑΒΓ ὄντων Αἰγυπτιακῶν τριγώνων τὸ ὠσειδές σχῆμα ἐχαράσσετο διὰ χρήσεως δια-

¹ 18ης δυναστείας.

δοχικῶς ὡς κέντρων τῶν Α, Γ καὶ Α καὶ ὡς ἀκτίνων τῶν ΑΔ καὶ ΓΔ (Σχ. 6).

Ἐκτὸς τῆς κατὰ τομὰς κατακορύφους ἢ κεκλιμένας κατασκευῆς θόλων, οἱ Αἰγύπτιοι κατασκεύαζον θόλους κατὰ στρώσεις ὀριζοντίους ἐξεχούσας διαδοχικῶς ἐν τῷ κενῷ· οἱ θόλοι ὁμοῦ οὔτοι ἀπετελοῦντο ἐκ μεγάλων ὀγκολίθων εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔδιδον οὐρὰν τοιαύτην ὥστε νὰ δύναται

6: ἡμικυλινδρικός θόλος.

οὗτος νὰ ἴσταται ἐν ἰσορροπίᾳ· ἢ δὲ καμπύλη τοῦ ἐσωραχίου ἐσχηματίζετο δι' ἀποκοπῆς τῶν ἐξοχόντων μερῶν τῶν ὀγκολίθων.

Ἄλλος τρόπος εὐχρηστος ἐν Αἰγύπτῳ ἦτο καὶ ὁ ἐξῆς· ἄνωθεν τῶν ἐκ πλίνθων θόλων τῶν κατὰ τομὰς κατακορύφους ἢ κεκλιμένας ἐκτισμένων κατασκεύαζετο πρὸς ἐνίσχυσιν ἕτερος θόλος ἐκ πλίνθων περιβάλλον τὸν κατώτερον ὁ δεύτερος ὁμοῦ οὗτος θόλος κατασκεύαζετο κατὰ στρώσεις συγκλινούσας (ἀκτινοειδεῖς), διότι θὰ ἦτο ἀνωφελὲς νὰ κατασκευασθῆ κατὰ τομὰς ἀφοῦ εἶχεν ὡς ὑποστήριγμα τὸν κατώτερον θόλον.

Ἡ Ἀσσυρία ἐπίσης μετεχειρίσθη ἕνεκα τῆς σπάνεως ξύλου ἢ ὡς λέγει ὁ Στράβων «διὰ τὴν ἀξυλίαν» θόλους ἐκ πλίνθων κατασκευαζομένους κατὰ τρόπον μὴ ἀπαιτοῦντα τὴν χρῆσιν ξυλοτύπων.

Οὕτως, ἐν Μουγεῖρ (Χαλδαία) οἱ θόλοι τῶν τάφων εἶναι κατασκευασμένοι ἐκ πλίνθων διατεταγμένων κατὰ στρώσεις ὀριζοντίους διαδοχικῶς ἐξεχούσας ἐν τῷ κενῷ. Ἐν Χορσαβάδ αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν στοὰς θολωτὰς ὧν οἱ θόλοι κατασκευάσθησαν ἐκ πλίνθων κατὰ τομὰς λείαν κεκλιμένας καὶ μετὰ κατατομῆς ἐν σχήματι τεθλασμένου τόξου (ogive) αἱ δὲ πλίνθοι ἐτέθησαν ἐπ' ἀλλήλων ἄνευ κονιάματος.

Εἰς τὰς θύρας τῶν ἀνακτόρων τοῦ Σάργωνος ἐν Χορσαβάδ εὐρέθη ἡμικυκλικὴ ἀψὶς κατασκευασμένη ἐκ πλίνθων διατεταγμένων ἀκτινοειδῶς καὶ οὐχὶ κατὰ τομὰς.

Ἐν Περσίᾳ οἱ θόλοι παρουσιάζουσιν ἐκπληκτι-

κὰς ὁμοιότητας πρὸς τοὺς τῆς Αἰγύπτου· οὐ μόνον ἡ ὕψὸς εἶναι ὁμοία ἀλλὰ καὶ ἡ μορφή τῆς κατατομῆς αὐτῶν. Οἱ θόλοι, λόγου χάριν, τοῦ Φερούζ-Ἀβάδ, κατασκευάσθησαν, ὡς οἱ τοῦ Ραμεσεῖου, κατὰ τομὰς κεκλιμένας μετὰ κατατομῆς ὠοειδοῦς ἧς ἡ χάραξις προκύπτει ἐκ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ τριγώνου.

Καθ' ἣν λοιπὸν ἐποχὴν ἐγένετο δεκτὸς ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ ὁ κατὰ τομὰς καὶ ἄνευ ξυλοτύπων τρόπος κατασκευῆς θόλων, οὗτος ἠρίθμει πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Ἄλλ', ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐφημέροσθη ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ μετὰ τῶν τροποποιήσεων ὥστε ὁ Βυζαντιακὸς θόλος ἀπετέλεσεν ἴδιον στοιχεῖον διαφόρον παντὸς προγενεστέρου.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν ταύτην, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ περὶ Βυζαντιακῶν ἡμικυλινδρικῶν θόλων.

Εἶδομεν προηγουμένως ὅτι ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ ὡς πρῶτον μέσον θεραπείας τῆς τάσεως πρὸς ὀλίσθησιν ἐγένετο χρῆσις κεκλιμένων τομῶν ἀντὶ κατακορύφων.

Δεύτερον μέσον συνήθως ἐφαρμοζόμενον ἦτο ἡ κατασκευὴ τομῆς μετὰ μείζονος κλίσεως ἐν τῇ βάσει αὐτῆς ἢ ἐν τῇ κορυφῇ. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἡ τομὴ ἑκαμυλοῦτο καὶ ἡ καμπυλότης ἠϋξάνε τὴν εὐστάθειαν.

Τρίτον μέσον θεραπείας τῆς τάσεως πρὸς ὀλίσθησιν συνίστατο εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐπιπέδων τομῶν διὰ κολουροκωνικῶν. Ὄντως, ἐὰν ἀντὶ τομῶν ἐπιπέδων καὶ κατακορύφων φαντασθῆ τις δακτυλίους, ὧν ἡ ἐπιφάνεια γεννᾶται διὰ τῆς περιστροφῆς γραμμῆς πλαγίας στρεφομένης περὶ ἄξονα ὀριζόντιον καὶ εὐρισκόμενον ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τῶν γενέσεων, ἐκάστη τομὴ ἀποβαίνει κορυμῶν, οἱ διαδοχικοὶ δακτύλιοι συμπλέκονται καὶ τὸ ἐμπόδιον εἰς τὴν ὀλίσθησιν τῶν πλίνθων αὐξάνεται ἐφ' ὅσον ἡ κωνικότης αὐξάνεται.

Τέλος, ἕτερον μέσον συνεννοῦν τὰ πλεονεκτήματα ὄλων τῶν προηγουμένων συνίστατο εἰς τὴν κατασκευὴν κολουροκωνικῶν τομῶν μετὰ τῶν βάσεων τῶν κεκλιμένων. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τὸ ἐπίπεδον τὸ χρησιμεῖον ὡς βᾶσις τῆς τομῆς δὲν εἶναι, ὡς προηγουμένως κατακόρυφον, ἀλλὰ κεκλιμένον, ἢ δὲ κορυφῇ τοῦ κώνου ἀνυψοῦται ἄνωθεν τῆς στάθμης τῶν γενέσεων. Ἡ κατατομὴ τοῦ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου ἀπὸ ἡμικυκλίου γίνεται

ήμιέλλειψις τότε· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κλίσις εἶναι γενικῶς μικρά, ἡ διαφορὰ εἶναι ἀνεπαίσθητος.

Σημειωτέον ὅτι πρὸς ταχυτέραν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου, ἡ οἰκοδόμησις τοῦ θόλου ἤρχιζεν ἀπὸ τῶν δύο ἄκρων του, ἡ δὲ ἔνωσις ἐγένετο περὶ τὸ μέσον εἴτε διὰ πλίνθων διατασσομένων κατὰ στρώσεις ἀκτινοειδεῖς ἐσφρηνομένας μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων τοῦ θόλου, εἴτε διὰ διπλῆς σειρᾶς πλίνθων διατασσομένων οὕτως ὥστε νὰ σχηματιζοῦν μεταξὺ των γωνίαν ἀνοιγομένην ἢ κλειομένην καθ' ὅσον ὁ πρὸς πλήρωσιν χῶρος ἦτο μᾶλλον ἢ ἦττον μέγας.

Ἡ πρώτη λύσις ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Γαλερίου ἐν Θεσσαλονίκῃ· ἡ δὲ δευτέρα παρατηρεῖται ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Ἄλλος τρόπος μᾶλλον εὐχρηστος συνίσταται εἰς τὴν ἐναλλαγὴν στρώσεων ἀκτινοειδῶν μετὰ τομῶν ἐγκαρσίων.

Ἄλλοτε, ἀντὶ νὰ ἐναλλάσσῃται μία στρώσις ἀκτινοειδῆς μετὰ μιᾶς ἐγκαρσίου, ἡ ἐναλλαγὴ γίνεται μεταξὺ τριῶν ἢ τεσσάρων ἀκτινοειδῶν στρώσεων καὶ ἀριθμοῦ ἴσου τομῶν ἐγκαρσίων.

2. Σταυρόθολοι.

Ἐπειδὴ ὁ σταυρόθολος προκύπτει ἐκ τῆς διασταυρώσεως δύο ἡμικυλινδρικών θόλων, ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ κατεσκευάζετο οὗτος ἄνευ ξυλοτύπων δι' ἐφαρμογῆς εἰς ἕκαστον ἡμικυλινδρον τοῦ κατὰ τομὰς τρόπου.

Παρατηρητέον ὅτι διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν σταυροθόλων ἐν τῇ Βυζαντιακῇ τέχνῃ, ἀπέφευγον τὴν χρῆσιν ἐλλείψεως, παρεδέχοντο δὲ τόσον διὰ τὴν χάραξιν τῶν διαγωνίων τόξων τῶν σταυροθόλων ὅσον καὶ διὰ τὰ τέσσαρα τριγωνικὰ τεμάχια αὐτῶν τμήματα κύκλου μετὰ κέντρων ἀνισοῦψῶν.

Οἱ Πέρσαι οὐδέποτε μετεχειρίσθησαν σταυροθόλους, ἐνῶ ἐν Ῥώμῃ ἐγένετο μεγάλη χρῆσις τούτων. Ὁ Βυζαντιακὸς ὅμως σταυρόθολος διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κατὰ τὴν ὕψην καὶ τὴν μορφήν.

3 Σφαιρικοί Θόλοι (τροῦλλοι)

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐκτίσθησαν θόλοι ἐπὶ κυκλικῆς βάσεως. Ἐν Αἰγύπτῳ, λόγου

χάριν, πρὸς κάλυψιν κυκλοτερῶν αἰθουσῶν ἐγένετο χρῆσις θόλων κατασκευαζομένων ἄνευ ξυλοτύπων καὶ κατὰ στρώσεις ὀριζοντίους ἐκ πλίνθων τοποθετουμένων ἐπ' ἀλλήλων μετὰ μικρᾶς ἐξοχῆς ἐν τῷ κενῷ. Οὕτως, εὐθύς ὡς ἐπερατοῦτο ἡ πρώτη ὀριζόντιος στρώσις αὕτη ἀπετέλει εἶδος δακτυλίου ἀναλλοιώτου ἐτοίμου νὰ δεχθῇ τὴν δευτέραν στρώσιν τῶν πλίνθων. αὗται δὲ ἐτοποθετοῦντο μετὰ μικρᾶς ἐξοχῆς ἐν τῷ κενῷ καὶ τόσης ὥστε νὰ μὴ διατρέχωσιν κίνδυνον ἀνατροπῆς. Τῆς δευτέρας στρώσεως περατωθείσης, προέβαινον εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς τρίτης ὀριζοντίου στρώσεως τοποθετοῦντες πλίνθους ὀλίγον ἐπίσης ἐξεχούσας ἐν τῷ κενῷ καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη ἦτο τόσον μᾶλλον εὐκολος ὅσον τὸ ὕψος τοῦ θόλου μεγαλύτερον διότι οὕτως ἡ ἐξοχὴ τῶν πλίνθων ἐν τῷ κενῷ ἦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μικρά. Διὰ τοῦτο ἡ κατακόρυφος τομὴ τῶν Αἰγυπτιακῶν θόλων τῶν στεγαζόντων κυκλικὰς βάσεις παρουσιάζει σχῆμα τεθλασμένου τόξου (ogive).

Ἐν Ἑλλάδι, οἱ ἐπὶ κυκλοτερῶν αἰθουσῶν θόλοι κατεσκευάζοντο κατὰ τὸν ἄνω τρόπον, ἀλλ' ἀντὶ πλίνθων ἐγένετο χρῆσις μεγάλων πλακῶν λιθίνων διατασσομένων κατὰ στρώσεις ὀριζοντίους μετὰ μικρᾶς ἐξοχῆς ἐν τῷ κενῷ. Μετὰ τὴν περάτωσιν δὲ τοῦ θόλου ἀπέκοπτον τὰ ἐν τῷ ἐσωρραχίῳ ἐξέχοντα μέρη. Παράδειγμα, ὁ ἐν Μυκῆναις θόλος τοῦ λεγομένου Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως.

Οἱ θόλοι οὕτω κατεσκευαζόμενοι ἔχουσι τὸ μέγα πλεονέκτημα τῆς μὴ ἐξασκήσεως ὠθήσεων.

Ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἀρχιτεκτονικῇ οἱ σφαιρικοί θόλοι, οἱ τοῦ Πανθέου λόγου χάριν, κατεσκευάσθησαν ἐπὶ ξυλοτύπων καὶ διὰ χρήσεως μίγματος ἐκ λίθων καὶ κονιάματος ἐν εἴδει σκιροκονιάματος καὶ τινων ἀλύσεων πλίνθων χρησιμευουσῶν ὡς σκελετοῦ τοῦ θόλου. Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ ἀφῆκ παραδείγματα θόλων σφαιρικῶν κατεσκευασμένων καὶ ἐκ μεγάλων λελαξευμένων λίθων· ἀλλὰ ταῦτα εὐρίσκονται ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, ἐν Τζεράχ, Βααλβέκ κλπ.

Ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ οἱ σφαιρικοί θόλοι κατεσκευάζοντο ἄνευ ξυλοτύπων καὶ ἐκ πλίνθων διατασσομένων οὐχὶ κατὰ στρώσεις ὀριζοντίους, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ κατὰ διαδοχικούς

κωνικούς δακτυλίους. Οὕτως, αἱ πλίνθοι ἐκάστης στρώσεως ἐφηρμόζοντο ἐπὶ στρώματος ἐκ κονιάματος προσκολλῶντος ταύτην πρὸς τὴν προηγουμένην· ἐκάστη δὲ στρώσις περατουμένη ἀπετέλει τρόπον τινα κορμὸν κώνου μετὰ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἐστραμμένης πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐχρησίμευεν ὡς ἐπιφάνεια στηρίξεως τοῦ δευτέρου κώνου, ὡς ἐπίσης οὗτος τοῦ τρίτου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Κατεσκευάζοντο τοῦτ' ἔστι κατὰ τὸ σύστημα τῶν τομῶν τὸ ἐφαρμοζόμενον ἐν τοῖς στραυροθόλοις μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖ αἱ τομαὶ ἦσαν κορμοὶ κώνων μετὰ βάσεων κατακορύφων, ἐνῶ ἐν τοῖς σφαιρικοῖς θόλοις αἱ τομαὶ ἦσαν κορμοὶ κώνων μετὰ βάσεων ὀριζοντίων.

Γενομένης δεκτῆς τῆς ἀρχῆς τῶν κωνικῶν δακτυλίων, φυσικὸν ἦτο νὰ δίδεται εἰς τούτους διεύθυνσις πρὸς τὸ κέντρον τοῦ θόλου. Ἐὰν ὅμως αἱ γενέταιραι τῶν κώνων ἔτεινον εἰς τὸ κέντρον τοῦ σφαιρικοῦ θόλου, αὗται ἢ ἐλάμβανον τοιαύτην κλίσην καθ' ὅσον ἀνυψοῦτο ὁ θόλος ὥστε θὰ καθίστατο σχεδὸν ἀδύνατος ἢ κατασκευὴ κωνικῶν στρώσεων. Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς περιπλοκῆς ταύτης ἠλάττων βαθμηδὸν τὴν κλίσην τῶν γενεταίων οὕτως ὥστε ἡ κορυφή τῶν κώνων τῶν σχηματιζομένων ὑπὸ τῶν διαδοχικῶν στρώσεων ἀνυψοῦντο ἄνωθεν τοῦ κέντρου καθ' ὅσον ἀνυψοῦτο ὁ θόλος.

Συνήθως περιεβίλλετο ὁ τρούλλος ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῶν ὀσφύων του διὰ κυκλοτεροῦς οἰκοδομίας ἐν ἣ ἠνοίγοντο τὰ παράθυρα, οἱ δὲ μεταξὺ τούτων ὑπολειπόμενοι κτιστοὶ ὄγκοι ἀπετέλουσαν ἀντηρίδας ἢ στύλους. Τοιαύτη εἶναι ἡ διάταξις τῆς κυκλοτεροῦς οἰκοδομίας τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Εἰς τὸν ἄνω γενικὸν τρόπον κατασκευῆς τρούλλων ἀνάγεται καὶ ὁ μετὰ νευρώσεων τρούλλος· διὰ τούτων δὲ ἐπεζητεῖτο ἡ παρεμπόδισις τῶν ἀλλοιώσεων τῶν τρούλλων.

Τὸ ὠραιότατον παράδειγμα τῶν μετὰ νευρώσεων τρούλλων εἶναι ὁ τρούλλος τῆς Ἀγίας Σοφίας· οὗτος ἐνισχύεται διὰ τεσσαράκοντα νευρώσεων (ἢ βεργίων) αἵτινες ἐξέχουσι τοῦ ἐσωραχίου καὶ λεπυνόμεναι βαθμηδὸν καταλήγουσιν εἰς εἶδος τι ῥόδου ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ τρούλλου.

Εἰς τὴν ἄνω κατηγορίαν τῶν μετὰ νευρώσεων τρούλλων ὑπάγονται καὶ οἱ τρούλλοι μετὰ ἐσωρ-

ραχίου ἔχοντος τὴν μορφήν ἐπιρηνεῖας σφαιρικῆς ἐναλλάξ διηρημένης εἰς νευρώσεις ἐπιπέδους καὶ κυρτάς. Πικράδειγμα εὐρίσκεται ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγίων Σεργίου καὶ Βάκχου.

Ἄλλος τρόπος κατασκευῆς τρούλλων ἦτο καὶ ὁ διὰ κοίλων κεράμων· οἱ τρούλλοι οὗτοι ἀπηλλαγμένοι ἀπολύτως ὠθήσεων κατεσκευάζοντο διὰ χρήσεως κοίλων κεράμων διχαττομένων οὕτως ὥστε αἱ μὲν κέραμοι μιᾶς στρώσεως νὰ ἔχωσι τὴν κοιλότητά των ἐστραμμένην πρὸς τὰ ἄνω, αἱ δὲ τῆς ἀκολουθοῦσας στρώσεως πρὸς τὰ κάτω. Τοιοῦτοτρόπως, δύο διαδοχικαὶ στρώσεις ἀπετέλουσαν διὰ τῆς συνενώσεώς των στερέωσιν ἀνκλωσίωτον.

Τελευταῖος τέλος τρόπος συνδυάζων τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἀνκλωσίωτων στρώσεων πρὸς τὸν τῆς ἄκρας ἐλαφρότητος συνίστατο εἰς τὴν χρῆσιν σωλήνων πηλίνων στενοτέρων κατὰ τὸ ἐν ἄκρον. Οἱ σωλήνες οὗτοι ἐτίθεντο ὁ εἰς ἐντὸς τοῦ ἄλλου καὶ διετάσσοντο ἐν συνεχεῖ σπείρᾳ ἐκ τῆς γενέσεως τοῦ τρούλλου μέχρι τῆς κορυφῆς αὐτοῦ. Χάρις δὲ εἰς τὸ κονίαμα, οἱ σωλήνες μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σπείρας συνδέονται πρὸς ἀλλήλους καὶ προσκολλῶνται ἐπὶ τῶν σωλήνων τῶν ἀκολουθῶν σπειρῶν, οὕτω δὲ σχηματίζεται ἄλυσις ἀνκλωσίωτος καὶ ἄνευ ὠθήσεων.

Ὁ τρούλλος τοῦ Βηπτιστηρίου τῆς Ῥαβέννης ἐκτίσθη οὕτω· τὸ δὲ Βηπτιστήριον τῆς Ῥαβέννης χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς 5^{ης} ἐκκτονταετηρίδος. Συνεπῶς ἡ χρῆσις σωλήνων ἐγένετο ἐκκτὸν ἔτη πρὸ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς.

Δ'.

Ὁ Βυζαντιανὸς κίων.

Ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἀρχιτεκτονικῇ ὁ κίων ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπλοῦν προσάρτημα κοσμητικὸν ἀκατάλληλον πρὸς ὑποστήριξιν θόλου· ὁσάκις δ' ἐγένετο χρῆσις θόλων ἐπὶ κίωνων ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, ἐν ταῖς θέρμαις τοῦ Ἀντωνίνου Καρακάλλα, Διοκλητιανοῦ κλπ., ἐκτίζοντο πλησίον τῶν κίωνων τοῖχοι οἵτινες ἦσαν τὰ ἀληθῆ ὑποστηρίγματα τῶν θόλων, οἱ δὲ κίονες ἦσαν ἀπλᾶ προσαρτήματα κοσμητικά.

Μόλις ἐν Πομπηῆ ὑπάρχει παράδειγμα μεμονωμένης ἀψίδος ἐδραζομένης ἐπὶ κίονος, ἡ δὲ

πρώτη εφαρμογή ἀψίδος ἐπὶ κίονων εἰς μνημειακὰ κτίσματα εὐρίσκεται ἐν Σπαλάτῳ καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ. ¹ Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὁμοῦ τῶν Βασιλικῶν ὁ τρόπος οὗτος γενικεύεται, ἐν δὲ τῇ Βυζαντιακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ λαμβάνει τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ μορφήν.

Οὕτως, ἐξετάζοντες τὰ Βυζαντιακὰ κτίσματα βλέπομεν ὅτι ὁσάκις ἐγένετο χρῆσις θόλων ἐπὶ κίονων, οὗτοι ὑπεβάσταζον τοὺς θόλους, ἄνευ τῆς προσθήκης τοίχων ἢ ἄλλων ὑποστηρίγματων, οἱ δὲ κίονες ἦσαν ἀληθῆ ὑποστηρίγματα καὶ οὐχὶ προσαρτήματα κοσμητικά.

6. Κιονόκρανα καὶ ἐξέλιξις τούτων.

Τὸ κορινθιακὸν κιονόκρανον τῆς κλασικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἔλαβεν ἀπὸ τῆς 5^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐν Κωνσταντινουπόλει μορφήν ἰδιαιτέραν.

Τὰ φύλλα ἀκάνθου ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐτροποποιήθησαν κατὰ τὴν μορφήν διετάχθησαν γενικῶς ἀνά ὀκτώ εἰς δύο σειρὰς ἐπαλλήλους, ἀντὶ δὲ ὧν μεταξὺ τῶν σπειρῶν ἐτοποθετήθησαν φύλλα ἀκάνθου. Οὕτως, ἐδημιουργήθη τύπος νέος ὀνομασθεὶς θεοδοσιανὸν κιονόκρανον. Τὸ ἀρχαιότατον παράδειγμα τοιοῦτου κιονοκράνου εὐρίσκεται ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βασιλικῇ τοῦ Στουδίου (σημερινὸν Ἐμίρ-Ἀχὲρ-ντζαμί).

Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ διεδόθη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θεοδοσίου II. Ἀλλὰ ταχέως παρετηρήθη ὅτι ὅταν δύο ἀψίδες ὑπεβάσταζοντο ὑπὸ κίονος μεμονωμένου ὁ τετράγωνος ἄβαξ ἦτο ἀνεπαρκῆς πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀψίδων. Ἡ ἀνεπάρκεια αὕτη διωρθώθη διὰ τῆς τοποθετήσεως μεταξὺ τοῦ κιονοκράνου καὶ τῆς γενέσεως τῶν ἀψίδων ἰσχυρᾶς κεφαλίδος ἢ ἄβακος ἐν εἴδει κολούρου πυραμίδος ἀνεστραμμένης.

Κατὰ τινὰς ἀρχαιολόγους, ἡ κεφαλὶς ἔλαβε τὴν γένεσιν τῆς ἐν Συρίᾳ ἢ ἐν Περσίᾳ· καθ' ἡμᾶς ὁμοῦ αὕτη προέρχεται ἐξ Αἰγύπτου, εἶναι δὲ τροποποιήσις τοῦ κυβικοῦ ὑποστηρίγματος τοῦ παρεμβαλλομένου μεταξὺ τοῦ κιονοκράνου καὶ τοῦ ἐπιστυ-

λίου τῶν Αἰγυπτιακῶν ναῶν· ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπὸ τῆς 5^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐγενικεύθη ἢ χρῆσις ταύτης εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς (Τεμπέσσα, Τιγκζίρτ), ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἐν τῷ Ἀγίῳ Δημητρίῳ) ὡς καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ὅπου ἡ κεφαλὶς διετηρήθη μέχρι τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος εἰς Ἅγιον Βιτάλην τῆς Ραβέννης ἢ ἐν Παρέντζῳ. Γενικῶς ἐκοσμήθη διὰ γλυφῶν, συμπλεγμένων φύλλων ἀκάνθου ἢ ἀμπέλου, ζῶων, σταυρῶν καὶ μονογραμμάτων.

Ἄλλη μορφή κιονοκράνου προελθοῦσα ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς τοποθετήσεως χονδρῶν τοίχων ἐπὶ τετραγώνου βάσεως εἶναι ἡ τοῦ σφαιρικοκυβικοῦ κιονοκράνου, προκύπτωντος ἐκ τῆς τομῆς ἡμισφαιρίου διὰ τεσσάρων κατακορύφων ἐπιπέδων.

Ἡ ἀνωτέρα ὄψις τοῦ κιονοκράνου τούτου εἶναι τετράγωνος, αἱ δ' ἐξοχαὶ τῶν τυμπάνων τῶν ὑπερκειμένων ἀψίδων ὑποβάσταζονται ὑπὸ τῶν κεκλιμένων ἀκμῶν τοῦ ἄβακος. Παράδειγμα τούτου ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει Κιστέρνα Μπίν-μπιρ-διρέκ.

Ἄλλοτε πάλιν τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ τετραγώνου ἄβακος τοῦ κλαστικοῦ κιονοκράνου διώρθωσαν ὡς ἐξῆς.

Ἀντὶ νὰ εὐρύνωσι τὸν κάλαθον τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου ὡς κάλυκα ἄνθους, ἔδωκαν αὐτῷ μορφήν πυραμίδος κολούρου ἀνεστραμμένης καὶ συνδεμένης δι' ἐλαφρᾶς καμπυλότητος πρὸς τὸν ἀστράγαλον τοῦ κίονος. Πρὸς τούτοις, ἀντὶ νὰ κοιλάνωσι τὰς ἀκμὰς τῆς πυραμίδος ταύτης ἐξώγκωσαν αὐτὰς οὕτως ὥστε τὸ κιονόκρανον νὰ λάβῃ πάχος καὶ ἰσχύον ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἐσκάπτετο ὑπὸ τῶν γλυφῶν τῶν ἀκανθοφύλλων, οὕτως ἐδημιούργησαν κιονόκρανον, οὗ ὠραῖον παράδειγμα ἀπαντᾷ ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου ὡς καὶ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐνίοτε, τὰς σπείρας τῶν γωνιῶν ἀντικατέστησαν διὰ κεφαλῶν ζῶων, ἀετῶν, κριῶν κλπ. τοῦθ' ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶναι περσικῆς ἐμπνεύσεως.

Ἡ διακόσμησις ἢ εφαρμοσθεῖσα ἐπὶ τῶν ὄψεων τοῦ κιονοκράνου ἔχει τὴν μορφήν δαντέλλας, τορευθείσης εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἐλαττοῖ τὸν ὄγκον τοῦ κιονοκράνου.

¹ Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ Ἕλληνες ἔσχον τὴν ἰδέαν τῆς μετατροπῆς ταύτης, διότι οἱ Ρωμαῖοι οἵτινες ἐχρησιμοποιοῦν Ἕλληνας καλλιτέχνους ἐν Ρώμῃ, ὤφειλον κατὰ μείζονα λόγον νὰ τοὺς χρησιμοποιοῦσιν εἰς χώραν τόσον ἐγγὺς τῆς Ἑλλάδος ὅσον ἦτο ἡ Δαλματία.

Κορμοὶ κίωνων.

Οἱ κορμοὶ τῶν Βυζαντιακῶν κίωνων εἶναι ὡς οἶόν τε μονόλιθοι ἀσβεστολιθικοί· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ ῥωγμῶν κατὰ μῆκος αὐτῶν, περιεζωννύοντο εἰς τε τὴν βάσιν καὶ τὴν κορυφὴν διὰ μεταλλικῶν στεφάνων.

Ἐν ἐλλείψει ὅμως μονολίθων κορμῶν, ὑποδιήρουν τούτους εἰς δύο ἢ τρεῖς σπονδύλους μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενέθετον ἕτερα τεμάχια κυλινδρικά χαμηλότερα καὶ ἐξέχοντα τῶν σπονδύλων

Τέλος, πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, οἱ κίονες ἐτίθεντο ἐπὶ φύλλων μολύβδου ἵνα οὕτω διανέμηται μᾶλλον ὁμοιομόρφως τὸ ὑπερκείμενον φορτίον.

Πανταχοῦ σχεδὸν οἱ σπόνδυλοι τῶν Βυζαντιακῶν κίωνων ἐτίθεντο ἐπὶ φύλλων μολύβδου ἑνὸς περίπου χιλιοστοῦ πάχους.

Βάσεις κίωνων.

Αἱ βάσεις τῶν Βυζαντιακῶν κίωνων, ἔαν δὲν εἶναι ἀντίγραφα τῆς ἀπτικῆς βάσεως, παρουσιάζονται ὑπὸ μορφήν βάθρων κλιμακωτῶν ἢ ἀνεστραμμένων κιονοκράνων.

Συμπεράσματα.

Ἡ ἐξέτασις τῶν διαφόρων στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὸν Βυζαντιακὸν ῥυθμὸν ἄγει εἰς τὰ ἐξῆς δύο συμπεράσματα· 1^{ον} ὅτι ὁ νὰὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας εἶναι ὁ λαμπρότερος σταθμὸς τῆς ἐξελέξεως τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης, καὶ 2^{ον} ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Βυζαντίου εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῆς Βυζαντιακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς.

Εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα ἄγει καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὸν Βυζαντιακὸν ῥυθμὸν ἀπὸ ἀπόψεως ψυχολογικῆς.

Ὅντως, ἡ ψυχολογία ἀποδεικνύει ὅτι ὀπισθεν τῶν τεχνῶν, τῶν θεσμῶν καὶ τῶν δοξασιῶν μιᾶς φυλῆς εὐρίσκονται χαρακτῆρες τινες ἠθικοί καὶ νοητικοὶ ὧν τὸ σύνολον ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην ψυχὴν τῆς φυλῆς.

Οἱ ἠθικοί καὶ νοητικοὶ οὗτοι χαρακτῆρες φαίνονται λίαν μεταβλητοὶ εἰς τὰ ἄτομα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἀλλ' ἡ ἀπλή πρᾶξησις ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πλειονότης τῶν ἀτόμων τῆς φυλῆς

κέκτηται πάντοτε ἀριθμὸν τινὰ χαρακτῆρων ψυχολογικῶν κοινῶν, οἵτινες εἶναι τόσον σταθεροὶ ὅσον καὶ οἱ ἀνατομικοὶ χαρακτῆρες οἱ ἐπιτρέποντες τὴν ταξινόμησιν τῶν εἰδῶν. Οἱ ψυχολογικοὶ οὗτοι χαρακτῆρες ἀναπαράγονται ὡς τὰ εἶδη διὰ τῆς κληρονομικότητος.

Ὅταν ἐπισκεπτώμεθα ξένον τινὰ λαόν, οἱ μόνοι χαρακτῆρες οἵτινες καθίστανται ἀντιληπτοὶ εἶναι ἀκριβῶς οἱ κοινοὶ εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους χαρακτῆρες, καὶ τοῦτο, διότι ἀκριβῶς εἶναι οἱ μόνοι οἵτινες σταθερῶς ἐπαναλαμβάνονται, αἱ δὲ ἀτομικαὶ διαφοραὶ μᾶς διαφεύγουσι, διότι δὲν ἐπαναλαμβάνονται ἐπαρκῶς. Ἡ ταυτότης αὕτη τῶν ἠθικῶν καὶ νοητικῶν χαρακτῆρων ἐν τῇ πλειονότητι τῶν ἀτόμων μιᾶς φυλῆς ἔχει λόγους φυσιολογικούς· ἕκαστον ἄτομον δὲν εἶναι μόνον τὸ προῖόν τῶν ἀμέσων γονέων του, ἀλλὰ καὶ τῆς φυλῆς του, δηλαδή ὅλης τῆς σειρᾶς τῶν γονέων του.

Ἐὰν δὲ ἤθελέ τις νὰ συνοψίσῃ τὰς ἐπιδράσεις εἰς ἃς ὑπόκειται τὸ ἄτομον, θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι τριῶν εἰδῶν. Ἡ πρώτη, ἡ καὶ σπουδαιότερη, εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν προγόνων, ἡ δευτέρα ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀμέσων γονέων καὶ ἡ τρίτη, ἡ ἐπίδρασις τῶν μέσων. Τὰ τελευτηκῆ ταῦτα, ἔαν συμπεριληφθῶσιν αἱ διαφοραὶ ἐπιδράσεις, φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ εἰς ἃς ὑπόκειται ὁ ἄνθρωπος καθ' ὅλον τὸν βίον του, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν ἀνατροφὴν του, παράγουσι μεταβολὰς ἀσθενεῖς, ἐνεργοῦσιν ὄντως μόνον ὅταν ἡ κληρονομικότης τὰς συνεσώρευσε κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐπὶ μακρόν.

Πρὸς διευκρίνισιν τῆς κλίμακας τῶν μεταβολῶν τούτων δέον νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι τὸ ψυχολογικὸν εἶδος σχηματίζεται, ὡς τὸ ἀνατομικὸν εἶδος, ὑπὸ μικροῦ ἀριθμοῦ χαρακτῆρων θεμελιωδῶν πέντε τῶν ὁποίων συναθροίζονται δευτερεύοντες χαρακτῆρες τροποποιήσιμοι καὶ μεταβλητοί. Ὁ κηπουρὸς ὁ τροποποιῶν τὴν ὄψιν τοῦ φυτοῦ εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ ἀνγνωρίζηται τοῦτο ὑπὸ τοῦ μὴ ἐξησκημένου ὀφθαλμοῦ ἐνεργεῖ μόνον ἐπὶ τῶν δευτερευόντων χαρακτῆρων αὐτοῦ. Μεθ' ὅλα δὲ τὰ τεχνητὰ μέτρα, οἱ θεμελιώδεις χαρακτῆρες τείνουσι πάντοτε νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐκ νέου εἰς ἐκάστην νέαν γενεάν.

Ἡ ἐγκεφαλικὴ ὑφὴ παρουσιάζει καὶ αὕτη χαρακτῆρας θεμελιώδεις ὡς οἱ ἀνατομικοὶ χαρακτῆρες

τῶν εἰδῶν· κέκτηται ὁμοῦς ἐπίσης καὶ χαρακτηῆρας δευτερεύοντας εὐμεταβλήτους. Τούτους μόνον δύνανται νὰ μεταβάλλωσι τὰ μέσα, αἱ περιστάσεις καὶ διάφοροι ἄλλοι παράγοντες.

Τὸ συμπέρασμα τῶν ἀνωτέρω δὲν εἶναι ὅτι οἱ ψυχολογικοὶ χαρακτηῆρες τῶν λαῶν εἶναι ὅλως ἀμετάβλητοι, ἀλλ' ὅτι, ὡς οἱ ἀνατομικοὶ χαρακτηῆρες, κέκτονται σταθερότητα μεγίστην ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ τῶν λαῶν μεταβάλλεται τόσον βραδέως κατὰ τὸν ῥοῦν τῶν αἰῶνων.

Τὰ διάφορα στοιχεῖα: γλώσσα, θεσμοί, δοξασίαι, τέχναι κλπ. ἐξ ὧν πολιτισμὸς τις σύγκειται εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις τῆς ψυχῆς τῶν δημιουργησάντων αὐτά. Ὅλα ὁμοῦς τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ὠρισμένην ἐγκεφαλικὴν ὑφῆν δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ παρελθόντος μακροῦ. Συνεπῶς εἶναι ἀδύνατος ἡ τροποποιήσις τούτων ἄνευ μεταβολῆς τῆς ἐγκεφαλικῆς ὑφῆς. Τοιοῦτο ὁμοῦς ἔργον μόνον οἱ αἰῶνες καὶ οὐχὶ οἱ κατακτηταὶ δύνανται νὰ ἐπιτελέσωσι. Μόνον διὰ σειρᾶς σταθμῶν διαδοχικῶν δύναται λαὸς τις νὰ ὑψωθῆ ἐπὶ τῆς κλίμακος τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐὰν λαοὶ ἀνώτεροι φαίνονται ἐνίοτε ἀποδεχθέντες γλώσσας, δοξασίας, τέχνας κλπ. διαφόρους ἐκείνων τῶν προγόνων των, τοῦτο ἐγένετο ἀφοῦ μετεμόρφωσαν ταύτας βραδέως καὶ εἰς τρόπον ὥστε νὰ τὰς θέσωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐγκεφαλικὴν των ὑφῆν.

Ἡ θεωρία αὕτη φαίνεται παράδοξος προκειμένου κυρίως περὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ὁμοῦς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν θρησκευτικῶν δύναται τις νὰ εὑρῇ τὰ ὠραιότερα παραδείγματα ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι τόσον ἀδύνατον εἰς ἓνα λαὸν ν' ἀλλάξῃ ἀποτόμως τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ του ὅσον εἰς ἓν ἄτομον νὰ μεταβάλλῃ τὸ ἀνάστημα ἢ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν του.

Ὅλοι αἱ μεγάλοι θρησκευταί, ὁ βραχμανισμὸς, ὁ βουδισμὸς, ὁ ἰσλαμισμὸς κλπ., προῦκάλεσαν μετατροπὰς θρησκευτικὰς εἰς ὀλοκλήρους φυλάς, αἵτινες ἐφάνησαν ὅτι ἐδέχθησαν αὐτὰς ἀποτόμως· ἀλλ' ὅταν ἐγκύψῃ τις ὀλίγον εἰς τὴν μελέτην τῶν μετατροπῶν τούτων, θὰ ἐξακριβώσῃ ὅτι μόνον τὰ ὀνόματα τῶν θρησκευτικῶν καὶ οὐχὶ τὴν θρησκευτικὴν ἠλλάξαν· ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι αἱ ἐπικρατήσασαι ὑπέστησαν τὰς ἀναγκαίας τροποποιήσεις

ἵνα τεθῶσιν ἐν σχέσει πρὸς τὰς παλαιὰς θρησκευτικὰς δοξασίας.

Αἱ τροποποιήσεις εἶναι μάλιστα τόσον σημαντικαὶ ὥστε ἡ νέα θρησκεία φαίνεται μηδεμίαν ἔχουσα συγγένειαν μετ' ἐκείνης ἧς φέρει τὸ ὄνομα. Οὕτως, ὁ βουδισμὸς μετενεχθεὶς εἰς Κίνα καὶ Ἰαπωνίαν κατέστη εἰς τοιοῦτο σημεῖον δυσδιάγνωστος ὥστε οἱ σοφοὶ ἐξέλαβον τοῦτον κατ' ἀρχὰς ὡς θρησκείαν ἀνεξάρτητον καὶ μετὰ λίαν μακρὸν χρόνον ἀνεγνώρισαν ὅτι ἡ θρησκεία αὕτη ἦτο ἀπλῶς ὁ βουδισμὸς τροποποιηθεὶς ὑπὸ τῆς φυλῆς τῆς ἀποδεχθείσης αὐτόν.

Ὁ Σινικὸς βουδισμὸς διαφέρει ἐντελῶς τοῦ Ἰνδικοῦ, ὁ δὲ Ἰνδικὸς τοῦ τῆς Κεϋλάνης.

Ὁ Ἰσλαμισμὸς ἐπίσης δὲν διέφυγε τὸν νόμον τοῦτον· ὁ Ἰσλαμισμὸς τῆς Περσίας εἶναι διάφορος τοῦ τῆς Ἀραβίας καὶ τοῦ τῶν Ἰνδιῶν.

Ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὰς θρησκείας ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ ἐγκεφαλικά κύτταρα δὲν δύνανται ν' ἀφομοιώσωσιν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ὅ,τι ἀπήτησεν αἰῶνας ὅπως δημιουργηθῆ καὶ ὅ,τι προσαρμόζεται εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἀνάγκας ὀργανισμῶν διαφόρων. Μόνον βραδεῖαι συσσωρεύσεις κληρονομικαὶ ἐπιτρέπουσι τοιαύτας ἀφομοιώσεις.

Τὰ θεμελιώδη λοιπὸν στοιχεῖα ἐξ ὧν σύγκειται πολιτισμὸς τις εἶναι ἀτομικὰ εἰς ἓνα λαὸν· εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, αὕτη ἡ ἔκφρασις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὑφῆς, δὲν δύνανται δὲ νὰ μεταβιβάσθωσιν ἀπὸ φυλῆς τινος εἰς ἄλλην χωρὶς νὰ ὑποστῶσι μεταβολὰς βαθείας.

Ἀνακεφαλαιοῦντες ὅθεν τὰ ἀνωτέρω συμπεραζόμεν 1ον ὅτι ὁ Ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας δὲν εἶναι τὸ πρῶτον προῖόν, ἡ ἀρχὴ τῆς Βυζαντικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλ' ὁ θαυμασιώτερος σταθμὸς τῶν διαδοχικῶν τροποποιήσεων τῶν πρὸ τοῦ μεγάλου τούτου ναοῦ μνημείων καὶ 2ον ὅτι, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δανεισθέντες ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσσυρίας στοιχεῖά τινα ἀρχιτεκτονικὰ ἠδυνήθησαν διὰ τροποποιήσεως τούτων καὶ τῆς ἐφευρέσεως νέων νὰ δημιουργήσωσιν ὅλως προσωπικὴν καὶ περίλαμπρον ἀρχιτεκτονικὴν, οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ μεσαίωκου παραλαβόντες ξένους τύπους ἠδυνήθησαν διὰ τροποποιήσεως τούτων κατὰ τὰς ἀνάγκ-

κας τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἐγκεφαλικὴν τῶν ὑφῆν καὶ διὰ τῆς ἐφευρέσεως νέων νὰ δημιουργήσωσι νέαν ἀρχιτεκτονικὴν ὅλως διάφορον πάσης προγενεστέρως.

Ἡ μόρφωσις συνεπῶς τῆς Βυζαντιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ρωμαϊκῆς οὐδὲ εἰς τὴν τῆς Ἀνατολικῆς ἄνευ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ μόρφωσις τῆς Βυζαντιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Ἑλληνικὸν πολι-

τισμὸν καὶ κυρίως εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Βυζαντίου· ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ἔλαβε τὴν λαμπροτέραν καὶ θαυμασιωτέραν τῆς ἀνάπτυξιν, ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Μεσαίωonos ἐκλήθη ὀρθῶς «Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ».

Ἀλεξάνδρεια 1920.

Γ. Δεζίνας,
ἀρχιτέκτων.

Διωλιστήριον τῆς ὑστερομινωικῆς ἐποχῆς

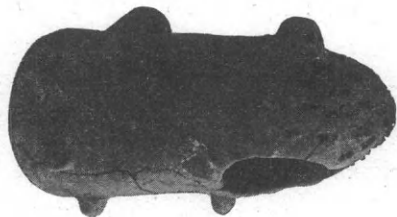
ὑπὸ

Μιχαὴλ Δέφνεο.

Κατὰ τὴν ἀκούσιον εἰς τὰ Χανιά τῆς Κρήτης ἐννεάμηνον διαμονὴν μοι ἐπέτρεψεν ὁ Γενικὸς Διοικητὴς, χάριν ἀρχαιολογικῶν σκοπῶν νὰ μεταβῶ εἰς Ἡράκλειον καὶ νὰ μείνω ἐκεῖ ἐπὶ δεκαπενθήμερον, ὅπως μελετήσω τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἐκεῖ μοναδικοῦ ἐν τῷ κόσμῳ μουσείου καὶ ἴδω τὰ ἀνάκτορα τῆς πλησίον Κνωσοῦ.

Εἰς τὸ μουσεῖον, μεταξὺ μυρίων ἀντικειμένων παρεχόντων πλήρη εἰκόνα τοῦ εἰς θαυμαστὴν τελειότητα προηγμένου Μινωικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκίνησε τὴν περιέργειάν μου ἄτεχνον ἐκ πηλοῦ κατασκευάσμα, ὁμοιάζον πρὸς ὀβίδα κενὴν, ἔχουσαν τὸν πυθμένα κεκλεισμένον, εἰς τὴν κεφαλὴν δὲ πολλὰς διὰ ξυλίνου ἐργαλείου ἀνεφγμένας μικρὰς καὶ ἐπιμήκεις ὀπὰς, μεγάλην δὲ ὤρειδὴ ὀπὴν εἰς τὴν μίαν πλευράν.

Ἴδου ἡ εἰκὼν τοῦ περιέργου τούτου κατασκευάσματος ὀπισθοδρομικοῦ κεραμέως (εἰκ. 1).

1: πῆλινον ἀντικείμενον. μουσεῖον Ἡρακλείου.

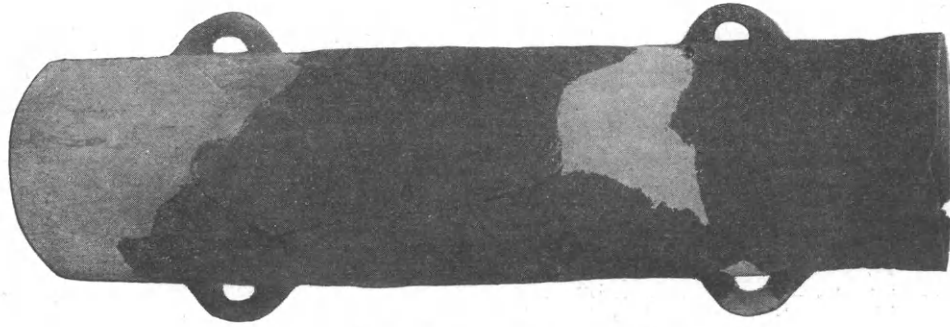
Ὁ κ. Hogarth εὔρε τὸ σκεῦος τοῦτο εἰς ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας ἐνήργησε πρὸ εἰκοσαετίας εἰς τὴν

κάτω Ζάκρον καὶ περὶ ὧν εἰς τὸ Annual of the British School at Athens, N° VII (1900—1901), ἔγραψε διατριβὴν ἐπιγραφομένην Excavations at Zakro, Crete. Ἐν ταύτῃ διαλαμβάνει περὶ οἰκιῶν μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἃς ἀνέσκαψεν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, καὶ περὶ τῶν ἐν αὐταῖς εὐρημάτων· γράφει δὲ ἐν σελ. 141:

«Ἀριστερᾷ ὑπάρχει χῶρος (XIV) περιέχων μέγα πλῆθος ἀγγείων, λαγύνων, κυλίκων κ. λ. ἀπλουστέρως τέχνης. Κάτωθι ἀπεικονίζεται «μοναδικὸν ἀντικείμενον ἄξεστον καὶ ἀχρωμάτιστον, ὁμοιάζον πρὸς ὀβίδα πυροβόλου τῶν «6 δακτύλων, εἶναι δὲ εἰς τὴν κεφαλὴν διάτρητον. Ἄγνωτὸν πρὸς τί ἐχρησιμοποιοῖτο».

Ὁ κεκλεισμένος πυθμὴν ἔχει διάμετρον 0,15, ὅλον δὲ τὸ σκεῦος ὕψος 0,34.

Εἰς μίαν γωνίαν τοῦ μουσείου εἶδον ἀκκουμβισμένον εἰς τὸν τοῖχον ἓνα ὑδραγωγὸν σωλῆνα ἐξ ἴσου ἄτεχνον (εἰκ. 2). Τὰ διασωθέντα αὐτοῦ τεμάχια εἶνε συγκεκολλημένα, τὰ δὲ ἐλλείποντα διὰ γύψου ἀποκατεστημένα. Ἐνῶ ὑπάρχουσιν εἰς τὸ μουσεῖον σωλῆνες μετ' ἐναρμογῶν (tuvaux à emboîtement), ὥστε ὁ εἰς νὰ εἰσχωρῇ εἰς τὸν ἕτερον, ὁ σωλῆν οὗτος εἶνε ἴσος καθ' ὅλον τὸ μῆκος· ἔχει ὅμως λαβὰς (ὠτα) ἀνὰ δύο εἰς ἑκάτερον ἄκρον, αἵτινες προφανῶς ἐχρησίμευον πρὸς σύνδεσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ προηγούμενου καὶ ἐπομένου σω-

2: ὕδραγωγὸς σωλὴν Μινωϊκῆς ἐποχῆς. μουσεῖον Ἡρακλείου.

λῆνος διὰ σχοινίων ἢ πλεγμάτων σπαρτίνων.

Μῆκος τοῦ σωλῆνος μ. 0,820

Διάμετρος ἐξωτερικὴ μ. 0,200

» ἐσωτερικὴ μ. 0,165.

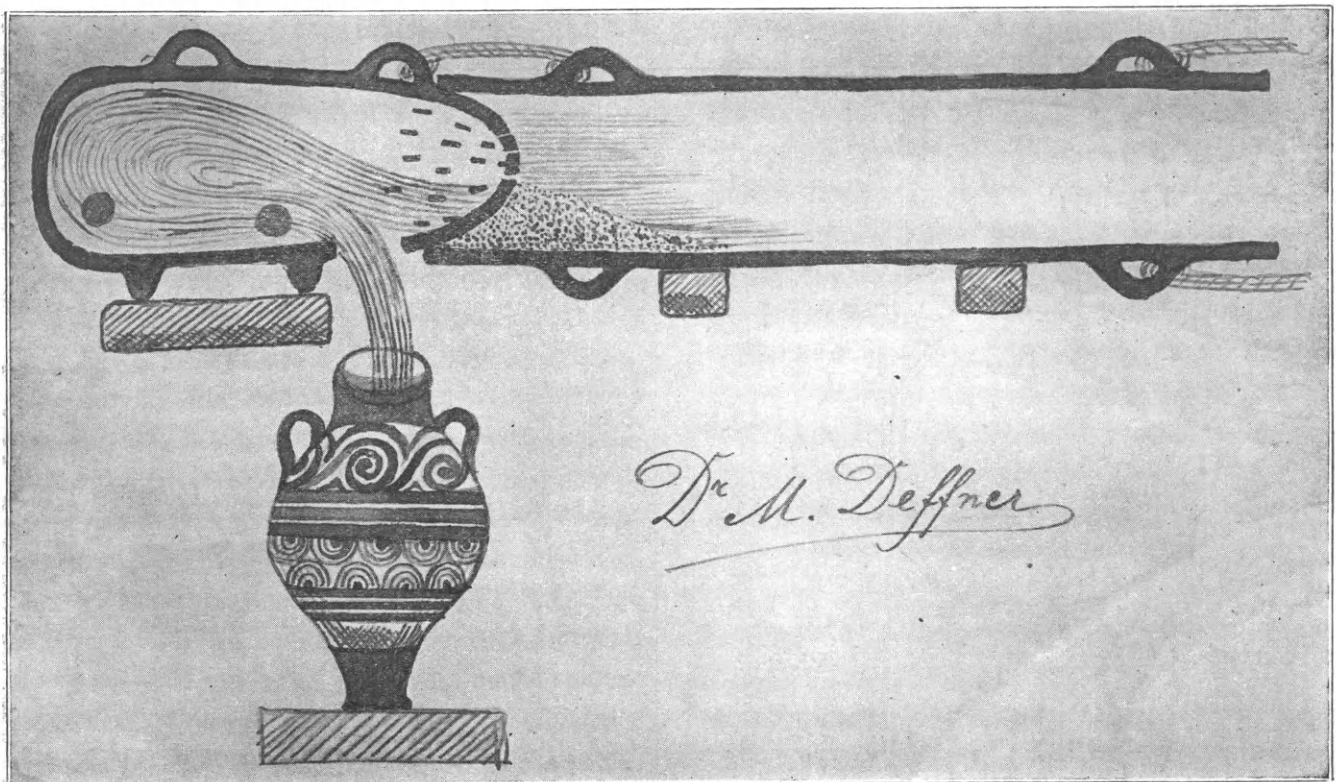
Ἄγνοῶ, ἂν ὁ σωλὴν οὗτος εὔρεθῃ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ὅπου τὸ κωνικὸν τεμάχιον. Τοῦτο ἄλλως τε δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησίν μου. Πάντως κυλινδρικός καὶ τοιαύτας ἔχων λαβὰς ἦτο ὁ σωλὴν ὁ συνδεδεμένος μετὰ τοῦ κωνικοῦ τεμαχίου. Εἰς ἐμὲ ἀρκεῖ ὅτι τοῦτο εὔρεθῃ ἐντὸς οἰκίας καὶ ὅτι ὁ πυθμὴν αὐτοῦ εἶναι κεκλεισμένος.

Ἐν ὀλίγαις λέξεσι, συμπεραίνω ὅτι τὸ κωνικὸν τεμάχιον ἀπετέλει τὸ τέρμα ὕδραγωγείου καταλήγοντος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφεῖσαν οἰ-

κίαν. Ἡ κωνικὴ αὐτοῦ κεφαλὴ μὲ τὰς μικρὰς ἐπιμήκεις ὁπὰς εἰσεχώρει εἰς τὸν τελευταῖον σωλῆνα τοῦ ὕδραγωγείου, εἴτε τὸν ἄνω περιγραφόμενον εἴτε ἄλλον ὅμοιον, καὶ συνεδέετο μετ' αὐτοῦ διὰ σχοινίων ἐνούντων τὰς λαβὰς ἀμφοτέρων.

Συνεπῶς τὸ παράξενον αὐτὸ κατασκευάσμα κατ' ἐμὲ εἶνε πρωτογενὲς διυλιστήριον κατασκευασθὲν πρὸ πλέον τῶν τρισχιλίων ἐτῶν (εἰκ. 3).

Τὸ μηχανήμα εἶχε τὸν προορισμὸν νὰ κρατῇ ἄμμον καὶ χάλικας καὶ χόρτα καὶ ὅ,τι ἄλλο παρασύρει ἢ ῥοῇ τοῦ ὕδατος, καὶ νὰ ἀφίνη μόνον τὸ ὕδωρ νὰ διέρχεται διὰ τῶν ὁπῶν. Τὸ οὕτω προχειρῶς διυλιζόμενον ὕδωρ διὰ τῆς ὠρειδοῦς ὁπῆς κατέρρεεν εἰς πύθον κάτωθι τοποθετημένον. Τούτου

3: ἀναπαράστασις διυλιστηρίου.

πληρωθέντος ἢ ὀπὴ ἐφράσσετο διὰ ρακῶν ἢ ἀφίνετο τὸ ὕδωρ ἐντὸς αὐλακος νὰ ρέῃ πρὸς τὰ κάτω.

Ὅποτε δὲ πρὸ τῶν μικρῶν ὀπῶν εἶχον συσσωρευθῆ ἄμμος καὶ χαλίκια ἐμποδίζοντα τοῦ ὕδατος τὴν ροήν, ἐλύοντο τὰ σχοινία, ἐξήγετο τὸ διυλιστήριον ἐκ τοῦ σωλῆνος καὶ ἐκαθαρίζοντο ἀμφοτέρα, μεθ' ὃ συνηρμολογοῦντο καὶ συνεδέοντο πάλιν. Οἱ σωλῆνες οἱ ἐντὸς τῆς οἰκίας ἐστηρίζοντο

ἐπὶ χαμηλοῦ τοίχου ἢ ἐπὶ λίθων ἢ ξύλων προεχόντων. Αἱ δύο εἰς τὴν πλευράν τῆς μεγάλης ὀπῆς λαβαί, ἀφοῦ ἐθραύσθησαν, μετετρέπησαν εἰς χαμηλὰ στηρίγματα.

Τοιοῦτον κατ' ἐμὲ εἶχε προορισμὸν τὸ πρωτότυπον ἐκεῖνο ἐκ πηλοῦ μηχανήμα.

Μιχαὴλ Δέφνερ.

Ὁ Μινωικὸς κίων

ὑπὸ

Μιχαὴλ Δέφνερ.

Οἱ Μινωικοὶ κίονες, οἱ καὶ Κρητομυκηναῖκοι λεγόμενοι, ἦσαν ξύλινοι καὶ δὴ *κυπαρίσσινοι*. Εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ ὁ Evans εὔρεν ἐν τῷ βασιλικῷ λουτρῷ (ἐν τῇ κατ' αὐτὸν αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου) ξυλίλους ἐκ κυπαρίσσεων κίονας ἀπηνθρακωμένους καὶ χαμαὶ κειμένους παρὰ τὰς λιθίνας αὐτῶν βάσεις.

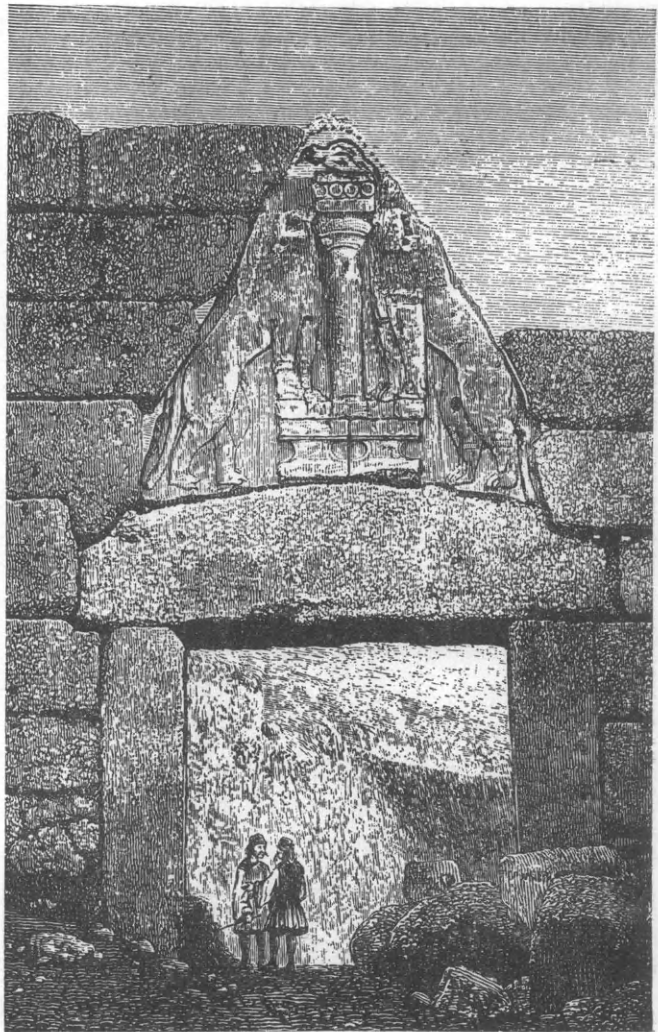
Εἰς ὅλα τὰ ἀνάκτορα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, εἰς τὰ τῆς Τίρυνθος, τῶν Μυκηναίων, τῆς Τροίας καὶ τῆς Κρήτης, ὡς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐχρησιμοποιοῦντο τοιοῦτοι ξύλινοι κίονες ἐπὶ λιθίνων βάσεων. Εἰς δὲ τὸ ἀνάκτορον τῆς Τίρυνθος σφύζονται εἰσέτι 31 λιθίνοι βάσεις κίωνων καέντων ἢ σαπέντων (*εἰκ. 1*).

1: βάσις Μινωικοῦ κίονος. ἀνάκτορον Τίρυνθος.

Οὐδεὶς ξύλινος κίων διεσώθη, τὸ σχῆμα ὅμως αὐτῶν γνωρίζομεν ἐκ τοιχογραφίας τῆς Κνωσοῦ, ἐκ μικροτεχνημάτων παριστανόντων τοιοῦτους

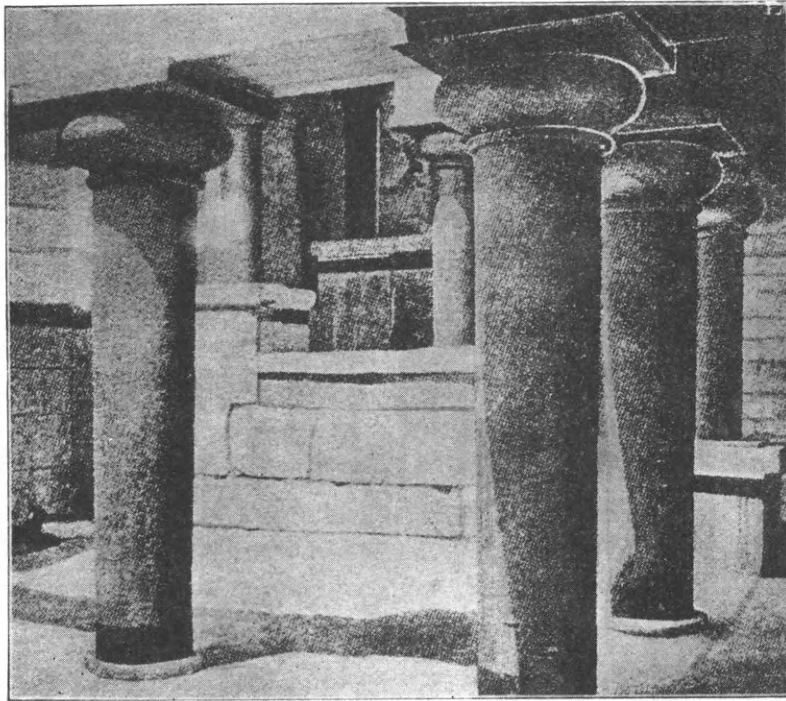
κίονας, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ἀναγλύφου τῆς ἐν Μυκηναῖς πύλης τῶν λεόντων (*εἰκ. 2*).

2: πύλη τῶν λεόντων. ἀνάκτορα Μυκηναίων.

Οἱ Κρητομυκηναϊκοὶ κίονες ἀπεικονίζονται λεπτότεροι εἰς τὴν βάσιν καὶ παχύτεροι εἰς τὸ ἄνω μέρος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς

κανόνας ὄλων τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων λαῶν (εἰκ. 3).

3: εἴσοδος εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ κλιμακοστασίου τῶν ἀνακτόρων Κνωσοῦ, ἀνοικοδομηθεῖσα ὑπὸ Dr Evans.

Ἡ γνώμη τῶν εἰδημόνων περὶ τοῦ παραδόξου σχήματος τῶν κίωνων τούτων εἶναι ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς ἀπομιμήσεως κορμοῦ δένδρου ἐμπετηγμένου εἰς τὸ ἔδαφος μὲ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ.

Ἐκθέτω ἤδη τὴν ἐμὴν γνώμην.

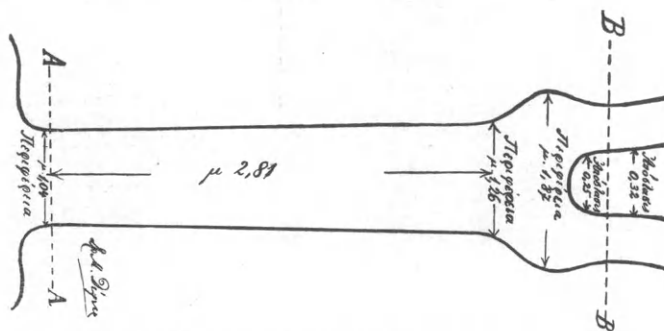
Κατὰ τὴν ἐννεάμηνον εἰς τὰ Χανιά τῆς Κρήτης ἀκούσιον διαμονὴν μου ἡ Γενικὴ Διοίκησις τῆς Κρήτης μοι ἐπέτρεψεν, ὡς ἀλλαχοῦ εἶπον, νὰ μεταβῶ εἰς Ἡράκλειον καὶ Κνωσόν, βραδύτερον δέ, νὰ περιηγηθῶ τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων. «Σφακιά» σημαίνει «φαράγγια»: «σφάξ» = χάσμα γῆς, διασφάξ παρ' Ἡροδότῃ = φάραγξ, παρὰ Σκυριοῖς ἔτι διασφαγή. Διὰ τοῦ Λαγκοῦ τοῦ Κατρῆ (ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Παυσανίας ἀναφέρουσι πόλιν ἐν Κρήτῃ ὀνομαζομένην Κατρέα ἢ Κάτρη) ἀνελθὼν εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἀσκύφου κατῆλθον διὰ τῆς φάραγος τῆς Νίμπρου (Ἰμβρου) πρὸς τὴν παράλιον πολίχνην «Χώρα τῶν Σφακίων» καὶ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Ἐκεῖθεν διὰ λέμβου περαιοθεὶς εἰς τὸν λιμένα Λουτρῶν, τὸν «Φοῖνικα» τῶν ἀρχαίων, καὶ ἀναβάς εἰς τὰ ὄροπέδια τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀραδῆνος (Ἀράδενας) κατῆλθον πάλιν πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος καὶ δὴ εἰς

τὴν παράλιον Ἀγίαν Ρουμέλην, ὅπου ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Τάρα. Ἐκεῖ ἄρχεται ἡ περιώνυμος καὶ τρομερὰ φάραγξ τῆς Σαμαριᾶς (Ὅσια Μαρία). Εἰσελθὼν εἰς ταύτην καὶ τὰς τρεῖς λεγομένας «σιδερόπορτας» διαβάς ἔφθασα μετὰ ἐξάωρον ἐντὸς τῆς φάραγος ἀνάβασιν πρὸς τὸ ἑσπέρας εἰς τὸ ὄροπέδιον «Ὀμαλός».

Εἰς τὰ νότια ἰδίως μέρη τῆς Κρήτης εἶδον, ἀπὸ 500 μέτρων ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ ἄνω, μυριάδας κυπαρίστων μὲ ὀριζοντίους κλάδους (*Cupressus horizontalis*), τὰς ὁποίας οἱ Κρητες ὀνομάζουσι *κυπαρίσσια θηλυκά*. Εἰς τὰς περὶ τὰ φαράγγια κλιτύας τῶν ὄρεων πολλὰ ἐκίνησαν τὸν θαυμασμόν μου διὰ τὸ ὕψος καὶ τὴν περιφέρειαν τῶν κορμῶν, ὡς λ. χ. αἱ συστάδες αἱ παρὰ τὸ ἐκκλησιδίον τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐντὸς τῆς φάραγος τῆς Σαμαριᾶς. Ἄλλαι πάλιν κυπαρίσσοι μοι ἔκαμον ἐντύπωσιν διὰ τὸ ἰδιάζον σχῆμα τοῦ κορμοῦ. Τούτων τοὺς κορμούς εἰς ὕψος τριῶν περίπου μέτρων εἶδον δεδιχασμένους εἰς δύο παραλλήλως ἀνερχομένους κλάδους. Περὶ δὲ τὸ σημεῖον τοῦ διχασμοῦ ὑπῆρχε ἐξόγκωμα προελθὼν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἐκάστην ἀνοιξιν ἀνερχόμενοι χυμοὶ συρρέου-

σιν ἐκεῖ πρὸ τῆς εἰς τοὺς κλάδους ἀνόδου. Ἐξογκουμένου δὲ τοῦ μέρους ἐκείνου, ἐξογκοῦται κατὰ τι, λόγῳ τῆς συρροῆς τῶν χυμῶν, καὶ τὸ ἀμέσως κάτωθεν τοῦ κυκλοτεροῦς ἐξογκώματος μέρος τοῦ κορμοῦ, οὕτω δὲ συμβαίνει ὥστε ὁ κορμὸς παρὰ τὰς ρίζας νὰ εἶναι κατὰ τι λεπτότερος, ἐν πάτῃ περιπτώσει νὰ φαίνεται πολὺ λεπτότερος παρὰ εἰς τὸ κάτωθεν τοῦ ἐξογκώματος μέρος. Ἐμέτρησα κυπάριστον τοιαύτην καταπεσοῦσαν εἰς τὴν φάραγγα καὶ ξηρανθεῖσαν, ἧς τὸ σχῆμα καὶ τὰς διαστάσεις ἐμφαίνει ἡ κάτωθι εἰκὼν (εἰκ. 4).

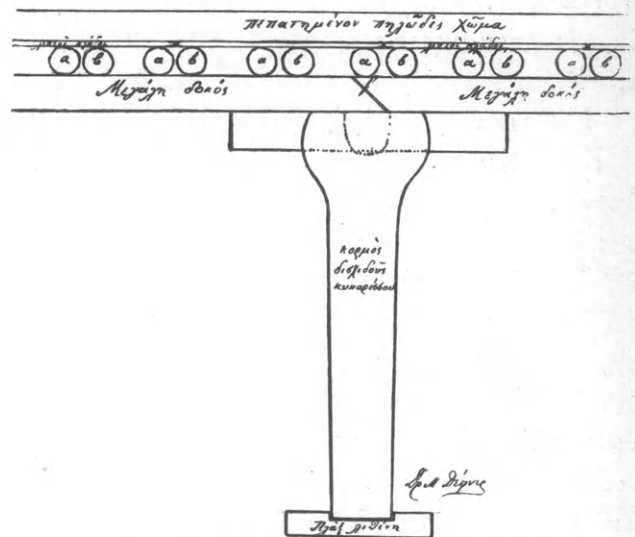
4: κορμὸς δισχιδῶς κυπαρίσσου ἐν τῇ φάραγγι Σαμαριάς.

Φαντάσθητε τοιαύτην κυπάριστον κεκομμένην εἰς τὰ σημεῖα Α' καὶ Β'. καὶ θὰ δεχθῆτε μετ' ἐμοῦ, ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς ἐχρησιμοποιοῦν τοιαύτας ἀκριβῶς κυπαρίσσους ὡς κίονας εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ εἰς τὰς οἰκοδομὰς ἐν γένει. Ἐκ Κρήτης δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῶν κίωνων μετεδόθη εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξεληθὼν τῆς φάραγγος εἰς τὴν λεγομένην *Στενὴν μοῖραν* ἔφθασα μετὰ μίαν ὥραν εἰς τὸ φυλακεῖον τῆς χωροφυλακῆς, τὸ ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου Ὀμαλοῦ. Τὸ φυλακεῖον τοῦτο εἶναι οἰκοδόμημα χαμηλὸν ἐκ λίθων ἀργῶν καὶ ἄνευ κονιάματός τινος, ἔχον τείχη παχύτατα (1 μ.—1,80) καὶ ἓνα μόνον χῶρον, 9-10 μέτρων μήκους καὶ 6 μ. πλάτους. Εἰσελθὼν διὰ χαμηλῆς θύρας ἐξεπλάγην βλέπων εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀμυδρῶς διὰ λύχνου φωτιζομένου χῶρου ἐστημένον χονδρὸν κορμὸν κυπαρίσσου καθ' ὅλα ὅμοιον πρὸς τὸν ἀνωτέρω ἀπεικονιζόμενον, αὐτόχρημα κίονα μινωϊκόν (εἰκ. 5). Ὁ κορμὸς οὗτος ὑποβαστάζει μόνος ὁλόκληρον τὴν βαρυτάτην ξυλοδομήν τοῦ στεγάσματος τοῦ χῶρου, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα βαστάζει ἀκόμη χίονα 3 μέτρων πάχους. Ἴ-

στρακται δὲ καὶ οὗτος ἐπὶ λιθίνῃς πλακῶς, ὅπως οἱ κίονες τῆς Τίρυνθος καὶ τῆς Κνωσοῦ. Οἱ δύο κλάδοι αὐτοῦ εἶνε ἀποκεκομμένοι 25 ἑκατοστὰ ἄνωθεν τοῦ σημείου τοῦ διχατμοῦ, ἀνάμεσα δὲ αὐτῶν εἶνε ἐγκαθισμένη ὀριζοντία ἐκ κυπάριστου δοκὸς 2 περίπου μέτρων μήκους. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ὀρθίου κορμοῦ ἐνοῦνται ἐπὶ τῆς δοκοῦ ταύτης 2 μεγάλα καὶ παχύτατα δοκοί. Ὁ περίπου μέτρων μήκους καὶ 30 τοῦλάχιστον ἑκατοστῶν πάχους, αἵτινες ἀπὸ τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ κτιρίου διευθύνονται πρὸς τὸ μέσον. Ἐπ' αὐτῶν δ' ἐρείδονται ἐναλλάξ αἱ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κτιρίου ἐρχόμεναί βραχύτερα, ἀλλ' ὀπωσδήποτε παχεῖαι δοκοί. Αἱ διὰ τοῦ α' σημειούμεναί προέρχονται ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, αἱ δὲ διὰ τοῦ β' ἀπὸ τῆς ἐτέρας. Ἐγκαρσίως ἐπ' αὐτῶν εἶνε πυκνότατα τοποθετημένοι καὶ ἐστερεωμένοι ἰσοφρεῖς κλάδοι κυπαρίστων, ἀποτελοῦντες κλίην στερεὰν διὰ τὸ ἐπ' αὐτῶν παχὺ καὶ συμπαγὲς στρώμα πηλώδους καὶ ἀδιαβρόχου χρώματος.

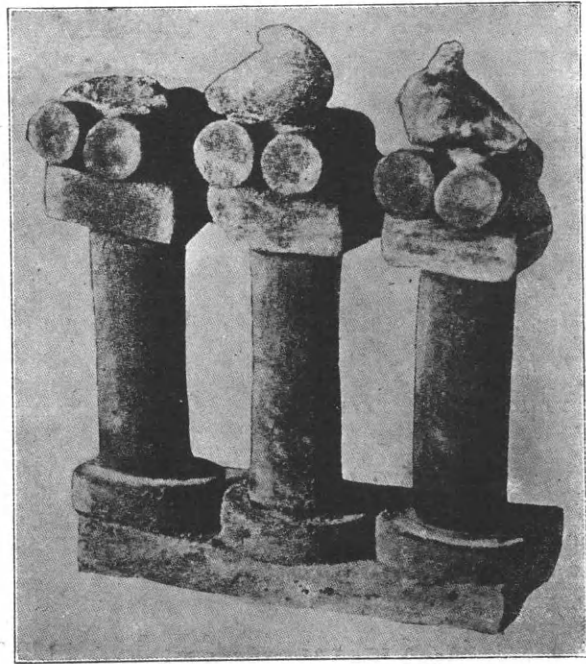
Ὅτε εἶδα τὸν κίονα καὶ τὴν βαρυτάτην ἐπ' αὐτοῦ στέγην, εἶπον κατ' ἐμαυτὸν, ὅτι εὐφρεῖς καὶ σοφοὶ ὑπῆρξαν οἱ ἀρχαῖοι τῆς Κρήτης ἀρχιτέκτονες, προτιμήσαντες ὡς κίονα τοὺς κορμούς

5: τομὴ τῆς στέγης τοῦ σταθμοῦ χωροφυλακῆς εἰς τὸ ὄροπέδιον «Ὀμαλός».

δισχιδῶν κυπαρίστων, διότι εἰς τὸ μεταξύ τῶν δύο κλάδων κοίλωμα γίνεται τόσον τελεία ἢ ἐγκάθισις καὶ ἡ ἐνσφήνωσις τῆς δοκοῦ καὶ τόσον στερεὰ ἢ συναρμογὴ ἀμφοτέρων, ὥστε ὁ ἰσχυρότερος σεισμὸς ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιφέρῃ κλονισμόν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐννοεῖ τώρα, ὅτι τὸ ἄνωθεν τοῦ κίονος τῆς πύλης τῶν λεόντων ἐπίμηκες τετράγωνον καὶ οἱ τέσσαρες ἐπ' αὐτοῦ κύκλοι δηλοῦσι τὴν μεγάλην δοκὸν καὶ τὰς ἐπὶ ταύτης μικροτέρας ἐγκαρσίους τῆς στέγης. Ὅμοίως εἰς τὸ κάτωθι ἀπεικονιζόμενον πῆλινον ἀναθηματικὸν τρικίονιον παριστάνεται ἡ ἐπὶ τοῦ κίονος ἐρειδομένη στέγη. (εἰκ. 6). Ὅπως ἐπὶ τῶν δοκῶν τοῦ τρικιόνιου ἐπικάθηνται περιστεραὶ, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς στέγης τῆς πύλης τῶν λεόντων παριστάνετο ἐπικαθιμένη περιστέρα, ἐφ' ἧσον ἐσώζετο ἡ κορυφὴ τοῦ τριγώνου. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραστάσεις δὲν πρόκειται περὶ ἱεροῦ κίονος ὡς συμβόλου λατρείας, ὡς νομίζει ὁ κ. Evans, ἀλλὰ διὰ τοῦ κίονος καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ξυλοδομῆς τῆς στέγης δηλοῦται ἡ οἰκία, ἣτις τίθεται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θεᾶς. Μόνη δὲ θεά, ἣν οἱ Κρῆτες ἐλάτρευον κατὰ τὴν κρητομυκηναϊκὴν ἔτι ἐποχὴν, ἦτο ἡ θεὰ τῆς γονιμότητος τῆς φύσεως, ἣτις ἐσυμβολίζετο διὰ τῶν ἱερῶν εἰς αὐτὴν ζώων, τοῦ λέοντος, τοῦ ὄφεως, τοῦ κόνικλου

6: πῆλινον τρικίονιον εὑρεθὲν ἐν Κνωσῶ. μουσεῖον Ἡρακλείου. καὶ τῆς περιστεῶς, τοῦ κατ' ἐξοχὴν προσφιλοῦς εἰς αὐτὴν πτηνοῦ.

Μιχαὴλ Δέφνερ.

Ἀνασκαφὴ παρὰ τὸ Λυσικράτειον μνημεῖον

ὑπὸ

Ἀλεξάνδρου Φιλαδελφῆως.

Περὶ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου ἐ. ἔ. ἠρξάμην, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας, τῆς περὶ τὸ Λυσικράτειον μνημεῖον σκαφικῆς ἐρεύνης, παντὸς δηλ. τοῦ ἐλευθέρου χώρου, ὅστις ἐπέχει περὶ αὐτὴ θέσιν μικρᾶς δημοτικῆς πλατείας. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην εἶχον ὡς συνεργάτην τὸν ἔγκριτον συνάδελφον καὶ ἐταῖρον τοῦ Γερμαν. Ἰνστιτούτου, κ. Γαβρ. Βέλτερ, ὅστις ἐξεπόνησε καὶ τὰς κατόψεις καὶ φωτογραφίας τῆς ἀνασκαφῆς καὶ πρὸς τὴν δημοσίαν ἐνταῦθα ἐκφράζω τὰς θερμοτάτας μου εὐχαριστίας.

Κύριος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ἀρχαιολογικῆς ταύτης ἐρεύνης ἦτο ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀρχαίας περιωνύμου ὁδοῦ Τριπόδων, ἣν ὁ Πausanίας περι-

γράφει ὡς κατάκοσμον οὔσαν ἐκ χορηγικῶν μνημείων καὶ ναΐσκων καὶ τῆς ὁποίας ἀφετηρία μὲν ἦν τὸ πρυτανεῖον, τέρμα δὲ τὸ Διονυσιακὸν Θέατρον. Καὶ τοῦ μὲν πρυτανεῖου ἀμυδρῶς μόνον καὶ ἀορίστως γινώσκωμεν τὴν θέσιν, τούναντίον ὅμως κατέχομεν ἀσφαλῶς οὐ μόνον τὸ τέρμα ἀλλὰ καὶ τὴν διαδρομὴν τῆς εἰρημένης ὁδοῦ, διότι θεῖα χάριτι περιεσώθη τὸ περικαλλέστατον ἐκεῖνο φερόνυμον τοῦ νικητοῦ χορηγοῦ κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς Ἀκροπόλεως Λυσικράτειον μνημεῖον.

Ἦδη βραχύν τινα χρόνον πρὸ ἡμῶν ἀνέσκαψε περὶ τὰ θεμέλια τούτου ὁ διαπρεπὴς τοῦ ἐν Λειψία πανεπιστημίου καθηγητῆς κ. Studniczka,

ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις ὡς προσωρινοῦ Διευθυντοῦ τῆς Γερμανικῆς σχολῆς διατριβῆς αὐτοῦ. Διὰ τῆς δοκιμαστικῆς βραχείας ἐκείνης ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια καὶ ἡ κρηπίς τοῦ Λυσικρατεῖου μνημείου, ἐξηκριβώθησαν δὲ πλεῖστοι λεπτομέρειαι τούτων ὡς βλέπει τις ἐν εἰκ. 5—8 καὶ τὰς ὁποίας θὰ δημοσιεύσῃ ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ ὁ σοφὸς ἀρχαιολόγος. Τοῦτο μόνον ἐνταῦθα σημειοῦμαι ὅτι τὰ μὲν θεμέλια εἰσιν ἐκ κροκαλωτοῦ λίθου, ἡ δὲ κρηπίς ἐκ τεσσάρων βαθμίδων ἐξ Ὑμηττείου μαρμάρου, οὐχὶ δὲ πρὸς πᾶσας τὰς πλευράς, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὴν ἀνατολικήν, διότι πρὸς Β καὶ Ν. εἰς ἀπόστασιν 0,40 ἐκ τῆς ΒΑ καὶ ΝΑ. γωνίας ἐκφύονται ἐκατέρωθεν δύο λεῖται ἐξοχαὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου τῆς κρηπίδος (εἰκ. 5), ἐξ οὗ εἰκάζει τις εὐκόλως ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ὄψις ἦν καὶ ἡ κυρία τοῦ μνημείου, ἄρα ἡ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τριπόδων. Ἀντιθέτως ἡ ὀπισθεν ταύτης πλευρὰ (εἰκ. 6) παρουσιάζει λιθίνους δόμους ἀκατεργάστους καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπενδύσεως, ἐξ οὗ φανερόν γίνεται ὅτι οὗτοι ἦσαν κατακεχρωμένοι ὡς καὶ τὸ πλεῖστον τῶν ἐκατέρωθεν (εἰκ. 7 καὶ 8) πλευρῶν, καθ' ἃς τὸ ἔδαφος ἦν ὡς καὶ σήμερον, ἐπικλινές.

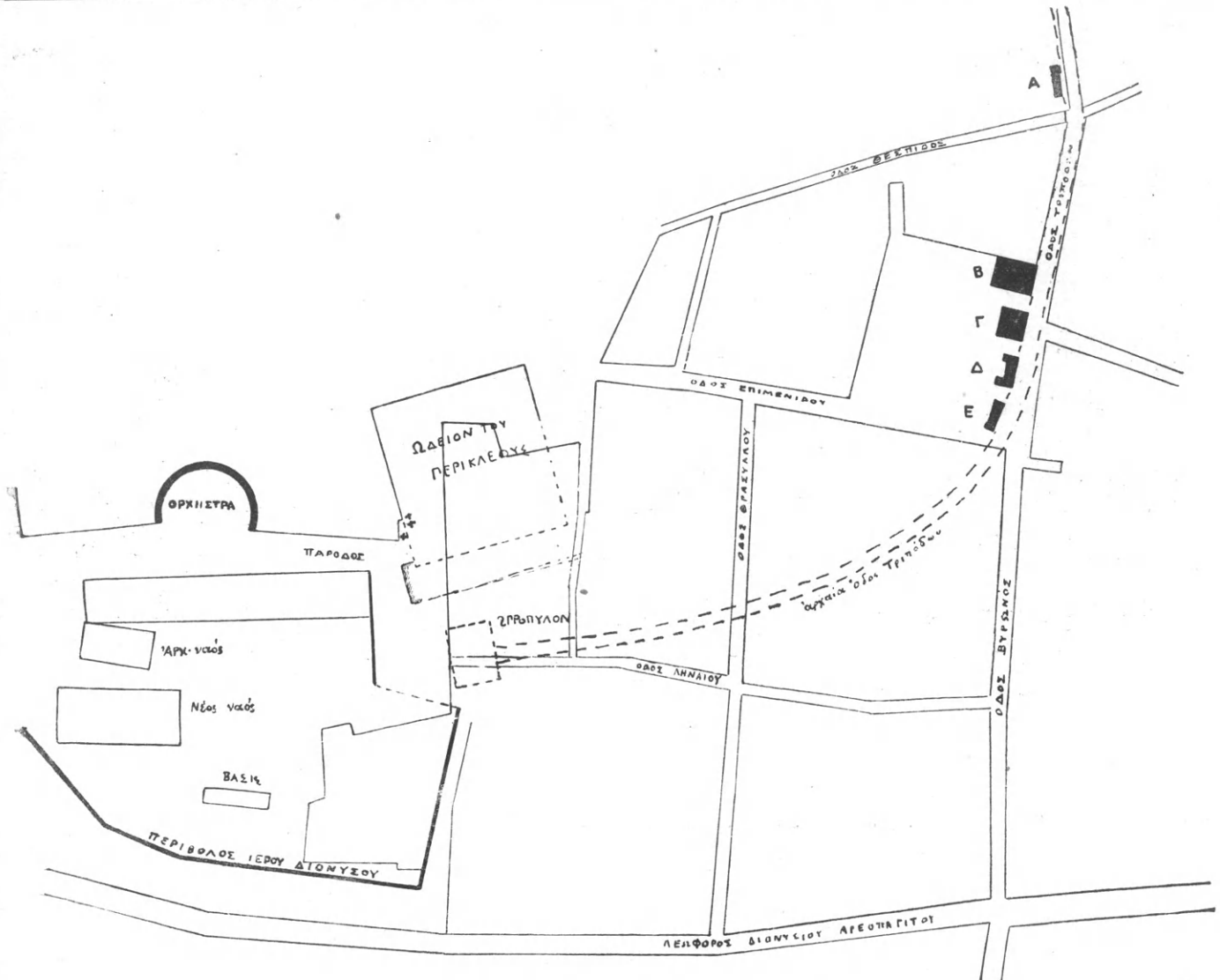
Ἡμεῖς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προέβημεν εἰς τὴν ἐξερευνησιν τοῦ πρὸς Β. τοῦ Λυσικρατεῖου μεγάλου θεμελίου ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων, ὅπερ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀποκαλυφθὲν εὔρηται ἀκριβῶς πρὸ τῆς οἰκίας τῆς Κ^α Εὐγενείας Διαμαντοπούλου, ἧς τὸ πεζοδρόμιον καλύπτει τὸ βόρειον τμήμα τοῦ εἰρημένου μνημείου. (εἰκ. 1 Β. εἰκ. 9) Πρὸς τοῦτο ἀνασκάψαντες ὀλόκληρον τὸ περίξ τοῦ μνημείου ἔδαφος μέχρι τοῦ στερεοῦ παρατηρήσαμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ κατωτάτου ἐκ κροκαλοπαγῶν δόμων θεμελίου (ὑψ. 1,35). στηρίζεται κρηπίς, ἧς ὁ ἐσωτερικὸς πυρῆν εἶνε ἐπίσης ἐκ κροκαλωτῶν λίθων, ἐξῶθεν δὲ ἡ μὲν κατωτάτη βαθμὶς ἐκ βαθύκυάνου ἐλευσινίου μαρμάρου, αἱ δὲ ἀνώτεραι, ἐφ' ὅσον διατηροῦνται, ἐκ πειραϊκοῦ ἀκτίτου μετὰ ταινίας περιθεούσης αὐτάς. (εἰκ. 2 καὶ 3) Μόνον πρὸς μεσημβρίαν, πρὸς τὸ Λυσικρατεῖον ὀηλ. μνημεῖον, ἡ κατωτάτη σειρὰ τῶν πωρίνων δόμων διακόπτεται κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον αὐτῆς ἀναπληρουμένη διὰ κροκαλοπαγῶν δόμων. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι ἦσαν ὄρατοί, ἔπεται ὅτι τὸ ἔδαφος πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην, ὡς τοῦτο ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν

θεμελίων τοῦ Λυσικρατεῖου, εἶχε κλίσιν 19% πείρου ἐξ Α. πρὸς Δ. (εἰκ. 3) Δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην, μεταξὺ τοῦ 1ου τούτου χορηγικοῦ μνημείου καὶ τοῦ Λυσικρατεῖου νὰ ὑπῆρχεν ὁδὸς ἀνάτης φέρουσα πρὸς τὸ Διονυσιακὸν Θέατρον καὶ τὴν Ἀκρόπολιν. Τὴν εἰκασίαν ταύτην ἐνισχύουσι καὶ πλεῖστοι πῆλινοι ἀγωγοὶ καὶ ὑδραγωγεῖα διαφόρων σχημάτων καὶ ἐποχῶν, ἅτινα εὔρεθέντα ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἔχουσι πάντα τὴν αὐτὴν κατεύθησιν ἐξ Α. πρὸς Δ.

Αἱ διαστάσεις τοῦ 1ου τούτου θεμελίου, ὅπερ πιθανὸν νάνηκεν εἰς ναὸν μικρὸν ἢ καὶ χορηγικὸν μνημεῖον, ἔχουσιν ὡς ἔπεται: Μῆκος 4,60, πλ. 6,60 καὶ ὕψος ἀνωθεν τοῦ κατωτάτου θεμελίου 2 μ. Ἐπειδὴ αἱ διαστάσεις αὗται εἶνε μεγάλαι φέρεται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ ναοῦ οἷον ἀναφέρει ὁ Πausanias ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ὁδοῦ Τριπόδων.

* *

Μετὰ τὴν ἐξερευνησιν τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀρ. 1. θεμελίου πρέβημεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πρὸς Ν. τοῦ Λυσικρατεῖου χώρου, ὅστις οὐδέποτε μέχρι τοῦδε εἶχεν ἐξερευνηθῆ ὡς δεῖ ἐπιστημονικῶς. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ταύτην καὶ ὀπισθεν, πρὸς Δ., ὅπου ἐπίσης ἀνεσκάψαμεν εἰς ἔκτασιν 2 μ. ἀπὸ τοῦ Λυσικρατεῖου ἀπεκαλύφθησαν ὀλίγον τι ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σημερινοῦ ἔδαφους πλεῖστοι τοῖχοι νεωτέρων κτιρίων. Πάντες οὗτοι, ὡς γνωστὸν, ἀνήκον εἰς τὴν περίφημον Μοῆν τῶν γάλλων Καπουκίνων, οἵτινες τῷ 1669 ἠγόρασαν τὸν χώρον τοῦτον ὀλόκληρον, συμπεριλαβόντες ὅλως αὐθαιρέτως καὶ τὸ Λυσικρατεῖον μνημεῖον ὡς διον κτήμα, διότι ἠγόρασαν τοῦτο ἀντὶ 150 σκούδων παρά τινος Ἑλλήνου, ὅστις ὁμοῦς οὐδὲν δικαίωμα εἶχε νὰ πωλήσῃ αὐτό, ἀφοῦ, ὡς εἶναι γνωστὸν, πάντα τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἐπὶ τουρκοκρατίας ἦσαν κτήματα τοῦ σουλτανικοῦ Στέμματος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Γοῦρκος δικαστὴς ἐπεδίκασεν εἰς τὸν ἀγοραστὴν καπουκῖνον Σίμωνα οὐχὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπικαρπίαν (jouissance). Ταῦτα πάντα ἀναφέρομεν ἐν λεπτομερείᾳ, διότι διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς ἐγράφησαν ἐν τῷ γαλλικῷ τόπῳ πλεῖστα σφοδρὰ ἄρθρα καθαρπτόμενα τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν ὅτι ἐπέτρεψαν τὴν ἀνασκαφὴν ἄνευ τῆς

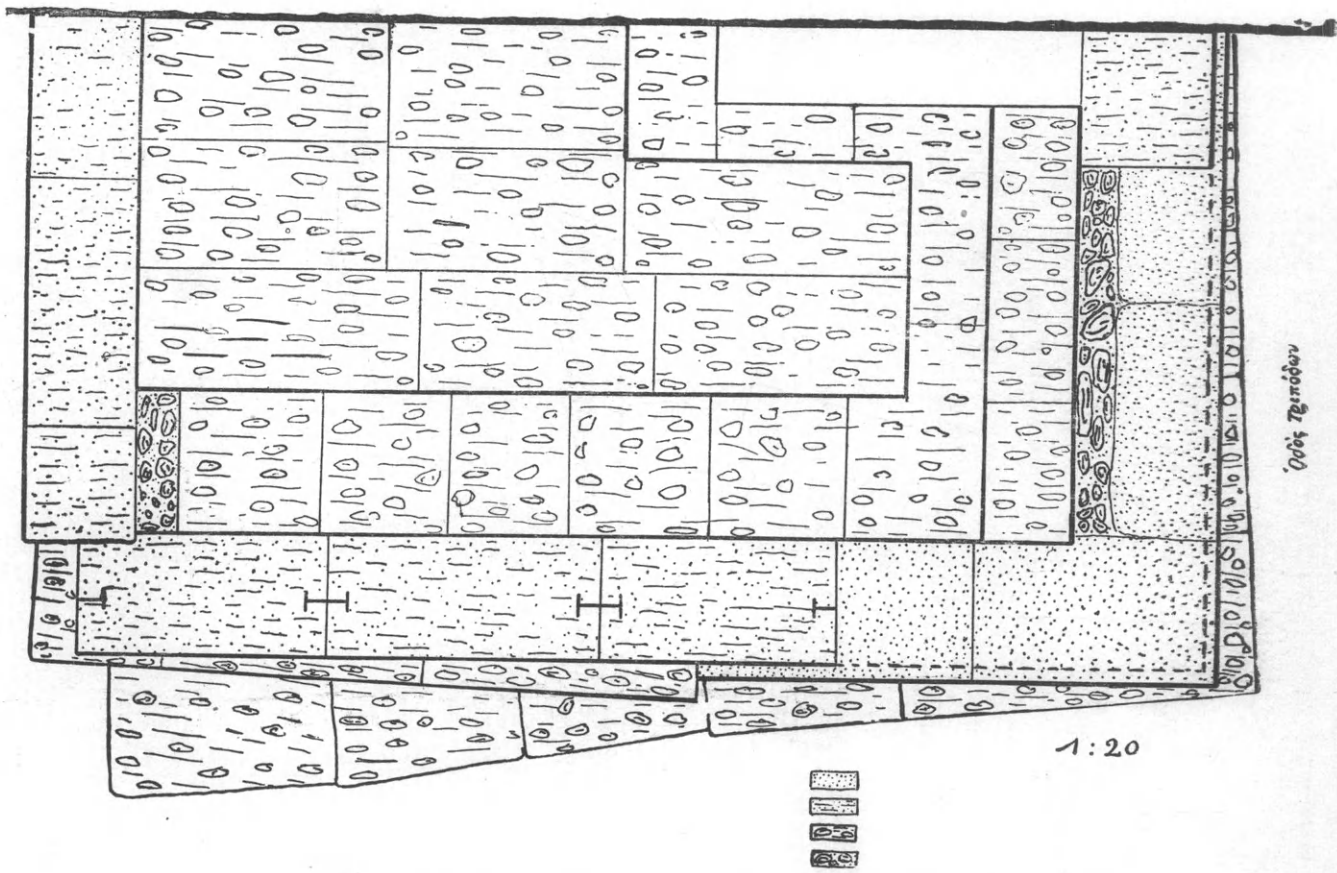

1: ἀρχαία ὁδὸς Τριπόδων καὶ περίβολος ἱεροῦ Διονύσου.

ἀδείας τῆς γαλλ. πρεσβείας. Ἄλλὰ ταῦτα ἦσαν ἀνακριβέστατα, διότι ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τῷ 1831 ἐκήρυξε πάντα τὰρχαῖα ἀνεξαιρέτως ἰδιοκτησίαν τοῦ Κράτους, μόνον δὲ περὶ ἰδιοκτησίας τοῦ περὶ τὸ μνημεῖον καὶ ὑπὸ τὸ μνημεῖον χώρου δύναται νὰ γείνη λόγος. Τὴν εἰκονικὴν καὶ ἀνυπόστατον ταύτην ἰδιοκτησίαν ἡ Γαλλία διαδήλοῖ καὶ δι' ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ ΝΑ κιονίσκου τοῦ κιγκλιδώματος τοῦ Λυσικρατείου ἐχούσης ὧδε: «*Ἡ Γαλλία ἐκτήσατο μὲν τὸ μνημεῖον τοῦτο τῷ 1669, ἐπεσκεύασαν δὲ τὸ 1845 καὶ 1892.*» Οὐχ ἦσαν τὸ ἐλληνικὸν Ἔθνος πολλὰς χάριτας ὀφείλει εἰς τὴν φίλην σύμμαχον Δύναμιν διὰ τὴν διατήρησιν καὶ ἐπισκευήν, ἐλπίζει δὲ ὅτι ταχέως καὶ πανηγυρικῶς θέλει ἀναγνωρί-

σει τὴν ἐλληνικὴν ἰδιοκτησίαν ἐπὶ τοῦ χαριστάτου τούτου ἀττικῷ κτιρίου. Ὡραίαν εἰκόνα τούτου ὡς εἶχεν ὅτε περιεκλείετο ἐντὸς τῆς Μονῆς τῶν Καπουκίνων βλέπει τις ἐν τῷ μεγάλῳ συγγράμματι τοῦ Josef Türmer (*εἰκ. 10*) (*Ansichten von Athen*) Ἐκτὸς δ' ὅμως τῶν θεμελίων τούτων εἰς ἰκανὸν βάθος καὶ παρ' αὐτὰ ἀπεκαλύφθησαν πλεῖστοι ὕδραγωγοὶ σωλῆνες πῆλινοι παντὸς σχήματος καὶ μεγέθους (*εἰκ. 11*) ὡς καὶ μεγάλη τουροικὴ ὑπόνομος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβέστου ἐλικοειδῶς διασχίζουσα τὴν πλατείαν. Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν καὶ πλεῖστοι τάφοι ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ χριστιανικοὶ μὲ μεγάλας κεράμους ἐν σχήματι Δ ἐκτισμένοι (*εἰκ. 12*), παρὰ τούτους δὲ ἐν μέγα ἡμικυλινδρικὸν χωνευτήριον ἢ ὄστεοθήκη, μετὰ

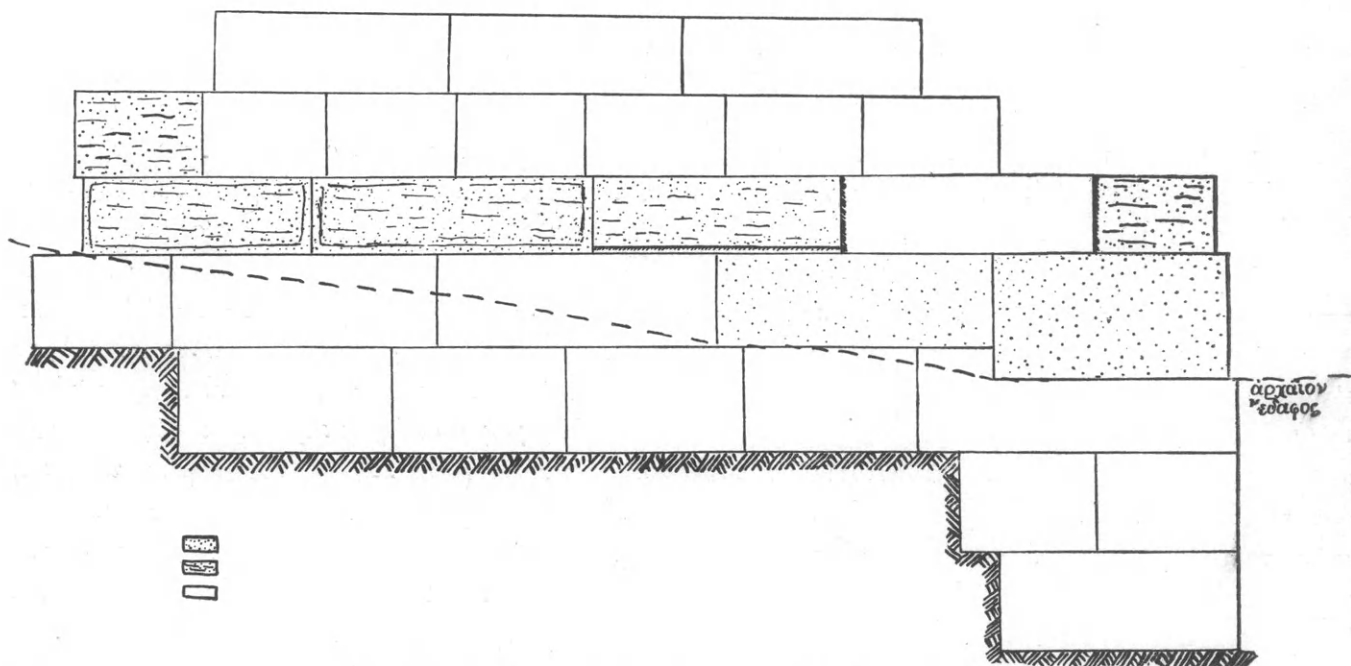

ὄψις ἑπιπόρου

1:20

2: ἀνω ἐπιφάνεια κρηπιδώματος χορηγικοῦ μνημείου πρὸς Β. Λυσικρατείου.

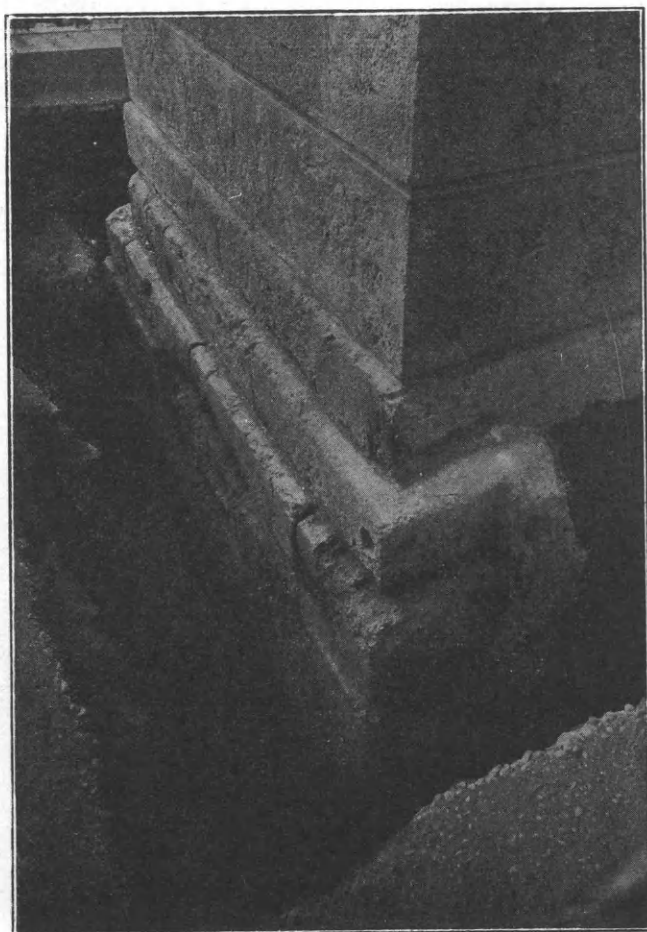

ἀρχαίον
ἑδαφος

3: τομὴ κρηπιδώματος χορηγικοῦ μνημείου πρὸς Β. Λυσικρατείου.

4: Λυσικρατεῖον χορηγικὸν μνημεῖον.

5: ΒΑ γωνία κρηπιδώματος Λυσικρατεῖου μνημεῖου.

θαυμαστῆς ἐπιμελείας ἐκ λίθων καὶ πλίνθων ὤκοδο μνημεῖον (εἰκ. 13). Ὁ ἀρχιτέκτων μάλιστα τούτου λίαν προσφυῶς ἐπωφεληθεὶς τῶν παλαιότερων κτιρίων ἐχρησιμοποίησεν ὡς ὀπίσθιον τοῖχον τοῦ καμαρωτοῦ τάφου τοὺς θεμελίους λίθους μεγάλου μνημεῖου, ὅπερ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ τάφου ἤλθεν εἰς φῶς. Ὅντως πρὸς Δ. αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν, εἰς ἀπόστασιν 6 μ. ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Λυσικρατεῖου, θεμέλια ἐκ μεγάλων κροκαλοπαγῶν δόμων, ἅτινα μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ χώρου καὶ τὴν τελείαν ἀνασκαφὴν του ἀπεδείχθη ὅτι ἀνήκον εἰς τρίτον μνημεῖον χορηγικὸν εὐρισκόμενον ἀκριβῶς ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ πρὸς τὰ προηγούμενα. (εἰκ. 1, Δ καὶ 14). Ἐκ τούτου διεσώθη μόνον ἢ ἐκ κροκαλοπαγῶν δόμων θεμελίωσις καθ' ἕλον τὸ μῆκος αὐτῆς (4,30).

Πρὸς τὴν μεσημβρινὴν γωνίαν διασώζονται εἰσέτι δύο ἀλλεπάλληλοι δόμοι ἐξ ἀσβεστολίθου, ἐκ τούτου δὲ καταφαίνεται ὅτι ἡ κρηπίς καὶ ἐνταῦθα

ἐσχημάτιζε βαθμίδας. Οὐδὲν πλέον περὶ τοῦ μνημεῖου τούτου γνωρίζομεν, διότι πάντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ τμήματα ἠφανίσθησαν. Ἐπὶ τῆς νῦν πλατείας πρὸς τὸ νότιον αὐτῆς ὑπάρχουσι κατὰ σειράν παραπλευρῶς τῆς μικρᾶς ἀνωφεροῦς ὁδοῦ Ἐπιμενίδου πλεῖστα πελώρια μάρμαρα, κατεργασμένα ὡς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἅτινα πολὺ πιθανὸν νάνηκον εἰς τὸ εἰρημένον καὶ τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τριπόδων μνημεῖα.

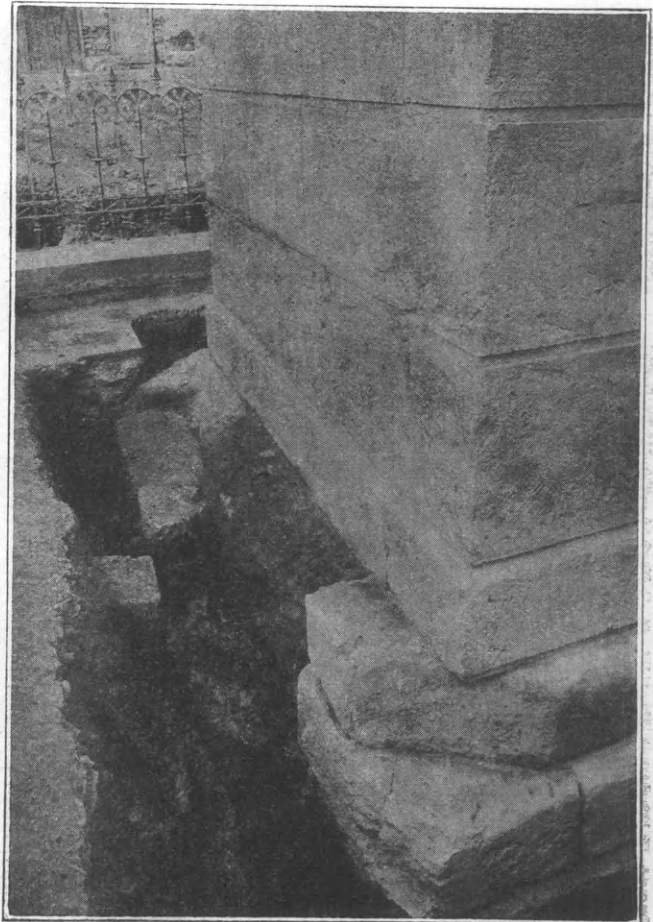
Μετὰ τοῦτο ἐξηκολουθήσαμεν τὴν περαιτέρω ἀνασκαφὴν καθ' ἣν ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν 4 μ. ἕτερον θεμέλιον παραπλησίας κατασκευῆς ὡς τὸ προηγούμενον (εἰκ. 1, Ε καὶ 15). Τούτου δὲν διεσώθησαν ἢ ἐλάχιστοι θεμέλιοι ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου δόμοι, ὥστε οὐδὲν περιπλέον δυνάμεθα περὶ τοῦ ἄνωθεν ἀνιδρυμένου ποτὲ μνημεῖου νὰ γνωρίζωμεν. Τοῦ θεμελίου τούτου τὸ μῆκος εἶναι 3 μ.

Ἄλλ' ἤδη προέβημεν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ κυριωτάτου σκοποῦ τῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν ἥτοι τῆς

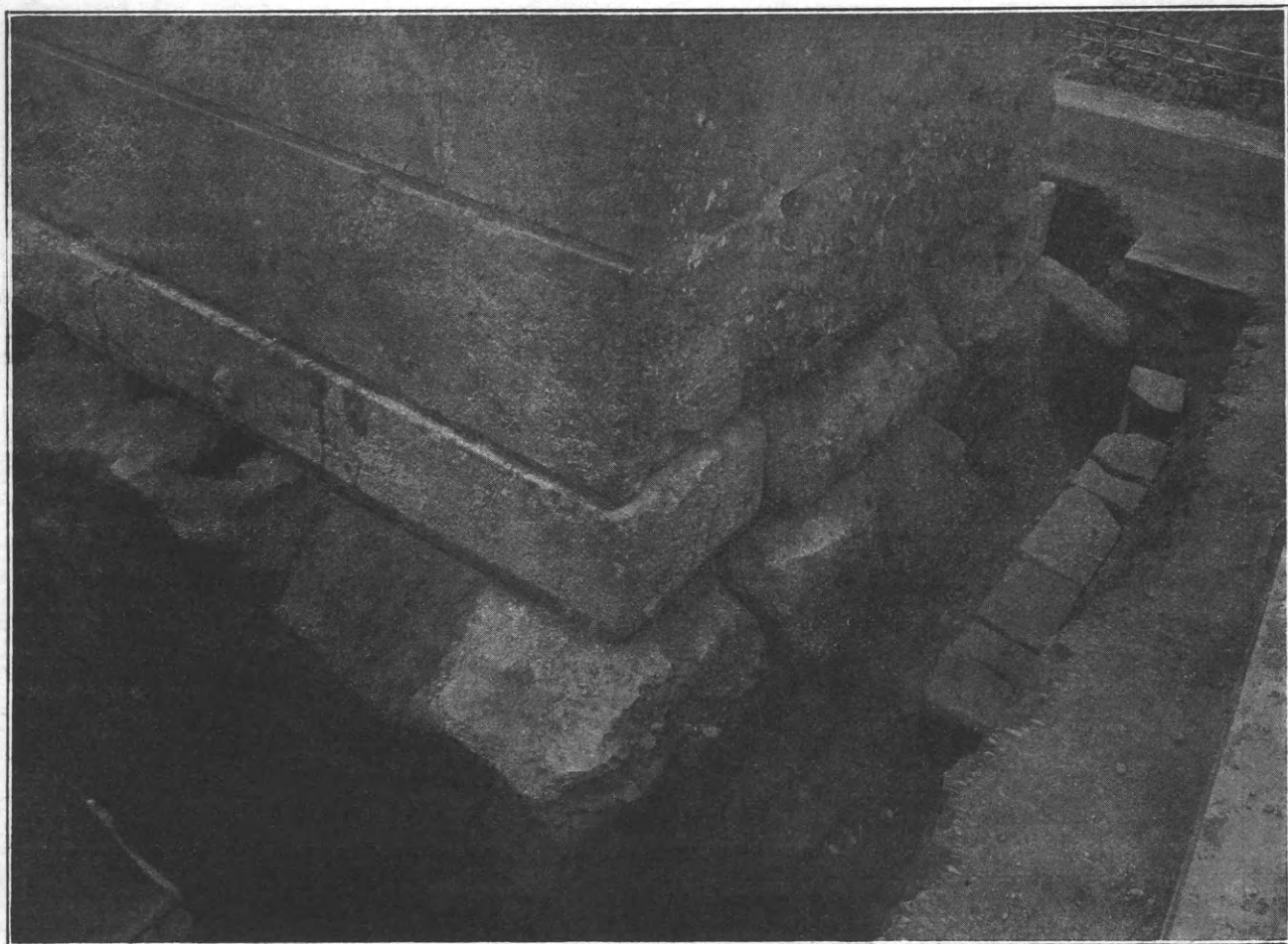
6: Δυτικὴ ὄψις κρηπιδώματος Λυσικρατείου μνημείου.

7: ΝΔ γωνία κρηπιδώματος Λυσικρατείου μνημείου.

περιωνύμου ὁδοῦ *Τριπόδων*. Ἡ θέσις καὶ ἡ κατεύθυνσις ταύτης ἦτο ἤδη ἐκ τῶν προτέρων εὐρημάτων καὶ ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Πausανίου ἐνδειγμένη. Ἡδὴ πρὸ ἐτῶν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἕτερον θεμέλιον ἐν εὐθυγραμμίᾳ πρὸς τὸ Λυσικρατεῖον καὶ ἐπὶ τῆς νῦν ὁδοῦ *Τριπόδων* καὶ *Θέσπιδος* ἐν τοῖς ὑπογείοις τῆς οἰκίας τοῦ Ν. Σαλιβέρου, ὅπου νῦν τὸ Καφενεῖον τῶν *Θηραίων*. Τὸ θεμέλιον τοῦτο σώζεται μέχρι σήμερον, ἐν δὲ εἰκ. 1 σημειοῦται ὑπὸ τὸ γράμμα Α. Διὸ καὶ ἀνεσκάψαμεν ὀλόκληρον τὸν πρὸς Α. τῆς πλατείας χώρον καθὼς καὶ τμήμα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ, ἥτις ὁμάνυμος τῇ ἀρχαίᾳ οὔσα διασχίζει σχεδὸν ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως τὴν σημερινὴν πλατεῖαν συνενουμένη εἶτα μετὰ τῆς ὁδοῦ *Βύρωνος*, ἥτις καταλήγει εἰς τὴν μεγάλην διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν *Διονυσίου* τοῦ *Ἀρεοπαγίτου* καὶ *Καλλιθέας* ἐν τῇ συνοικίᾳ *Μακρυγιάννη*. Ἐν τῷ ἀνασκαφέντι τούτῳ χώρῳ ἀπεκαλύφθησαν, ὡς πρὸς Β. καὶ Ν. τοῦ Λυσικρατείου, ἀπειροπληθῆ

ὕδραγωγεῖα καὶ ὀχετοὶ πήλινοι πασῶν τῶν ἐποχῶν ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν, ἴσως καὶ ἀρχαιοτέρων χρόνων, μέχρι τέλους τῆς Τουρκοκρατίας. Οἱ ὀχετοὶ καὶ τὰ ὕδραγωγεῖα ταῦτά εἰσιν τοσοῦτον πολυπληθῆ ὥστε, ὡς βλέπει τις ἐν εἰκ. 11, βαίνουνσιν εἰς πέντε καὶ πολλακίς ἐξ ἀλλεπαλλήλου σειράς. Ἐπὶ τούτων δὲ καὶ μετὰξὺ τούτων ἀπεκαλύφθησαν καὶ πλεῖστοι τάφοι, τινὲς μὲν ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων μετὰ μεγάλων, καλλίστης κατασκευῆς, κεράμων τοποθετημένων εἰς σχῆμα Δ, τινὲς δὲ τῶν χρόνων τῶν *Χριστιανικῶν* καὶ ἰδίως τῶν *Γάλλων* *Καπουκίνων*, οἵτινες εἶχον φαίνεται ἐνταῦθα τὸ νεκροταφεῖον αὐτῶν, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται τὸ πλῆθος τῶν τάφων, οἵτινες κατέκλυζον τὸν χώρον τοῦτον. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ἀπεκαλύφθη καὶ ἕτερος *καμαρωτὸς τάφος ἢ χωνευτήριον* ἐπίσης ἐκ πλίνθων μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας στερεώτατα ὡς ὁ προηγούμενος ἐκτισμένος. Καὶ ἐν αὐτῷ ὁ ἀρχιτέκτων ἐπωφελήθη τῶν προγενεστέρων κτιρίων διότι

8: ΒΑ γωνία κρηπιδώματος Λυσικρατείου μνημείου.

ἠκοδόμησε τὸν τάφον τοῦτον ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου τῆς ἀρχαιοτάτης ὁδοῦ, ἣτις ἐκ τοῦ βάθους (3 μ.) ἐν ᾧ εὔρηται, ἐν δύνανται νὰ ᾖ ἄλλη τις ἢ ὑφ' ἡμῶν ἀναζητουμένη ὁδὸς Τριπόδων. Συμβαίνει δ' ὅμως τὸ ἐξῆς περίεργον: ὅτι δηλ. ἡ ἐπιφάνεια ταύτης, ἐκ πεπιεσμένης γῆς καὶ μικρῶν λίθων ἢ κροκαλῶν, εὔρηται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὰ θεμέλια τῶν ἄρι ἀποκαλυφθέντων κτιρίων, ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι ἡ ἰδὸς αὕτη ἦτο προγενεστέρα τούτων. Βεβαίως θὰ ὑπῆρχε καὶ νεωτέρα ὁδὸς σύγχρονος τῶν μνημείων τούτων, ἀλλ' αὕτη φαίνεται ὅτι τοῦλάχιστον ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἐξηφανίσθη. Τὸ πλάτος αὐτῆς εἶναι κατὰ προσέγγισιν $5\frac{1}{2}$ ἕως 6 μ. διότι ἀνασκάψαντες τὸ πρὸς Α. τμήμα, τὸ ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδόν, εὔρομεν τοῦτο τελείως κάτωθεν κατεστραμμένον. Οὐδὲν ἴχνος ἀρχαίου κτιρίου ἢ ἄλλο τι σημεῖον καθορίζει ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μέρους τὸ ἀκριβὲς πλάτος τῆς ὁδοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ κλασικὴ ὁδὸς Τριπόδων, ἣν οὕτω λεπτο-

μερῶς περιέγραψε ποτε ὁ Ἡλιόδωρος (Περὶ τῶν Ἀθήνησιν τριπόδων) καὶ εἶτα δι' ὀλίγων ὁ Παι- Πausanias, ἠκολούθει τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότεραν, εὔρητο δὲ εἰς τὸ ὕψος τῶν κατωτάτων βαθμίδων τοῦ Λυσικρατείου καὶ τῶν ἐκατέρωθεν τούτου ἀρχαίων κτιρίων. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν προκύπτει μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη περὶ τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς σημερινῆς πλατείας Λυσικράτους ἐποιεῖτο μέγαν τοξοειδῆ ἐλιγμὸν καὶ εἶτα ἀνήρχετο πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου τοῦ Διονύσου, ὅπου πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ τέρμα τῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς γενομένης ἀνασκαφῆς προέβημεν ἀμέσως εἰς δοκιμαστικὴν σκαφὴν ἐν αὐτῷ τῷ περιβόλῳ τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου. Ἀλλὰ προτοῦ περιγράψωμεν τὴν δοκιμαστικὴν ταύτην σκαφὴν δημοσιεύομεν ὧδε τὰς δύο ἐπιγραφάς, ἃς ἀνεύρομεν ἐντὸς τῶν χωμάτων τῆς περὶ τὸ Λυσικρατεῖον ἀνασκαφῆς.

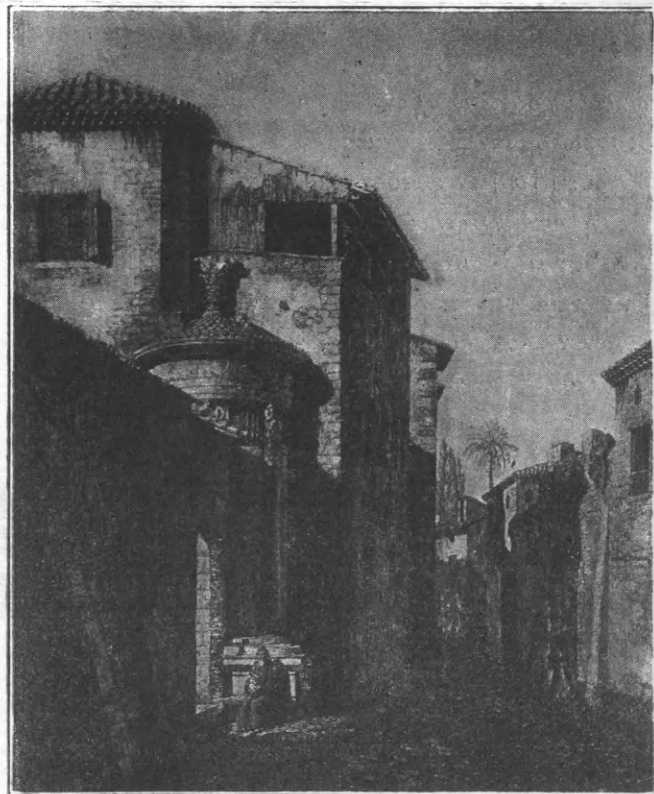

9: θεμέλιον χορηγικοῦ μνημείου πρὸς Β. Λυσικρατεῖον.

Α'.—*Στήλη μετ' ἀειωματίου*, οὗ τὸ $\frac{1}{3}$ περίπου εἶνε ἀποκεκρουσμένον ὑψ. 9,40. [πλ. 0,27. Μάρμαρον Πεντελικόν.

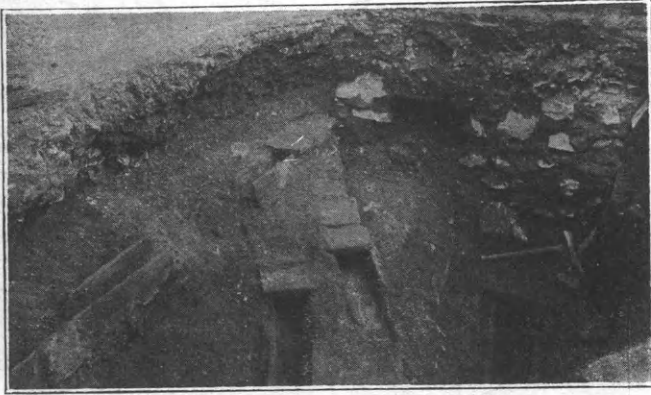
ἸΑΡΧΩΝ
 ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ ΝΙΚΟΣΤΡΑ
 ΒΑΣΙΛΕΥΣ
 Ω. ΕΟΣ ΚΛΕΟΜΕΝΟΥΣ
 ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ
 ΘΕΟΓΕΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
 ΘΕΣΜΟΘΕΤΑΙ
 ΘΕΩΡΙΚΟΣ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ
 ΜΕΝΕΚΡΑΤΗΣ ΑΓΝΩΝΟΣ
 ΣΕΛΕΥΚΟΣ. . . ΟΥΔ . . .

Πρόκειται περὶ καταλόγου ἀρχόντων. Ὁ ἄρχων ἐπάνυμος Νικόστρατος κατὰ πρώτην φοράν ἀναφαίνεται ἐν τῇδε τῇ στήλῃ. Ἡ χρονολογία τῆς στήλης ἐξάγεται ἐκ στ. 6 καὶ 8. Ὁ Θεογένης εἶνε βεβαίως ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν *Pros. ΑΠ. 6716* (= *IG II 465,93*), ὅστις ὑπὸ τὸν ἄρχοντα Μένιοιτον ἐν ἔτει 105/4 π.Χ. ἦτο ἔφηβος. *Στίχ. 8*: ὁ Θεωρικὸς Συνδρόμου εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν *Pros ΑΠ. 7221* (= *IG II 470,108, III Add. 132^a*) ὅστις ἐν ἔτει 107/6 ἦτο ἔφηβος. *Στ. 10*: ὁ Σέ-

10: ἡ μονὴ Καπουπίνων καὶ τὸ Λυσικρατεῖον κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα.

λευκος εἶναι ἴσως ὁ αὐτός, ὅστις ἐν 76/25 (IG II. 628) ἦτο ἄρχων ἐπώνυμος. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι ὁ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ τὸ πρῶτον μνημονευόμενος Νικόστρατος ὑπῆρξεν ἄρχων περὶ τὰ 80 π.Χ. Ἄλλη στήλη τοῦ αὐτοῦ τύπου

11: ἀρχαῖοι ὀχετοὶ καὶ ὕδραγωγεία παρά τὸ Λυσικράτειον.

εὐρεθεῖσα ἐπίσης ἐν τῇ ἀνασκαφῇ εἶνε τελείως κατεστραμμένη καὶ τὰ γράμματα ὀλοσχερῶς σχεδὸν ἐξίτηλα.

Β'.— Ἑρμαϊκὴ στήλη, τεθραυσμένη κατὰ μήκος. ὕψ. 0,72, πλ. 0,315, πάχος 0,20. Πεντελικὸν μάρμαρον. ὕψ. γραμμάτων 0,025 περίπου Ἐπὶ τῆς στήλης:

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
...ΩΝΕΠ ΩΝΥΜΟΣ
ΚΛΑΥΔΦΩΚΑΣ
///ΑΡΑΘΩΝΙ ΟΣΝΕΩ
///ΟΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ
ΣΑΡΑ ΠΙΔΟΣ

Ἄγαθῆ τύχη
[ἄρ]χων ἐπώνυμος
Κλαύδ(ιος) Φωκάς
[Μ]αραθώνιος νεώ
[κόρ]ος τοῦ μεγάλου
Σαράπιδος.

Στ. 3. Κλαύδιος Φωκάς Μαραθώνιος μνημονεύεται μεταξὺ τῶν 185 καὶ 191 μ. Χ. ὡς ἄρχων ἐπώνυμος IG III, 1145 καὶ 1280α. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην δυνάμεθα ν'ἀναγάγωμεν εἰς τὸ ἔτος 200 μ. Χ.

Στίχ. 5. Νεωκόρος τοῦ μεγάλου Σαράπιδος. Ὁ ἄρχων Φωκάς κατὰ ταῦτα ἀνήκει εἰς τὸν θίασον τῶν νεωκόρων τῆς λατρείας τοῦ Σαράπιδος. Πρβ. Gruter σελ. 314 ὁ πρεσβύτατος τῶν νεωκό-

ρων τοῦ μεγάλου Σαράπιδος. *Firmicus Maternus de errore prof. rel* σελ. 432 huius (Sarapidis) simulacrum Neocororum turba costadit.

Ἐν τῷ ἱερῷ περιβόλῳ τοῦ Διονύσου.

Ἀκολουθοῦντες ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὴν ὁδὸν Τριπόδων ἤχθημεν πρὸς τὸν ἱερόν τοῦ Διονύσου περιβόλον, ὅπου ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων ὑπῆρχον ναοί, ἱερά, βωμοὶ καὶ παντοῖα ἄλλα ἀναθήματα, πρὸς δὲ καὶ ἀρχαιοτάτη ὀρχήστρα, ἣτις ὑπῆρξεν αὐτῇ αὐτῇ ἢ κοιτὶς τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας. Ἐκεῖσε λοιπὸν κατέληγεν ἡ ὁδὸς Τριπόδων. Καὶ ἐγένετο μὲν ὑπὸ τινων παραδεκτὸν ὅτι ἡ ὁδὸς αὐτῇ ἦγεν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν ἀνατολ. πύρον τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου, ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς στηρίζεται, τούναντίον ἡ ἡμετέρα ἀνασκαφὴ ἔθεσεν ἐκποδὸν τελείως τὴν εἰκασίαν ταύτην. Ἡ ὁδὸς αὐτῇ ἦγε πρὸς τὸ ἀνατολ. πρόπυλον, ὅτι δὲ

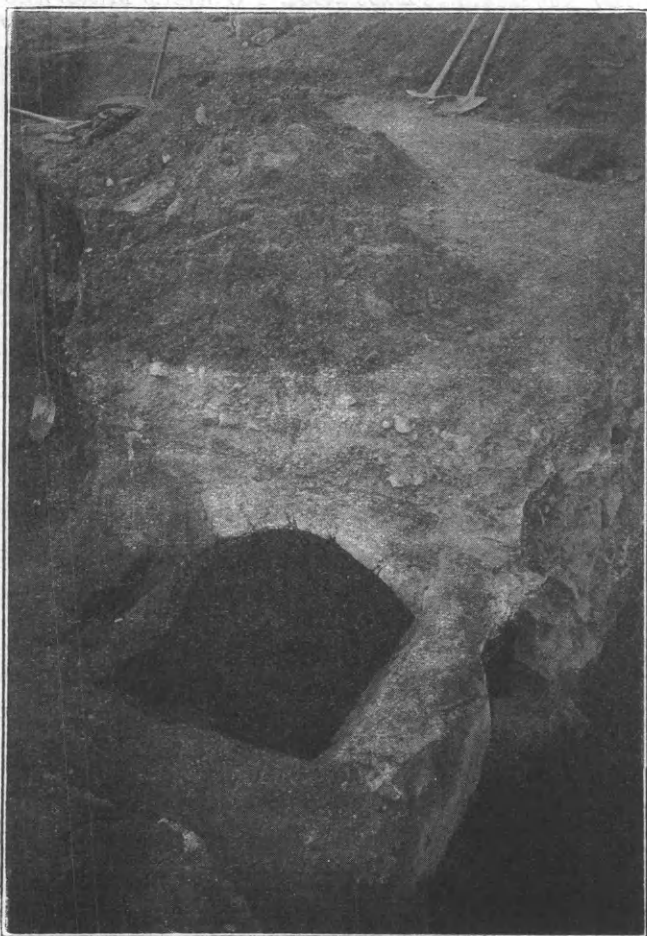

12: τάφοι ἑρμαϊκοὶ παρά τὸ Λυσικράτειον.

ὑπῆρχε τοιοῦτον γνωρίζομεν καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ ῥήτορος Ἀνδοκίδου (περὶ μυστηρίων 38: «Ἐπεὶ δὲ παρά τὸ πρόπυλον τοῦ Διονύσου ἦν, ὄραν ἀνθρώπους πολλοὺς ἀπὸ τοῦ Ὀδείου καταβαίνοντας εἰς τὴν ὀρχήστραν»), ἔνθα ἀναφέρει ὅτι ὁ Διοκλείδης ἐξερχόμενος ἵνα μεταβῇ εἰς Λαύρειον καὶ εὕρισκόμενος παρά τὸ πρόπυλον τοῦ Διονύσου παρετήρησε πολλοὺς ἀνδρας (τοὺς Ἑρμοκοπίδας) κατερχομένους ἐκ τοῦ Ὀδείου εἰς τὴν ὀρχήστραν.

Καὶ ἤδη προβάλλεται τὸ ἐρώτημα: Ποῦ ἔκειτο τὸ περιώνυμον τοῦ Περικλέους Ὀδείου, ὅπερ ἦν ἐκ τῶν περιφανεστάτων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν

13: ὀστοθήκη ἢ χωνευτήριον παρὰ τὸ Λυσικράτειον.

κτιρίων; Τὸ σπουδαῖον διὰ τὴν τοπογραφίαν τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν πρόβλημα τοῦτο ἔλυσεν ἡ κάτωθι τῆς ΝΑ γωνίας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πρὸς Α τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου ἀνασκαφή, ἣς τὴν χώρον πρῶτοι ἡμεῖς ὑπεδείξαμεν ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας καὶ τὴν ὁποίαν διευθύνει ἔκτοτε δαπάναις ταύτης ὁ ἡμέτερος συναδέλφος κ. Π. Καστριώτης, ὅστις ἤνεγκεν εἰς φῶς μέγα τμήμα τοῦ θαυμαστοῦ τούτου οἰκοδομήματος, ἥτοι τὴν ΒΑ. γωνίαν μετὰ τοῦ μέρους τοῦ βορείου τοίχου ὡς καὶ διάφορα ἄλλα εὐρήματα, οἷον ἐπιγραφάς, γλυπτὰ κλπ. πιστοποιοῦντα τὴν ἐκεῖ ὑπαρξίν ποτε τοῦ Ὁδείου. Ἀλλ' ἡ ἀνασκαφή βαίνει βραδέως, διότι ἡ ἐπίχωσις ἐκεῖ εἶναι μεγάλη, ὑπερβαίνουσα τὰ 6 μ.

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων προκύπτει ὅτι ἡ κάτοψις τοῦ κτιρίου ἦτο ὀρθογώνια, οὗ ἡ βόρειος πλευρὰ εἶχε μῆκος 40 μ. ἡ δ' ἐκσκαφεῖσα ἀνατολικὴ 20 μ. Ἀνηγέρθη δὲ τοῦτο ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ

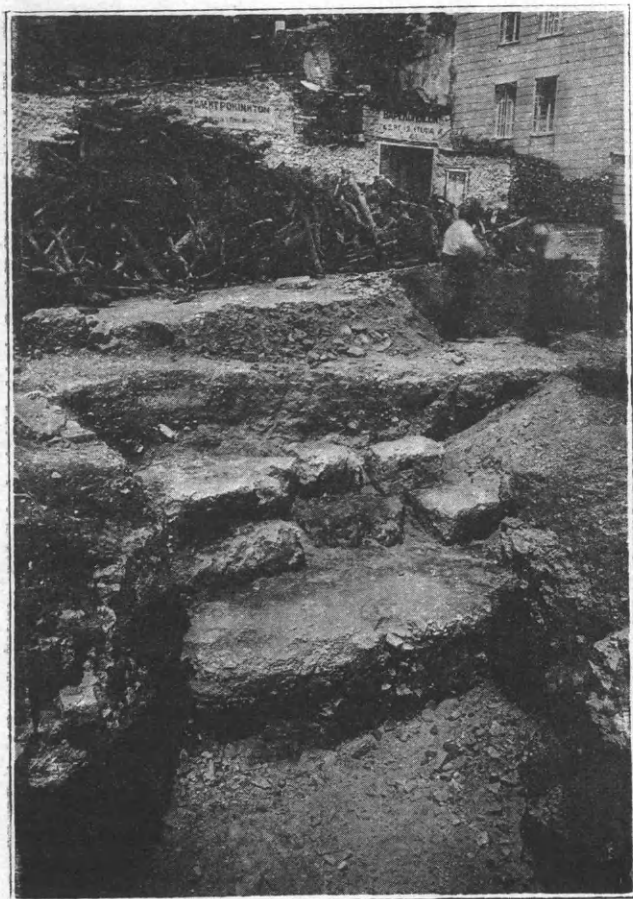

14: θμεῖλιοι λίθοι χορηγικοῦ μνημείου πρὸς Ν Λυσικρατείου.

φυσικοῦ πετρώματος, ὅπερ κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς Ἀκροπόλεως εἶνε σεσαθρωμένη μάργα.

Ἀμφότεραι αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι πλευραὶ τοῦ ῥηθέντος ὀρθογωνίου εἶναι ἐσωτερικῶς ἐπενδεδυμέναι διὰ τοίχου ἐκ σκληροῦ πυρολίθου ἀναμειγμένου μετὰ κρυσταλλικοῦ ἀσβεστολίθου. Ὁ τοίχος οὗτος ἀπαρτίζεται 1ον ἐξ εὐθυντηρίας 2ον) ἐξ ἀναβαθμοῦ ὕψ. 0,405 καὶ πάχους 0,76 κειμένου κατὰ 0,58 ἐσώτερον τοῦ ἐξωτερικοῦ χείλους τῆς εὐθυντηρίας 3ον) ἐξ ὀρθοστατῶν κειμένων κατὰ 0,22 ἐσώτερον τῶν ἀναβαθμῶν. Ἐκ τῶν ὀρθοστατῶν εἰς καὶ μόνος διεσώθη κατὰ χώραν, ὁ τῆς ΒΑ γωνίας ἔχων μῆκος 1,33, ὕψος 0,97 καὶ πάχ. 0,44.

Τὸ ἀκριβὲς ὕψος τοῦ τοίχου δὲν γνωρίζομεν, διότι ἄλλοι ἀνώτεροι τῶν ὀρθοστατῶν δόμοι δὲν περιεσώθησαν. Εἶναι ὁμῶς πιθανώτατον ὅτι θὰ ἐξικνεῖτο κατὰ 2,45 ἄνω τοῦ ἀναβαθμοῦ ἥτοι μέχρι τῆς ὀριζοντίας ὠμαλισμένης ἐπιφανείας τοῦ βράχου. ἥτις ἀπετέλει τὸ διάζωμα. Θάποτελεῖτο δ' ὁ

15 : θεμέλιοι λίθοι ἐτέρου χορηγικοῦ μνημείου
πρὸς Ν. Λυσικράτειον.

16 : ἐδῶλιον μαρμαρίνου ἐν τῷ Ζαππείῳ
ἀνήκον εἰς τὸ φῶδειον Περικλέους.

τοῖχος ἐκ ὁρομικῶν δόμων ἐξ ἀσβεστολίθου μετὰ ἐρυθροῦ κονιάματος. Τὸ διάζωμα ἄνω εἶχε πλάτος 3,20.

Ὁ τοῖχος οὗτος τῆς ἐπενδύσεως εἶχε σκοπὸν ἐπίσης ὅπως συγκρατῆ τάνωθεν πίπτοντα χώματα, διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ, ἦτο ἀσθενής, ἐνισχύθη δι' ἀντηρίδων, κατὰ διαστήματα εἰσχωρουσῶν εἰς τὸ σῶμα τοῦ βράχου.

Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τοῦ διαζώματος ἀνευρέθη σειρὰ λίθων ὕψ. 0,405 καὶ πλ. 0,90 ἐχόντων τοὺς ἀρμούς καλῶς ἡρμοσμένους καὶ μίαν ὁρατὴν, τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν. Οἱ λίθοι οὗτοι θὰ ἐχρησίμευον πιθανώτατα ὡς ἐδῶλια, τοιαῦτα δὲ θὰ ὑπῆρχον καὶ κάτω περὶ τὴν ὀρχήστραν. (πρβ. Π. Καστριώτην ἐν ΑΕ 1918, 109).

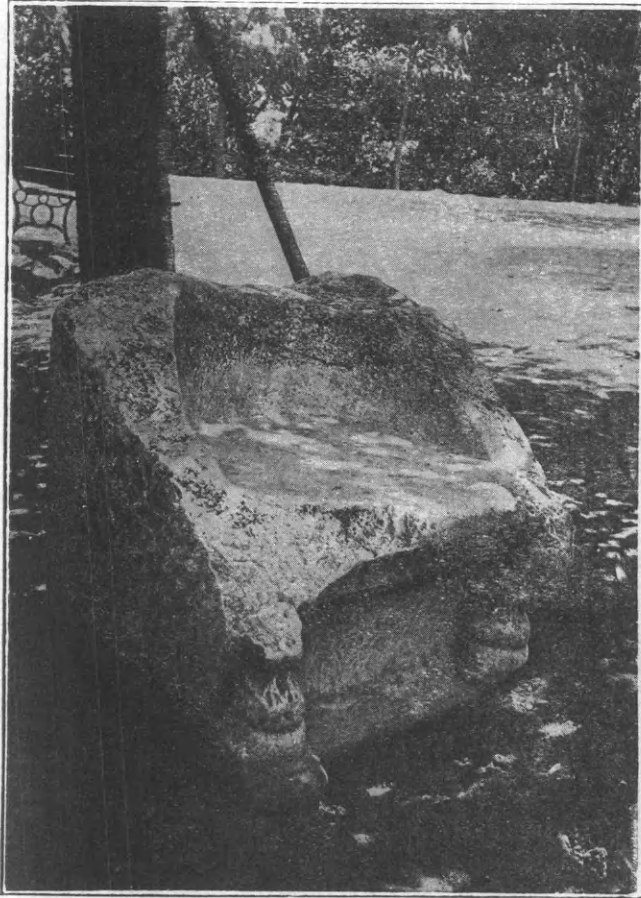
Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων συγκαταλέγονται ἀποτμήματα ἐδρῶν μαρμαρίνων, ὧν τὰ πλάγια ἐρείσματα ὑποβαστάζονται κάτωθεν ὑπὸ γλαυκῶν. Τοιαῦτα ὁμοίαι ἐδραὶ μετὰ γλαυκῶν ὑπάρχουσιν

ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Ζαππείου, ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τούτου τοποθετημέναι ἐντὸς τοῦ πρὸς τὸ ΝΔ διαμερίσματος αὐτοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν περιπατούντων. Τούτων τὰς φωτογραφίας παραθέτομεν ἐνταῦθα (εἰκ. 16—19).

Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη ἐν πρώτοις πρὸς τὸ νότιον μέρος τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου τοῦ Διονύσου καὶ πλησίον τοῦ κιγκλιδώματος αὐτοῦ ἀρχαιότατον πελασγικὸν τεῖχος, τὸ ἑποῖον ὡς ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς κατασκευῆς συνάγεται θὰ ἦτο σύγχρονον πρὸς τὴν ἀρχαιότατην ὀρχήστραν, ἧς ἔχνη σῴζονται ἐντὸς τοῦ κτιρίου τῆς σκηνῆς.

Εἶτα ἀνεσκάψαμεν κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐντομὴν, ἣν σχηματίζει οὗτος ἐν τῇ θέσει ταύτῃ. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1862 ὅτε τὸ πρῶτον ἀνεσκάφη τὸ Διονυσιακὸν Θέατρον ἐγένετο γενικῶς δεκτὸν ὅτι ἡ ἀνωμαλία καὶ ἀσυμμε-

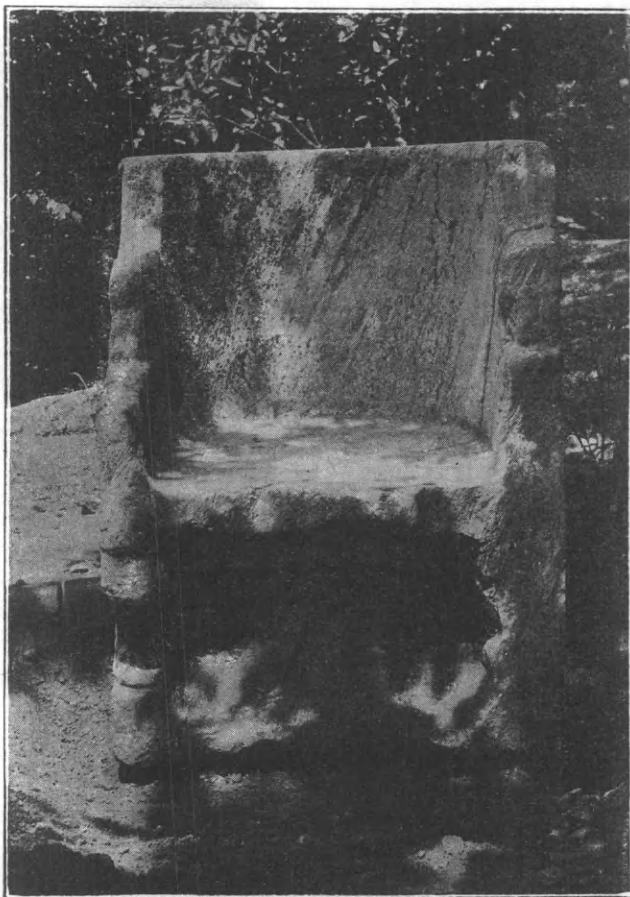

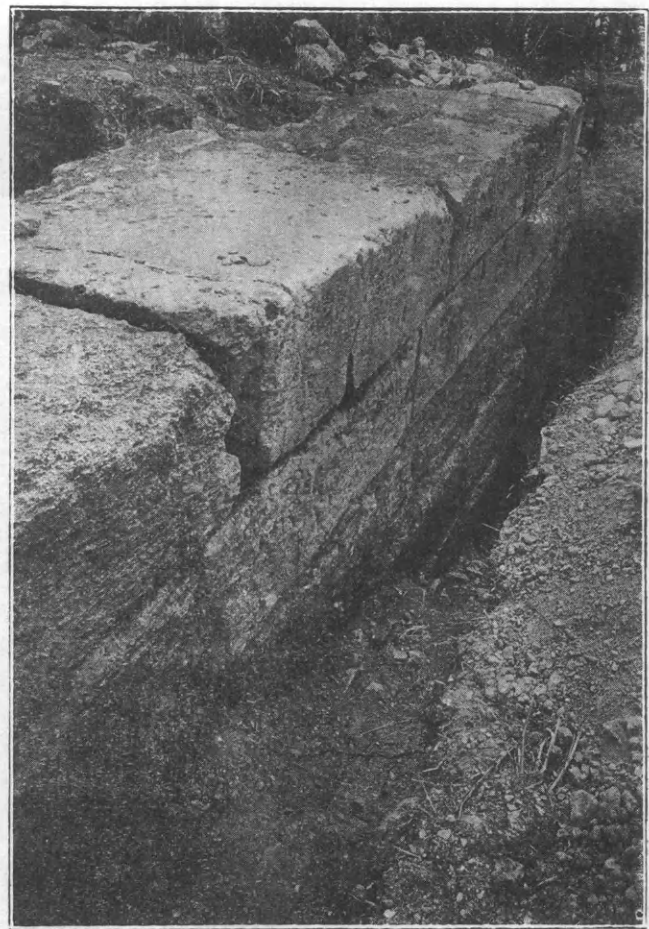
17: ἑδῶλιον μαρμάρινον ἐν τῷ Ζαπτεῖῳ ἀνήκον εἰς τὸ Ὁδεῖον Περικλέους.

18: ἑδῶλιον μαρμάρινον ἐν τῷ Ζαπτεῖῳ ἀνήκον εἰς τὸ Ὁδεῖον τοῦ Περικλέους.

19: ἑδῶλια μαρμάρινα ἐν τῷ Ζαπτεῖῳ ἀνήκον εἰς τὸ Ὁδεῖον Περικλέους.

20: τεῖχος κατὰ τὴν μεσημβρ. πλευρὰν Διονύσου ἱεροῦ περιβόλου

τρία αὐτῆ ὠφείλετο εἰς μέγα τι καὶ σπουδαῖον κτίριον, ὃ περ περὶ πῆρυν ἐκεῖ πρὸ τοῦ Λυκουργείου

21: ἡ στέγη τοῦ Λυσικρατεῖου ἀνωθεν δρωμένη.

Θεάτρου. Ὅντως ἡ ἐν τῷ χώρῳ ἐκεῖνῳ ἀνασκαφή ἡμῶν ἔφερεν εἰς φῶς ἐν πρώτοις τέφραν μεθ' ἧλων καὶ κεράμων οἷα ἀκριβῶς εὐρέθησαν ἐν τῷ Ὁδείου πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ κ. Καστριώτου, μαρτυροῦντα τὴν ὑπὸ τοῦ Σύλλα ἢ μᾶλλον τοῦ ἀπαισίου Ἀθηνίωνος συντελεσθεῖσάν ποτε πυρπόλησιν καὶ ἀποτέφρωσιν τοῦ περιφανοῦς τούτου κτιρίου, εἴτα δ' ἀνευρέθησαν ἴχνη τοῦ αὐτοῦ τοίχου οἷον εἰς μῆκος 40 μ. ἀνεκάλυψεν ὁ διευθύνων τὰς εἰρημένους ἀνασκαφάς. Ἀλλ' ἐνταῦθα τὸν ὀπισθεν τῆς ἐσωτερικῆς ἐπενδύσεως τοῖχον πρὸς Δ. ἀποτελεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ Θεάτρου, ἐν δὲ τῇ γωνίᾳ ὅπου ἐσχηματίζετο χάσμα μεταξὺ τῶν δύο, ἐπεξετείνετο ἢ ἐπένδυσις τοῦ τοίχου τοῦ Θεάτρου μέχρι τοῦ καθ' αὐτὸ τοίχου τοῦ Ὁδείου ὅπως καλύπτῃ τὸ χάσμα τοῦτο. Τὸ μῆκος τῶν πρὸς Δ. καὶ Α. τοίχων τοῦ Ὁδείου εἶνε μέχρι τοῦδε ἄγνωστον, πολὺ πιθανὸν δ' ὅμως νά

ἦτο ἐπίσης 40 μ. ὥστε νάπετέλει ἐν μέγα τετραγώνον ὑπόστυλον (40 X 40) ὡς τὸ ἐν Ἐλευσίνι Τελεστήριον, τὸ ἐν Σικυῶνι Βουλευτήριον, τὸ ἐν Μεγαλοπόλει Θαργύλειον καὶ τὸ ἐν Δήλῳ τετραγωνικὸν ὑπόστυλον κτίριον.

Εἰς τὸν μεσημβρινὸν τοῖχον τοῦ τετραγωνικοῦ Ὁδείου πιθανὸν νάνηκη τὸ σωζόμενον πρὸς Α. τῆς ὀπισθεν τῆς σκηνῆς Στοᾶς θεμελίον, ὅπερ μέχρι τοῦδε δὲν ἔτυχεν οὐδεμιᾶς εὐλόγου ἐρμηνείας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων τοῦ Περικλείου Ὁδείου ταῦτα ἀνάγονται, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἄνωθι περιγραφέντος τοίχου πρὸς τὸν τῆς ὀπισθεν τῆς σκηνῆς Στοᾶς, εἰς τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους, τὴν ἄλλως ἐλληνιστικὴν περίοδον. Πρόκειται δηλ. περὶ τοῦ Ὁδείου, ὅπερ ἀνήγειρε μετὰ τὴν ἀποτέφρωσιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα τοῦ Περικλείου Ὁδείου ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου Ἀριοβαρζάνης.

Οὕτω μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ χώρου καὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Περικλείου Ὁδείου πρὸς Α. τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου δὲν ὑπολείπεται πλέον ἄλλη θέσις διὰ τὸ πρόπυλον, εἰς ὃ κατέληγεν ἡ ὁδὸς Τριπόδων, ἢ ἡ πέραν τοῦ προμνημονευθέντος θεμελίου μέχρι τοῦ σημεριοῦ κιγκλιδώματος ἕκτασις τοῦ Ἱεροῦ Περιβόλου ἧτοι διάστημα 70 μ. περίπου. Ὁ κ. Dörpfeld πρὸ 25ετίας ἤδη ἐν τῷ περὶ ἀρχαίων Θεάτρων συγγράμματι αὐτοῦ προέτεινε ὅπως δι' ἀνασκαφῆς καθορισθῇ ἡ διαφορὰ τοῦ

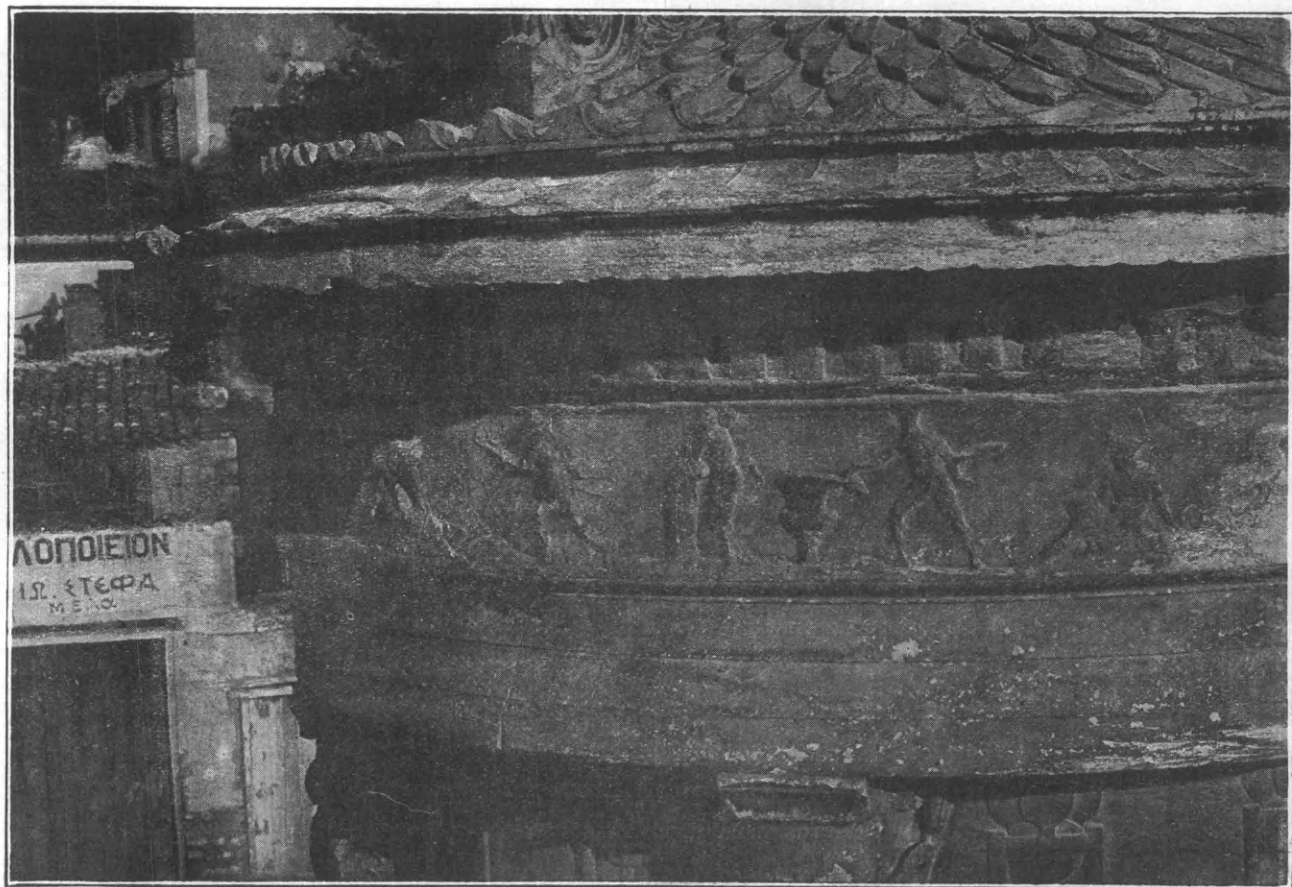
22: τμήμα τῆς ζωοφόρου τοῦ Λυσικρατεῖον.

ὑψους τῆς ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου πρὸς τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ ἐπιφανείας. Ὅντως αὕτη καθωρίσθη διὰ τῆς ἡμετέρας ἀνασκαφῆς, διότι ἀνασκάψαντες

23: τμήμα τῆς ζυφοφόρου τοῦ Λυσικρατείου.

24: τμήμα τῆς ζυφοφόρου τοῦ Λυσικρατείου.

εἰς βάθος 2,50 μ. (*εἰκ. 20*) κατὰ τὴν μεσημβρινήν γωνίαν τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου εὔρομεν ὕψος 82,50 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς Θαλάσσης πρὸς 88,60 ὅπισθεν τῆς Σκηῆς, ἤτοι διαφορὰν 6 μ. 10. ὥστε πρὸς τὸ ΝΑ ἡ ἐπίχωσις ἦτο μεγίστη, ἐνῶ πρὸς Δ. ἐλαχίστη. Πρὸς Β. ἐπὶ 6 μ. ἐξακολουθεῖ ἐπίσης ἡ μεγάλη ἐπίχωσις. Περαιτέρω ὅμως καθίσταται ἀδύνατος ὁ καθορισμὸς ταύτης ἕνεκα τῶν ἐπιπροσθούτων οἰκίσκων καὶ μανδρῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ πρόπυλον πρέπει νὰναζητηθῆ ἐκεῖ ὅπου ἡ διαφορὰ ἐπιφανειῶν τοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου χώρου εἶνε ἐλαχίστη, τοῦτο δὲ συμβαίνει σχεδὸν ἀπέναντι καὶ πρὸς Α. τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Διονύσου ἐν ἣ θέσει σημειοῦμεν κατ' εἰκασίαν τοῦτο ἐν εἰκ. 1. Ἡ δὲ εἰκασία αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Παυσανίας ἐρχόμενος ἐκ τῆς ὁδοῦ Τριπόδων ἐπισκέπτεται πρῶτον τὸν Ἱερόν τοῦ Διονύσου περιβόλον, εἶτα δὲ τὸ Ὁδεῖον καὶ τέλος ἐκ τούτου εἰσέρχεται εἰς τὸ Θέατρον.

Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ταύτῃ τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου

τοῦ Διονύσου κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη εἰς μέγα βάθος ὑπόνομος, ἐντὸς δὲ ταύτης μαρμαρινὸς κιονίσκος ῥωμαϊκῶν χρόνων (2ον αἰῶνα μ. Χ. περίπου), ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ὁποῦ κατῶθεν εἶναι κεχαραγμένοι αἱ λέξεις

ΑΜΜΟΔΟΧΟΥ ΤΟΠΟΣ

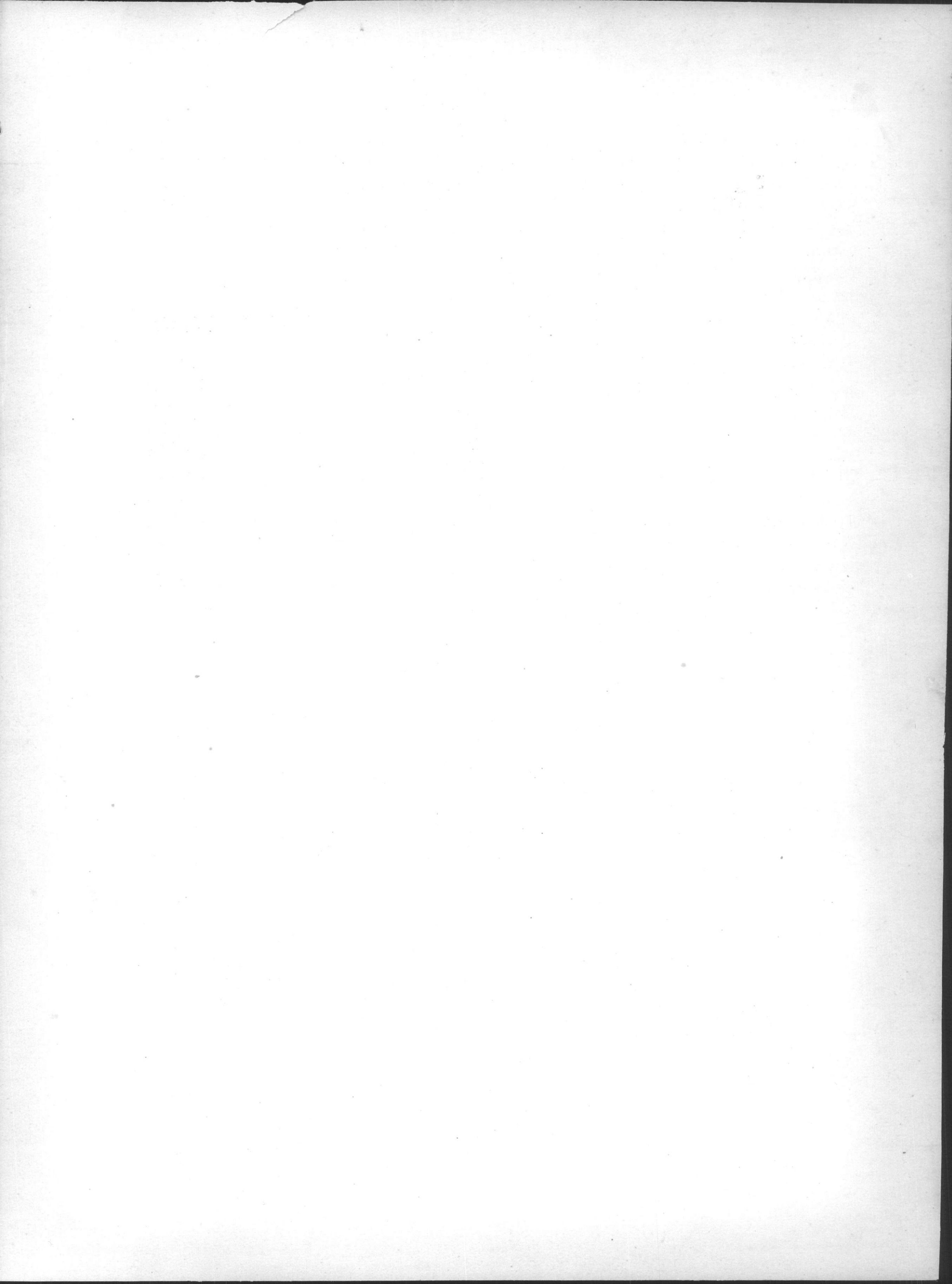
Ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ δεκεμβρίου 1921

Ἀλέξ. Φιλαδελφεύς.

Υ. Γ. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ὁ κ. Βέλτερ ἀνελθὼν διὰ μεγάλης κλίμακος ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Λυσικρατεῖου μνημείου ἐφωτογράφησε ταύτην ἄνωθεν ὡς καὶ τὴν περίφημον ζωφόρον. Τῆς φωτογραφίας ταύτης εὐγενῶς παρεχώρησεν ἡμῖν ὁ κ. Βέλτερ, δημοσιεύομεν δὲ ὧδε, (*εἰκ. 21-24*) διότι πρῶτην φοράν ἐλήφθησαν φωτογραφίαι ἀκριβῶς ἐκ τοῦ μνημείου τούτου.

ὁ αὐτός.

βιβλία ἀρτιφανῆ·

- Carte des sites préhistoriques et protohistoriques de la Macédoine: régions de Salonique et de Monastiri.* 1ère éd., 0 39 × 0 64. 1918. τιμή
- G. Jeffery:** *Description of the historic monuments of Cyprus.* Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 445 καὶ 23. Cyprus, 1918 ..... 7s. 6d
- N. Πολίτης:** *Τὰ ὀνόματα τῶν Νεοαἰδῶν καὶ τῶν Ἀνασκελάδων.* Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 16. 1918.
- A. Γ. Ἀλεξανδρόπουλος:** *Ἱστορία καὶ τοπογραφία τῆς Πιέτης [Αἰγίου] καὶ τῶν χειμαδίων αὐτῆς.* Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 80. 1919.
- Θ. Βορέας:** *Ἡ αἰωνία Ἑλλάς.* Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 36. 1919.
- V. Colocotronis:** *La Macédoine et l'Hellénisme.* Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες XXIII καὶ 658. Paris, 1919 .. 30 f.
- C. Autran:** *«Phéniciens», essai de contribution à l'histoire antique de la Méditerranée.* Σχῆμα 4^{ον}, σελίδες 146. Paris, 1920..... 30 f.
- P. Graindor:** *Chronologie des archontes athéniens sous l'Empire.* Σχῆμα 4^{ον}, σελίδες 313. Bruxelles, 1922..... —